

PT 3821
ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE "N. IORGA"

REVISTA ISTORICĂ

Fondator N. Iorga

Serie nouă, Tomul XVI, 2005

Nr. 1-2
ianuarie - aprilie

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA“

COLEGIUL DE REDACȚIE

CORNELIA BODEA (*redactor șef*), IOAN SCURTU (*redactor șef adjunct*),
NAGY PIENARU (*redactor responsabil*), VENERA ACHIM (*redactor*)

„REVISTA ISTORICĂ“ apare de 6 ori pe an.

La revue „REVISTA ISTORICĂ“ paraît 6 fois l’an.

„REVISTA ISTORICĂ“ is published in six issues per year.

REDACȚIA:

NAGY PIENARU (*redactor responsabil*)
VENERA ACHIM (*redactor*)
ALEXANDRU CIOCÎLTAN (*redactor*)
IOANA VOIA (*traducător*)
DOINA-RODICA ORGHIDAN (*tehnoredactor*)

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice
correspondență se vor trimite pe adresa redacției revistei:

„REVISTA ISTORICĂ“,
B-dul Aviatorilor, nr. 1, 011851 - București,
Tel. 212.88.90
E-mail: revistaistorica@hotmail.com

www.dacoromanica.ro

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ
TOMUL XVI, NR. 1 – 2
Ianuarie – Aprilie 2005

S U M A R

TOTALITARISMUL ROMÂNESC – PRIMII ANI

IOAN SCURIU, Statutul internațional al României în perioada 23 august 1944 – februarie 1946.....	5-14
EUGEN DFNIZE, Radiodifuziunea română și schimbarea de regim de la 6 martie 1945.....	15-26

SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ – TRADIȚIE ȘI MODERNITATE

CORNELIA BODFA, Eftimie Murgu și făurirea României moderne.....	27-32
GHEORGHE PLATON, Repere ale modernizării societății românești în epoca <i>Regulamentului organic</i>	33-46
FLORIN CONSTANTINIU, Epoca fanariotă: conflictele tranziției.....	47-52

PROBLEMA ORIENTALĂ RĂZBOIUL CRIMEII

RALUCA TOMI, „Europa naționalităților” între revoluție și război. Cazul românilor și al italienilor.....	53-68
MARIAN STROIA, Rusia și românii de la războiul Crimeii la Unirea Principatelor. Sinteza unei atitudini.....	69-86
MIHAI SORIN RĂDULESCU, Un diplomat francez din veacul al XIX-lea: Eugène Poujade.....	87-94
DAVID MURPHY, William Howard Russell and the Development of War Journalism.....	95-104
ADRIAN-SII VAN IONESCU, Impresiile locotenentului Charles George Gordon din Moldova, mai 1856 – aprilie 1857.....	105-116
ANTON HOLZER, În umbra războiului Crimeii. Expediția fotografică a lui Ludwig Angerer la București (1854-1856). O serie de fotografii redescoperite la Cabinetul de Stampe al Bibliotecii Naționale Austriece.....	117-128
GABRIEL BADEA-PĂUN, În jurul unui tablou de Isidore Pils, <i>Trecerea Almei de trupele generalului Bosquet, 20 septembrie 1854</i>	129-134
HORIA VLADIMIR ȘERBĂNESCU, Participarea unor unități românești la operațiuni militare în timpul războiului Crimeii, 1853-1856.....	135-142

„Revista istorică”, tom XVI, 2005, nr. 1 – 2, p. 1 – 199

BANII ȘI PUTEREA – CRIZE ȘI DISPUTE MEDIEVALE

VIOLETA BARBU, „Furtișagul” din vistieria țării: de la justiția sumară la proces (Țara Românească, secolul al XVII-lea) (II)	143-152
ANDREI PIPPIDI, Criza politică din Moldova anilor 1547–1564. O mărturie neașteptată.....	153-168
VIOREL ACHIM, Disputa pentru decimele din <i>terrae christianorum</i> din cuprinsul episcopiei de Cenad (1468-1469).....	169-184

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Conferința internațională: „Războiul Crimeii – 150 ani”, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, 25-26 octombrie 2004 (<i>Adrian-Silvan Ionescu</i>); Conferința internațională: „În jurul Războiului Crimeii: noi abordări și noi subiecte de studiu”, Istanbul. 26-27 noiembrie 2004 (<i>Adrian-Silvan Ionescu</i>); Conferința: „Sfârșitul perioadei liberale a regimului Ceaușescu, iulie-noiembrie 1971”, București. 19 noiembrie 2004 (<i>Cristian Vasile</i>); Conferința internațională „ORACLE XXIII”. Chicago, Illinois. 18-21 noiembrie 2004 (<i>Adrian-Silvan Ionescu</i>); Simpozionul: „De la Uniunea Sovietică la Federația Rusă (1953-2005)”, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”. 19-20 aprilie 2005 (<i>Vagy Pienaru</i>); Douăzeci de ani de la moartea prof. Hugh Seton-Watson (<i>Cornelia Bodea</i>)	185-192
---	---------

NOTE ȘI RECENZII

<i>Medieval Warfare, A History</i> , ed. by. Maurice Keen, Oxford University Press, 1999, 340 p. (<i>Ovidiu Cristea</i>); MELENTINA BĂZGAN, <i>Indicatorul localităților medievale din Țara Românească până la 1831</i> , Edit. Cartea Universitară, București, 2004. 112 p.+1hartă (<i>Alexandru Ciociltan</i>); ANTON CARAGEA, <i>Pagini de istorie ascunsă. Afaceri celebre, personalități controversate, morți misterioase</i> , Edit. Cartier, București, 2004, 376 p. (<i>Gelcu Maksutovici</i>); GRIGORE JITARU, <i>Blazoane domnești în Țara Românească și Moldova, sec. XII-XV</i> , Edit. Uniunii Scriitorilor, Chișinău, 1997, 214 p. cu ilustrații (<i>Ștefan Aftodor</i>); CORNEL I. SCAFESȚ, HORIA VL. ȘERBĂNEȘCU, CORNELIU M. ANDONIE, IOAN I. SCAFESȚ, <i>Armata română în vremea lui Alexandru Ioan Cuza</i> , Total Publishing, București, 2003, 79 p.+VIII pl. (<i>Adrian-Silvan Ionescu</i>); CESARE VETTER, <i>Dittatura e rivoluzione nel Risorgimento italiano</i> , Trieste, 2003, 150 p. (<i>Raluca Tomi</i>)	193-199
--	---------

REVISTA ISTORICĂ

NEW SERIES

TOMUL XVI, NOS. 1 – 2

January – April 2005

SUMMARY

ROMANIAN TOTALITARIANISM – THE FIRST YEARS

IOAN SCURTU, The International Statute of Romania in 23 August 1944 – February 1946	5-14
EUGEN DENIZE, The Romanian Broadcasting Corporation and the Change of the Regime on the 6 th of March 1945.....	15-26

ROMANIAN SOCIETY – TRADITION AND MODERNITY

CORNELIA BODEA, Eftimie Murgu and the Making of Modern Romania.....	27-32
GHEORGHE PLATON, Landmarks of Modernization of Romanian Society in the Time of the <i>Organic Regulation</i>	33-46
FLORIN CONSTANTINIU, The Phanariot Time: Conflicts of Transition	47-52

THE EASTERN QUESTION – THE CRIMEAN WAR

RALUCA TOMI, "Europe of Nationalities" Between Revolution and War. The Case of Romanians and Italians	53-68
MARIAN STROIA, Russia and the Romanians from the Crimean War to the Union of the Principalities. Synthesis of an Attitude	69-86
MIHAI SORIN RĂDULESCU, A French Diplomat of the Nineteenth Century: Eugène Poujade	87-94
DAVID MURPHY, William Howard Russell and the Development of War Journalism.....	95-104
ADRIAN-SILVAN IONESCU, Lieutenant Charles George Gordon's Impressions from Moldavia, May 1856 – April 1857.....	105-116
ANTON HOLZER, Under the Shadow of the Crimean War. The Photographic Expedition of Ludwig Angerer to Bucharest (1854-1856). A Series of Photographs Discovered in the Engravings Collection of the Austrian National Library	117-128
GABRIEL BADEA-PĂUN, Around a Painting by Isidore Pils, <i>The Crossing of the River Alma by General Bosquet's Troops, 20 September 1854</i>	129-134
HORIA VLADIMIR ȘERBĂNESCU, Romanian Military Units During the Crimean War, 1853-1855	135-142

„Revista istorică”, tom XVI, 2005, nr. 1 – 2, p. 1 – 199

MONEYS AND POWER – MEDIEVAL CRISES AND DISPUTES

VIOLETA BARBU, Theft From the Country's Treasury: From the Summary Legal Proceedings to the Court Trials (Wallachia, Seventeenth Century) (II).....	143-152
ANDREI PIPPIDI, The Political Crisis in Moldavia in 1547–1564. Surprising Testimony	153-168
VIOREL ACHIM, The Dispute Over the Tithe of <i>Terrae Christianorum</i> Belonging to the Bishopric of Cenad (1468-1469)	169-184

SCIENTIFIC LIFE

International Conference: “The Crimean War – 150 years”, “Nicolae Iorga” History Institute, 25-26 octombrie 2004 (<i>Adrian-Silvan Ionescu</i>); International Conference: “On the Crimean War: New Approaches and New Issues to Examine”, Istanbul, 26-27 November 2004 (<i>Adrian-Silvan Ionescu</i>); Conference: “The End of the Liberal Period of the Ceaușescu Regime, July-November 1971”, Bucharest, 19 November 2004 (<i>Cristian Vasile</i>); International Conference: “ORACLE XXIII”, Chicago, Illinois, 18-21 November 2004 (<i>Adrian-Silvan Ionescu</i>); Symposium: “From the Soviet Union to the Russian Federation (1953-2005)”, “Nicolae Iorga” History Institute, 19-20 April 2005 (<i>Nagy Pienaru</i>); Twenty Years Since the Death of Prof. Hugh Seton-Watson (<i>Cornelia Bodea</i>)	185-192
---	---------

NOTES AND REVIEWS

<i>Medieval Warfare, A History</i> , ed. by. Maurice Keen, Oxford University Press, 1999, 340 pp. (<i>Ovidiu Cristea</i>); MELENTINA BÂZGAN, <i>Indicatorul localităților medievale din Țara Românească până la 1831</i> (Index of Medieval Settlements in Wallachia until 1831), Edit. Cartea Universitară, Bucharest, 2004, 112 pp. + 1 map (<i>Alexandru Ciociltan</i>); ANTON CARAGEA, <i>Pagini de istorie ascunsă. Afaceri celebre, personalități controversate, morți misterioase</i> (Pages of Hidden History. Famous Cases, Controversial Figures, Mysterious Deaths), Edit. Cartier, Bucharest, 2004, 376 pp. (<i>Gelcu Maksutovici</i>); GRIGORE JITARU, <i>Blazoane domnești în Țara Românească și Moldova, sec. XII-XV</i> (Princely Coats of Arms in Wallachia and Moldavia in the Twelfth-Fifteenth Centuries), Edit. Uniunii Scriitorilor, Chișinău, 1997, 214 pp. with ill. (<i>Ștefan Aftodor</i>); CORNEL I. SCAFESȚ, HORIA VL. ȘERBĂNESCU, CORNELIU M. ANDONIE, IOAN I. SCAFESȚ, <i>Armata română în vremea lui Alexandru Ioan Cuza</i> (The Romanian Army in the Time of Alexandru Ioan Cuza), Total Publishing, Bucharest, 2003, 79 pp. + VIII drawings (<i>Adrian-Silvan Ionescu</i>); CESARE VETTER, <i>Dittatura e rivoluzione nel Risorgimento italiano</i> , Trieste, 2003, 150 pp. (<i>Raluca Tomi</i>)	193-199
---	---------

TOTALITARISMUL ROMÂNESC – PRIMII ANI

STATUTUL INTERNAȚIONAL AL ROMÂNIEI ÎN PERIOADA 23 AUGUST 1944 – FEBRUARIE 1946

IOAN SCURTU

În *Proclamația regală* și *Declarația* guvernului difuzate la radio în seara zilei de 23 august 1944 se afirma că România a acceptat condițiile de armistițiu oferite de Națiunile Unite, care au garantat independența țării și neamestecul în treburile interne, iar România consideră din acel moment Națiunile Unite ca națiuni prietene. Realitatea istorică a dovedit că acestea exprimau o dorință a românilor și nu o realitate. Negocierile purtate nu ajunseseră la un rezultat, astfel că armistițiul nu a putut fi încheiat imediat. Noul ministru de Externe, Grigore Niculescu-Buzești, a transmis în dimineața zilei de 24 august o telegramă către emisarii români de la Cairo, în care se afirma: „Guvernul Majestății Sale regelui dă d-lor Știrbey și Vișoianu depline puteri spre a semna imediat armistițiul cu Uniunea Sovietică, Marea Britanie și Statele Unite ale Americii, în condițiunile ce ne-au fost comunicate la Cairo. Menționez că d-na Kollontai a comunicat acum câțva timp oficial, în numele guvernului sovietic, ministrului nostru de la Stockholm că Uniunea Sovietică consimte în condițiunile inițiale de armistițiu să fie introduse următoarele completări:

1) Guvernul român va acorda armatei germane un termen de 15 zile pentru a părăsi țara. Numai în caz de refuz, armata română ar urma să lupte alături de armata sovietică și de celelalte armate Aliate pentru expulzarea germanilor din România.

2) În stabilirea reparațiilor se va ține seama de situațiunea economică grea a României.

3) Se va lăsa guvernului român o regiune liberă prin care nu, repet, nu vor trece trupe sovietice în ipoteza în care operațiuni militare ar fi necesare pentru expulzarea germanilor din România.

Emisarii sunt rugați a depune toate eforturile spre a obține inserarea acestor dispozițiuni în textul Convenției de Armistițiu”¹.

Evident, Niculescu-Buzești făcea referire la condițiile pe care le obținuse guvernul Antonescu din partea celui sovietic și pe care le dorea introduse în Convenția de armistițiu ce urma să fie semnată de noul guvern. Reprezentanții Națiunilor Unite nu s-au grăbit să dea curs cererii României și au decis ca armistițiul să fie semnat la Moscova. Până atunci, România era apreciată ca un stat

¹ *România, marele sacrificat al celui de-al doilea război mondial. Documente*, vol. I, coord. Marin Radu Mocanu, București, Arhivele Statului din România, 1994, p. 252-253.

inamic și tratat ca atare. În timp ce Marele Stat Major al Armatei aprecia că Armata Roșie era aliată, Comandamentul Suprem Sovietic nu a luat act de cele petrecute la București și a continuat să se considere în stare de război cu România, astfel că în intervalul 24 august – 12 septembrie 1944 a făcut circa 140.000 de prizonieri. Încercările noului guvern român de a stabili contacte oficiale cu comandanții trupelor sovietice care acționau în România au fost respinse de aceștia.

Deși delegația guvernamentală română s-a deplasat la Moscova încă din 28 august, abia la 10 septembrie, orele 22, ea a fost invitată să participe la întâlnirea cu reprezentanții URSS, Marii Britanii și SUA, prilej cu care Molotov a prezentat proiectul condițiilor de armistițiu în limbile română și engleză. La solicitarea lui Pătrășcanu, delegația a primit răgazul de o zi pentru a studia acest document. Lucrările s-au reluat la 11 septembrie², orele 22, prilej cu care Lucrețiu Pătrășcanu a explicat că după înlăturarea guvernului Antonescu, România lupta efectiv alături de Aliați. Molotov a replicat: „Este de la sine înțeles că nu trebuie să reamintim cum a început războiul și cum românii au tratat teritoriile ocupate în Ucraina, Crimeea, bazinul Donețului și Stalingradul. Nu putem uita ca guvernul român a fost alături de Hitler și armata germană și pentru acest fapt România rămâne responsabilă”. În legătură cu granița de stat între România și Uniunea Sovietică, Molotov a precizat: „Acest lucru nici nu se poate discuta. A fost primită de la început și stă la baza armistițiului”. Referitor la cobeligeranța solicitată de partea română, Molotov a spus: „Într-un anumit timp guvernele Aliate vor fi de acord să asigure României cobeligeranța”. Semnificativ este și dialogul despre prezența trupelor sovietice: Constantin Vișoianu a propus „ca atunci când războiul se va fi terminat, să nu avem trupe Aliate în România”. Molotov a replicat: „Este prematur. Scopul trupelor aliate (sovietice) este continuarea luptei contra Germaniei. Este prematur acum să ne ocupăm de aceste chestiuni”. Constantin Vișoianu a stăruit: „să se înscrie principiul că aceste trupe vor părăsi țara când va înceta războiul”. Din nou, Molotov: „Este prematur să abordăm detalii acum”. Constantin Vișoianu: „Nu abordez detalii, ci principii”. Molotov: „Aceasta rezultă din sensul acordului și nu este nevoie să vorbim acum”. Constantin Vișoianu: „Nu mi-am permis să cer ceva nou, ci numai principii. Nu cerem detalii, ci numai principii, detaliile se vor fixa ulterior”. Constantin Vișoianu a citat o frază a lui Talleyrand, în care acesta spunea că un lucru subînțeles este cu atât mai clar, cu cât este spus în scris. Molotov a replicat: „Mulțumim pentru cele spuse de Talleyrand. Propunerea făcută de delegația română are în vedere detalii, nu principii. În ce privește acest principiu, el este înscris în art. 1, care spune că se va lupta pentru independența și suveranitatea României”. Constantin Vișoianu a insistat: „Să se scoată acest articol și să se fixeze principiul”. Răspunsul lui Molotov: „Sensul articolului este clar, nu trebuie să-l modificăm, dacă am face astfel, ar trebui multe precizii, care ne-ar îngreuna, anexele nu sunt necesare”. Ambasadorul Marii Britanii [Archibald Clark Ker]: „Găsește situația României similară cu cea a Franței: plină de trupe fără acord

² Vezi stenograma ședinței în *ibidem* p. 298-308.

special. România este îngrijorată fără motiv”. Ambasadorul Statelor Unite [Averell Harriman]: „Declară că d-l Molotov a exprimat corect punctul de vedere al Aliaților, este prematur să vorbim de aceasta, trupele vor fi retrase”. Ultima intervenție a lui Constantin Vișoianu: „Vom lua act de această declarație că este inutil să mai spunem ceva, dat fiind această declarație”. Concluzia lui Molotov: „De acord”.

Convenția de armistițiu³ consemna la articolul 1 că de la 24 august România a încetat ostilitățile împotriva Națiunilor Unite și s-a angajat în război contra Germaniei și Ungariei „cu scopul de a restaura independența și suveranitatea României, pentru care scop va pune la dispoziție nu mai puțin de 12 divizii de infanterie, împreună cu serviciile tehnice”. Operațiunile militare „vor fi purtate sub conducerea generală a Înalțului Comandament Aliat (Sovietic)”. Potrivit articolului 2, „guvernul și Înalțul Comandament al României se obligau să ia măsuri pentru dezarmarea și internarea forțelor armate ale Germaniei și Ungariei, aflate pe teritoriul României și pentru internarea cetățenilor celor două state”. Articolul 3 prevedea că guvernul român și Înalțul Comandament al României trebuiau să asigure „forțelor sovietice și ale celorlalți Aliați, înlesnire pentru libera lor mișcare pe teritoriul României, în orice direcție, dacă este cerut de situația militară”. Acest concurs trebuia asigurat prin mijloacele proprii și pe cheltuiala lor, „pe pământ, pe apă și în aer”. În anexa la acest articol se preciza: „Prin cooperarea guvernului român și a Înalțului Comandament Român se înțelege punerea la dispoziția Înalțului Comandament Aliat (Sovietic), pentru deplina folosință, cum va socoti de cuviință, pe durata armistițiului, a tuturor construcțiilor și instalațiilor românești, militare, aeriene și navale, porturi, cheiuri, cazărmi, magazii, câmpuri de aviație, mijloace de comunicație, stațiuni meteorologice, care ar putea fi cerute pentru nevoi militare, în desăvârșită bună stare și cu personalul necesar pentru întreținerea lor”. Prin aceste prevederi, întreaga logistică militară, dar și cea civilă, a României era pusă la dispoziția sovieticilor pentru a o folosi cum vor „socoti de cuviință”.

Granița de stat între România și Uniunea Sovietică era cea „stabilită prin acordul sovieto-român din 28 iunie 1940” (art. 4), deși în acea zi nu s-a încheiat nici un acord, ci a fost transmisă cea de-a doua notă ultimativă prin care România a trebuit să cedeze Uniunii Sovietice Basarabia și Nordul Bucovinei.

Guvernul român se obliga să predea toți prizonierii sovietici și aliați, „precum și pe toți cetățenii aduși cu sila în România”, referirea vizându-i pe locuitorii din Basarabia și Nordul Bucovinei, care s-au retras în România. În Convenție nu se făcea nici o referire la prizonierii români aflați pe teritoriul Uniunii Sovietice.

Potrivit articolului 7, „Guvernul și Înalțul Comandament Român se obligă să remită ca trofee în mâinile Înalțului Comandament Aliat (Sovietic) orice material de război al Germaniei și al sateliților ei, aflat pe teritoriul românesc, inclusiv vasele flotei germane și ale sateliților ei, aflate în apele românești”. În timpul războiului,

³ „Monitorul oficial”, nr. 219 din 22 septembrie 1944.

România se aprovizionase cu materiale de război din Germania, pentru care plătiese sume importante. Prin Convenția de armistițiu, acestea erau considerate „trofee” și trebuiau predate sovieticilor. De asemenea, România era obligată să remită Înalțului Comandament Aliat (Sovietic), „pentru folosința acestuia, pentru întreaga perioadă de război, împotriva Germaniei și Ungariei, și în interesul general al Aliaților, toate vasele care aparțin, sau au aparținut, Națiunilor Unite, aflate în porturile românești, indiferent la dispoziția cui s-ar afla”; ulterior, aceste vase urmau să fie restituite proprietarilor lor. Guvernul român purta întreaga răspundere materială pentru orice stricăciune sau distrugere a bunurilor sus-menționate, până în momentul predării lor la Înalțul Comandament Aliat (Sovietic). De asemenea, guvernul român trebuia să facă în monedă românească plățile cerute de Înalțul comandament Aliat (Sovietic) „pentru îndeplinirea funcțiilor sale”; vasele de comerț românești erau și ele folosite „în interesul general al Aliaților”.

Despăgubirile de război erau stabilite prin articolul 11 al Convenției de armistițiu la 300 milioane dolari SUA, plătibili în timp de șase ani în mărfuri (produse petrolifere, cereale, materiale lemnoase, vase maritime și fluviale, diverse mașini etc.). Guvernul român se obliga să restituie Uniunii Sovietice, „în desăvârșită bună stare”, toate valorile și materialele strămutate de pe teritoriul ei în timpul războiului.

Alături de clauze teritoriale, militare și economice, Comisia stabilea multiple obligații privind politica internă: eliberarea oricărei persoane arestate din cauza activității în favoarea Națiunilor Unite; desființarea legislației discriminatorii și a restricțiilor ce decurgeau din ea; dizolvarea tuturor organizațiilor prohitleriste de tip fascist, cât și a oricărei organizații care ar face propagandă ostilă Națiunilor Unite, în special Uniunii Sovietice; colaborarea cu Înalta Comisie Aliată de Control (Sovietică) la arestarea și judecarea persoanelor acuzate de crime de război. De asemenea, era nevoie de acordul Înaltei Comisii Aliate de Control (Sovietice) pentru tipărirea, importul și răspândirea în România a publicațiilor, prezentarea de spectacole de teatru și de film, funcționarea stațiilor Telegraf fără fir, Telegraf și telefon. În anexa la articolul 16 se menționa: „Guvernul român se obligă ca transmiterile fără fir, corespondența telegrafică și poștală, corespondența cifrată și prin curier, precum și comunicările telefonice cu țările străine ale ambasadelor, legațiilor și consulatelor aflate în România, să fie dirijate potrivit modului stabilit de Înalțul Comandament Aliat (Sovietic)”. Anexa la art. 18 prevedea: „Guvernul român și organele sale vor îndeplini toate instrucțiunile Comisiei Aliate de Control, care decurg din Convenția de armistițiu”. Sediul Comisiei Aliate de Control era în București, dar ea „putea să aibă funcționari în diferite părți ale României”.

Penultimul articol (19) menționa: „Guvernele Aliate socotesc hotărârea arbitrajului de la Viena, cu privire la Transilvania, ca nulă și neavenită și sunt de acord ca Transilvania (sau cea mai mare parte a ei) să fie restituită României, sub condiția confirmării prin Tratatul de Pace”. Era o formulare echivocă, deoarece în acel moment cea mai mare parte a Transilvaniei făcea parte din România; în fapt, Aliații urmăreau să lase deschisă calea unei negocieri cu Ungaria în vederea ieșirii acesteia din război, prezentându-i situația Transilvaniei ca nefiind de deplin rezolvată.

Textul Convenției de armistițiu a fost semnat „din însărcinarea guvernelor Statelor Unite ale Americii, Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste și Regatului Unit [al Marii Britanii]” de mareșalul sovietic Rodion Malinovski, iar „din însărcinarea guvernului și Înaltului Comandament al României” de Lucrețiu Pătrășcanu, general-adjutant Dumitru Dămăceanu, Barbu Știrbey și Ghiță Popp.

În mod cert, Convenția de armistițiu depășea cu mult specificul unui asemenea act, care în mod obișnuit stabilește încetarea stării de război între două armate. Convenția din 12 septembrie 1944 confirma situația de fapt a ocupării României de către Armata Roșie, stabilea principalele direcții de acțiune a guvernului României nu numai în plan militar, dar și economic, legislativ și politic. Deși trebuia să participe la război alături de Națiunile Unite cu cel puțin 12 divizii, României nu i se recunoștea calitatea de aliat (cobeligerant), fiind considerată în continuare un stat inamic și tratată ca atare.

Mihai I și suita sa au plecat din Dobița în seara zilei de 9 septembrie, iar în gara Filiași s-au urcat în automobilul regal și au ajuns în cursul nopții în București. Suveranul s-a stabilit în Palatul Elisabeta, deoarece Palatul din Calea Victoriei fusese grav avariat din cauza bombardamentelor germane. În ziua de 13 septembrie, membrii guvernului instalat la 23 august au depus jurământul constituțional, intrând astfel în legitimitate.

În ședințele Consiliului de Miniștri din 15 și 16 septembrie s-a prezentat raportul delegației care s-a deplasat la Moscova și conținutul Convenției de armistițiu semnată cu trei zile în urmă⁴. Relatările au fost oarecum șocante pentru membrii guvernului. Un membru al delegației, Ioan Christi, a menționat: „Vreau să vă spun că, deși în aparență dl. Molotov și ceilalți păstrau cea mai mare urbanitate și erau cu surâsul pe buze, nu erau accesibili la nici un fel de reglementare, și eforturile noastre erau respinse. La prima propunere a noastră, dl. Molotov răspundea că nu este de părere. La a doua argumentare ni se răspundea că vrea să știe de ce am fost la Stalingrad. La al treilea argument, dl. Molotov propunea să se treacă la discutarea articolului următor”. La rândul său, Lucrețiu Pătrășcanu – conducătorul delegației române – declara: „În tot timpul dezbaterilor, atât ambasadorul Marii Britanii, cât și acela al Statelor Unite, n-au intervenit în discuții sub nici o formă și niciodată decât cel mult să sublinieze și să întărească afirmațiile d-lui Molotov. Dar atât și nimic mai mult. Toate încercările de a face din contactul personal un prilej de intervenții lăuntrice la ceilalți doi s-au izbit de un refuz și de recomandarea să căutăm să avem relații bune cu Rusia Sovietică, de unde am ajuns la concluzia că în ceea ce privește România, acordul dintre aliați este perfect”.

Iuliu Maniu a ținut să constate că „textul acestui armistițiu nu corespunde cu acele conversațiuni și acele încheieri pe care emisarii noștri din Cairo au convenit cu reprezentanții Aliați [...] Condițiile pe care le-am stabilit atunci erau neasemuit mai favorabile decât cele de acum”. El a apreciat: „Suntem mici, suntem

⁴ Vezi textul stenogramei în *23 August 1944. Documente*, vol. II, coord. Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Mircea Mușat, București, 1985, p. 30-39.

slabi, am făcut o politică catastrofală, conducătorii țării noastre de până acum au mers cu ochii închiși, ne-au dus în toate privințele în situații absolut imposibile și comisia trimisă de noi [la Moscova] nu putea face altfel decât să semneze”. Liderul național-tărănist a amintit că și Mihai Antonescu, fostul vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, „a avut niște tentacule [...] Între altele a avut sugestia și i s-a pus în vedere că dacă va face armistițiul se va asigura o zonă neutră, liberă, în care să nu poată intra Alianții. Am văzut eu, d-l Buzești are textul, și vă puteți închipui în ce situație ajungem noi, guvernul acesta, regimul acesta și în special noi care am lucrat efectiv la pregătirea acestui armistițiu, când ni se va pune în față mâine-poimâine faptul că lui Antonescu i s-a promis de către d-l Molotov o zonă neutră pe care noi nu o avem. Pentru care motiv nu interesează, vă puteți închipui în ce situație rămânem noi”.

În ședință s-a ivit și un „incident”, Lucrețiu Pătrășcanu apreciind: „Există un vinovat, și eu vorbesc foarte deschis, există un vinovat pentru ce România nu a încheiat armistițiul pe baza armistițiului din aprilie, și acest vinovat sunteți dvs., d-le Maniu, fiindcă sunteți singurul om politic căruia i-au fost transmise aceste condițiuni”. Iuliu Maniu a replicat că marii comandanți de unități militare cu care a luat contact i-au spus că „nu se poate face acțiunea, fiindcă dacă dumnealor veneau și spuneau da, se poate face, neapărat o făceam”. La rândul său, Niculescu-Buzești a apreciat: „La 24 august, Uniunea Sovietică ne declară că semnează armistițiul pe baza celor șase puncte [din aprilie, comunicate la Cairo]”, astfel că răspunderea „este a Alianților, fiindcă ei nu și-au respectat cuvântul”. Afirmația ministrului de Externe nu se baza pe fapte concrete, ea exprimând dorința noului guvern, care însă nu a fost acceptată de Națiunile Unite. Constantin I.C. Brătianu a dat și o explicație: „Au fost condițiuni ineluctabile, se simțeau stăpâni în țara românească, fiindcă armata [sovietică] ocupase țara”.

Unii miniștri au relatat despre abuzurile armatei sovietice, despre umilințele la care au fost supuși din partea ofițerilor Armatei Roșii. S-a relatat că ministrul de Război a cerut audiență la comandantul militar sovietic și nu a fost primit decât după câteva ceasuri de așteptare, că însuși președintele Consiliului de Miniștri a fost ținut la ușă, iar ministrul de Externe a așteptat două ceasuri, iar perspectivele ce se deschideau erau și mai sumbre. Iuliu Maniu aprecia că „nu putem face acte de dragoste când față de noi ei fac act de ofensă”, pe care publicul românesc le resimte.

Liderii politici români au fost nevoiți să accepte armistițiul în forma în care le-a fost impusă și să se declare pentru aplicarea ei cât mai corectă. Cu toții au evitat să se exprime public împotriva unor prevederi nedrepte și umilitoare, ei pronunțându-se pentru alianța cu Națiunile Unite, în primul rând cu Uniunea Sovietică, alături de care lupta armata română.

Pe de altă parte, problema îndeplinirii Convenției de armistițiu a devenit un pretext pentru reprezentanții Kremlin-ului de a interveni în treburile interne ale României și a impune țării un anumit curs politic.

Situația României – ca și a celorlalte țări din zona sud-est europeană – a fost decisă de înțelegerile secrete realizate de liderii coaliției Națiunilor Unite. Animat de promovarea intereselor proprii țării, Winston Churchill s-a deplasat la Moscova, în octombrie 1944. Este acum larg cunoscut „acordul de procentaj” propus de Churchill și acceptat de Stalin la 9 octombrie 1944, potrivit căruia preponderența Uniunii Sovietice urma să fie în România de 90%, în Bulgaria de 75%, în Iugoslavia și Ungaria de 50%, în timp ce preponderența Aliatilor occidentali era în Grecia de 90%⁵. A doua zi, Eden și Molotov au negociat aceste procente, ajungând la următoarea înțelegere: Ungaria – 80%, România – 90%, Bulgaria – 80%, Iugoslavia – 60%, ceea ce reprezenta o creștere a influenței sovietice comparativ cu cea propusă de Churchill⁶.

Stalin a profitat la maximum de atitudinea lui Churchill și a lui Roosevelt, care i-au lăsat „mână liberă” în privința statelor vecine URSS, pentru a instala în aceste țări regimuri prosovietice. Sfârșitul războiului găsea asemenea regimuri instalate nu numai în țările baltice, dar și în Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, România, Iugoslavia, Albania și Bulgaria.

Organizarea lumii postbelice a format obiectul Conferinței de la Postdam (17 iulie – 2 august 1945), la care au participat conducătorii URSS, SUA și Marii Britanii. Conferința a discutat și problema încheierii tratatelor de pace cu Italia, Bulgaria, Finlanda, România și Ungaria. Într-o discuție cu I.V. Stalin, Truman (președintele SUA) s-a referit la neaplicarea *Declarației* de la Yalta, la care liderul de la Kremlin a replicat: „Un guvern liber ales, în oricare din aceste țări, va fi un guvern antisovietic, ceea ce eu nu pot admite”. Truman a rămas fără replică.

La 6 august 1945, primul-ministru, dr. Petru Groza, și ministrul de Externe, Gheorghe Tătărescu, l-au primit pe generalul Ivan Zaharovici Susaikov, însoțit de consilierul politic Alexei Pavlovici Pavlov. În numele guvernului URSS, generalul Susaikov a înmănat dr. Petru Groza textul unei comunicări: „Din însărcinarea guvernului sovietic, am onoarea a vă înștiința că guvernul sovietic, ținând seama de participarea activă a României începând de la 23 august 1944 în luptă de partea Aliatilor, în contra Germaniei hitleriste, precum și îndeplinirea loială de către România a obligațiilor luate prin Convenția de Armistițiu, a hotărât să restabilească relațiile diplomatice cu România și propune un schimb de miniștri plenipotențieri”. Dr. Petru Groza a declarat: „Guvernul și poporul român iau act cu recunoștință de această solemnă apreciere a contribuției României în luptă contra Germaniei hitleriste și pentru libertatea tuturor popoarelor”. De asemenea, a declarat că țara întreagă „este fericită și constată că aplicarea loială a Convenției armistițiului a găsit prețuirea guvernului Uniunii Sovietice și că marile ei eforturi pe acest tărâm au fost rodnice”⁷.

⁵ W. S. Churchill, *Al doilea război mondial*, vol. II, Traducere de Any și Virgil Florea, București, 1996, p. 381.

⁶ A. Fontaine, *Istoria războiului rece*, vol. I, București, 1992, p. 276.

⁷ „Scânteia” din 8 august 1945.

La 18 august 1945, Roy Melbourne, reprezentantul SUA în România, a adresat ministrului de Externe, Gheorghe Tătărescu, o notă verbală care exprima dorința SUA de a se institui un „regim reprezentativ al opiniei publice române, constituit din toate grupările democratice ale țării”, precizând că țara sa nu va încheia pace decât cu un guvern reprezentativ, democratic. Gheorghe Tătărescu a respins nota, declarând-o nulă și neavenită, deoarece SUA nu se puteau adresa direct unui guvern pe care nu-l recunoșteau, ci numai prin intermediul Înaltei Comisii Aliate de Control. Încurajat de Iuliu Maniu și Constantin I.C. Brătianu, precum și de reprezentanții SUA și ai Marii Britanii în România, regele Mihai a cerut lui Petru Groza să-l „ajute”, pentru a se forma un guvern democratic recunoscut de Marile Puteri. Dr. Groza a apreciat că guvernul său se bucura de sprijinul poporului român, drept care a refuzat să demisioneze. În replică, regele a întrerupt legăturile cu guvernul, la 21 august 1945, și a cerut „sfatul” Marilor Puteri pentru rezolvarea situației.

Conferința miniștrilor de Externe ai URSS, SUA și Marii Britanii, desfășurată la Moscova, în zilele de 16 – 26 decembrie 1945, a analizat și situația din România. S-a hotărât ca cele trei țări să dea „sfatul” cerut de regele Mihai în august 1945, și anume ca „un membru al Partidului Național-Țărănesc și un membru al Partidului Național-Liberal să fie cuprinși în guvern”. De asemenea, cele trei Mari Puteri „iau notă că guvernul român, astfel reorganizat, va declara că alegeri libere și nestingherite vor fi ținute cât mai curând posibil, pe baza votului universal și secret. Toate partidele democratice antifasciste trebuie să aibă dreptul să ia parte la aceste alegeri și să prezinte candidați. Guvernul reorganizat va da asigurări cu privire la acordarea libertății presei, a cuvântului, a religiei și a asociației”⁸. În schimb, guvernele SUA și Marii Britanii se angajau să recunoască guvernul Groza. Pe baza hotărârilor Conferinței, au sosit în București, în ziua de 31 decembrie, Andrei Ianuarevici Vâșinski, Averell Harriman și sir Archibald Clark-Kerr, care au avut discuții cu regele, cu Petru Groza și cu liderii Partidului Național-Țărănesc și Partidului Național-Liberal. Dr. Petru Groza a acceptat hotărârile de la Moscova, care, în fond, reprezentau o victorie a punctului de vedere sovietic, deoarece guvernul era menținut, iar partidele istorice urmau să aibă doar o reprezentare simbolică în cabinetul pe care-l prezida. Iuliu Maniu și Constantin I.C. Brătianu și-au exprimat scepticismul în legătură cu deciziile Conferinței de la Moscova; ei au cerut garanții că, în perspectiva alegerilor parlamentare, Ministerul de Interne va fi neutru, dar Clark-Kerr și Harriman au declarat că „nu era nevoie de garanții, deoarece garantează Marile Puteri”.

După întvederea cu regele Mihai, Vâșinski transmitea la Moscova: „În numele Comisiei i-am expus esența hotărârii privind România și l-am întrebat ce crede el în această privință. Regele a răspuns că el consideră hotărârea justă și este în întregime satisfăcut de ea”. În mod special, regele a apreciat decizia de a se organiza „alegeri libere și a întrebat dacă «neutralizarea» unor ministere, ca de pildă Ministerul de Interne, nu ar constitui cea mai bună garanție pentru realizarea acestor alegeri. Harriman și Kerr mi-au lăsat mie să răspund la întrebare. I-am răspuns că nu se poate fi vorba de nici o «neutralizare», că o astfel de problemă nu se

⁸ „Ardealul” din 29 decembrie 1945.

poate pune în fața noastră. Este vorba doar de introducerea complementară a doi noi miniștri, în componența guvernului actual, așa cum este acesta. În special nu este și nu poate fi problema Ministerului de Interne. Kerr și Harriman au tăcut. Regele n-a mai insistat, asupra «întrebării» sale, declarând că a pus-o «pentru claritate»⁹.

Asupra persoanelor care urmau să fie desemnate de guvern, s-au purtat vii discuții. Iuliu Maniu și Constantin I.C. Brătianu i-au propus pe vicepreședinții celor două partide (Ion Mihalache și Gheorghe Brătianu), dar dr. Petru Groza nu i-a acceptat. Dr. N. Lupu s-a propus pe sine, dar Iuliu Maniu nu a fost de acord. Până la urmă, s-a convenit ca Partidul Național-Țărănesc să fie reprezentat de Emil Hațieganu, iar Partidul Național-Liberal de Mihail Romniceanu, care au depus jurământul la 7 ianuarie 1946. Cei doi aveau funcția de secretari de stat și erau considerați de Iuliu Maniu ca „ochiul de supraveghere a hotărârilor celor trei Mari Puteri”, „fără a purta răspunderea pentru restul acțiunii de guvernare”¹⁰. Cu alte cuvinte, cele două partide nu considerau că au revenit la putere, ele rămânând, în continuare, în opoziție.

Potrivit înțelegerilor de la Moscova, SUA au recunoscut guvernul Groza și au decis stabilirea relațiilor diplomatice cu România la 6 februarie 1946; o decizie similară a luat și guvernul Marii Britanii la 15 februarie 1946.

Așadar, în intervalul 23 august 1944 – februarie 1946, statutul internațional al României a cunoscut o importantă evoluție. Armata română a întors armele împotriva celei germane, relațiile diplomatice cu Germania și statele aliate acesteia au fost întrerupte, România acționând ca un partener de luptă al Națiunilor Unite. După încheierea războiului, Uniunea Sovietică a stabilit relații diplomatice cu România (august 1945), fiind urmată, după șase luni, de SUA și Marea Britanie. Totuși, România se găsea sub regimul convenției de armistițiu, nu era considerată un stat aliat, ci unul fost inamic, fapt ce avea să fie evident și cu prilejul discuțiilor privind încheierea tratatului de pace.

⁹ *Misiunile lui A.I. Vâșinski în România (din istoria relațiilor româno-sovietice, 1944-1946). Documente secrete.* Coord: Radu Ciuceanu, Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Vitalie Vărat, București, 1997, p. 223.

¹⁰ „Dreptatea”, din 7 februarie 1946.

THE INTERNATIONAL STATUTE OF ROMANIA IN 23 AUGUST 1944 – FEBRUARY 1946

Abstract

After the coup of 23 August 1944, Romania withdrew from the alliance with Germany and joined the coalition of the United Nations. The Armistice signed on 12 September gave Romania the statute of a country under occupation by the Soviet Army. According to the agreements among Stalin, Churchill and Roosevelt, Romania – together with other states in Central and South-East Europe – remained under Soviet influence. On 6 March 1945, the Soviets helped to power a pro-communist government, recognized by the two great western powers, the USA and Great Britain, in February 1946.

In 23 August 1944 – February 1946, the international statute of Romania underwent radical changes: from the alliance with Germany and the war against the United Nations to the armistice with the United Nations and the joint war effort against the Third Reich, as well as to the condition of a state under domination by the Soviet Union.

RADIODIFUZIUNEA ROMÂNĂ ȘI SCHIMBAREA DE REGIM DE LA 6 MARTIE 1945

EUGEN DENIZE

Evoluția situației din România, după evenimentele de la 23 august 1944, a fost marcată în mod esențial de lupta pentru putere dintre forțele exponente ale democrației și intereselor naționale, ale libertății și integrității teritoriale a țării, atât cât se putea realiza acest lucru în împrejurările de atunci, și Partidul Comunist din România, exponent al intereselor sovietice, o adevărată agentură a puterii sovietice în țara noastră. Din perspectivă istorică putem spune că a fost una dintre multele tragedii din istoria românilor faptul că principalii realizatori ai actului de la 23 august, regele Mihai I și liderii partidelor democratice, au răsturnat o dictatură militară doar pentru a fi, practic, răsturnați ei înșiși, în decurs de șase luni, de un alt regim totalitar incipient, cel comunist. Deși alungate de la putere, forțele democratice au continuat lupta pentru apărarea intereselor naționale până la 30 decembrie 1947, când, odată cu înlăturarea monarhiei, România a căzut pe deplin în mâinile comuniștilor. Rezistența opusă de partizanii anticomuniști în diferite zone de munte ale țării, prelungită până la începutul anilor '60, nu avea, evident, nici o șansă de reușită în fața unui stat consolidat și puternic sprijinit din exterior de Uniunea Sovietică, dar ea a continuat să creeze speranțe, sau mai bine spus iluzii, multor români.

Într-un context politic intern și internațional favorabil, presiunile comuniștilor, sprijiniți de sovietici, asupra guvernului condus de generalul Nicolae Rădescu s-au intensificat constant. Ele au atins punctul culminant la 24 februarie 1945, atunci când, la sfârșitul unei mari demonstrații inițiate de Frontul Național Democrat, condus de comuniști, mulțimea s-a deplasat în Piața Palatului, în fața Ministerului de Interne, acolo unde își avea Rădescu sediul. S-au tras focuri de armă și au fost ucise câteva persoane, evident, la inițiativa comuniștilor sfătuiți de sovietici. La ordinul lui Rădescu, trupele române, care păzeau clădirea, au tras în aer pentru a-i dispersa pe manifestanți¹. Aceste evenimente arătau foarte clar că între Rădescu, între forțele democratice și comuniști nu mai era loc de discuții și de împăcare. Se ajunsese la un moment de răscruce în care devenise valabilă formula „care pe care”.

Într-o încercare disperată de a mobiliza forțele democratice, generalul Rădescu s-a adresat țării, pentru ultima dată, de la microfonul Radiodifuziunii pe care încă o mai stăpânea. La orele 22 din ziua de 24 februarie 1945, el și-a început

¹ H.L Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, 1951, p. 263; T.A. Pokivailova, *A.Y.Vyshinski, first deputy Comisar for Foreign Affairs of the USSR and the Establishment of the Groza Government*, în vol. *6 martie 1945. Începuturile comunizării României*, București, 1995, p. 53-54; D. Deletant, *România sub regimul comunist*, București, 1997, p. 48.

discursul spunând că: „O mână de canalii devorate de ambiții, la ordinul a doi străini, evreica Ana Pauker și ungurul Vasile Luca, încearcă să subjuge poporul român și, în acest scop, nu ezită să folosească armele teroarei”². Arătând că niciodată națiunea română nu s-a lăsat subjugată în trecut, ceea ce era o exagerare vădită, el continua atacându-i direct și puternic pe comuniști: „Se pretind democrați și calcă democrația în picioare. Vor să asasineze țara. Pe teritoriul nostru crimele lor sunt nenumărate. Voi avea în curând prilejul să vorbesc în amănunt”³. Acest prilej nu va mai apărea însă niciodată. Dar în discursul din seara zilei de 24 februarie, Rădescu a mai arătat că forțele antinaționale au atacat prefectura din Craiova, au tras asupra Palatului Regal și asupra Prefecturii de Poliție, au atacat Ministerul de Interne și au deschis focul provocând moartea a doi oameni și rănirea altor unsprezece⁴. Armata, la ordinele sale, a tras numai în aer. În încheierea discursului, Rădescu adresa un apel întregii țări: „Trebuie să ne ridicăm cu toții, ca un singur om, spre a face față pericolului. Eu, și alături de mine, Armata ne vom face datoria până la capăt. În ce vă privește rămâneți la posturile voastre”⁵.

Acest discurs a pus capăt guvernării lui Rădescu. Sovieticii și-au dat seama că trebuie să acționeze rapid și în forță, iar americanii, deși nu erau de acord cu evenimentele care se petreceau în România, nu erau de acord nici cu nuanțele naționaliste și antisemite care apăruseră în discursul lui Rădescu referitoare la Ana Pauker și Vasile Luca. Sub presiunea politică exercitată de Vișinski, și cea militară, exercitată de tancurile sovietice care patrulau pe străzile Bucureștiului și de trupele sovietice care ocupaseră Prefectura Poliției, Poșta Centrală și Marele Stat Major Român, regele Mihai I a fost obligat să accepte formarea unui guvern impus de sovietici, condus de Petru Groza și dominat de comuniști⁶.

Instalarea noului guvern a marcat și o radicală schimbare în conducerea Societății Române de Radiodifuziune, care a fost transformată în principala purtătoare de cuvânt a noii puteri, mai ales a comuniștilor, a celor care dețineau ponderea principală în cadrul ei. În acest sens, merită menționat faptul că la 5 martie, deci înainte de intrarea în funcție a noului guvern dominat de comuniști, în *Radiojurnalul* difuzat la orele 10, se anunța o intensificare a procesului de epurare a societății românești, proces condus de Tribunalul Poporului: „Zilnic sunt interogate și apar în fața acuzatorilor publici ai Tribunalului poporului - se spunea aici – persoane învinuite de crime de război sau vinovate că au contribuit la dezastrul țării. Elemente care au deținut posturi de răspundere în guvernele de după 1940, sau persoane care, prin trecerea pe care au avut-o pe lângă unele personalități ale

² *Mesajul* rostit la radio de generalul Rădescu pe data de 24 februarie 1945, orele 22, în Arhivele Societății Române de Radiodifuziune (în continuare A.S.R.R.), dosar emisiuni diverse, 16-28 februarie 1945, f. 1.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

⁶ D. Deletant, *op. cit.*, p. 50-52; P. D. Quinlan, *Clash Over Romania. British and American Policies towards Romania. 1938-1947*, Los Angeles, 1977, p. 128; *Cartea Albă a Securității*, vol. I, București, 1995, p. 92.

regimului din trecut, s-au făcut vinovate de dezastrul țării, sunt chemate să-și justifice actele în fața acuzațiilor ce li se aduc”⁷. Pentru societatea românească, la fel ca și pentru Societatea Română de Radiodifuziune, se deschidea o epocă de mari agitații și tulburări, de asalt permanent al comuniștilor asupra instituțiilor tradiționale, se întrezăreau la orizont norii întunecați ai nopții totalitare care se va lăsa în curând deasupra Europei centrale și de sud-est.

La 7 martie 1945, Radiodifuziunea aducea la cunoștința ascultătorilor formarea și componența guvernului condus de Petru Groza și făcea, de asemenea, cunoscute primele declarații ale acestuia: „Sunt bucuros că guvernul a înregistrat vocea poporului și astfel Regele și poporul se găsesc pe linia actului istoric de la 23 August”⁸.

A doua zi, la 8 martie, postul nostru de radio transmitea primele declarații programatice ale lui Petru Groza. El își începea alocuțiunea arătând că la temelia guvernului său vor sta principiile simplificării și urgentării, necesare rezolvării cât mai rapide a situației grele a țării, pe care o aprecia drept tragică⁹. Era convins că guvernul își începea activitatea sub auspicii favorabile, deoarece voința populară fusese înregistrată de factorul constituțional, adică de rege, cei doi factori, poporul și regele, întâlnindu-se pe același drum¹⁰. În continuare, Petru Groza făcea apel la toate „forțele democratice” din țară, la toți oamenii cu „gând curat” să ajute guvernul: „Noi deschidem larg porțile pentru toți oamenii cinstiți. Nu păstrăm dușmăni. Sentimentul român al dragostei de oameni este cel care ne conduce”¹¹. Același sentiment însă, în opinia lui Petru Groza „...nu exclude năzuința de a face dreptate, de a fi chiar aspru, acolo unde trebuie să fim, pentru a îndeplini ceea ce se așteaptă, acolo unde s-a întârziat până acum”¹². Trecând la expunerea măsurilor concrete ce trebuiau aplicate, Petru Groza arăta că acestea vor consta din epurarea aparatului de stat de toate acele elemente care au împiedicat bunul mers al mecanismului de stat, din realizarea reformei agrare după norme precise, își exprima speranța că în curând Ardealul de Nord se va uni cu țara, că prizonierii din Uniunea Sovietică se vor întoarce curând acasă, că România va primi materii prime din partea sovieticilor pentru industriile sale, mai ales pentru cea textilă, că va putea fi ajutată agricultura pentru a se realiza lucrările de primăvară¹³. Petru Groza își încheia declarațiile afirmând că guvernul își începe activitatea într-o atmosferă de încredere, manifestând speranța că măcar o parte din ceea ce aștepta poporul va fi în curând realizată¹⁴. Foarte multe lucruri vor fi realizate cu rapiditate și, din acest punct de vedere, nu pot fi negate meritele guvernului Petru Groza, dar foarte puține dintre ele erau cu adevărat așteptate de poporul român.

⁷ *Tribunalul poporului* în cadrul *Radiojurnalului* din 5 martie 1945, orele 10, în A.S.R.R., dosar emisiuni diverse, 1-15 martie 1945, f. 1.

⁸ *Radiojurnalul* din 7 martie 1945, orele 10, în *ibidem*, f. 4.

⁹ *Radiojurnalul* din 8 martie 1945, orele 10, în *ibidem*, f. 1.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, f. 2-3.

¹² *Ibidem*, f. 3.

¹³ *Ibidem*, f. 3-4.

¹⁴ *Ibidem*, f. 4.

În aceeași zi, Petru Groza și-a răsplătit adepții din rândul forțelor armate care refuzaseră să asculte ordinele comandantului lor, generalul Nicolae Rădescu, înlesnind, astfel, preluarea puterii de către guvernul impus de sovietici. Un comunicat difuzat la radio din partea Ministerului de Război arăta că generalul de divizie Constantin Vasiliu-Rășcanu, generalii de brigadă Ilie Crețulescu, Ștefan Bardan, Septimiu Pretorian, Constantin Popescu și Dumitru Dămăceanu, coloneii Alexandru Batcu și Ion Lupescu, maiorul Nicolae Popescu „...care prin actul lor de curaj și iubire de neam, devotament față de Majestatea Sa Regele Mihai, au desolidarizat în ziua de 27 Februarie a.c., armata română de planurile dictatoriale care urmau să o folosească în scopuri politice personale, au fost reintegrați în toate drepturile. Gestul lor de un adânc patriotism nu a reprezentat o acțiune politică personală, ci a fost o manifestare dezinteresată a unor înalte sentimente de răspundere, în momentul în care era amenințată însăși ființa armatei române, armată care trebuia să rămână a poporului și a Regelui”¹⁵. Aceasta era răsplata pentru trădare și guvernul Groza știa foarte bine să amestece pe trădători cu persoana regelui, încercând, pe această cale, o discreditare a monarhiei în ochii maselor, mase care atunci nu aveau de unde să știe în ce condiții acceptase Mihai formarea noul guvern.

Peste două săptămâni, *Radiojurnalul* din 22 martie 1945, de la orele 10, anunța câteva din măsurile adoptate de Consiliul de Miniștri în ședința sa din ziua precedentă. Astfel, discutându-se problema asigurării pazei capitalei s-a hotărât instaurarea pedepsei cu moartea pentru jefuitori și sabotori. Toți aceștia urmau a fi trimiși în fața unor instanțe speciale, care trebuiau să judece rapid și sumar. În acest sens, urma să se întocmească un decret-lege care trebuia aprobat cât mai repede¹⁶. Evident, era începutul unei politici represive, sabotajul și sabotorii fiind condamnați pe tot parcursul existenței regimului comunist, chiar dacă astfel de acuzații nu puteau fi demonstrate întotdeauna cu claritate. Foarte mulți oameni nevinovați, dar care deranjau regimul cu ceva, au căzut victime ale politicii de reprimare a sabotajului. Poate că victima cea mai celebră și nevinovată, în același timp, a acuzației de sabotaj a fost Vasile Luca, ministru de finanțe și unul din liderii de frunte ai comuniștilor, căruia în 1952, ca urmare a luptei pentru putere, i s-a reproșat că prin reforma monetară pe care o aplicase a sabotat economia socialistă.

Revenind la problemele legate direct de evoluția Societății Române de Radiodifuziune, trebuie să subliniem faptul că întreaga ei conducere s-a prăbușit o dată cu guvernul condus de generalul Nicolae Rădescu. La 1 martie 1945, o delegație sindicală formată din Matei Socor, Mircea Dumna, Ioan Bombăcilă și Eugen Boldur a cerut Consiliului de Administrație îndepărtarea tuturor elementelor fasciste din Societate și autodizolvarea sa¹⁷. În alte condiții această cerere nu ar fi avut nici o urmare, deoarece Societatea Română de Radiodifuziune nu adăpostea, în

¹⁵ Ibidem, f. 1-2.

¹⁶ *Radiojurnalul* din 22 martie 1945, orele 10, în ibidem, dosar emisiuni diverse, 16-31 martie 1945, f. 2.

¹⁷ *Documentar privind trecutul radiodifuziunii române*, f.a., f.l., lucrarea în manuscris se află în Arhivele Societății Române de Radiodifuziune, fără a fi cotată (în continuare *Documentar*), p. 48.

martie 1945, nici un element fascist, iar Consiliul de Administrație nu se putea dizolva la simpla cerere a unor sindicaliști. Dar în noile împrejurări politice din țară create după formarea guvernului Petru Groza, dominat de comuniști, la 6 martie, peste numai două zile, la 8 martie, Consiliul de Administrație al Societății Române de Radiodifuziune și-a încetat activitatea, pentru această instituție, la fel ca și pentru întreaga noastră țară, începând lunga noapte totalitară, care va lua sfârșit abia în decembrie 1989. Singurul membru din acest Consiliu care a supraviețuit în conducerea Societății, pentru numai patru luni, a fost directorul general, inginerul Emil Geles, bineînțeles, executând ordinele trasate de noua putere.

Prima ședință a noului Consiliu de Administrație s-a desfășurat în ziua de 31 martie 1945. Ea a fost prezidată de Petre Constantinescu-Iași, ministrul Propagandei. Acesta, luând cuvântul, a dat citire Decretului Lege nr. 277/962 din 29 martie 1945, privitor la abrogarea și modificarea unor articole din Legea pentru Organizarea și Funcționarea Radiodifuziunii. El a arătat că, în conformitate cu textul legii, a procedat la dizolvarea Consiliului de Administrație al Societății, dând în acest scop Decizia nr. 3565/1945. Prin această Decizie a fost numit și noul Consiliu de Administrație din care făceau parte, ca administratori ai statului, George Macovescu, Chivu Stoica, Ion Pas, Gheorghe Micle, Ion Raiciu, Mircea Duma și Scarlat Callimachi, din partea capitalului privat, Constantin I. Parhon, Radu Grigorovici, Mihail Cruceanu și Radu Patrușiu, cenzori erau Cristian Emanoil, Grigore Giossan și D. Biberi, iar director general Emil Geles¹⁸. După ce a declarat Consiliul de Administrație constituit, Petre Constantinescu-Iași a arătat că până la alegerea unui președinte, el va fi condus de un președinte de vârstă, care era C.I. Parhon. De asemenea, în comitetul de direcție, alături de Emil Geles, au fost numiți Mircea Duma și Ion Raiciu¹⁹. Definitivarea lui C.I. Parhon pe postul de președinte nu a întârziat prea mult, ea făcându-se prin decizia nr. 23/1945 a Ministerului Propagandei²⁰, noul for tutelar al Societății Române de Radiodifuziune.

Tot în ședința din 31 martie 1945, noul Consiliu de Administrație a ratificat Ordinele de Serviciu date de Direcția Generală în perioada 8-31 martie. Astfel, Ordinul de Serviciu nr. 44 din 9 martie îl delega pe Matei Socor ca Subdirector General al Programelor, în locul lui Gh. D. Mugur și Gh. Marinescu. A fost ratificată și delegația lui M. Moraru de a conduce Direcția radiojurnalelor. A fost ratificat Ordinul de Serviciu nr. 57 din 12 martie prin care s-au ridicat delegațiile de conducere ale lui Alexandru Lohan de la Direcția posturilor pe unde scurte și Ilie Echim de la Direcția postului Băneasa. În locul acestora au fost delegați inginerii Rusănescu și Ionescu. Prin Ordinul de Serviciu nr. 62 a fost înlocuit C. Brânzeanu de la Direcția comercială cu V. Marinescu. S-a ratificat și încetarea delegației de director a lui Gheorghe Banu de la Direcția urmăririi, precum și Ordinul nr. 69

¹⁸ A.S.R.R., *Procesul verbal* al ședinței Consiliului de Administrație din 31 martie 1945, în Registrul de procese verbale ale Consiliului de Administrație (2 ianuarie 1945-8 octombrie 1945), f. 155 r. -v.

¹⁹ Ibidem, f. 156r.

²⁰ Ibidem, f. 160r.

privitor la ridicarea de atribuțiuni a unora din funcționarii Societății. Prin Ordinul de Serviciu nr. 80 din 23 martie, Eugen Boldur a fost delegat în funcția de secretar general al Societății, iar Ordinul nr. 95 din 29 martie îl delega pe Ion Opran ca director al economatului Societății²¹. Și acesta nu era decât începutul. Stăpâni pe situație, comuniștii vor trece la îndepărtarea rapidă din Societate a tuturor persoanelor care nu le conveneau, care puteau deveni obstacole în calea lor către îndochinarea totală a populației țării prin intermediul radioului.

Astfel, în ședința Consiliului de Administrație din 7 aprilie 1945, comisarul guvernului, Stelian Nițulescu, arăta că a fost delegat de Consiliu ca, împreună cu administratorii Mihail Cruceanu și Radu Patrulius și cu cenzorul Grigore Giossan să procedeze la cercetarea gestiunii morale și materiale a anilor 1940-1944²². Stelian Nițulescu, exponent al guvernului Petru Groza, care a comunizat România și a subordonat-o intereselor sovietice, spunea că există puternice îndoieli referitoare la diverse nereguli, dar că dorește înainte de a porni la anchetă și înainte de a da sancțiuni să dea prilej unora din funcționari, care siliți de împrejurări, au participat direct sau indirect la favorizarea comiterii acestora să se reabiliteze²³. Din această cauză, Nițulescu a cerut Consiliului să aprobe ca Direcția Generală să dea Ordin de Serviciu tuturor salariaților instituției, invitându-i ca în termen de trei zile să depună în plicuri închise adresate comisarului guvernului, câte o declarație asupra neregulilor pe care le cunosc că ar fi fost comise, din orice punct de vedere, în Societate, precum și asupra abuzurilor de orice fel despre care au cunoștință. Pentru garantarea discreției operațiunii, cei ce nu au cunoștință de nici un fapt, trebuia să depună și ei o declarație în acest sens. Memoriile urmau a fi semnate și predate contra adevărului la Secretariatul General al Societății. Se va arăta salariaților că dacă ulterior se va dovedi că ei au avut cunoștință de anumite fapte și nu le-au denunțat, vor fi socotiți complici la comiterea lor și vor trage toate consecințele ce decurg din aceasta. În același timp, se garanta salariaților cel mai desăvârșit secret asupra declarațiilor și informațiilor pe care le vor da²⁴. Bineînțeles, Consiliul de Administrație a aprobat în unanimitate această decizie care obliga pe salariații Societății să devină delatori și care îi transforma, în același timp, în posibili acuzați, dar și în posibili acuzați. Delațiunea a fost unul din principalele mijloace prin care comuniștii au condus societatea în ansamblul ei, codul penal comunist prevăzând sancțiuni severe pentru omisiunea delațiunii. Prin această inițiativă diabolică, puterea comunistă urmărea, în primul rând, bulversarea completă a personalului Societății de Radiodifuziune, obținerea unor declarații false generate de atmosfera de teroare și, nu în cele din urmă, eliminarea tuturor acelor persoane care deranjau într-un fel sau altul noua putere. Toate aceste obiective au fost atinse.

²¹ Ibidem, f. 156v.-157r.

²² Ibidem, Procesul verbal al ședinței Consiliului de Administrație din 7 aprilie 1945, în ibidem, f. 164r.

²³ Ibidem, f. 164r.-164v.

²⁴ Ibidem, f. 164v.

În aceeași ședință de Consiliu din 7 aprilie 1945, Stelian Nițulescu a arătat că toate persoanele care au făcut parte din Consiliul de Administrație, începând cu guvernarea Gigurtu din 1940 și până la 23 august 1944, erau considerate răspunzătoare, în conformitate cu articolul 2 din Legea pentru organizarea și funcționarea Radiodifuziunii și articolele 2 și 27 din Regulamentul Societății, de programele și activitatea propagandistică a Societății Române de Radiodifuziune. Întrucât propaganda pentru susținerea războiului și cea cu caracter fascist făcută în această perioadă de timp se încadra în dispozițiile legii privitoare la sancționarea celor vinovați de dezastrul țării, urma ca pentru acest motiv să fie sesizat Tribunalul Poporului²⁵. În urma cercetărilor ce urmau a fi întreprinse se vor aplica acele măsuri prevăzute de lege. De asemenea, aceeași situație va fi aplicată și directorului general Vasile Ionescu, subdirectorului general Gh. D. Mugur și directorului N. Rădulescu. Privitor la demontarea posturilor de radio de la Tiraspol și Chișinău, pentru care Societatea Română de Radiodifuziune trebuia să plătească daune U.R.S.S., din cercetarea cazului rezulta că cei care au procedat la demontarea și transportarea în țară a acestor materiale, nu le-au înregistrat în scriptele contabile ale Societății, fapt pentru care va fi sesizat Tribunalul Poporului pentru a ancheta în această privință pe Vasile Ionescu, Ilie Echim, Al. Lohan și pe arhitectul Trifu. În privința inginerului Echim se adăuga și faptul că a transportat de la Tiraspol și a adus în țară o serie întregă de obiecte casnice, așa cum rezulta dintr-un raport pe care-l înaintase Societății, în care solicita ca aceste obiecte să-i fie donate. Consiliul a aprobat, în urma acestei intervenții, trimiterea în fața Tribunalului Poporului a tuturor persoanelor vinovate de conducerea și programele Societății²⁶. Nu avem documente în care să se vorbească despre soarta acestor persoane, dar suntem convingși că multe dintre ele au făcut ani grei de temniță, așa cum s-a întâmplat cu fostul director general Vasile Ionescu²⁷.

Comuniștii știau deja totul despre cei pe care doreau să-i epureze și să-i trimită în fața Tribunalului Poporului, astfel încât anchete suplimentare nu au mai avut loc, iar în ședința Consiliului de Administrație din 16 aprilie 1945 același Stelian Nițulescu a dat citire proiectelor de cerere ce urmau a fi adresate Tribunalului Poporului în conformitate cu hotărârea aceluiasi Consiliu din 7 aprilie. Aceste cereri sunt deosebit de instructive, deoarece ne dezvăluie o parte din mentalitatea comunistă, atitudinea față de cei care aveau alte puncte de vedere și împărtășeau alt sistem de valori morale. Reproducerea lor integrală ni se pare utilă și interesantă.

Prima dintre acestea²⁸, adresată acuzatorului public șef, suna astfel: „Privitor la demontarea posturilor de radiodifuziune Tiraspol și Chișinău, pentru care Societatea Română de Radiodifuziune urmează a plăti daune de cca. 200.000.000 lei către

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Vasile Ionescu, *Începuturile Radiodifuziunii române. Scurtă monografie*, f.a., f.l. Lucrarea se află în Arhivele Societății Române de Radiodifuziune fără a fi cotate.

²⁸ A.S.R.R., *Procesul verbal* al ședinței Consiliului de Administrație din 16 aprilie 1945, în Registrul de procese verbale ale Consiliului de Administrație (2 ianuarie 1945-8 octombrie 1945), f. 169r.-169v.

U.R.S.S., cum din cercetările acestui caz rezultă că cei care au procedat la demontarea și transportarea în țară a acestor materiale, n-au avut o dispoziție din partea autorităților în drept, iar pe de altă parte aceste materiale n-au fost înregistrate în scriptele contabile ale Societății, rămânând în afara unui control, urmează a se sesiza Tribunalul Poporului, pentru a ancheta în această privință pe domnii Director General V. Ionescu, Ing. Ilie Echim și Ing. Al. Lohan. Privitor la ing. Ilie Echim se adaugă și faptul că acesta a transportat de la Tiraspol și a adus în țara o serie întreagă de obiecte casnice, arătate în alăturatul raport al D-sale către Societatea de Radiodifuziune, prin care solicită să i se doneze aceste obiecte. Martori pentru a da primele informațiuni în această cauză sunt Domnul Arhitect Trifu și Directorul Contabilității, Țintescu, ambii de la această Societate.

Vă rog să binevoiți a dispune cele legale, urmând ca la cererea Dvs. să vă punem la dispoziție actele și corespondența ce le avem în această cauză”.

Cea de-a doua cerere²⁹ îi avea în vedere pe toți cei care făcuseră parte din Consiliul de Administrație al Societății începând cu guvernul Gigurtu și până la 23 august 1944. Ea suna în felul următor: „Domnule Acuzator Public Șef. Subscrisa Societate de Radiodifuziune, prin reprezentanți legali, supunem cunoștinței Dvs. că Consiliul de Administrație al Societății a hotărât următoarele:

Toate persoanele care au făcut parte din Consiliile de Administrație începând cu guvernul Gigurtu și până la 23 august 1944 sunt considerate răspunzătoare, în conformitate cu art. 2 din Regulamentul pentru Organizarea și Funcționarea Radiodifuziunii, combinat cu art. 27 din același regulament și cu art. 3 din Legea pentru Organizarea și Funcționarea Radiodifuziunii, de programele și activitatea propagandistică a Societății Române de Radiodifuziune, pe tot acest interval de timp.

Întrucât propaganda pentru susținerea războiului și cea cu caracter fascist, făcută în această perioadă de timp se încadrează în dispozițiunile legii privitoare la sancționarea celor vinovați de dezastrul țării, urmează ca pentru acest motiv să fie sesizat Tribunalul Poporului.

Dacă dintre persoanele în cauză se vor găsi unele care prin faptele lor, au dat dovadă că înainte de 23 august 1944, au manifestat și acționat pentru democrație, aceasta se va aprecia de Tribunalul Poporului, în urma cercetărilor ce se vor face și se va dispune în conformitate cu legea”.

Lista persoanelor propuse a fi deferite Tribunalului Poporului îi cuprindea pe Emanoil Bucuța, Gh. Ciolac, Scarlat Lambrino, Gheorghe Leon, Ionel Perlea, Alfred Calmuschi, Gh. D. Mugur, Ștefan Șoimescu, Grigore Tăușan, Ilie Gârneață, Nichifor Crainic, Ion Cantacuzino, Victor Papacostea, Ion Petrovici, Dragomir Hurmuzescu, N. Bagdasar, Alexandru Marcu, C. Sturdza, Nicolae Bănescu, Vasile Ionescu, N. Rădulescu, Al. Hodoș, Ion Mânzatu. Actele privitoare la activitatea propagandistică a Societății în acest interval se aflau, o parte la Societate, o parte la Ministerul de Interne și o parte la Tribunalul Poporului.

²⁹ Ibidem, f. 169v.-170r.

Consiliul de Administrație a aprobat fără nici o ezitare aceste proiecte de cereri³⁰, astfel încât cei acuzați erau ca și condamnați dacă nu reușeau să-și dovedească nevinovăția. Pentru comuniști, pentru justiția comunistă, funcționa principiul prezumției de vinovăție și nu cel al prezumției de nevinovăție. Cine era o dată acuzat, chiar și în baza unor probe insuficiente, era ca și condamnat dacă nu reușea să-și probeze nevinovăția și, chiar și în acest caz, șansele sale erau limitate. Evident însă că, în cazul Societății Române de Radiodifuziune, epurările, acuzațiile și condamnările care au urmat au fost de natură politică, ordinele veneau de la Moscova și comuniștii români le executau cu mult zel. În această situație nici nu mai era nevoie de probe pentru a dovedi vinovăția cuiva, ci numai poziția și statutul politic pe care persoana respectivă le avusese în trecut. Cum însă în Societatea Română de Radiodifuziune nu se făcea politică de partid, ci doar politică națională, persoanele epurate nu purtau altă vină decât aceea că făcuseră politica guvernului român într-o anumită perioadă istorică, în perioada războiului din Răsărit împotriva Uniunii Sovietice. Aceasta era, în același timp, încă o dovadă că Partidul Comunist, care se intitula la acea dată „din România”, nu era altceva decât o agentură a Uniunii Sovietice, gata să calce în picioare orice interes național pentru a subordona România intereselor patronilor săi de la Moscova.

Dar epurarea și, mai ales, punerea sub acuzare și trimiterea în fața Tribunalului Poporului a persoanelor care se aflaseră în conducerea Societății Române de Radiodifuziune, persoane printre care se numărau părintele radiofoniei românești, Dragomir Hurmuzescu, și alte câteva nume de marcă ale culturii românești, precum Ionel Perlea, Grigore Tăușan, Victor Papacostea, Nicolae Bănescu, Nichifor Crainic și Ion Petrovici, nu a însemnat decât începutul epurărilor comuniste din Societate. Ele vor continua până când toate persoanele indezirabile vor fi îndepărtate, iar unele trimise și la închisoare, după ce serviseră cu devotament instituția și, prin ea, țara. Noi ne vom opri însă atenția, în rândurile următoare, doar la al doilea val de epurări din Societate, care a fost decis în ședința Consiliului de Administrație din 19 iunie 1945³¹.

În această zi, Administratorul delegat Mircea Duma a supus ratificării Consiliului decizia Comitetului de Direcție, din 13 iunie 1945, prin care se lua act de decizia nr. 255/1945 a Ministerului Propagandei privitoare la epurarea personalului Societății și se dispunea executarea ei. Aprobând decizia Comitetului de Direcție, Consiliul a hotărât îndepărtarea din serviciu, fără nici o indemnizație, a lui Vasile Ionescu, fost director general, și a lui Nicolae Rădulescu, fost director al emisiunii, îndepărtarea din serviciu pe timp limitat, pe termen de cinci ani, a lui Henri Blazian, Gheorghe Ciocan, Aurel Popovici, Valeriu Mugur, Ioan Petrovici, Liuba Gavaliugov, Paul Brânzeanu, pe termen de trei ani a lui Gheorghe Banu,

³⁰ Ibidem, f. 170r.

³¹ Ibidem, *Procesul verbal* al ședinței Consiliului de Administrație din 19 iunie 1945, în ibidem, f. 206r.-206v.

Panait Pavlu și Vasile Voiculescu, pe termen de un an a lui Gheorghe Mugar și Constantin Prichici și pe termen de o lună a lui Vasile Popovici și Gheorghe Soare. De asemenea, Consiliul a hotărât îndepărtarea, cu plata preavizului, a unui număr de 21 de funcționari, considerați periculoși pentru interesele noii puteri.

În sfârșit, pentru a putea funcționa în conformitate cu interesele noii puteri, la 26 aprilie 1945, Consiliul de Administrație a luat în discuție și a aprobat noul *Regulament pentru organizarea și funcționarea Societății Române de Radiodifuziune*³², act normativ publicat în „Monitorul Oficial” din 3 mai același an. În ansamblu, acest nou *Regulament* era asemănător, în multe privințe, cu regulamentele anterioare de același fel. Cu toate acestea, el introducea câteva elemente care îl deosebeau radical de toate celelalte regulamente. Primul și, după părerea noastră, cel mai important îl constituia politizarea instituției. Dacă în regulamentele anterioare se prevedea cu claritate că Societatea Română de Radiodifuziune nu face politică, chiar dacă politica nu a lipsit niciodată de la microfon sub pretextul exprimării intereselor statului român, noul regulament prevedea că una din principalele coordonate ale Subdirecției generale a programelor era cea politică (*articolul 8, punctul a*)³³, ceea ce va determina, treptat, liniile directoare ale tuturor emisiunilor. De asemenea, pentru ca cineva să poată fi angajat de Societate trebuia să prezinte și un certificat al Comitetului sindical al instituției sau întreprinderii de unde venea (*articolul 12*)³⁴, ceea ce însemna că respectivul trebuia să fie neapărat membru de sindicat și să facă politica Partidului Comunist, pentru că altfel nu primea certificatul de care avea nevoie. În sfârșit, funcționarii puteau fi dați afară din Societate pentru diverse infracțiuni, printre care se aflau și faptele fasciste, legionare sau contrare siguranței statului (*articolul 18*)³⁵. Oricine putea fi acuzat de aceste fapte în situația în care comuniștii nu defineau foarte clar ce însemnau ele și doreau să elimine toate elementele democratice din Societate. Astfel, până când întregul personal al Societății nu a fost selecționat și încadrat de comuniști în funcție de criteriile și interesele lor, aici s-a trăit într-o atmosferă de permanentă suspiciune și epurare, în care oricine și oricând putea fi acuzat că este fascist sau legionar și că atentează la siguranța statului. În acest fel, începând să creeze o nouă bază juridică pentru Societatea Română de Radiodifuziune, comuniștii căutau, pe de o parte, să-și legitimizeze propria lor putere, obținută în mod ilegal, prin uzurpare și forță, iar pe de altă parte, să elimine toate acele persoane, angajați mai vechi sau mai noi ai Societății, care departe de a fi fasciști, legionari sau de a atenta la siguranța statului, nu erau de acord cu ideologia

³² Ibidem, *Procesul verbal* al ședinței Consiliului de Administrație din 26 aprilie 1945, în Registrul de procese verbale ale Consiliului de Administrație (2 ianuarie 1945-8 octombrie 1945), f. 170v.-175r.

³³ „Monitorul Oficial”, nr. 101, partea a II-a, din 3 mai 1945, p. 5.

³⁴ Ibidem, p. 6.

³⁵ Ibidem, p. 8.

comunistă, cu subjugarea țării față de interesele Uniunii Sovietice și cu introducerea României într-un sistem totalitar, copie fidelă a celui sovietic. În același timp, deși radioul și-a păstrat în continuare principalele sale funcții³⁶, și anume: funcția instructiv-educativă, funcția de creator de cultură, funcția de distribuitor de cultură, funcția recreativ-distractivă, funcția de informare și propagandă externă și funcția de păstrător de cultură, el a căpătat și două noi funcții, mai importante ca toate celelalte în concepția puterii comuniste, cea politico-informativă, agitatorico-mobilizatoare, și cea de educație politică³⁷.

În concluzie la toate cele spuse până acum, putem afirma că Societatea Română de Radiodifuziune a fost profund marcată de schimbarea de regim intervenită la 6 martie 1945. Ea a fost subordonată complet noii puteri comuniste, care a transformat-o în principal instrument de propagandă și îndoctrinare a maselor, de subjugare a României față de interesele puterii cuceritoare care era Uniunea Sovietică. Având neapărată nevoie de acest instrument de propagandă, Partidul Comunist nu a precupețit, într-adevăr, nici un efort și nici un fel de mijloace pentru o dotare tehnică foarte apropiată de cea folosită pe plan internațional. Au fost construite clădiri și studiouri noi, au fost înființate studiouri regionale de radio, a crescut considerabil numărul de emițătoare pe unde medii, lungi, scurte și ultrascurte. Numărul de abonați a crescut masiv și, prin aceasta, propaganda comunistă a pătruns în aproape toate căminele românești, radioul fiind unul din cele mai importante instrumente prin care comuniștii au încercat să creeze mult visatul „om nou” al unei noi societăți

THE ROMANIAN BROADCASTING CORPORATION AND THE CHANGE OF THE REGIME ON THE 6TH OF MARCH 1945

Abstract

In this study, the author brings into discussion, on one hand, the way in which the Romanian Broadcasting Corporation reflected the change of the regime on the 6th of March 1945 and, on the other hand, the impact that this change had over the institution. Thus, from an institution defending the national culture and interests, the Romanian Broadcasting Corporation turned into a tool-institution of

³⁶ Victor Crăciun, *Manuscrise și voci. Scriitori români la radio*, București, 1977, p. 28.

³⁷ *Ibidem*.

the Communist Party – probably the most powerful media the Party had at the time, being a promoter of the interests of the new power, of the communist ideology, of the Soviet social model and of a new culture, the socialist one. The institution became a fierce instrument of the communists' attempt to change the society through the so-called „cultural revolution”, having, as main purpose, the creation of the „new man”, utopy promoted by all the totalitarian regimes.

SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ – TRADIȚIE ȘI MODERNITATE

EFTIMIE MURGU ȘI FĂURIREA ROMÂNIEI MODERNE

CORNELIA BODEA

Figură dominantă în mișcarea națională română din prima jumătate a secolului, Eftimie Murgu a constituit în multe rânduri subiect predilect de studiu, eseu sau cercetare istorică, politică și literară. Văzut de pe poziții diferite, din vremea sa și până în zilele noastre, locul său în istorie a fost conturat sub lumini contrastante și situat pe culmi sau povârnișuri, după fascinația sau incitarea pe care a inspirat-o personalitatea sa puternică și frământată, activitatea sa complexă și nu o dată enigmatică pentru mulți.

De aceea, glorificat sau judecat cu asprime, înțeles sau răstălmăcit, Murgu a fost când apostolul propovăduitor al statului unitar daco-român și luptător înflăcărat pentru emanciparea social națională; când neînțelesul sau rătăcitul slujitor al altor interese decât ale propriei sale nații. Zeu sau Prometeu pentru unii; bănuț, contestat sau dezaprobat de alții.

O restituire în integritate a faptelor și ideilor sale, o cântărire dreaptă și fără porniri a profundului său revoluționarism rămâne încă un deziderat, o operă ce se așteaptă împlinită. Realizarea ei, apreciind rezultatele contribuțiilor publicate în ultima vreme ca și caracterul revelator al noilor documente descoperite, pare a nu fi îndepărtată. Evocarea de astăzi a drumului străbătut de Murgu pe traiectoria României moderne încearcă o modestă îmbinare a vechiului cu noul edit, și cu un inedit din cât l-am investigat personal.

Să-i creionăm mai întâi faptic etapele majore ale activității desfășurate pe acest drum și apoi, pe caravana lor, să încercăm nuanțarea semnificației și dimensionarea vibrațiilor lor.

Născut la 28 decembrie 1805, Eftimie Murgu, fiu de ofițer dintr-un regiment de graniță, a început prin a se afirma la vârsta de 15 de ani prin polemica de natură istorică și filologică împotriva lui Sabba Tököly. Prin ea a susținut vechimea limbii și originii poporului său și trăinicia sentimentului său de unitate națională, care stăruie de veacuri și din totdeauna pe întreg perimetrul lui etnic, în ciuda granițelor politice care-l despart în provincii și în ciuda opresiunilor străine. Ca tânăr filosof și jurist și apoi ca proaspăt doctor în drept și avocat în Pesta, faima lui la 24-29 de ani era cea a unui „înfocat rumân de la graniță” (caracterizarea aparține contemporanului său arădean Theodor Șerb, făcută în 1834).

În acel an 1834 – cu puternice rezonanțe panromânești pornite cu precădere dintre românii bănățeni – Murgu trece în Moldova lângă prietenul și precursorul său în românie, Damaschin Bojincă, pe care curând însă îl va depăși. Sentimentele sale naționale transpar cu prisosință și din activitatea pe care a desfășurat-o la Academia Mihăileană de la Iași, până prin 1836. Din această pricină de altfel a și trebuit să părăsească Moldova, dovedind-se incomod pentru cercurile domnitorului filo-rus Mihail Sturdza. Nu a plecat însă fără a fi lăsat acolo amprenta spirituală a puternicei sale personalități asupra elevilor, ca și în cercurile din ce în ce mai largi pătrunse de spiritul înnoitor al unității politice și a independenței naționale. Idei și atmosferă pregnant descrise în acea vreme de diplomatul francez Bois le Comte.

Din 1836 până în 1841 – floarea vârstei de mijloc (31-36 de ani) – Murgu s-a aflat la București în legătură cu elementele cele mai progresiste ale societății muntene. Este perioada de plin avânt a mișcării naționale ce se dezvoltă – în afara oficialității – în jurul colonelului Ioan Câmpineanu, și ale cărei ramificații extinse prin tineretul revoluționar ajunseseră până departe în județele de margine ale țării; și de acolo peste munți și peste Milcov; deopotrivă și în Banat între oamenii lui Murgu. În octombrie 1840 mișcarea a fost descoperită și principalii ei promotori arestați. Ca supus al imperiului habsburgic, Murgu a fost trimis sub stare de arest acasă, la Caransebeș.

Achitat după câteva luni de către autoritățile imperiale, Murgu s-a stabilit ca avocat în Lugoj. De prin 1843 începând și până în primăvara lui 1845 a încercat aceeași acțiune de emancipare socială, politică și națională, de data aceasta cu prioritate printre bănățeni. Noua acțiune e calificată – și nu greșit – de către autoritățile dominante maghiare ca fiind o mișcare de „emancipare a naționalității românilor” în vederea întemeierii unui stat românesc unitar și independent care să cuprindă amândouă versantele carpatice.

Arestarea și închisoarea au durat mai bine de trei ani, din martie 1845 și până în 8 aprilie '48. Ancheta și interogatoriul – formulat în 61 de întrebări – la care a fost supus până în ianuarie 1846, au fost urmate de o anchetă înainte de judecarea cazului. Întrucât, conform documentelor oficiale „instigarea nu a ajuns la o revoltă adevărată”, investigațiile și traducerile de tot felul de documente au tot durat până la punerea în libertate, care și aceasta a avut loc numai la presiunea străzii și a studenților români din Pesta după trei săptămâni de la eliberarea deținuților politici maghiari.

Murgu a ieșit din închisoare cu aura „martiriului pentru libertatea românilor” și ca mult așteptatul conducător al acțiunii lor politice din toată Transilvania și din Ungaria.

Reintrarea sa în acțiune a întârziat însă până către sfârșitul lui mai. Și nu și-a făcut-o în rolul major ce-i fusese destinat. Fusese chemat să prezideze adunarea de la Blaj; și răspunzând afirmativ, n-a mai putut veni; așa cum, la Pesta fiind, n-a

putut participa nici la adunarea românilor din Banat și Ungaria desfășurată acolo în a doua parte a lunii lui mai. (Deși fusese desemnat să reprezinte Carașul). Incontestabil un moment crucial pentru întreaga revoluție română a fost pierdut prin această rămânere în afara marelui curent. Ea constituie de altfel punctul de controversă în judecata istoriografică. Dar de e să mergem mai departe pe același fir, e cazul să ne întrebăm ce culmi ar fi putut atinge oare revoluția română în totalitatea ei dacă însuși Nicolae Bălcescu n-ar fi fost împiedicat cu dinadinsul să participe la Blaj!

Istoria însă nu se scrie cu dacă. De aceea continuăm să-l urmărim pe șirul faptelor. Murgu așadar și-a concentrat activitatea în sfera bănățeană... ajunsă a fi controlată atunci în întregime de administrația maghiară. A întins mână frățească revoluției maghiare, alăturându-i steagul revoluției românești pe baza egalității în drepturi și îndatoriri civice și naționale.

În numele idealurilor revoluționare înfrățite a convocat adunarea populară de la Lugoj (15/27 iunie). În numele drepturilor și îndatoririlor egale a candidat și a fost ales în alegerile pentru Dieta maghiară (la 26 iunie). Și tot în numele acelorași drepturi el socotea că Banatul aparținea românilor în virtutea proporției lor numerice și a vechimii lor; că Banatul era o țară a românilor, în care implicit trebuia să le revină dreptul de inițiativă.

Trecutul său cu țelurile sale revoluționare stăruiau însă în mintea tuturor: adepți și adversari deopotrivă; însuflețind speranțele unora – bănățeni sau revoluționari din Principate, și ridicând mari semne de neîncredere și îngrijorare de partea oficialităților maghiare. De aceea revendicările formulate la Lugoj: armarea românilor, introducerea limbii române în armată și administrație, administrație românească în biserica proprie, numirea lui Murgu de căpitan al Banatului nu au fost acceptate de guvernul maghiar. Refuzul definitiv și aspru i-a venit lui Murgu direct de la Kossuth, în ședința Dietei de la 26 august 1848.

La 26 august s-a ridicat astfel un prag peste care Murgu n-a mai putut trece cu aceeași inimă. Atitudinea sa, față de linia urmată până atunci, s-a schimbat; a devenit tăcut și reticent, spectator mai mult decât actor, lăsându-și planurile de acasă, ca și promisiunile de ajutoare armată a celor din principat, să se năruie, fără să le poată măcar motiva de ce, și din care pricini...

A treia și ultima perioadă de activitate în timpul revoluției, a determinat-o misiunea lui N. Bălcescu – de colaborare româno-polono-maghiară din primăvara anului 1849 și până în toamna lui. Dar și aceasta numai în partea a doua a misiunii (sfârșitul iulie – 22 august), perioadă legată de tratativele cu Iancu și cu generalul Bem. Energiile sale au reînviat la speranța că idealul mult visat întru realizarea statului unitar românesc, putea deveni realitate. Încercare desperată, tardivă, de ultimă oră, care n-a avut altă soartă decât a eșecului. Dar ale cărei reverberații au înălțat-o în patrimoniul jertfelor patriotice pe altarul crezului național unitar.

Murgu a fost arestat din nou, la 22 august 1849, de data aceasta de forțele imperiale contrarevoluționare. Anchetat și judecat, a fost condamnat la pedeapsa cu moartea prin ștreang și cu confiscarea averii, pentru „crimă de înaltă trădare”.

Între capetele de acuzare i s-au enumerat: vina de a fi continuat să participe la „dieta rebelă” maghiară și după ordinul imperial de dizolvare a acesteia (din octombrie 1848); azeziunea dată prin votul său hotărârii de „înaltă trădare” luată în ședința de la 13 aprilie 1849 pentru înlăturarea dinastiei habsburge; participarea la 17 iulie 1849 și alegerea sa ca deputat de Caransebeș în aceeași dietă ilegală; și în sfârșit faptul că în august 1849, a încercat în mod serios să mijlocească împăcarea românilor din Transilvania cu guvernul rebel (maghiar), având în această privință, la 15 august, o consfătuire cu generalul insurgenților, Bem.

Pedeapsa capitală i-a fost comutată la 4 ani închisoare. În 1845-1848 îndurase detenția pentru că agitase poporul și-l îndemnase să-și ceară emanciparea socială și națională; să-și dorească „a fi stăpân în țara sa” deviză care enunța și completa viziunea „voința de unire cu țara” auzită în 1848 pe câmpia Blajului... Acum, în documentele anchetei din 1849-1850, „strădaniile sale anterioare de emancipare a naționalității valahe” erau consemnate ca un merit, datorită căruia Murgu „s-a bucurat de mare popularitate printre valahi”.

A ieșit din închisoare în 1853, la nici 50 de ani. A mai intrat o dată în vâltoarea vieții politice în 1861, stingându-se apoi în uitarea nemeritată, la Buda, în 1870. Osemintele lui au fost aduse în țară, la Lugoj abia în 1932...

Privită în succesiunea de momente revoluționare din istoria poporului român, de-a lungul a mai bine de trei decenii, activitatea lui Murgu apare ca o alternanță, de închisoare și luptă, contribuind prin amândouă deopotrivă, prin simbol și faptă, la propășirea întregului țel de emancipare socială, politică și națională. Înțelegerea gândului și faptelor sale, mesajul lor decodificat este acela al mersului însuși al revoluției la români din aceeași perioadă, ce constituie și temelia solidă a României moderne.

Ziditor cu sârg al acestei temelii, Murgu a întrunit în proiectele și în lucrul său una din cele mai largi sinteze de legături, în cuget și fapte pe întreg spațiul etnic; un adevărat precursor al integralismului românesc.

A pornit din Banatul puternicelor și bogatelor filiații revoluționare, din care a acumulat energia răscoalei lui Horea, adusă de moșii deportați aici, în 1786; a ales amintirea anilor răscoalei, pornită împreună cu sârbii, la 1808 împotriva dominației habsburgice, răscoală cu care tradiția istorică asociază primele interpretări moderne ale aspirațiilor de refacere (restituire) a unității politice a teritoriului dinăuntru vechilor frontiere dacice. Din Banatul lui Țichindeal în care curentul emancipării național-religioase condus de Moise Nicoară croise albie largă; numai era copil când, putuse auzi și răsunetul mișcării lui Tudor de peste munți în Oltenia, și putuse întâlni atâția din pandurii lui căutând sprijin și adăpost după '21. Iar în vremea

plinei tinereții, în 1823, 1824, grănicerii din Caraș dovedeau și prin manifeste scrise că n-au uitat nici vremea lui Horea și nici amintirea lui Jumanca și Scribetie. Nemaisocotind planurile mișcării secrete pentru o republică a tuturor românilor cu deosebire nutrite de românii din regiunile miniere banatice, de care el n-a fost de fel străin.

Cu Murgu, generația bănățeană și transilvană de la 1830 a dat cea mai prodigioasă și fecundă personalitate – după Gheorghe Lazăr – care trecând Carpații cu setea de libertate națională să fi contribuit mai generos și mai direct la osmoza ideatică a emancipării sociale și politice a poporului său, în totalitatea lui. Să ne amintim, la această a 65 cinstire, că N. Bălcescu însuși și atâția tineri de la 1835-1840 din Moldova, Muntenia, Banat și-au făcut ucenicia revoluționară în jurul lui. Să ne amintim cu deosebire că, în 1839, tot datorită influenței profesorului său, a întreprins Nicolae Bălcescu călătoria de două luni în Banatul lui Eftimie Murgu – pentru pregătirea ajutorului și sprijinului, de peste Munți, mișcării de unitate și independență națională promovată în Țara Românească din anii 1836 și dezvoltată în continuare sub forme radicalizate în lunile care i-au premers deconspirarea din octombrie 1840.

*

Realizările și aportul lui Murgu, comparate între ele, au fost mai mari *în perioada de pregătire a revoluției pașoptiste*, decât în aplicarea și izbutirea ei. Realizările au fost acelea pe care, și pe cât, vremea și firea lucrurilor le-au îngăduit. „Împrejurările nu iertară” a se face mai mult – a spus și ar spune-o și astăzi N. Bălcescu. Căci tot el a mai spus că „nu este dat unei generații să înceapă și să întemeieze triumful unei credințe; că ceea ce o generație a început, alte generații trebuie să sfârșească și să completeze”. Și acesta a fost și sensul cel mare al strădaniilor și căutărilor lui Eftimie Murgu. Acesta este și sensul și mesajul cinstirii lui de astăzi.

EFTIMIE MURGU AND THE MAKING OF MODERN ROMANIA

Abstract

Eftimie Murgu held a prominent role in the Romanian national movement of the first half of the nineteenth century. His biography is intertwined with the struggle for liberty and national rights of the Romanian people. His contribution to preparing the 1948 revolution was no less important.

In his relentless fight for the rights of the Romanian people, Murgu suffered great persecution from those who opposed the Romanians' efforts for emancipation from under the Habsburg rule. These persecutions made the crown of thorns of this Banatean martyr, one of the forefathers of the Romanians' struggle for national integrity.

REPERE ALE MODERNIZĂRII SOCIETĂȚII ROMÂNEȘTI ÎN EPOCA REGULAMENTULUI ORGANIC

GHEORGHE PLATON

*„Lucisă dar pe lume 1830, an prevestitor
prin cutremurul popular de la Pindul până la
Alpele italienești; lumea română, încă sfâșiată de
pierderea Basarabiei, plângând cruntele zile a
anului 1821, netămăduite de răsipile războiului din
1828, sta nehotărâtă între instituțiile nouă, ce nu se
înțelegeau încă, și viața moale, venită de o sută ani
cu domnii străini; viață prelungită câteva zile de
domnia lui Ioan Sturza”.*

(Alec Russo)¹

În condițiile în care, de la considerațiile formulate de A.D. Xenopol, până la cele mai recente, în rândul cărora se înscriu și cele ale noastre, locul Regulamentului organic în procesul de modernizare a societății românești a fost suficient reliefat, încercarea de a mai indica unele repere ar putea fi primită cu scepticism². Observațiile pe care le supunem bunăvoinței ascultătorilor au în vedere nu atât conținutul Regulamentului organic și efectul aplicării sale, cât, mai ales, epoca – pe care nu legiuirea a pregătit-o pentru a primi modernizarea, ea însăși fiind doar un instrument important de promovare a acesteia. Regulamentul organic a *impulsionat*, a *pus în mișcare*, a *accelerat* sau chiar a *frânat* procese și fenomene specifice epocii de tranziție, în care se aflau cele două Principate. Fiind un produs și un rezultat al acesteia, a definitivat sau numai a conturat practici, forme de expresie sau norme, care – fără să aparțină întotdeauna noului, spiritului modern – l-au pregătit, l-au impus, l-au motivat și l-au sancționat.

¹ Alec Russo, *Amintiri*, în vol. *Cugetări*, ed. Mihai Zamfir, București, 1977, p. 127. Continuându-și ideea, A. Russo notează: „... Pe când școalele astăzi roditoare, a Bucureștilor și a Iașului stau încă în proiecte în regulamentele organice. o epohă mare și luminoasă se rădicașe, o epohă ci trezise omenirea prin huetul tunului. 1830, anul ce să numește în istorie anul slavei. Cu o presimțire mai presus decât conștiința obștească de atuncea, părinții moldoveni și români umplură lumea cea mare de copiii lor, spre a-i adăpa la izvoarele de învățătură de care cea mai mare parte din ei. dar nu toți, fuseseră lipsiți” (s.n.); *ibidem*, p. 127.

² A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. XI, București, 1930; Anastasie Iordache, *Principatele române în epoca modernă*, vol. I, București, 1996, p. 215-254; Nicolae Isar, *Istoria modernă a Românilor*, vol. I, 1774-1848, București, 2001, p. 101-113; Gh. Platon, *Regulamentul organic operă de progres sau instrument de opresiune socială și națională?*, în vol. *Timpul istoriei. Memorie și patrimoniu*, în onorem emeriti Dinu C. Giurescu, București, 1998, p. 125-149.

În primele decenii ale secolului al XIX-lea societatea românească intrase și se integrase – mai mult sau mai puțin – în ritmul trepidant al lumii noi, *atlantice*, prin forme economice și sociale, prin gândire politică și năzuințe naționale. Revoluția din 1821, înscrisă în ciclul european al mișcărilor înnoitoare, a îngăduit reinstaurarea domniilor pământene, în forma lor națională. Aceasta a avut drept consecință mutarea centrului de acțiune a spiritului românesc la sud și la est de Carpați, unde deschiderile Școlii ardelenne se înscriu în orizontul nou, național. Națiunea română, cu trăsăturile care o definesc și cu năzuințele sale devine o realitate.

Orientarea spre Occident nu reprezintă o modă; devine o condiție a libertății. „Tonul în întregime francez”³ al societății românești (a celei culte, firește), al orașelor capitale ale celor două țări surori, acuratețea cu care se vorbea limba franceză la Iași și la București, nu este doar un tribut târziu al românilor adus secolului francez (al XVIII-lea); reprezintă un omagiu adus țării Revoluției, expresia dorinței de libertate.

Am notat toate acestea cu scopul de a sugera – dacă mai era nevoie – că Regulamentul a fost adoptat și impus într-un moment de generală și adâncă transformare înnoitoare, când – în context european – s-au produs revoluțiile din Franța și din Belgia, când Grecia și-a câștigat independența, iar Polonia s-a ridicat împotriva opresiunii țariste. Pacea de la Adrianopol părea să înscrie Principatele în circuitul Europei, într-o deschidere cu mult mai largă. În sfârșit, 1830, după aprecierea lui A. Russo, este și *anul slavei*, când începe exodul tinerilor spre școlile Apusului. Întreaga societate românească se trezise la o viață nouă. Regulamentul organic este expresia efortului de a o contura și organiza în spațiul românesc.

Din nefericire, operația a fost înfăptuită sub egida Rusiei; aceasta, în urma noului raport al forțelor europene, în urma împărțirii sferelor de influență (în legătură cu „problema grecească”), a căpătat o poziție predominantă în cele două Principate românești. Neputându-și extinde granița până la Dunăre, în acord cu obiectivele politicii sale externe, ea și-a pregătit expansiunea. Regulamentul organic – așa a fost numită opera transformatoare de care societatea românească avea nevoie – pe care oamenii politici români îl aveau pregătit de mai multă vreme, gătit în uniformă rusească, a fost oferit românilor, cu mărinimie, pentru a dovedi Europei spiritul în care imperiul țărilor înțelegea să-și împlinească opera civilizatoare în aceste ținuturi.

Civilizarea Principatelor, subordonată intereselor Rusiei, a fost apreciată, atunci, drept singura soluție de natură să împiedice anexarea acestora de către Austria, să îngăduie Imperiului țarist să controleze Dunărea, să împiedice orice combinație politică ostilă Rusiei, să îngăduie acesteia să mențină presiunea politică asupra Turciei și să pregătească anexiunea, la care renunțase, temporar doar. În

³ În 1834, Bois le Comte face această constatare, reliefând faptul că obiceiurile și limba franceză coboară până în păturile inferioare ale societății și că, odată ce au fost trecute granițele Franței și ale Belgiei, nicăieri, în altă parte, limba franceză nu este atât de răspândită ca la București și Iași. Nu fac excepție nici Varșovia și Petersburgul. Cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, p. 370-371. O constatare similară face și Huber, consul al Franței la Iași.

sensul acesta este o mărturisire mai târzie a lui Kisselef⁴, artizan principal al politicii expansioniste a Rusiei și *părinte* (sui generis) al Regulamentului organic.

Este limpede faptul că societatea românească a Principatelor avea nevoie de o nouă așezare a rânduielilor economice și sociale, de o nouă organizare, compatibilă cu realitățile vremii, cu spiritul european și speranțele românilor. Haosul administrativ, social și fiscal, agravat de ocupația militară turcă – căreia i-a urmat cea a Rusiei –, de jafurile eteriste în Moldova și de „marea bejenie” pe care a suferit-o acest nefericit principat, exodul boierilor peste graniță, în Austria și în Rusia, lupta politică – în spatele căreia se situa progresul – care a îmbrăcat o înverșunare necunoscută până acum, holera și ciuma, brigandajul, consecințele unor calamități naturale, corupția și venalitatea, care accentuau și „colorau” haosul intern⁵ ș.a. au reprezentat tot atâtea probe, de natură să legitimizeze schimbarea și instituirea unei ordini capabile să introducă stabilitatea, să corespundă speranțelor generale.

Prin poziția pe care i-o conferise noua ordine europeană, Rusiei i-a revenit sarcina de a patrona acest proces, de a introduce și a monitoriza noua ordine. A putut s-o facă și să-i culeagă roadele deoarece Principatele s-au aflat sub ocupația militară a armatelor sale. Președintele deplin împuternicit al celor două Divanuri a putut să supravegheze și să dirijeze activitatea comisiilor de redactare a celor două regulamente și să impună, cu strictețe, aplicarea instrucțiunilor de la Petersburg, care au dat expresie obiectivelor politice urmărite de Rusia.

Apreciind reacția produsă de elaborarea – dar, mai cu seamă, de punerea în aplicare – a dispozițiilor generale ale legiurii, suntem înclinați să credem că aceasta era cu totul justificată în orientarea sa *națională*, antirusă. Nemulțumirile parțiale – aparținând intereselor claselor – deși nu sunt lipsite de consistență, sunt aparente, doar. Protestele marilor boieri împotriva privilegiilor pierdute, ale boierimii mici și mijlocii, lipsite de avantajele puterii politice, conferite doar mării boierimi, ale țăranilor împotriva recrutărilor și a noilor dispoziții ale regulamentului insuficient cunoscute încă, pot fi mai limpede definite, ca tot atâtea proteste împotriva Puterii protectoare, a intențiilor acesteia, pe care noile măsuri le dezvăluiau. Eforturile lui Kisselef de a-i domestici pe răzvrățiți și a instaura ordinea au fost încununate de succes numai prin adoptarea de măsuri coercitive, de forță.

Iată, așadar, paradoxul faptelor: o societate care avea nevoie de schimbare, fiind capabilă s-o efectueze, având capacitatea politică de a-și elabora instrumentele schimbării, reacționează cu o neobișnuită violență atunci când instrumentul modernizării este alcătuit. Opoziția nu se produce împotriva schimbării – dorită și așteptată de marea majoritate –, cât împotriva celor care o patronau. Îngrijorarea și teama, care se manifestă într-o îndârjită opoziție – *bărboșii* moldoveni sunt cei mai înverșunați –, izvorăsc din neîncrederea în Rusia. Protestul este îndreptat chiar și împotriva acelor măsuri care avantajau, limpede, Principatele, așa cum era instituirea carantinelor și înființarea armatei naționale și recunoașterea formală a autonomiei (numai față de Turcia, însă).

⁴ Ion Varta, *Revoluția de la 1848 în Țările Române. Documente inedite din arhivele rusești*, Chișinău, 1998, p. 109-112 (mai 1848).

⁵ A se vedea lucrările noastre, *Comisiile de revizie din Moldova și activitatea lor în anii 1831-1832*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, t. I, 1957 și *Statul românesc în preajma reformei regulamentare. Aspecte demografice și relații sociale*, în „Revista de istorie socială”, t. II-III, 1999, p. 131-164.

Oamenii politici moldoveni și munteni, atunci când au prilejul, nu ezită să-și înfățișeze temerile. Bois le Comte, diplomatul francez care a vizitat Principatele în anul 1834, dă expresie acestor temeri, mărturisite de personalități cu răspundere politică, în cursul numeroaselor discuții purtate la București și la Iași. Nu ne putem atașa de o ordine de lucruri pe care o considerăm tranzitorie, spuneau aceștia. În condițiile în care anexiunea este apropiată, renunțarea la privilegiile noastre în privința proprietății ne va face să împărțăm soarta boierilor din Basarabia. Rusia nu intenționează să introducă norme stabile în cele două Principate; nu face decât să grăbească decadența, să distrugă starea de lucruri existentă, pentru a introduce alta, pe care o violează ea însăși, pentru a ne arăta că nu trebuie să luăm în serios aceste lucruri. Oamenii care, în tot timpul vieții lor, au trăit sub imperiul celor două teribile spaime: provocate de cordonul ucigaș al sultanilor și de Siberia rusă, nu pot gândi altfel decât noi. Rusia pregătește totul pentru a ne înghiți – își exprimă boierii convingerea. Pentru ea, teritoriul românesc reprezintă o simplă bază de plecare pentru noi cuceriri peste Dunăre. Acest adevăr li se repetă mereu românilor de către funcționarii ruși și de ofițerii armatei, cu care vin în contact. Rusia întrebuintează în Principate, adaugă boierii, aceleași metode pe care le-au pus în aplicare în Polonia și în Crimeea, pentru a le anexa.

În legătură cu aceasta – amintindu-și de atitudinea Rusiei față de Polonia, de Suedia, de Turcia, de Georgia sau Crimeea – boierii români sunt cuprinși de spaimă, apreciind faptul că, acum, se află cu totul la discreția acesteia. Sentimentul, subliniază diplomatul francez, dominant la Iași și la București, menține atmosfera de insecuritate și de neîncredere în viitor. Dacă aceste bănuieli nu sunt fondate, ne veți ierta – declară un boier – ele aparțin însă unui popor situat între Polonia și Crimeea, căruia rușii i-au invadat deja jumătate din teritoriu⁶.

În perspectiva de astăzi aceste confesiuni au o valoare care nu se mai cere subliniată. Aprecierile sunt rostite de oameni politici cu experiență și responsabilitate. Nu Regulamentul în sine era respins, ci patronajul Rusiei, pe care noua legiuire îl întărea. În Iași, nota un boier, nu pot fi găsiți trei oameni care să dorească păstrarea Regulamentului. Domnitorul însuși nu poate fi socotit în rândul acestora⁷. Oamenii politici sau militari ruși își manifestau, cinstit sau, mai degrabă, cu ipocrizie, lipsa de înțelegere față de reformele pe care Rusia le patrona în Principate⁸. Oamenii politici români, însă, apreciau cu mai multă luciditate sensul politicii ruse.

⁶ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, p. 369-370, 379-393 și passim.

⁷ *Ibidem*, p. 399.

⁸ Kisselef însuși a comunicat boierilor că dezvoltarea Valahiei va diminua prosperitatea Rusiei. Generalul Lövenstern comunica lui Bois le Comte că nu înțelege sistemul care, promovând interesele portului Brăila, ruinează Odessa; *loc. cit.*, p. 391. Un alt general rus, referindu-se la măsurile liberale adoptate de Rusia în Principate, nota: „Suntem oameni ciudați. Iată, o țară care nu-i a noastră și pe care voim s-o civilizăm. Așezăm orașe care vor ruina pe ale noastre, creăm o agricultură care ne va micșora pe a noastră, dăm legi liberale și noi avem un guvernământ despotic. La noi n-avem decât șerbi și aici vrem să facem cetățeni, fără a ne gândi că între țărani noștri și aceștia nu-i decât Prutul”; *apud* I.C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul organic 1834-1848*, București, 1915, p. 241.

În 1848, în fața răzvrătirii directe a românilor, oficialii ruși și-au mărturisit, unii altora, adevăratele obiective politice urmărite de Rusia în Principate și măsura în care Regulamentul organic le-a servit drept instrument de dominație și control politic. Totodată, au condamnat, nu fără temei, firește, neputința guvernanților români de a pune capăt corupției care submina atât de puternic capacitatea de regenerare a societății, ce oscila, dramatic, între Scylla stăpânirii și dominației străine și Charibda propriilor ei slăbiciuni și vicii.

Documentele din arhivele ruse referitoare la revoluția română de la 1848⁹ dezvăluie, mai limpede, poate, întregul mecanism, prin intermediul căruia Rusia și-a asigurat controlul politic în Principate, împiedicând aplicarea, chiar în litera și spiritul Regulamentului, a acelor măsuri capabile să realizeze modernizarea societății, în acord cu spiritul veacului. În primul rând, domnitorii aveau inițiative limitate. Erau considerați drept *simpli administratori*¹⁰. Toate măsurile interne erau vizate și sancționate de consulii ruși, la care cei nemulțumiți aveau dreptul să facă apel. Acest mecanism a avut darul să întrețină divizarea forțelor politice din interior, accentuată de venalitatea puterii executive și de corupție, care slujeau intereselor generale ale Rusiei. Împrejurările de la 1848 au dezvăluit această stare de lucruri, devenită intolerabilă.

Prin tratatul de la Adrianopol, exprima Duhamel, comisarul Rusiei în Principate, obiectivele politicii ruse, s-a urmărit eliminarea suveranității Turciei asupra celor două țări românești. Expulzarea turcilor de pe malul stâng al Dunării, prin desființarea raialelor, instituirea carantinelor, organizarea miliției, organizarea independentă, domnitorii numiți de Rusia și acționând sub controlul consulilor acesteia trebuiau să asigure Rusiei suveranitatea în fapt. Suzeranitatea Turciei și protectoratul Rusiei sunt incompatibile cu menținerea în Principate a unei stări de lucruri stabile și regulate¹¹.

Dacă cele două regulamente organice ar fi fost puse în aplicare în litera și în spiritul textelor, constată, cu candoare, Duhamel, Principatele ar fi ajuns la un înalt grad de bună stare și prosperitate. Pentru aceasta, însă – se grăbește el să adauge – domnitorii (administratorii, adică) ar fi trebuit să fie niște îngeri. Venalitatea și corupția acestora, precum și cea a aparatului de stat, componenta și acțiunea politică a celor două Adunări au întreținut starea de tensiune politică, alimentând opoziția. În aceste împrejurări, constată Duhamel, reliefând abaterile de la Regulament în actul de guvernare, s-a creat un adevărat *cerc vicios*, cu neputință de străpuns. Dacă – așa cum le prescriau îndatoririle – consulii Rusiei ar fi denunțat, cu energie, orice încălcare, s-ar fi menținut un continuu conflict între domnitori și consuli, care ar fi sporit animozitatea internă (sunt cunoscute divergențele între M. Sturdza și consulii Besack și Kotzebue și intervenția Curtiții de la Petersburg). În asemenea condiții, consulatul ar fi devenit centrul în jurul căruia

⁹ Ion Varta, *op. cit.*

¹⁰ *Ibidem*, *passim*.

¹¹ *Ibidem*, p. 290-292 (Duhamel către Nesselrode, sept. 1848).

s-ar fi strâns toate grupurile de nemulțumiți. Dacă, dimpotrivă, pentru a nu slăbi autoritatea domnitorului, consulii ar fi închis ochii și nu ar fi semnalat abaterile de la litera regulamentelor – așa cum s-a întâmplat – toate actele reprobabile ale șefilor puterii executive ar fi fost atribuite consulatelor și Puterii protectoare. În felul acesta, s-ar fi creat impresia, falsă, că protecția Rusiei este limitată doar la persoana domnitorului, nu are în vedere țara în întregul ei.

Dacă Rusia ar renunța la protectorat – soluție la care generalul rus se gândește pentru a-i pedepsi pe români pentru nesupunerea și nerecunoștința lor – domnitorii nu s-ar putea menține nici șase luni: ar fi răsturnați de boieri, țărani s-ar răscula, iar influențele străine ar folosi starea de anarhie care s-ar produce¹². Învârtindu-se în acest cerc vicios, Rusia nu poate să culeagă altceva decât oprobriul tuturor; al celor guvernați și al guvernanților. Soluția, conchide comisarul imperial, este revenirea la destinația primitivă a Regulamentului – *total viciat*, acum, prin aplicare părtinitoare, și sporirea forței morale a consulilor¹³.

Kisselef, considerând că organizarea Principatelor trebuie să fie subordonată conveniențelor Rusiei, singura în măsură să împiedice intrarea lor sub stăpânirea Austriei, constată că „Regulamentul este vicios în părțile sale organice”. Adunarea este compusă din boieri și funcționari, proprietari funciari, în totalitate. Fiind independentă de domnitor, ea va degenera în *oligarhie*, aflată sub influența acestuia devine *o mașină de opresiune*. Renunțarea la principiul electiv a fost necesară pentru a elimina concurența la tron a celor 40 familii și a consecințelor sale. Condamnând pe domnitorul M. Sturdza, care a guvernat ca un veritabil despot, Kisselef apreciază că, pentru a domina situația din Principate, consulul Rusiei trebuie să fie un adevărat *procuror*, însărcinat să vegheze la observarea strictă a legilor organice¹⁴.

Experiența celor 18 ani (de la intrarea în vigoare a legiurii și până la revoluția de la 1848) a reliefat nu ineficiența Regulamentului organic, a dispozițiilor sale favorabile dezvoltării societății românești, modernizării acesteia, a demonstrat – este limpede – falimentul influenței ruse, exercitate prin intermediul protectoratului, al principiilor aristocratice, bazate pe menținerea privilegiilor. Ceea ce Duhamel a propus drept pedeapsă pentru românii nerecunoscători față de binefacerea asigurate de puterea protectoare – unirea celor două Principate sub conducerea unui principe străin¹⁵ - reprezenta obiectivul către care – de mult, încă – se orientau forțele naționale, interesate în constituirea unei societăți libere și democratice.

¹² *Ibidem*, p. 95-96 (idem, 14 mai 1848).

¹³ *Ibidem*, p. 97 (Kotzebue către Nesselrode, 14 mai 1848).

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Soluția prințului străin este o recunoaștere a incapacității românilor de a se guverna singuri. Noul stat urma să se bucure de o neutralitate garantată de toate puterile limitrofe. În felul acesta, Rusia se va simți scutită de obligația de a proteja pe oamenii care i-au respins protecția. Regimul aristocratic promovat de Regulament și domnul ales dintre pământeni sunt soluții perimate; *ibidem*, p. 290-292, 314 (Duhamel către Nesselrode, 24 sept.–12 oct. 1848).

Rusia nu putea renunța la beneficiile rezultate din exercitarea protectoratului asupra Principatelor¹⁶. Corectările aduse regimului regulamentar, care nu-i atingeau esența, sunt înscrise în cuprinsul Convenției de la Balta Liman. Noul act internațional trebuia să asigure în continuare controlul Rusiei asupra Principatelor¹⁷; nu pentru multă vreme, însă.

Am stăruit atât de mult asupra acestor fapte pentru a scoate în relief, încă o dată, că Regulamentul organic nu poate fi apreciat drept o lege rusească, *impusă* din afară. În acest sens, trebuie să se admită că notațiile din *Dorințele partidei naționale în Moldova*, în acord cu care acesta „a dărâmat și a desființat toate legiurile țării, ne-a tăiat toate relațiile cu trecutul fără a ne întemeia prezentul”, fiind redactate în timpul ocupației străine de către boieiri, nu de către o adevărată adunare națională a țării și, în consecință, „nici au putut nici poate să facă fericire țării noastre”¹⁸, sunt voit îngroșate. Ele reprezintă, mai mult, un răspuns la aserțiunile calomnioase cuprinse în nota guvernului imperial din 19/31 iulie 1848. Documentul nu putea – atunci – să facă disocierile pe care le putem realiza astăzi, în perspectiva istorică de care dispunem.

Normele cu privire la organizarea administrativă și principiile favorabile, observate deja (asupra cărora nu mai revenim aici), s-au impus, au contribuit la opera de modernizare a societății. Regimul privilegiilor, însă, și incapacitatea regimului politic de a se înscrie în orizontul timpului, limitele regimului aristocratic și funcționarea mecanismului politic dirijat de Puterea protectoare, care încuraja și promova rivalitățile, întreținând corupția și venalitatea, nu au îngăduit ca societatea să se dezvolte în acord cu nevoile care le resimțea.

În limitele în care a funcționat, regimul regulamentar a permis dezvoltarea acelor *procese și fenomene* care marcau lumea nouă, modernă, care au conferit instituțiilor regulamentare conținut și direcții în acord cu cerințele epocii. Odată cu acestea s-au format și oamenii, într-un orizont intern dominat de naționalitate, „în larma ideilor nouă”, după expresia aceluiași A. Russo¹⁹, în care se mișca lumea timpului, în care românii se integrează, construindu-și armele eliberării.

Consecințele economice, sociale și spirituale ale acțiunii acestor fenomene și procese istorice au fost ireversibile, înscriindu-se în orizontul general al construcției moderne, spre care era orientată societatea românească. Enumerarea, mai mult decât analiza lor, reprezintă obiectul principal al intervenției noastre. Ne vom referi mai mult la Moldova, deoarece situația de aici ne este mai bine cunoscută din cercetările proprii. Muntenia însă a trecut prin același ciclu înnoitor al dezvoltării istorice.

¹⁶ Într-un raport din martie 1849, Nesselrode înfățișează rațiunile pentru care Rusia trebuia să-și mențină pozițiile politice și influența în această zonă: *ibidem*, p. 453-456.

¹⁷ *Corectivele* sunt înfățișate încă din cursul anului 1848 și au în vedere desființarea adunărilor reprezentative și înlocuirea lor cu Divanuri, schimbarea sistemului de numire al judecătorilor, ameliorarea stării țăranilor, perfecționarea sistemului de învățământ și al educației tineretului ș.a.; *ibidem*, p. 324-329, 371.

¹⁸ *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*, t. IV, p. 96-97.

¹⁹ Alecu Russo, *loc. cit.*, p. 33.

În primul rând, ca urmare a înlăturării unor bariere feudale, în perioada regulamentară mai cu seamă, s-a realizat o *modificare substanțială în structura proprietății funciare*²⁰. În dinamica transformării acesteia se înscriu *comasarea, concentrarea*, precum și *transferul*, ai căror beneficiari au fost adesea *ciocoi noi*, ridicați în perioada regulamentară, mai cu seamă, și în cea a Convenției de la Balta Liman, situată tot sub semnul Regulamentului organic. Angajarea masivă a economiei românești pe cale capitalistă solicita inițiativă, pricepere, capital. Or, mulți dintre proprietarii funciari nu posedau calități de natură să-i situeze în categoria întreprinzătorilor. De aici a decurs extinderea sistemului arendășiei, ruina masivă, transferul proprietăților în mâna unor oameni care reprezentau mai bine realitățile timpului. Urmărirea acestui fenomen (generalizat) în publicistica și în literatura specială a vremii oferă o imagine veridică asupra uriașelor transformări ce cuprinseseră societatea românească, în întregul ei.

Vechea clasă, boierimea, nu a cedat locul noului agent, ciocoiul, care a preluat marea proprietate – așa cum s-a apreciat²¹. Substituirea nu a putut să fie totală. În Moldova, mai ales, în perioada regulamentară unii dintre marii proprietari, aparținând vechii boierimi, s-au dovedit întreprinzători, procedând activ la adaptarea moșiilor în acord cu noile cerințe²². Au rezistat cei apți.

Este adevărat, în perioada Regulamentului organic și, mai cu seamă, în etapa care a urmat revoluției de la 1848, numărul falimentelor, al vânzării moșiilor la mezat pentru achitarea datoriilor care grevau proprietatea au atins proporții impresionante, înlesnind transferul de moșii, comasarea și centralizarea fondului funciar, ușurând accesul *ciocoiilor noi* spre marea proprietate funciară și spre ranguri. Pe această cale a sporit numărul străinilor deveniți proprietari funciari. Urmărirea acestui fenomen, prin apelul la uriașul material care dă expresie cazurilor particulare, reliefează cât de largă și complexă era prefacerea care se efectua în interiorul societății românești. Reforma din 1864 – se poate admite – a fost la fel de necesară țăranilor, precum și proprietarilor, pentru ieșirea din criza prin care trecea proprietatea funciară și care afecta interesele ambelor cauze și ale societății, în general. Era o *criză de creștere*.

Prefacerile din structura proprietății, transferul de proprietate, accesul masiv al străinilor și al *oamenilor noi* spre proprietatea funciară reprezintă un domeniu deschis pentru cercetarea genezei burgheziei românești. Această nouă dispoziție, reșezarea proprietății funciare și replica ei socială din secolul al XIX-lea, prin caracterul ei dominant și prin implicațiile multiple, a fost apreciată, nu fără temeii, drept o veritabilă *reconquistă*, o replică autohtonă dată secolului fanariot²³.

Firește, în același cadru al transformărilor înnoitoare, de modernizare, se situează întregul complex de factori care condiționează adaptarea moșiilor la

²⁰ Gh. Platon, Georgeta Crăciun, *Structura proprietății funciare în Moldova la mijlocul secolului al XIX-lea*, în vol. *1907 în perspectivă istorică*, Iași, 1988.

²¹ Ilie Bădescu, *Sincronism european și cultură critică românească*, București, 1984, p. 110.

²² Gh. Platon, *Domeniul feudal în Moldova în preajma revoluției de la 1848*, Iași, 1973.

²³ Ilie Bădescu, *op. cit.*, p. 22.

producția de mărfuri, transformarea lor în întreprinderi producătoare de cereale (munca salarială, utilizarea inventarului propriu, înființarea de întreprinderi industriale, cultivare rațională, după reguli și metode științifice, extinderea rezervei și transformarea caracterului juridic al drepturilor de proprietate ș.a.) – asupra cărora nu este locul să stăruim aici, dar care se circumscriu în cadrul general pe care încercăm să-l schițăm.

Structura socială capătă și ea o cu totul altă înfățișare. Desființarea categoriilor care intrau în cuprinsul privilegiilor feudale, deținute în virtutea rangului și a întinderii moșiilor, și noua reglementare fiscală au limpezit – într-o importantă măsură – realitățile sociale din lumea satului și au înlesnit alcătuirea bugetului, restrângând, apreciabil, evaziunea. De asemenea, reînnoirea recunoașterii libertății juridice a țăranilor și generalizarea contractelor individuale – deși eludate în practica zilnică – nu au rămas fără urmări importante. Apelul constant la *lege* – obligația celor care o reprezentau de a o pune în aplicare – au temperat abuzul, făcând loc, din ce în ce mai mult, legalității, stabilității și ordinii, condiții esențiale ale instituirii societății moderne.

De asemenea, legiferarea *dreptului de strămutare*, a libertății de mișcare, cu toate restricțiile grave care o stânjeneau, a transformat lumea statică, feudală, în una mobilă, o lume în continuă mișcare. Consecințele economice și sociale au fost de excepție (dezvoltarea procesului de schimb, sporirea numărului de locuitori al orașelor și târgurilor și al așezărilor „urbane”, sporirea capacității economice a acestora, adâncirea diviziunii sociale ș.a.).

Valorificându-și libertatea personală și eludând dispozițiile restrictive ale administrației, locuitorii, țăranii mai cu seamă, au transformat *strămutarea* într-un fenomen de masă, care nu a mai putut fi gestionat prin mijloacele coercitive curente. În cele din urmă, aprobarea actului prin condiționarea – numai – a îndeplinirii îndatoririlor față de proprietate, a devenit o practică curentă. Strămutările masive ale țăranilor birnici, mai ales, și izgonirea de pe moșii a oamenilor de prisos sau a celor nesupuși au creat pe piața internă un surplus de forță de muncă, atât de necesar în condițiile dezvoltării pieței interne²⁴.

Alături de locuitorii birnici, care rămân legați de moșii doar prin *dependența reală*, în raport cu suprafața de pământ deținută și cu obligațiile contractate față de stăpânii moșiilor, transformați acum în *proprietari*, *șiganii robi ai statului* au devenit liberi, fiind asimilați celor dintâi. În felul acesta, în epoca regulamentară este eliminată – în parte, cel puțin – o altă importantă instituție feudală, extinzându-se libertatea personală, cu toate implicațiile și consecințele sale.

Transformări importante au fost înfăptuite în condiția juridică și în structura socială a *răzeșilor*, categorie socială care stăpânea pământul în indiviziune.

²⁴ Observații mai ample, în lucrările noastre: *Contribuții la cunoașterea frământărilor țăărănești din Moldova în preajma și în timpul anului revoluționar 1848. Strămutarea locuitorilor*, în „Studii și articole de istorie”, t. IV, 1962 și *Izgonirea țăranilor răzvrătiți de pe moșii. Contribuții la cunoașterea frământărilor țăărănești din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Analele științifice ale Universității A.I. Cuza”, Istorie, Monografii, I, 1966.

Uriașa acțiune de deposedare la care a fost supusă această categorie de proprietari funciari – tragică prin consecințele sale, economice, sociale și umane, progresistă, însă, prin accelerarea procesului de constituire a proprietății funciare capitaliste – reprezintă un alt important proces, care s-a intensificat, ajungând la limitele sale maxime, în perioada Regulamentului organic. Calcule aproximative probează că în prima jumătate a secolului al XIX-lea (în etapa asupra căreia stăruim, mai cu seamă) răzeșii (din Moldova) au fost deposedați de o suprafață de pământ care atingea 270 000 fălci²⁵.

Consecințele acestui îndelungat și ruinător proces economic și social sunt numai negative. El trebuie analizat în toate laturile sale, în complexitatea, dar și în globalitatea sa. A determinat, în egală măsură, prefacerea și redistribuirea socială a proprietății, ridicarea unor categorii noi, antrenarea pe făgașul producției de mărfuri.

Trecând peste fenomenul amintit mai sus, privind formarea și popularea târgurilor și a orașelor, a rolului acestora în instaurarea unei vieți urbane, moderne, la consecințele stratificării, la măsura în care, în perioada regulamentară, aceste așezări, centre ale administrației, sunt, totodată, și puncte importante ale economiei de schimb²⁶, rămâne să rostim câteva cuvinte despre *boierimea română*, al cărei rol istoric s-a încheiat în 1857, în perioada care stă, încă, sub semnul legiurii ale cărei consecințe le analizăm și care și-a depus mandatul încredințat de istorie prin hotărârea adoptată în Divanurile ad-hoc.

Diluarea considerabilă a clasei boierești, prin accesul masiv al celor veniți în perioada domniilor pământene, dar, mai cu seamă, în epoca regulamentară (și în timpul domniilor Convenției de la Balta Liman), nu a fost o consecință a unei politici deliberate, de slăbire a potențialului economic și social al clasei nobiliare. De asemenea, nu a reprezentat numai un rezultat al proceselor economice și sociale care au afectat structura societății românești. A fost, fără îndoială, și o consecință a modernizării acestei societăți. În lipsa clasei de mijloc, pe care economia agrară n-o putea produce, responsabilitatea transformării, a modernizării, cu toate consecințele care trebuiau să decurgă de aici, a revenit clasei nobiliare. Profilul ei nu diferă prea mult de acel al nobilimii din Europa centrală și de est. În Occident, însă, existența și forța socială, economică, financiară și culturală a burgheziei au influențat puternic destinul clasei nobiliare. La noi, însă, ca și în zonele învecinate, transformările s-au operat în interiorul clasei; aceasta și-a modificat structura și profilul fără să renunțe la identitatea sa.

Evoluția clasei noastre nobiliare prezintă aspecte specifice, care o particularizează. Epoca Regulamentului organic – până la domnia lui Alexandru Ioan Cuza – a fost laboratorul în care s-a săvârșit acest proces istoric. Este o

²⁵ Pentru Poni atribuie perioadei cuprinsă între 1830 și 1850 atingerea punctului culminant al procesului. Cf. *Statistica răzeșilor*, p. 8; apud Gh. Platon, Georgeta Crăciun, *op. cit.*, p. 52, nota 3.

²⁶ Cf. Ecaterina Negruți, *Structura demografică a orașelor și târgurilor din Moldova 1800-1859*, Iași, 1997 și Gh. Platon, *Populația orașului moldovenesc la jumătatea secolului al XIX-lea*, în „Carpica”, 1970.

concluzie succintă dintr-o analiză mai largă asupra evoluției boierimii din Moldova în secolul al XIX-lea²⁷.

Firește, *reperele* menționate aici, care marchează dezvoltarea structurilor moderne în epoca regulamentară, sunt egal valabile (fără o identitate absolută, însă) și pentru Țara Românească. Enumerarea nu ar fi completă dacă nu am face câteva necesare referiri la factorii care exprimă constituirea *culturii moderne, naționale*, care s-au definit în această epocă a marilor transformări înnoitoare. Repetăm: nu Regulamentul organic a creat cultura națională modernă și – cu atât mai puțin – nu a fost instrumentul care a generat mișcarea politică națională, în sensul ei modern. El s-a aflat însă la răscrucea în care societatea avea nevoie de un stimulent, care să favorizeze și să direcționeze toate aceste forțe, care exprimau și urmau să pună bazele lumii noi, moderne. El însuși a fost o creație a acestor necesități istorice, pe care nu putea să nu le reprezinte sau să le exprime, într-un fel sau în altul. Neșansa noastră istorică a fost că Rusia a reprezentat puterea sub supravegherea căreia s-au constituit premisele organizate ale vieții moderne; faptul acesta le-a marcat și a influențat și orientat, într-o însemnată măsură, mersul istoriei noastre. Dar forțele profunde, din adânc, puteau să fie frânate în ritmul lor, evoluția lor putea fi contorsionată, aceste forțe însă nu puteau să fie înlăturate. S-au impus, în cele din urmă, în perioada Unirii Principatelor, prin – ironia sorții – colaborarea Rusiei, care se străduise să le nimicească.

Progresul cel mai adânc, revoluționar în esența lui, a fost realizat în domeniul *spiritului*. Instituționalizarea culturii naționale a fost, poate, cea mai importantă înfăptuire din șirul acelor care exprimă modernizarea societății românești. Cel care își propune să analizeze adevărata „explozie” care s-a produs în domeniul spiritului național în perioada regulamentară nu poate să nu rămână uimit de ritmul trepidant în care s-au constituit părțile componente ale culturii naționale: istoria națională, literatura modernă, presa. Regulamentul organic a îngăduit inițierea unor veritabile programe culturale și științifice, în centrul cărora este situată școala, aria lor de răspândire cuprinzând întregul spațiu românesc, devenit *național*. Mișcarea culturală, de regenerare, se contopește, face corp comun cu acțiunea largă de afirmare a identității și cu mișcarea politică, ce definesc – în limbajul național al timpului – opțiunile românești. Sensul acordat noțiunilor de *român* și *românesc*, utilizarea frecventă a termenului de *România*, în limbajul politic, național, titulatura periodicelor din cele două Principate – „Albina românească” și „Curierul românesc”, „Arhiva românească”, „Dacia literară” sau „Magazin istoric pentru Dacia” – sunt semnificative pentru orientarea și spiritul general al epocii. Rolul polarizator al „Gazetei de Transilvania”, colaborarea științifică, literară și politică în cuprinsul instituțiilor de învățământ – la Academia Mihăileană, de pildă – sau întâlnirile organizate la Mânjina, împletirea programelor

²⁷ Gheorghe Platon, Alexandru-Florin Platon, *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică (Date statistice și observații istorice)*, București, 1995.

culturale (desfășurate în limitele cenzurii regulamentare și sub rigorile acesteia) cu activitatea subversivă, în mișcări și societăți secrete (după modelul francez al timpului, mai cu seamă), prelungite în colaborarea umană și politică națională dincolo de granițele țării, în străinătate, la Paris mai cu seamă în cadrul Societății studenților români (filială externă a Frăției), sunt expresii ale unei generale mișcări transformatoare. Faptele sunt cunoscute. Le-am înfățișat pentru a reliefa – dacă mai era nevoie – ritmul și coerența programului de regenerare.

Trebuie să admitem – și în acest caz – că nu Regulamentul organic a provocat și a întreținut marea și generala mișcare al cărei contur l-am schițat. Prin multe din dispozițiile sale, însă, legiuirea a înlesnit organizarea, instituționalizarea ei, încadrarea mai rapidă în spiritul european, apropierea de valorile acestuia. Epoca Regulamentului a îngăduit explozia; acumularea începuse cu mult înainte.

La realizarea acestei importante turnante – așa cum o mărturisesc unii din artizanii cei mai iluștri ai mișcării – au participat activ cel puțin două generații, care au conferit mișcării identitate valențele sale naționale: *tinerii* – generația de la 1848, *toporașii* după expresia lui Alecu Russo, care au deștelenit țarina feudală, și *părinții* lor; aceștia, trimitându-i la studii în țările Apusului, le-au deschis larg orizontul acțiunii naționale.

Întreaga mișcare de regenerare – prin transformare modernă, în spirit național a societății românești – care se manifestă atât de puternic în perioada regulamentară, ar fi de neînțeles fără deschiderea realizată înainte de intrarea în practica administrației interne a noii legiuiri. A. Russo, și împreună cu el numeroși alți reprezentanți ai generației de la 1848 care fac elogiul părinților lor²⁸, definesc anul 1830 drept *an al slavei*²⁹, când, cu sprijin patern, copiii români au împânzit Europa, pentru a-și desăvârși învățătura. Vasile Alecsandri, și el, pentru a ne mărgini doar la mărturia lui, vorbește de această “*inspirație dumnezeiască <...> faptă sublimă a generației trecute <...> izvorul renașterii neamului românesc*”³⁰.

Tinerii plecați la studii în țările Apusului și-au început învățătura în spațiul românesc, în atmosfera creată de revirimentul național determinat de revoluția din 1821 și de reinstaurarea domniilor pământene, când centrul de greutate al mișcării de identitate națională se mutase la sud și la est de Carpați³¹. „Au învățat românește”, au simțit fiorul mândriei identitare citind cartea lui Petru Maior, acest „nou Moise”, care a „deșteptat duhul național”, căruia îi datorăm „impulsul patriotic ce de atunci s-a pornit în tustrele provincii a vechii Dacii”, după aprecierea

²⁸ Alecu Russo, *op. cit.*, Vasile Alecsandri, *Nicolae Bălcescu în Moldova*, în vol. *V. Alecsandri. Proză*, ed. G.C. Nicolescu, 1967; idem, C. Negruzzi, *Introducere la scrierile lui*, „Convorbiri literare”, 1 aprilie 1872.

²⁹ Cf. supra, nota 1.

³⁰ Vasile Alecsandri, *loc. cit.*

³¹ Gh. Platon, *Despre națiune și conștiință națională la începutul istoriei noastre moderne*, în vol. *De la constituirea națiunii la Marea Unire. Studii de istorie modernă*, vol. III, Iași, 2000, p. 10-17.

lui Costache Negruzzi, a cărui carte, se pronunță Iordache Mălinescu, care o reeditează, „a dat laudă și mărire și a urzit epoca națiunii române”³².

Părinții au putut să-și realizeze programul cultural în atmosfera internă efervescentă și în împrejurările internaționale în care revoluțiile victorioase și înfrângerea Turciei anunțau o eră nouă. Acești părinți, dacă ar fi să-l credem pe Pompiliu Eliade (și avem toate motivele să-i acordăm credit) se aflau – și ei – aproape de realitățile timpului lor. Programul politic național elaborat de ei în jurul anului 1829–1830 era același, preluat în împrejurările istorice care au prefăcut Unirea, în dezbaterile Divanurilor ad-hoc³³.

Apreciind toate aceste fapte, constatăm, din nou, că nu Regulamentul organic a fost cel care a declanșat mișcarea spirituală identitară și națională. Dimpotrivă, cenzura și supravegherea atentă a puterii protectoare a îngădit această mișcare, cenzurând articole, suprimând publicații, expulzând sau aruncând în închisoare pe intelectualii recalcitrați. Regulamentul organic, însă, prin reglementările sale privitoare la organizarea resorturilor moderne ale societății, a înlesnit triumful spiritului național, catalizat de revoluția din 1848.

Firește, schița pe care am oferit-o – sumară și incompletă – a urmărit să sugereze numai și alte *repere* care se înscriu în procesul de modernizare a societății românești în epoca Regulamentului organic. Aprecierea lor ne apropie și mai mult de acest important act al istoriei noastre, ne oferă posibilități mai largi de a-i înțelege geneza, maniera în care a influențat dezvoltarea istoriei noastre, acțiunea forțelor profunde pe care le-a declanșat, direct sau indirect, cu voia sau fără voia guvernanților și care au îngăduit dezvoltarea societății românești spre stadiul superior, modern.

TRAITS DE LA MODERNISATION DE LA SOCIÉTÉ ROUMAINE À L'ÉPOQUE DU RÈGLEMENT ORGANIQUE

Résumé

Confirmant les conclusions des précédentes recherches, suivant lesquelles le Règlement Organique – comme instrument de la modernisation administrative et surtout sociale – est né des nécessités propres à la société roumaine, la présente étude met en évidence le fait que la Russie, grâce à sa position dans les Principautés

³² *Ibidem*.

³³ Pompiliu Eliade, *Histoire de l'esprit publique en Roumanie au XIXe siècle*, vol. II, Paris, 1914, p. 272-273.

Roumaines, n'a pas permis que les transformations novateurs dépassent les limites de ses propres intérêts.

Malgré ces limites, la loi a été quand même un élément du progrès. L'auteur en énumère les traits encouragés à se développer par le Règlement Organique, tant dans la vie économique que sociale, à savoir: *les transformations dans la structure de la propriété foncière et les changements dans la société, la mobilité accrue des gens et les transformations des mentalités et de la culture.*

EPOCA FANARIOTĂ: CONFLICTELE TRANZIȚIEI

FLORIN CONSTANTINIU

Contrastele sunt caracteristice perioadelor de tranziție, dar în epoca fanariotă ele au fost mai puternice decât în alte faze de trecere. Impetuozitatea noului s-a lovit de forța viguroasă a tradiției și ciocnirea s-a grefat pe o societate profund fracturată între polul de bogăție al elitei și cel de mizerie al populației. Fanarioții înșiși s-au manifestat sub două ipostaze vădit contradictorii: reformatori și jefuitori. Poate că tocmai din cauza acestor contraste atât de marcante, unii istorici au văzut în epoca fanariotă o lungă perioadă de declin, în timp ce alții au relevat efortul de modernizare, reprezentat de politica de reformă. Oricât de paradoxal ar părea, și unii și alții aveau dreptate în funcție însă – și precizarea este absolut necesară – de unghiul de vedere din care priveau intervalul 1711–1821.

Poarta otomană a impus regimul fanariot în Țara Românească și Moldova pentru a-și consolida controlul într-un spațiu de mare interes strategic și economic, amenințat din exterior de politica de expansiune a Imperiului habsburgic și a celui rus, iar din interior de mișcarea de emancipare, ilustrată de „hainiile”, mai mult sau mai puțin ascunse, ale lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu și de cea fățișă a lui Dimitrie Cantemir.

În contextul internațional de la începutul secolului al XVIII-lea, Poarta nu-și mai putea permite să treacă cele două principate românești din zona lui *dar al'ahd/sulh* (teritorii beneficiind de un statut de autoritate în virtutea unor *sulhname* sau capitulații) în zona lui *dar al Islam* (teritorii aflate sub administrația directă otomană, întemeiată pe legislația islamică). O astfel de schimbare era imposibilă atât din rațiuni externe cât și interne: cele două imperii creștine, care se angajau în strădania concurentă de a controla spațiul românesc extracarpatic, n-ar fi permis-o, iar în cazul tentativei otomane de a o impune, ea ar fi provocat o reacție violentă a elitei politice românești similară, probabil, celei de la sfârșitul secolului al XVI-lea, rămasă în memoria politică a Porții.

Regimul fanariot a însemnat, din unghiul de vedere al raporturilor româno-otomane, menținerea statutului de autonomie al Țării Românești și Moldovei, însoțită însă de o simțitoare restrângere a acestei autonomii. Dacă domnii pământeni au fost înlăturați, clasa politică – boierimea – nu putea împărtăși aceeași soartă atât timp cât se păstra statutul de autonomie; ea trebuia să fie partenerul domnilor fanarioți în administrația celor două țări românești, un partener însă subordonat și slăbit, prin limitarea privilegiilor sale.

Politica de reforme a domnilor fanarioți a urmărit trei obiective fundamentale: a) să consolideze controlul otoman asupra Țării Românești și Moldovei; b) să asigure funcționarea mecanismului de exploatare a bogățiilor celor două Principate, în primul rând, satisfacerea tuturor exigențelor pecuniare ale Porții; c) să îngrădească puterea clasei boierești, care se putea substitui domnilor pământeni, în calitatea de conducător al luptei de ieșire de sub dominația otomană.

În condițiile în care Imperiul otoman, intrat pe panta unui accentuat declin, era angajat în războaie cu imperiile habsburgic și rus, iar solicitările materiale (bani, grâu, lemn, oi etc.) față de cele două Principate dunărene deveneau tot mai frecvente și mai mari, domnii fanarioți au trebuit să caute modalități de a satisface cerințele Porții, dar și de a păstra măcar – dacă nu și spori – potențialul demo-fiscal al celor două țări românești, în condițiile în care replica țărănimii – care forma grosul contribuabililor – era evaziunea fiscală, prin ascunderea de reprezentanții vistieriei sau, în cazuri disperate, prin fuga peste hotare. Înainte de a vedea soluțiile care au fost încercate de domnii fanarioți pentru soluționarea problemei fiscale, este necesar de reamintit că între aceștia pot fi distinse două categorii: reformatori și jefuitori, altfel spus unii care – ca Nicolae sau Constantin Mavrocordat – au căutat formule de durată pentru reorganizarea sistemului fiscal și alții – ca Mihai Racoviță sau Constantin Hangerli – preocupați numai să stoarcă birnicii pentru a-și spori veniturile proprii. Când se vorbește, așadar, de politica de reformă a domnilor fanarioți, trebuie de îndată precizat că cei din a doua categorie – cea a simplilor jefuitori – este de exclus. Politica de reformă nu a însemnat, așadar, un efort sistematic și continuu, ci s-a desfășurat cu sincope de durată diferită.

Nicolae Mavrocordat, cel care a inaugurat regimul fanarioților în Moldova (1711) cât și în Țara Românească (1716), este și autorul celei dintâi reforme fiscale din perioada fanariotă: cea înfăptuită în 1723, în Țara Românească. Autor al reformei, dar nu și un inovator, întrucât el a preluat același principiu aflat la baza reformelor fiscale ale predecesorilor săi din Moldova – Antioh Cantemir (1700) și Constantin Brâncoveanu din Țara Românească (1701) – generalizarea „ruptei”¹.

În practicile fiscale românești exista posibilitatea încheierii unei învoielii între un grup de contribuabili – de regulă, oameni veniți din afara țării – și vistierie, învoială prin care se stabilea cuantumul dării de achitat și termenele de plată. „Ruptașii”, cum se numeau beneficiarii acestui regim, aveau un mare avantaj în raport cu ceilalți contribuabili: știau *cât și când* trebuie să-și achite obligația fiscală. Marea masă a contribuabililor era supusă arbitrarului fiscal: în orice moment, o cerere a Porții sau o poruncă a domnului îl aduceau pe contribuabilul care-și achitase dările în situația de a fi din nou datornic. Așa cum aveau să declare în 1756 domnului Moldovei, Constantin Racoviță, reprezentanții unor birnici fugari, chestionați de el, pentru ei instabilitatea fiscală – „vremelnica nestare”, definită de fugari ca „neștiind și nefiind hotărât ce să dea pre an”² – era mai greu de îndurat decât dările înseși.

Generalizarea ruptei, adică extinderea acestui tip de acord între vistierie și contribuabil la scara întregii țări a fost esența reformelor fiscale ale lui Antioh Cantemir și Constantin Brâncoveanu. Încheierea păcii de la Carlowitz (1699) punea capăt incursiunilor și devastărilor suferite de Țara Românească și de Moldova, în cursul războiului acum încheiat. Ambele Principate fuseseră din greu lovite, ca urmare a operațiunilor militare desfășurate pe teritoriul lor, de trecerea repetată a trupelor otomane și de exigențele materiale ale Porții, presată ea însăși de necesitățile fronturilor de luptă.

¹ Pe larg, Șerban Papacostea, *Contribuții la problema relațiilor agrare în Țara Românească în prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie”, t. III, 1959, p. 247 și urm.

² *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, Moldova (citată mai departe DRA), București, 1966, p. 334.

Moldova – mai lovită – a reacționat prima la noile condiții oferite de încheierea păcii prin amintita reformă fiscală a lui Antioh Cantemir, urmată la scurt timp de cea – similară – a lui Constantin Brâncoveanu în Țara Românească. Ultima a avut un succes remarcabil. Cu un potențial demo-fiscal superior și mai puțin afectat de război și beneficiind de stabilitatea politică, asigurată prin domnia lui Brâncoveanu, Țara Românească a cunoscut în urma reformei fiscale un spor de populație și un avânt economic, repede valorificat de Poartă prin noi exigențe.

Nicolae Mavrocordat, generalizând rupta, fixând adică cuantumul contribuției bănești și patru termene de achitare, nu a făcut decât să preia măsurile predecesorilor săi pământeni.

Continuitatea dintre reformele lui Antioh Cantemir și Constantin Brâncoveanu și cea a lui Nicolae Mavrocordat arată că, în materie de fiscalitate, epoca fanariotă nu a însemnat o fractură. Fanarioții reformatori nu s-au inspirat din cine știe ce curente de idei europene, ci au valorificat o experiență a înaintașilor lor pământeni, dictată ea însăși de necesități pragmatice. Nu se poate omite, de asemenea, când se caută sursele de inspirație ale reformelor fiscale fanariote, care au avut toate la bază acest principiu al generalizării ruptei, tradiția otomană în politica fiscală, caracterizată prin preocuparea pentru situația contribuabilului³, grija de “sărmanele raiale” (aici cu sensul de birnic) atât de des întâlnită în documentele otomane. Formulă retorică, venită prea adesea în conflict cu realitatea, dar care exprima un principiu elementar: dacă, prin abuzuri de tot felul, capacitatea de plată a contribuabilului era afectată, cel care păgubea era, în ultimă instanță, statul. Un contribuabil sărăcit nu avea din ce să-și achite dărilor către stat. A-l proteja pe birnic, a-i păstra solvabilitatea fiscală era o îndatorire dictată de interesul Porții și al mandatarilor ei de la București și Iași.

Reforma socială apare ca o consecință directă a reformei fiscale. Abolirea șerbiei a fost nu numai cea mai însemnată reformă a epocii fanariote, dar și pasul cel mai însemnat spre modernitate. El nu s-a făcut însă sub influența unor idei novatoare europene, ci ca o urmare nemijlocită a crizei demo-fiscale din Țara Românească și a abuzurilor la care erau supuși țărani-vecini din Moldova.

Domnia lui Mihail Racoviță (1741–1744) în Țara Românească a însemnat o perioadă de fiscalitate apăsătoare, care a silit mii de contribuabili să-și caute scăparea prin fuga dincolo de hotare.

La înscăunarea sa, Constantin Mavrocordat a găsit o țară depopulată lovită de o adevărată criză demo-fiscală. A încercat să-i readucă pe fugari acordându-le un șir de înlesniri prin așezământul din 26 octombrie 1745⁴. Câteva luni mai târziu, domnul a constatat că textul omisese să precizeze ce se va întâmpla cu rumânii veniți în țară, în urma amintitului așezământ din anul precedent: vor fi liberi sau vor reintra în categoria țăranilor șerbi. În cadrul unei adunări, la care alături de marii boierii au participat mitropolitul Neofit, episcopul de Râmnic, Climent, și egumenii marilor mănăstiri, s-a hotărât ca rumânii reveniți în țară să devină oameni liberi⁵.

³ «... deoarece regimul imperial acționa în cadrul legilor și reglementărilor generale, acesta se manifesta ca apărător al țăranului obișnuit împotriva exploatării locale, individuale. În timpul regimului imperial, statul a căutat să prevină exploatarea scăpată de sub control a țăranilor de către funcționarii locali sau “oamenii puternici” prin impozitele ilegale și muncă forțată», Halil Inalcik, *Imperiul otoman. Epoca clasică, 1300-1600*, ed. Mihai Maxim, București, 1996. p. 331.

⁴ *DRA*, vol. I, *Țara Românească*, București, 1961, p. 447-449.

⁵ *Ibidem*, p. 453-454.

Hotărârea din 1 martie 1746 a stat la originea deciziei din 5 august 1746, care abolea în fapt rumânia. Așa cum s-a remarcat, acest din urmă act nu era o desființare a instituției șerbiei, ci condamnarea ei canonică⁶, pe temeiul moralei creștine: «Pentru că a fi frații noștri cei întru Hristos suptu jugul robiei noastre nu iaste altu păcat mai greu și mai mare pentru că și domnul nostru Iisus Hristos în Sfânta Evanghelie ne învață zicându: „Iubește pe aproapele tău ca pe tine însuși”. Ci de vrême că să cade să fim supuși aceștii porunci și învățături, nu trebuie să punem pe frații noștri cei întru Hristos suptu jugul robiei»⁷.

Așa cum se poate constata, motivația este strict religioasă: domnul invocă un precept evanghelic și nu vreun principiu despre libertatea individuală, justiție și, cu atât mai puțin, despre egalitatea oamenilor, idei care vor caracteriza gândirea iluministă. Religiozitatea profundă a lui Constantin Mavrocordat – care a găsit de altminteri un secundant fidel în mitropolitul Neofit⁸ – s-a unit cu o nouă percepție a instituției de vechime multiseclară a rumâniei, o percepție care considera autoritatea de caracter personal a boierului sau egumenului asupra țaranului-rumân – autoritate devenită o structură de bază a societății medievale românești – drept un păcat: “Deci dar cunoscând și noi cu toții de obște că acest lucru, a avea supuși robiei pe pravoslavnicii creștini, care sântu într-o credință cu noi, nu iaste lucru creștinescu, ci de mare pagubă sufletelor noastre”⁹.

Această schimbare de percepție – care va trebui aprofundată prin viitoare cercetări – este de pus în legătură și cu tendința boierilor și a egumenilor de a-i trata pe țaranii șerbi ca pe robii țigani, un abuz pe care Constantin Mavrocordat l-a denunțat în măsura echivalentă celei din 5 august 1746, luată în Moldova, la 6 aprilie 1749.

Cu o boierime mai atașată de administrarea moșiilor decât cea din Țara Românească (interesată mai mult de veniturile din slujbe din aparatul de stat) și mai puțin presată de criza demo-fiscală, Constantin Mavrocordat nu a putut obține nici măcar o condamnare canonică a veciniei, ci o redefinire a statutului țaranului vecin, frecvent asimilat cu robii țigani: „vecinii robi nu sânt, nici să stăpânescu cu nume de robie; fiindcă numai țiganii au acea robie (...) vecin va să zică sătean megieș, fără de moșie, atât numai că din sat nu este volnic ca să iasă”¹⁰. Obligația lor de clacă era de 24 zile pe an, spre deosebire de cea a oamenilor liberi fără pământ, care era de 12 zile anual. Așezământul din 1766 al lui Grigore Alexandru Ghica a unificat cele două categorii, fixând o clacă de 12 zile pe an, dar introducând *nartul* sau norma de muncă, ce urma să fie îndeplinită¹¹.

Reforma socială a lui Constantin Mavrocordat a urmărit înlăturarea barierei reprezentate de autoritatea personală (seniorială), care separa pe domn de populația rurală de condiție servilă. Înainte de 1746/1749, domnul nu putea interveni în raporturile dintre stăpâni de moșii și țaranii șerbi, decât dacă aceștia din urmă contestau statutul lor personal; raporturile de muncă erau sustrase autorității domnești.

⁶ Valentin Georgescu, *L'Assemblée d'états ou la grande assemblée du pays comme organe judiciaire en Valachie et en Moldavie (XVIIe et XVIIIe siècles)*, în „Revue roumaine d'histoire”, t. V, 1966, nr. 5, p. 795.

⁷ *DRA*, vol. I, p. 463.

⁸ Mitropolitul Neofit eliberase pe rumânii Mitropoliei însă de la 15 martie 1746, *ibidem*, p. 455-456.

⁹ *Ibidem*, p. 463.

¹⁰ *DRA*, vol. II, *Moldova*, București, 1966, p. 288; pentru reforma socială din 1746 și 1749, vezi și Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, București, 1985, p. 199 și urm.

¹¹ *DRA*, vol. II, p. 407-709.

Pentru a potoli nemulțumirea boierimii, provocată de pierderea rumânilor și vecinilor, Constantin Mavrocordat a creat instituția scutelnicilor, adică a țaranilor scutiți de dări către stat, dar aflați la dispoziția boierilor (practic era vorba de un alt nume pentru vechii poslușnici).

Reformele fanariote în domeniul administrației (Constantin Mavrocordat a introdus salarizarea dregătorilor) și justiției (*Pravilniceasca Condică* a lui Alexandru Ipsilanti, codurile lui Ioan Caragea și Scarlat Callimachi) au urmărit consolidarea autorității domnești, modernizarea structurilor și practicilor administrative și judiciare, precum și înlăturarea abuzurilor, care provocau nemulțumirea contribuabililor, a căror fugă lovea în interesele vistieriei.

Politica de reformă a domnilor fanarioți se încadrează în marele curent al absolutismului luminat, dar între fanarioții de la București și Iași și „despoții luminați” din Europa secolului al XVIII-lea există două mari deosebiri¹². Mai întâi, politica de reformă a „despoților luminați” a urmărit integrarea noilor elemente capitaliste în structurile societății feudale pentru a o feri pe aceasta din urmă de disfuncționalități și tensiuni. În Țara Românească și Moldova noile relații capitaliste erau, practic, inexistente. Politica de reforme a domnilor fanarioți a urmărit și ea, în esență, un *aggiornamento* (aducere la zi), o modernizare, dar nu pentru că ar fi apărut formele viitoarei societăți capitaliste, ci pentru că interesele Porții otomane, ai cărei mandatarii erau fanarioții, o cereau. De aici decurge o a doua deosebire: „despoții luminați” au urmărit întărirea statelor lor, prin protecția țaranului, în dubla sa ipostază de contribuabil și soldat. Domnii fanarioți au urmărit să perfecționeze mijloacele de satisfacere a obligațiilor materiale ale Țării Românești și „despoții luminați”, cât și domnii fanarioți s-au lovit de rezistența elitei politice (nobilime, marea boierime) față de reformele care îi limitau sau anulau privilegiile.

În Principatele Române, rezistența boierimii a îmbrăcat două forme: socială și națională.

Poziția pe care s-a plasat boierimea în raport cu reformele domnilor fanarioți a fost una conservatoare. Boierii au văzut în măsurile fanarioților un adevărat atentat la statutul lor de elită a societății moldo-muntene. În memoriul adresat de boierii din Țara Românească prințului Coburg, comandantul forțelor austriece în timpul războiului ruso-austro-turc, din anii 1787-1792, memoriu în care condamnau vehement pe domnii fanarioți, acuzați că cu „gându tirănescu vrându să surpe neamul boieresc”, ei cereau anularea măsurilor domnești, care îi lipsiseră de țărani aflați sub autoritatea lor personală¹³.

Dacă în plan social boierimea s-a manifestat ca ostilă *aggiornamento*-ului încercat de fanarioții reformatori, în plan național, ea a devenit exponenta curentului de eliberare de sub dominația Porții. Ostilă reformelor, boierimea a înțeles că numai înlăturarea controlului otoman îi va permite să exercite autoritatea

¹² N. Iorga, *Le despotisme éclairé dans le pays roumains au XVIIIe siècle*, în “Bulletin of the International Committee of Historical Sciences”, IX, 1937, p. 101-115. Din bogata literatură despre absolutismul luminat, amintim doar pe Robert Mandrou, *L'Europe "absolutiste". Raison et raison d'Etat, 1646-1775*, Paris, Fayard, 1977. Vezi și Florin Constantiniu, *Pentru o tipologie a "Despotismului luminat": exemplul românesc*, în “Analele Universității București”, Istorie, t. XXIX, 1986, îndeosebi p. 65-66.

¹³ V.A. Ūrechia, *Istoria Românilor*, vol. III, București, 1892, p. 329-330.

politică, de care fusese, practic, privată de fanarioți. În condițiile în care promotorii reformelor erau mandatarii Porții, rezistența față de ei îmbrăca un veșmânt național: boierii români se opunea „grecilor” (deși între domnii fanarioți erau și români), care, la rândul lor, erau instrumentele Porții.

Politica de reforme a domnilor fanarioți, în pofida unui șir de eșecuri (în primul rând în domeniul fiscal, unde cererile otomane, neîngrădite și neașteptate făceau imposibilă orice reglementare stabilă și durabilă), a contribuit totuși la modernizarea societății românești.

Dispariția rumâniei și veciniei, chiar dacă nu a fost însoțită de o ameliorare substanțială a condițiilor de viață ale țărănimii, care a continuat să trăiască într-o stare de primitivitate greu de imaginat, a însemnat, totuși, un progres care nu poate fi ignorat (de amintit că domnul Constantin Mavrocordat l-a precedat, prin măsurile sale privind rumânia și vecinia, cu câteva decenii pe Iosif al II-lea, care a desființat iobăgia în Transilvania, la 22 august 1785).

Oameni hrăniți cu lecturi occidentale și păstrând strânse contactele cu Apusul (Constantin Mavrocordat și-a tipărit *Constituția* din 1742 în „*Mercure de France*”), fanarioții au reprezentat o surprinzătoare sinteză între Orient și Occident, favorizând influența amândouă în Principate. În timpul lor, dar fără voia lor, stilul de viață occidental a fost răspândit în cele două Principate dunărene de armatele austriece și, mai ales, de cele ruse, venite în repetate rânduri cu ocazia războaielor cu Poarta. Ofițerii lor erau difuzorii culturii occidentale (rușii a celei franceze!), astfel că la Iași și București contrastele între obișnuințele turco-orientale și șocul Occidentului frapau pe călătorii străini.

Epoca fanariotă se așează așadar între Orient și Occident, între tradiție și inovație, între declin și progres. O adevărată unitate dialectică a contrariilor!

THE PHANARIOTE TIME: CONFLICTS OF TRANSITION

Abstract

The Phanariote Regime (1711–1821), a political formula designed with the purpose to ensure Ottoman Porte's domination over Moldavia and Wallachia, featured an ample effort towards fiscal, social, administration and law reforms. The Phanariote princes, delegates of the Ottoman power, in the first place Nicholas and Constantine Mavrocordat, as well as Alexander and Constantine Ipsilanti, strove to achieve stability and, as far as possible, a higher number of tax-payers, so that the Porte's requirements, especially those of pecuniary nature, might be met with little or no impediments. The fiscal reform triggered the modernization of other social structures as well, including the abolition of the corporal servitude of serfs. The boyars opposed the reform policy, seen as a threat to their privileges. Their resistance took two shapes: social resistance, of a conservative character, and national resistance, the boyars becoming an exponent of the struggle for emancipation from under Ottoman suzerainty and abolition of the Phanariote regime. As a result, the Phanariote time appears as a period of contrasts, in which decline mingled with progress.

PROBLEMA ORIENTALĂ – RĂZBOIUL CRIMEII

„EUROPA NAȚIONALITĂȚILOR” ÎNTRE REVOLUȚIE ȘI RĂZBOI. CAZUL ROMÂNILOR ȘI AL ITALIENILOR

RALUCA TOMI

„Războiul e sfânt ca și Moartea, dar numai atunci când asemenea ei deschide poarta unei vieți sfinte, unui ideal nobil... Atunci când războiul nu e sanctificat de un principiu este cel mai înspăimântător delict: soldatul nu e apostolul armat al vieții libere, nu e decât un sărman mercenar plătit pentru a-i ucide pe alții” spunea în 1855 Giuseppe Mazzini în articolul *Asupra politicii internaționale a Angliei în timpul Războiului Crimeii*, conceput sub forma unei scrisori adresate prietenului său P.A. Taylor¹.

Ne propunem să schițăm poziția Europei democratice, adică a reprezentanților din Comitetul Central Democratic European de la Londra, față de noul conflict din zona orientală a continentului, să surprindem în ce mod a influențat acesta mișcarea revoluționară de pe continent, cu privire specială asupra liderilor italieni și a liberal-radicalilor români în perioada februarie 1853 (eșecul mișcării milaneze) – 1855 (căderea Sevastopolului). Nu vom insista asupra luptei pentru unirea Principatelor și nici asupra problemelor emigrației române, care au fost tratate de-a lungul timpului în studii consistente².

¹ Giuseppe Mazzini, *Sulla politica internazionale dell'Inghilterra al tempo della Guerra d'Oriente*, în *Scritti editi ed inediti, Politica*, LV (XIX), Imola, 1929, p. 23-38.

² Nicolae Corivan, *Din activitatea emigranților români în Apus (1853-1857). Scrisori și memorii*, București, 1931; Cornelia Bodea, *Lupta pentru unire a revoluționarilor exilați de la 1848*, în *Studii privind unirea Principatelor române*, București, 1960; eadem, *Préparatifs roumains pour une nouvelle révolution après 1848*, în “Nouvelles Études d'Histoire”, 1980, nr. 2, p. 39-55; eadem, *Din activitatea revoluționară a “Junimii Române de la Paris” între 1851 și 1853*, în “Studii. Revistă de Istorie”, t. XIV, 1961, nr. 5, p. 1160-1185; eadem, *Curentele și opinii în sânul emigraților de la 1848. Memoriile colonelului Nicolae Pleșoianu*, în “Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu”, 1971, p. 376-402; eadem, *Interferenze rivoluzionarie romeno-mazziniane*, în *Risorgimento. Italia e Romania 1859-1879. Esperienze a confronto*, Milano-București, 1992, p. 235-242; Dan Berindei, *Les roumains et Giuseppe Mazzini*, în “Revue Roumaine d'Histoire” (în continuare RRH), t. XXIV, 1985, nr. 4, p. 313-321; Ștefan Delureanu, *I romeni nel pensiero e nei programmi d'azione di Mazzini* în RRH, t. XXIV, 1985, nr. 4, p. 323-335; idem, *Mazzini și România*, teză de doctorat, București, 1978; idem, *Il mazzinismo nell'Europe Orientale: il caso della Romania*, în “Archivio Trimestriale”, t. XII, 1986, nr. 1, p. 49-63; idem, *Un protagonista romeno della democrazia mazziniana: Dumitru Brătianu (1818-1892)*, în “Bollettino della Domus Mazziniana”, t. XXXIX, 1993, nr. 2, p. 127-131; Valeriu Stan, *Aspecte ale lupte revoluționarelor pașoptiști exilați pentru unirea Principatelor (1853-1857) (I)*, în “Revista istorică”, s.n., t. V, 1994, nr. 5 -6, p. 387-406; idem, *Acțiuni diplomatice și de propagandă în Anglia ale revoluționarilor români exilați (1848-1853)*, în *Honorem Paul Cernovodeanu*, București, 1997, p. 255-268; Paul Barbu, *Tentative de “reeditare” a revoluției din 1848*, în “Revista istorică”, s.n., t. IV, 1993, nr. 11-12, p. 1061-1072; idem, *Acțiuni sociale și antițariste în timpul Războiului Crimeii*, în “Arhivele Olteniei”, s.n., 1997, nr. 12, p. 51-62, etc.

Eșecul mișcării revoluționare din 1853 a zdruncinat poziția lui Mazzini în cadrul democrației europene, a răcit pentru scurt timp relațiile dintre liderul genovez și Lajos Kossuth³, a resuscitat acuzele de dictator, conspirator sectar, pe care reprezentanții federaliștilor italieni din Paris i le aduceau încă din 1849, a consolidat pozițiile monarhiștilor piemontezi și a dus la înăsprirea măsurilor contrarevoluționare luate de autoritățile austriece în Regatul lombardo-venet⁴. Însă, după cum spunea C.A. Rosetti, revoluția se făcea „cu devotament, entuziasm, cu nebunie”⁵. În martie 1853 Mazzini scria *Către italieni (Agli Italiani)*⁶, în care anunța înființarea „partidului acțiunii” ce avea drept menire organizarea mișcărilor revoluționare în peninsulă. În concepția sa Europa era divizată în două tabere: „cea a tiraniei și a privilegiului celor puțini și cea a libertății, a națiunilor asociate”. Pentru a nu se repeta greșelile din timpul revoluției de la 1848–1849, trebuia constituită o alianță a națiunilor europene din Peninsula Iberică, până în Grecia, Polonia, Germania și „văile prea mult uitate de Italia, unde se mișcă în căutarea viitorului o gintă română”. Inițiativa trebuia să aparțină Italiei, iar debutul mișcării peninsulare trebuia făcut în Lombardia, pe care o numea „cheia, punctul strategic al mișcării insurecționale”. După o analiză a politicii italiene, încheia spunând că există două partide: cel pasiv, care așteaptă libertatea de la Franța și cel al acțiunii, „partidul celor care înțeleg să cucerească libertatea în numele națiunii și cu ajutorul acesteia”. Dintre liderii români, cel care a surprins cel mai bine, în opinia noastră, sensul mișcării milaneze a fost Ștefan Golescu, care în 1 mai 1853 îi scria lui Christian Tell: „Mazzini a făcut această mișcare ca să dovedească că în Lombardia oricât de sugrumată să fie... n-a voit să adoarmă duhul de răzbunare”⁷. În organizarea mișcării din Milano a fost implicat și generalul György Klapka, care se găsea la Lugano în ianuarie 1853⁸, unde trebuia să facă propagandă printre trupele maghiare din armata austriacă. În evenimente se pare că a fost implicat și Alexandru Manu, care se găsea în Italia încă din ianuarie 1851 cu intenția de a se înrola în armata piemonteză⁹. A intrat în contact cu cercurile revoluționare, numele său fiind cunoscut de Mazzini¹⁰. Despre o posibilă implicare a lui în mișcarea milaneză mărturisea consulul general al Imperiului otoman la Genova, Allegretti. Acesta scria în 15 februarie 1853 ministrului de externe al Sardiniei că „Alexandru Manu din Valahia era arestat, fiind suspect de a fi cooperat la recente fapte din

³ Publicase fără știrea acestuia apelurile către soldații maghiari; *Scritti editi ed inediti. Epistolario*, XLVIII, Imola, 1928, p. 279-288; 290-297; 301-305.

⁴ Felice Orsini, *Memorie politiche scritte da lui stesso*, vol. I, Milano, f. a, p. 62.

⁵ C.A. Rosetti către Paul Bataillard, 21 februarie 1853, în C.A. Rosetti. *Corespondență*, ed. Marin Bucur, București, 1980, p. 10.

⁶ *Agli Italiani*, în *Scritti editi e inediti di Giuseppe Mazzini*, vol. VIII, Milano, 1871, p. 233-305.

⁷ Biblioteca Academiei Române (în continuare BAR), fond Corespondență Ștefan Golescu, S 2418/c.

⁸ Piero Pieri, *Storia militare del Risorgimento. Guerre e insurezioni*, Torino, 1962, p. 543.

⁹ A. Manu către Ion Ghica, Genova, 10 ianuarie 1851; BAR, Corespondență Ion Ghica, S 15(1)/DCXVIII.

¹⁰ Mazzini către Dimitrie Brătianu, Londra, 21 august 1851, în Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dimitrie Brătianu. Acte și scrisori din perioada 1840–1870*, vol. I, București, 1933, p. 271.

Milano”¹¹. Consulul turc a cerut în nenumărate rânduri îndepărtarea sa din statele sarde, sugerând chiar exilarea în America. Probabil despre același episod îi scria Ioan Bălăceanu lui Ion Ghica în 1 august 1853*: „Manu a fost arestat împreună cu alți refugiați în momentul în care intrau în Lombardia cu armele în mâini. Trebuia trimis împreună cu ceilalți în America din momentul în care consulul turc din Geneva l-a cerut și l-a obținut”¹². Abia la sfârșitul anului românul părăsea Italia, îndreptându-se spre Constantinopol¹³.

În vara lui 1853 declanșarea conflictului oriental era mai actuală ca oricând odată cu intrarea trupelor ruse în Principate. În capitalele europene se gândea un nou *statu-quo*, la a cărui definire a contribuit și Adam Czartoryski. La sugestia acestuia Zwierkowski-Lenoir a elaborat un proiect, ce actualiza planuri mai vechi, în care preconiza cedarea Principatelor către Austria în schimbul Galiției, ce trebuia să devină un regat polonez independent, în frunte cu un prinț austriac¹⁴. Proiectele erau cunoscute emigranților români. Al.C. Goleșcu-Albu îi scria fratelui său Ștefan despre „remanierea completă a hărții europene”, unde Principatele trebuiau să facă parte din Ungaria sau Austria, iar „unitatea italiană va fi sacrificată în profitul regelui Piemontului, căruia i se va ceda Lombardia, în profitul unuia dintre membrii familiei lui Louis Napoleon, căruia i se va da coroana Napoleonului”¹⁵. Mișcarea democrată europeană trebuia să acționeze rapid pentru a contracara noul asalt al diplomației monarhice. Era ideea lui Mazzini, care îi scria încă din aprilie 1853 lui Giuseppe Sirtori: „Europa întregă este astăzi cum era în 1848, în aceea condiție în care o insurecție națională nu poate rămâne singură”. Se baza pe sprijinul detașamentelor fostei legiuni maghiare, care erau în peninsulă, pe mișcările din Spania, pe cele care urmau să izbucnească în provinciile poloneze¹⁶. Entuziast, îi mărturisea în iulie lui Giovanni Acerbi că aștepta ajutor și din partea SUA. Contribuise prin intermediul lui Kossuth la alegerea președintelui Pierce în 1852, iar acesta îi promisese sprijinul și recunoașterea imediată a „oricărui guvern insurecțional republican, care urma să se instaleze într-o provincie italiană sau în Ungaria”¹⁷. În mai 1853 democrația europeană fremăta în fața unei noi revoluții.

¹¹ Allegretti către Ministerul de externe sard, Genova, 15 februarie 1853; Direcția Arhivelor Istoricke Centrale (în continuare DANIC), Microfilme Italia, r. 6, c. 848.

* În acest articol folosim stilul nou.

¹² Ioan Bălăceanu către Ion Ghica, 1 august 1853; BAR, Corespondență Ioan Bălăceanu, S 39 (13)/DCVI.

¹³ Allegretti către Ministerul de externe sard., 23 decembrie 1853; DANIC, Microfilme Italia, r. 6, c. 853.

¹⁴ M. Kukiel, *Czartoryski and the european Unity 1770–1861*, New Jersey, 1955, p. 281; Nicolae Bocșan, *L'Hôtel Lambert et les roumains 1830–1865, în Ideés politiques et mentalités en Pologne et en Roumanie entre l'Orient et Occident. Colloque de la Comission d'Histoiriens roumains et polonais*, Bucarest, 25–26 sept. 2001, ed. Gh. Platon și Veniamin Ciobanu, Cluj-Napoca, 2002, p. 81.

¹⁵ Al.G. Goleșcu-Albu către Ștefan Goleșcu, Geneva, 10–15 iulie 1853; Fotino, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golești*, vol. IV, București, 1939, p. 35.

¹⁶ Mazzini, *Scritti editi ed inediti. Epistolario*, vol. XLVIII, 11 aprilie 1853, p. 78-79.

¹⁷ *Ibidem*, iulie 1853, p. 279.

Ledru Rollin era convins de declanșarea acesteia¹⁸, după cum îi mărturisea Nicolae Pleșoianu lui Christian Tell.

Care a fost reacția radicalilor români față de o eventuală declanșare a conflictului oriental? Încă din 1852 C.A. Rosetti a scris un studiu, *Rusia*, care a apărut în numărul 2 al „Republicii Române” în 1853 la Bruxelles. Era o analiză a instituțiilor regimului rus, o meditație asupra regimului imperial, fiind influențat de istoriografia romantică franceză. Plecând de la cuvintele lui Quinet: „nici un popul nu s-a emancipat de domnia altui popul decât rezemându-se pe un ideal mai presus decât acela al cotropitorilor săi”, Rosetti încheia: „timpul a sosit, ziua se apropie... când fiecare român va lucra, se va pregăti necurmat pentru luptă mare, pentru eroism”¹⁹.

În iunie-iulie 1853 grupul radicalilor români acționa pe mai multe fronturi: prin intermediul memoriilor – I.C Brătianu, C.Bolliac²⁰ – pentru a convinge Parisul de importanța strategică a Principatelor; cel militar prin mobilizarea la Constantinopol a generalilor Magheru și Tell, a coloneilor Pleșoianu și Radu Golescu pentru formarea unui corp românesc aliat celui turcesc²¹; cel revoluționar – pătrunderea ilegală în țară și crearea unei rezistențe în Carpați și declanșarea unei mișcări revoluționare. Ultimele două erau complementare. În 14 iunie Dimitrie Brătianu, reprezentantul românilor în CCDE, îi scria lui Christian Tell: „Păreră mea este să scrii îndată guvernului turc, că ești gata să formezi în principate un corp de armată română și să coopereze cu armatele turcești în contra comunului inamic. De ți-ar primi Turcia propunerea ar fi treabă pentru România. Dar chiar neprimind-o, ceea ce e mai sigur, efectul moral al demersului dumitale ar fi incalculabil, va fi echivalentul efectului unei bătălii câștigate de români. Face trebuință să dăm semn de viață în toate ocaziile”²². Atât Magheru²³ cât și Tell²⁴ au făcut demersuri la Poartă înainte de a primi scrisorile lui Brătianu, dar acestea sunt importante pentru a vedea care era concepția liderului român aflat în prima linie a mișcării democratice europene. Tot el sugera constituirea unei comisii pentru realizarea unei compilații din cele mai importante scrieri despre războiul de partizani apărute în Franța²⁵. În Bruxelles vor apărea scrierile lui G. Adrian despre acest subiect²⁶. Pe poziții radicale se afla în acel moment și Al.C. Golescu-Albu. În corespondența adresată lui Ștefan Golescu imagina diverse scenarii. În caz de război emigranții să vină pe

¹⁸ C. Bodea, *Curente și opinii în sânul emigranților de la 1848. Memoriile colonelului Pleșoianu*, p. 389; Paul Emanoil Barbu, *Acțiuni sociale și politice românești în anii 1853–1854. Documente*, București, 2003, p. 61-62.

¹⁹ C.A. Rosetti, *Rusia*, Paris, 1853, p. 141-142.

²⁰ Stan Valeriu, *Aspecte ale luptei revoluționarilor pașoptiști*, p. 389.

²¹ C. Bodea, *Lupta pentru unire*, p. 161-162.

²² Al. Cretzianu, *op. cit.*, vol. I, p. 335.

²³ *Ibidem*, p. 351.

²⁴ *Ibidem*, p. 352.

²⁵ Dumitru C. Brătianu către Ștefan C. Golescu, Londra 21 iunie 1853, în Fotino, *op. cit.*, vol.IV, p. 25-26.

²⁶ C. Bodea, *Lupta pentru unire*, p. 162.

linia Dunării, să ceară amnistie totală, 20.000 de puști, să răzvrătească populația de la munte împotriva rușilor; în cazul în care „diplomația europeană ne-ar sacrifica, cedându-ne pe noi Austriei sau pe Moldoveni Rusiei, atunci propun ca ultimă cale... ridicarea tuturor populațiilor creștine împotriva Turciei; odată înfrânți turcii să ne întoarcem toate forțele noastre ajutați de italieni, polonezi și unguri împotriva Austriei și aceasta odată învinsă, ceea ce nu va fi ușor, să ne unim toți împotriva Rusiei”, îl ruga să contacteze militari cu experiență în războiul de guerilă²⁷. Era războiul „națiunilor asociate” împotriva tiraniei, reprezentată de Rusia, Austria, Turcia.

„Am inima plină de durere, umilintă și ură” scria Mazzini în 5 octombrie 1853. Se afla după un nou eșec, expediția nefericită a lui Orsini din septembrie în Sarzana, deznădăjduit de lipsa de inițiativă a conducătorilor „partidului acțiunii”. La aceasta se adăuga declanșarea războiului ruso-turc în 4 octombrie, ocazia mult așteptată pentru organizarea unei mișcări antiaustriece, în condițiile în care monarhia habsburgică nu putea reacționa, având imobilizate trupele pe frontiera turcă. Se temea că din cauza lipsei de coeziune a liderilor momentul favorabil ar fi pierdut²⁸. „Dacă pe Dunăre izbucnește conflictul, datoria absolută a oricărui adevărat patriot este de acționa imediat” îi scria lui Nicolo Ferrari și continua „știți că sunt convins că trebuie să acționăm în orice condiții... dar dacă războiul va izbucni, inerția este o eroare gravă, este abdicare”²⁹. Pe lângă noile proiecte italiene se interesa de soarta naționalităților din apropierea frontului și urmărea pe hartă desfășurarea operațiunilor militare de pe linia Dunării³⁰. Dorea să trimită un emisar în Principate „pentru că ai noștri nu se vor decide să acționeze fără acele evenimente care ar compromite poziția Austriei la granița de răsărit”³¹; un altul urma să meargă în Serbia și Atena „pentru că e necesar ca Italia să aibă inițiativa mișcării naționale”³². De remarcat că cel puțin în acel moment nu avea o viziune limpede asupra raporturilor dintre naționalitățile balcanice. Se pronunța pentru sprijinirea elementului grec: „cea mai bună politică pentru a ridica o barieră puternică împotriva Rusiei a fost și este, nu de a menține un cadavru – se referea la Imperiul otoman – ci de a înscăuna la Constantinopol o nouă tânără viață; și aceasta se poate găsi numai în elementul grec”³³. Uita însă că în noul conflict grecii, sârbii, bulgarii³⁴, chiar irlandezii³⁵ vor sprijini Rusia, iar italieni, polonezii, maghiarii, ucrainenii, circazienii și românii se găseau în tabăra opusă. Era convins, și va acționa în acest sens, că o ridicare a Greciei va atrage intrarea trupelor austriece în

²⁷ Al.C.Golescu-Albu către Ștefan Golescu, Geneva, vara 1853, în Fotino, *op. cit.*, vol. IV, p. 41-43.

²⁸ Mazzini, *Scritti*, vol. XXVIII, p. 26-27.

²⁹ *Ibidem*, 45-46.

³⁰ *Ibidem*, noiembrie 1853, p. 146-147.

³¹ *Ibidem*, p. 121.

³² *Ibidem*, p. 192.

³³ *Ibidem*, p. 24-25.

³⁴ Constantin Velichi, *Bulgarii și Războiul Crimeii*, în *România și Renașterea bulgară*, București, 1980, p. 200-207.

³⁵ David Murphy, *Ireland and the Crimean War*, Dublin, 2002, p. 10-11.

Serbia, Bosnia, Herțegovina, ușurând astfel acțiunile din Peninsula Italică. Din corespondența lui Mazzini de la sfârșitul anului 1853 reținem două probleme: poziția sa față de conflict și cea față de legiunile pe care democrații polonezi, maghiari și români doreau să le constituie la Constantinopol. În 29 noiembrie avea loc la Londra a XXIII-a comemorare a revoluției poloneze, prilej pentru liderul genovez de a-și expune opinia față de război. Era de acord cu „războiul la sfârșitul căruia se putea decide dacă Europa trebuia să fie abandonată nesfârșitelor uzurpări ale despotismului sau să fie liberă; război pentru a rezolva odată pentru totdeauna eterna problemă dacă omul trebuie să fie un sclav neputincios, disprețuit de forțe brutal organizate, sau un agent liber, responsabil de propriile sale acțiuni în fața lui Dumnezeu și a semenilor săi; război pentru nobilul scop de a vedea restaurate adevărul și dreptul, oprită tirania din drumul său crud, națiuni libere și fericite”. Într-un cuvânt era pentru un conflict al principiilor și nu pentru unul al cărui scop era împlinirea unui proiect diplomatic meschin, imoral, efemer, care ar perpetua cauza viitoarelor războaie³⁶.

În problema legiunilor opinia sa era echivocă. Înțelegea dorința naționalităților de a-și apăra drepturile și nu se opunea constituirii legiunilor, dar era circumspect față de consecințele pe termen lung ale luptei în condițiile în care acestea trebuiau să lupte alături de armatele imperiale, fie otomane, fie austriece – dacă monarhia habsburgică ar fi intrat în război. Credința sa nestrămutată era în victoria limpede și definitivă a naționalităților prin intermediul revoluției inițiată de Italia³⁷.

În aceste condiții, credem că nu greșim atunci când afirmăm că inițiativa legiunilor a avut-o democrația poloneză, ce crease în acest scop la Paris grupul operațional Kolo (Cercul), condus de generalii Wysocki și Mieroslawski³⁸. În septembrie 1853 Dimitrie Brătianu le scria lui Tell și Pleșoianu despre deciziile luate de emigrația europeană: „chestia orientului a intrat într-o fază nouă și poate definitivă mai toți emigranții sunt hotărâți să meargă în Turcia. Unii încă au și plecat. Fiecare speră ca, aprinzându-se focul în orient, o scânteie va ajunge poate în țara lui; și apoi toți cred cu drept cuvânt, că combătând pe Nicolae, combat pe al lor propriu inamic, pe capul absolutismului european”³⁹. În noiembrie C.A. Rosetti îi dezvăluia lui D. Brătianu intenția de a pleca spre țară: „misia ce ne-au dat e să pândim ocazia și să ne silim, de va fii să între turcii, să ne sculăm și noi sub steagul nostru și să năvălim pe muscali”⁴⁰, iar Ștefan Golescu urma să meargă în Serbia, de unde în fruntea unui corp de 300 de oameni să între în țară. Era convins „că trebuie cu sacrificiul chiar a vieții noastre să încercăm să punem țara pe picioare”⁴¹. La sfârșitul lunii Dimitrie Brătianu – „cu hârtii de la colegii săi de la Londra ca toți

³⁶ *Ibidem*, p. 130-131.

³⁷ *Ibidem*, p. 171-172.

³⁸ Nicolae Bocșan, *op. cit.*, p. 81.

³⁹ Al. Cretzianu, *op. cit.*, p.335; C. Bodea, *Curentele și opinii*, p. 391.

⁴⁰ Al. Cretzianu, *op. cit.*, p. 360; C.A. Rosetti, *Corespondență*, p. 95.

⁴¹ Ștefan Golescu către Chr. Tell, Paris, 8 noiembrie 1853, BAR, Corespondență Tell, S 24 (21)/C.

revoluționarii străini să îmbrățișeze cauza noastră”⁴² –, C.A. Rosetti, Ștefan Golescu, Al.C. Golescu-Albu⁴³ părăseau Franța, îndreptându-se spre teatrul războiului pe ruta Malta, Galipoli, Adrianopol, Filipopoli, Belgrad, Vidin⁴⁴.

Incertitudinea domnea în rândurile micului grup. Erau entuziaști de înțelegerea încheiată cu generalul Wysocki⁴⁵, care trebuia să constituie legiunea poloneză din partea democraților și le promisese sprijinul său pentru constituirea legiunii române, dar nu știau care va fi atitudinea Porții față de apariția la Dunăre a revoluționarilor neagreați de Austria. Dilemele grupului erau redade de Rosetti: „Unde mă duc? Turcii nu ne vor... voiesc a lua o domnie deplină asupra țărilor noastre și chiar de-ar voi să facă ceva bun pentru țară, turcii ori se slujesc ca boierii sau cel mai mult cu constituționalii ca Ion Ghica. Este un singur mijloc: a scula țara și a ne face o putere. Cred că țara s-ar scula dar pentru aceasta îmi trebuie arme și bani și amândouă acestea ne lipsesc”⁴⁶. Din corespondența revoluționarilor reiese că acțiunea lor nu a fost finanțată sau coordonată de CCDE. Rosetti mărturisea că s-a împrumutat de la Paul Battailard cu 5.000 de franci, iar traseul fusese discutat cu polonezii⁴⁷. Însă în Malta, nevoiți să rămână mai mult decât plănuiseră, au întâlnit persoane din anturajul lui Mazzini, printre care Giacomo Manzoni, fost ministru de finanțe în guvernul republican din Roma din 1849⁴⁸. Malta era pentru mulți revoluționari italieni un loc de refugiu și bază de pregătire a mișcărilor revoluționare din Sicilia, eminența cenușie fiind amicul lui Mazzini, Nicola Fabrizi. Rosetti amintea printre partenerii de conversație pe baronul Emilio Scaluras, „un om încântător și bun”, și un colonel italian, de la care a aflat detalii despre Garibaldi⁴⁹.

Prezența micului grup în Constantinopol nu era pe placul oficialităților otomane. Sensibilizați de memoriile generalului Magheru⁵⁰, aceștia cochetau cu ideea unor trupe române, însă nu sub comandă proprie, ci otomană. Alexandru

⁴² Nicolae Pleșoianu către Tell, 22 noiembrie 1853, BAR, Corespondență Nicolae Pleșoianu, S 17 (49)/CI.

⁴³ Despre prezența lui Golescu-Albu în grupul amintit deținem două mențiuni: în *Lui C.A. Rosetti (1816-1916) la sută de ani de la nașterea sa, De la Paris la Stambul*, București, 1916, p. 263; scrisoarea lui Ștefan Golescu către Tell din 6 decembrie 1853, în BAR, Corespondență Tell, S 24 (22)/C.

⁴⁴ C. Bodea, *Lupta pentru unire*, p. 162.

⁴⁵ Nicolae Bocșan, *op. cit.*, p. 81; vezi și scrisoarea lui Ștefan Golescu către Tell din 6 decembrie 1853: „Afară de fratele meu Nicolae nici unul din frații noștri emigrați din Constantinopol nu cunosc hotărârea noastră de a ne apropia de țară. Precum ți-am mai scris părerea noastră este că dacă turcii nu vor voi să întrebuințeze elementele revoluționare în țară, noi suntem datori să facem orice... Polonii or să ne vie în ajutor destul să începem noi cu un număr cât de mic... Sper să întâlnim pe vaporul pe care ne urcăm pe generalul Visoski, care este ales de emigrația polonă ca șef al legiunii polone”, BAR, Corespondență Tell, S 24 (22)/C.

⁴⁶ *De la Paris la Stambul*, în *Lui C.A. Rosetti*, p. 262.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 263.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 264; C.A. Rosetti către Maria Rosetti. *Corespondență, (1846-1871)*, ed. Marin Bucur, București, 1988, p. 74-75.

⁴⁹ C.A. Rosetti către Maria Rosetti, p. 71.

⁵⁰ Valeriu Stan, *Aspecte ale luptei revoluționarilor exilați*, p. 360; Paul Emanoil Barbu, *Pregătiri pentru o colaborare militară cu Poarta împotriva Rusiei țariste și declanșarea unei noi revoluții în anii 1853-1854*, în “Arhivele Olteniei”, serie nouă, 1992, nr. 7, p. 46.

Golescu-Negru îi avertiza de atitudinea turcilor: „vor să ne batem cu dâșii în contra rușilor, dar nu vor să audă de revoluție sau de revoluționari”⁵¹. La sfârșitul anului 1853 și începutul lui 1854 activitatea emigranților (radicali) români la Constantinopol și a celor prezenți pe linia frontului se manifestă pe mai multe planuri: încercarea de a pătrunde în Oltenia, unde sperau să răscoale populația împotriva rușilor; implicarea în proiectul legiunilor poloneze, maghiare, italiene alături de reprezentanții emigrațiilor europene din Constantinopol.

Încă înainte de a pleca spre Dunăre radicalii au aflat de spiritul de nemulțumire ce domnea în județele din Oltenia și plănuiau să se implice în organizarea unei rezistențe antirusești, mizând pe existența pandurilor, a grănicerilor și pe sprijinul pașalelor de la Vidin și Calafat. Cunoșteau rezistența dorobanților față de intențiile autorităților ruse de a-i îngloba în cadrul armatei de ocupație și agitația ce izbucnise în rândurile grănicerilor în decembrie 1853⁵². Speranțele le-au fost înșelate datorită lipsei de înțelegere a pașei din Calafat, care le refuza sistematic ajutorul. C.A. Rosetti se plângea soției sale de reaua voință a autorităților otomane, care au dezarmat și trimis înapoi 300 de grăniceri, ce și-au oferit serviciile pașei din Calafat, riscând pedepse aspre din partea rușilor⁵³. În ianuarie 1854 un grup de tineri revoluționari: Niță Magheru, Grigore Ioranu, Ion I. Filipescu, Ioan Apolonie au pătruns în Oltenia trimiși de Omer pașa pentru a recruta panduri. Iată ce-i scria Niță Magheru unchiului său, care se afla încă la Viena: „în scurt timp sperăm să ne facem loc cu sabia în mână și a pătrunde în toată România... Păcat însă că dumneata n-ai venit până acum ca să-ți formezi legionul... Ai scula țara contra muscalilor și ai face pe români să se bucure odată de drepturile lor”⁵⁴. Încercarea lor din satul Gârla s-a dovedit un episod pasager, cu toate că Rosetti era încredințat de izbânda unei mișcări, dacă otomanii le-ar fi dat arme: „când i-ai vedea pe românii noștri cât sunt de gata a se bate, cât sunt de frumoși și cât sufăr nenorocirii, ai fi în stare sau să fugi, să-ți iei lumea în cap, sau să încerci vreo nebunie”⁵⁵. Dezamăgit, în aprilie Rosetti se îndrepta spre Constantinopol, iar Dimitrie Brătianu, a cărei prezență era indezirabilă în capitala otomană, a reușit să pătrundă în țară, ascunzându-se în București sub numele conspirativ de Dascălu sau Buzescu⁵⁶.

Radicalii se implică și în concretizarea proiectelor de constituire a legiunilor pe criterii naționale. Din cauza disensiunilor din emigrația poloneză, a poziției echivoce a lui Sadyk pașa, a presiunilor austriece și a poziției intransigente a reprezentantului mării Britanii, sir Stratford Canning, legiunile nu au fost înființate, însă reprezentanții emigrațiilor europene aflați în Constantinopol au

⁵¹ Fotino, *Boierii Golești*, vol. IV, p. 55.

⁵² Paul Barbu, *Acțiuni sociale și antițariste în timpul Războiului Crimeii*, passim.

⁵³ C.A. Rosetti către Maria Rosetti, p. 103.

⁵⁴ G. Potra, *Scrisori inedite de la Niță Magheru către unchiul său, generalul Gheorghe Magheru*, în “Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu”, Bălcești pe Topolog, 1969, p. 319-320.

⁵⁵ *Corespondență din epoca emigrațiunii în Lui C. A. Rosetti*, p. 420-421.

⁵⁶ C: Bodea, *Lupta pentru unire*, p. 163.

încercat să coopereze în acest scop. Astfel din nucleul condus de generalul Tell, în jurul căruia se proiecta constituirea unui corp românesc, făceau parte și doi ofițeri polonezi, iar colonelul Zygmunt Milkowski era însărcinat să elaboreze regulamentele militare⁵⁷. După intrarea în război a Franței, speranțele emigranților au crescut, cunoscându-se afinitatea lui Jerôme Bonaparte față de cauza poloneză. Nicolae Golescu, C.A. Rosetti, Gh. Magheru, Chr. Tell au adresat repetate memorii prințului Napoleon și mareșalului Saint Arnould, în care demonstrau poziția strategică deosebită a spațiului românesc, importanța resurselor naturale și posibilitatea constituirii unui corp militar, care să lupte alături de armata turcă. Paralel întrețineau legături cu generalii Klapka, Wisocki, Giuseppe Fontana, mazzinian, participant alături de Orsini la expediția din septembrie 1853⁵⁸. În acest spirit, în 25 ianuarie 1854, generalul Klapka scria în Constantinopol, *Idei generale asupra unei organizări a armatei* în care afirma „datoria de onoare și de patriotism pentru Ungaria era de a rupe definitiv cu trecutul și de a se reconcilia cu naționalitățile”⁵⁹. Se pronunța împotriva planurilor urzite de Czartorisky, de compensare a Austriei pentru Galiția, cu Principatele, Bucovina și chiar Basarabia⁶⁰. Deosebit de interesantă este scrisoarea din 1 aprilie 1854 adresată de Al. Golescu-Albu lui Al. Golescu-Negru și Radu Golescu. Este importantă pentru demersul nostru deoarece leagă formarea legiunilor de „războiul naționalităților”, idee susținută de liderii democrației europene: Mazzini, Kossuth, Klapka, Herzen. În concepția revoluționarului român, Franța și Anglia puteau înfrânge definitiv Rusia numai dacă apelau la mișcările naționale din Polonia, Finlanda, dacă ar constitui un nou stat român, ce urma să includă și Basarabia, dacă ar sprijini lupta de eliberare a circazienilor și ar debarca 100.000 de oameni în Marea Baltică pentru a lovi capitala – St. Petersburg – din nord. Înainte de intrarea Austriei în război – era convingerea tuturor democrațiilor că Viena se va alia Rusiei – era necesară constituirea legiunilor maghiare și poloneze⁶¹. Planul tactic de a ataca Rusia de pe linia Dunării, Polonia, Marea Baltică și din Asia, cu sprijinul popoarelor circaziene va fi expus în lucrarea generalului Klapka, consacrată Războiului din Orient, apărută la Geneva în 1855⁶². După intrarea trupelor austriece în Principate, act perceput de liderii democrați drept un sprijin implicit dat Rusiei, care își asigura astfel liniștea pe frontul de la Dunăre și înlătura posibilitatea declanșării unor mișcări revoluționare în Ungaria și Polonia, ideile susținute de cei care cunoșteau

⁵⁷ N. Bocșan, *op. cit.*, p. 81.

⁵⁸ Din corespondența lui Ștefan Golescu adresată lui Tell rezultă că și Barbu Iscovescu îi cunoștea pe Klapka și pe maiorul Fontana; BAR, Corespondență Tell, S 41 (11)/CI.

⁵⁹ Biblioteca Națională, fond Saint Georges, P. CCI/13.

⁶⁰ I.I. Nistor, *Principatele române sub ocupație rusească 1 iulie 1853 – 17 septembrie 1854*, în “Analele Academiei Române. Memoriile Secției de Istorie”, seria III, t. XX, 1939, p. 239; S. Lukasiak, *Relațiunile lui Mihail Czaikowski-Sadyk pașa cu românii*, în “Revista istorică Română”, t. II, 1932, fasc. 1, p. 250.

⁶¹ Fotino, *op. cit.*, vol. IV, p. 102.

⁶² Klapka, *La Guerre d'Orient en 1853 et 1854. Esquisse historique et critique des campagnes sur le Danube, en Asie et en Crimée, avec un coup d'oeil sur les eventualités prochaines*, Geneve, 1855, p. 191.

nemijlocit realitatea războiului sunt împărtaşite și de liderii de la Londra din CCDE. Kossuth, într-un discurs strălucit, demonta întregul plan strategic al puterilor aliate, ce mutau operațiunile principale în Crimeea, demonstrând că Rusia putea fi înfrântă definitiv numai prin declanșarea insurecției poloneze: „Marea victorie politică a războiului consta în a lovi puterea rusă în inima ei. Inima este Polonia”. Se îndoia de susținerea puterilor occidentale, înfricoșate mai mult de mișcările revoluționare decât de menținerea puterii rusești. Încheia imaginând o posibilă confederație a cinci națiuni: polonezi, maghiari, croați, români (inclusiv Basarabia), sârbi: „toate aceste popoare libere, independente, unite într-o confederație pentru securitatea lor externă și aceasta la rândul ei confederată cu Turcia⁶³. La rândul său, Alexandr Herzen considera eliberarea Poloniei o datorie a democrației ruse: „o Polonie independentă, care să fie liberă a se confedera cu aceea Rusie emancipată de autocrația, fără a fi absorbită de aceasta”⁶⁴. Victor Hugo avea credința că „războiul din Crimeea îl face să rădă – pe Nicolae –, cel din Polonia să tremure”⁶⁵.

Stare de neliniște și neîmplinire domnea și în rândul emigranților români din Constantinopol. Deziluzionat de poziția indiferentă a prințului Napoleon față de legiunea română, C.A. Rosetti relua legătura cu Ion Ghica, mărturisindu-i: „sunt democrat împielit, dar nu smintit până a nu ști că fiecare își are lucrarea ei; și prin urmare știu c-astăzi este timpul și de aceea viu cu sinceritate pe tărâmul tău. Pe acest tărâm voiesc stindardul național. A fi o nație, făr-a mă ocupa astăzi de chestiile sociale”⁶⁶. Cunoștea fără îndoială concepția viitorului prinț de Samos, împărtaşită și de amicul său Ioan Bălăceanu⁶⁷, că „ridicarea țării prin sistemul revoluționar n-ar fi lăsat la retragerea trupelor otomane decât războiul civil în Principate, în schimb ridicarea prin sentimentul național ar fi lăsat țara organizată și puternică în fața Rusiei”⁶⁸. Dimitrie Brătianu, aflat însă pe pământ românesc, continua să spere în organizarea unei mișcări. Scria în mai din Turnu Severin că dorea să organizeze grănicerii și dorobanții, să-i înarmeze și să-i pună sub comanda lui Andreescu, nume sub care se ascundea G. Adrian, cunosător al tacticilor de luptă de guerilă⁶⁹.

Care era atitudinea liderului genovez? Anul 1854, unul de cumpănă pentru relațiile sale cu liderii italieni din stânga parlamentară și moderată, debuta sub auspicii benefice. În timp ce la Londra democrația celebra întoarcerea lui Garibaldi din America Latină, Mazzini proiecta noi mișcări revoluționare în peninsula impulsionat de revoltele din Epir și Albania. Împreună cu Orsini organiza o nouă mișcare în Lunigiana în mai 1854, încerca să-l convingă pe Nicolo Fabrizi să

⁶³ Lajos Kossuth, *Discours sur la guerre d'Orient*, pronunțat în 21 august 1854 la Hanley.

⁶⁴ Al. Herzen, *Discurs*, pronunțat la întâlnirea din 27 februarie 1855, cu ocazia comemorării mișcării revoluționare din 1848.

⁶⁵ Victor Hugo, *Actes et paroles. Pendant l'exil (1852–1871)*, Paris, 1871, p. 60.

⁶⁶ C.A. Rosetti, *Corespondență*, p. 273.

⁶⁷ Ioan Bălăceanu către Ion Ghica, Geneva, 28 aprilie 1854; BAR, Corespondență Ioan Bălăceanu, S 39 (17)/DCVI.

⁶⁸ Ghica către Sadyk pașa, Bebek, 5 februarie 1854, în BAR, Arhiva Sadyk-pașa, V varia 2a.

⁶⁹ *Corespondență din epoca emigrației române*, în *Lui CA Rosett*, p. 446.

declanșeze revolta în Sicilia, el însuși gândind să acționeze în centru, în statele romane. Credea mai mult decât oricând în inițiativa revoluționară a Italiei, în condițiile în care cercurile bonapartiste plănuiau menținerea fărâmițării statale, îmbiind monarhia de Savoia cu un regat al Italiei de nord. „Dacă războiul Principilor nu se transformă rapid într-unul al naționalităților, Democrația – CCDE – se resemnează cu numele de agitatoare tulburată, neputincioasă; nu merită să fie numită revoluționară, fondatoare, capabilă”. Așa își începea Mazzini apelul său către „partidul acțiunii” intitulat *Datoria de a acționa* (Del Dovero d'agire), din iunie 1854⁷⁰. În condițiile în care armata austriacă era dispersată de-a lungul Dunării și Prutului, Italia trebuia să acționeze, să dea semnalul revoluțiilor europene. Ideea sa obsesivă, a inițiativei italiene, îl făcea să ignore posibilitatea declanșării mișcării în altă regiune a continentului, deși își manifesta admirația față de revolta grecilor. Considera inutile eforturile celor din Constantinopol de a-și constitui legiuni. Îi scria lui Adriano Lemmi, un prieten fidel și emisar al său în capitala otomană: „Aud că tentativele de formare a legiunii poloneze sunt inutile; și este natural. Încearcă dacă este posibil să-i convingi pe Wysocki, Klapka și pe alții de o idee simplă: singura regiune de unde poate izbucni revoluția este prin excelență Italia, numai așa războiul guvernamental se poate schimba într-unul de principii”⁷¹. Poate înțelegem mai bine încrâncenarea sa dacă ne gândim că poziția și influența în rândurile stângii italiene erau amenințate în vara lui 1854 datorită declarației lui Daniele Manin – fost conducător al revoluției venețiene – către Victor Emanuel al II-lea: „faceți Italia și sunt cu voi”⁷²; datorită poziției promonarhiste a lui Garibaldi și a liderilor emigrației italiene din Paris⁷³. Oricum, distingem pozițiile diferite ale membrilor CCDE față de Războiul Crimeii. Dacă polonezii, maghiarii, românii se pronunțau pentru o acțiune militară alături de Poartă, Mazzini nu renunța la inițiativa italiană.

Prezența armatelor austriece la Dunăre a făcut imposibilă organizarea unei mișcări insurecționale în zonă, iar reticențele diplomației occidentale din capitala otomană au dus la eșecul proiectelor de legiuni ale naționalităților. Totuși Dimitrie Brătianu va rămâne ascuns în București până la sfârșitul anului, iar autoritățile austriece din Țara Românească raportau despre prezența în noiembrie 1854 a unor italieni înrolați în armata turcă, ce răspândeau manifeste mazziniene⁷⁴. În decembrie 1854 era arestat la Sibiu Felice Orsini, care intenționa să se înroleze, fie în armata rusă pentru a lupta împotriva lui Napoleon, fie în cea austriacă pentru a face

⁷⁰ Mazzini, *Del dovere d'agire*, în *Scritti editi ed inediti. Politica*, vol. XVIII, Imola 1928, p. 217.

⁷¹ Mazzini, *Scritti editi ed inediti. Epistolario*, vol. LII (XXIX), Imola, 1929, p. 221.

⁷² Poziția moderată a lui Manin era apreciată de Ștefan Golescu care îi scria în acest sens lui Tell în 10 aprilie 1854: „scrisoarea lui Manin din «Presă» mi-a plăcut foarte, dovedește că toate partidele s-au înțeles acum de a face unirea între ele pentru independența mai întâi a nației și unirea lor într-un singur stat”; BAR, Corespondență Tell, S 24 (23)/C.

⁷³ Scrisoarea lui Mazzini către Nicola Fabrizi din aprilie 1854, în *Scritti editi ed inediti. Epistolario*, vol. LII (XXIX), Imola, 1929, p. 4-5; Denis Mack Smith, *Mazzini*, Milano, 1993, p. 153; despre izolarea acestuia, Romeo Rosario, *Cavour*, vol. III, Bari, 1984, p. 80.

⁷⁴ I.I. Nistor; *op. cit.*, p. 182; L. Boicu, *Austria și Principatele române în vremea Războiului Crimeii (1853–1856)*, București, 1972, p. 209.

propagandă proitaliană⁷⁵. Incertitudinea intențiilor sale, mărturisită în memorii, coroborată cu scrisorile lui Mazzini din epocă, nu ne indică implicarea sa într-o misiune precisă în zonă. Totuși prezența sa alerta austriei, care au înăsprit supravegherea „ca străduințele revoluției în Principate la Dunăre să fie urmărite cu toate mijloacele posibile și cu perseverență”⁷⁶.

Cu articolul *Piemontezii în Crimeea*, apărut în 10 ianuarie 1855 în “L’Italia e Popolo”, Mazzini inaugura polemica cu cercurile moderate italiene în jurul alianței regatului cu Anglia și Franța, ce semnifică implicit participarea în război. Scria că alianța era un simplu joc diplomatic al guvernului și că nu reprezenta opinia piemontezilor, cu atât mai puțin pe cea a tuturor italienilor. Soldații nu vor intra în luptă cu aceea ardoare și cu abnegația martiriului, specifică numai bătațiilor duse în numele patriei, ci vor fi conduși spre măcelul dezlănțuit de împărați sub deviza „civilizației”, „așa cum sacerdoții antici conduceau la altare victimele încoronate cu flori”⁷⁷. În aceeași perioadă apărea și scrisoarea publică adresată contelui Cavour, premierul sard, unde în termeni aspri acuza alianța Piemontului cu Austria. O privea ca o abdicare morală a „unicului principat italian în care își mai puneau până acum speranțele italienii”, ca o trădare a cauzei naționale pentru interesele meschine, monarhice, că au acceptat alianța pentru că „nu erau italieni ci piemontezi, miniștrii unui rege și nu cetățeni”, le era teamă că Italia s-ar fi putut realiza prin revoluție și nu în jurul sceptrului Casei de Savoia⁷⁸. O meditație amară, lucidă asupra politicii guvernelor occidentale față de război, o caldă pledoarie pentru democratizarea spațiului politic, pentru introducerea unor noi principii morale în relațiile dintre instituții și cetățeni, pentru redefinirea hărții europene pe principii naționale îl reprezintă articolul *Despre politica internațională a Angliei în timpul Războiului Crimeii*, cunoscut și sub numele de *Scrisoare către P. A. Taylor*. Atrage atenția opiniei publice britanice asupra politicii lipsite de sinceritate a guvernului, care s-a aliat cu Austria, „China Europei”, dar declara că ducea războiul în numele civilizației, pentru libertate împotriva spiritului absolutist. Sesiza contradicțiile pozițiilor oficialilor britanici: „Anglia proclamă astăzi libertatea în interiorul granițelor sale, dar în exterior susține regimurile absolutiste; îi binecuvântează cu o mână pe martirii noștrii – aluzie la Garibaldi – și cu cealaltă strânge mâna Austriei; deplânge soarta Poloniei, dar o sacrifică Austriei”. Însă guvernul nu era reprezentantul națiunii: „acei ce vă guvernează nu sunt aleși de voi dintre voi”, „poporul Angliei privește spre viitor; guvernul englez reprezintă trecutul”⁷⁹. Singura posibilitate de a rezolva contradicția, „divorțul ce există astăzi între ceea ce se gândește și ceea ce se face” era de a convinge cetățeanul să acționeze conform propriilor convingeri. Acesta era crezul său: „sufletul oricărei

⁷⁵ Felice Orsini, *op. cit.*, p. 97.

⁷⁶ L. Boicu, *op. cit.*, p. 209.

⁷⁷ Mazzini, *Scritti editi ed inediti. Epistolario*, vol. LIII (XXX), p. 353.

⁷⁸ Mazzini, *Scritti editi ed inediti. Politica*, vol. LV (XIX), p. 6-7.

⁷⁹ Mazzini, *Sulla politica internazionale dell’Inghilterra al tempo della Guerra d’Oriente*, în *ibidem*, p. 24-25.

religii este pentru mine legătura dintre gândire și acțiune”. Pentru Mazzini a acționa conform propriilor credințe nu reprezenta o simplă deviză politică, ce urma să călăuzească activitatea „partidului acțiunii”, era o altă viziune asupra implicării liderilor și cetățenilor în mediul politic, un mod de a trăi. Mărturisea că a „gândi și a acționa” (pensiero ed azione) reprezintă pentru el o „Evanghelie vie... aceasta este credința mea; trăiesc în ea și voi muri dacă este necesar pentru ea”⁸⁰. În viziunea sa războiul actual era imoral și nu intenționa să soluționeze definitiv problema pericolului reprezentat de Rusia. Salvarea se găsea în „înălțarea în jurul Imperiului rus a unei bariere vii din tinerele națiuni asociate”: Polonia, națiunea germană, Ungaria, Italia; românii, sârbii, albanezii, bulgarii împreună cu grecii să formeze o mare Confederație⁸¹. Greșeala de neiertat a Angliei a fost că a ales alianța cu Austria, în loc să-și caute parteneri printre națiunile europene. Pactul cu Viena a sufocat lupta națională, a spulberat iluziile emigranților din Constantinopol de a participa la ostilități, a dus la cedarea Principatelor și la mutarea frontului în Crimeea, conform planurilor bonapartiste, abandonând linia Dunării și a Prutului⁸². Aceleași idei le întâlnim și în articolul din iulie, intitulat *Unica soluție a Războiului din Orient*, apărut în „Daily News”. Aici subliniază ideea că Austria nu intenționa să se implice în operațiile militare, interesul ei era de a ocupa Principatele. După ce prezenta operațiunile militare aliate din Crimeea, Mazzini concluziona „Rusia este în Crimeea prea puternică pentru voi”, ultima posibilitate era o acțiune în Polonia, transformarea războiului din unul guvernamental într-unul de principii: „Țarismul e un principiu: cel al autorității nelimitate. Nu poate fi învins decât de un alt principiu, cel al libertății universale”⁸³.

Soluții asemănătoare pentru rezolvarea crizei orientale întâlnim și în *Memoriu asupra Imperiului Austriei în chestiunea Orientului*, apărut la Paris în 1855, semnat I.C. Brătianu. În scrierea destinată lui Napoleon al III-lea se analiza politica monarhiei habsburgice de a-și consolida pozițiile în lumea germană, complicitatea cu Imperiul rus împotriva mișcărilor naționale – „Austria nu va acționa militar împotriva Rusiei” –, interesul de a se extinde pe linia Dunării. Brătianu susținea poziția democraților europeni în privința desfășurării operațiunilor militare pe linia Dunării: „dacă armatele aliate ar fi avut ca bază de operații Principatele, situația lor ar fi fost alta. Într-o țară bogată în provizii, cu o populație de cinci milioane devotate Franței... alături de Polonia gata oricând să se ridice, războiul în aceste condiții ar fi avut toate avantajele unui război al naționalităților”. Unica rezolvare a permanentelor conflicte din zonă era acceptarea principiului naționalităților ca bază a viitorului *statu-quo*: „Fie că ne place sau nu,

⁸⁰ *Ibidem*, p. 27-28.

⁸¹ *Ibidem*, p. 32-33.

⁸² *Ibidem*, p. 34-35.

⁸³ Mazzini, *L'unica soluzione nella Guerra d'Oriente. All'editore del "Daily News"*, în *ibidem*, p. 78.

fie că va fi dificil de îndeplinit sau nu, dacă dorim independența și libertatea Europei, singura soluție este reconstituirea Orientului pe baze naționale⁸⁴.

Din Paris și Londra liderii radicali români se implică prin broșuri, memorii, articole în mari organe de presă în susținerea cauzei române care începuse să fie discutată de diplomați. Nu au pierdut însă contactul cu țara și nici speranța în organizarea unei mișcări. Se învinuiau pentru eșecurile din iarna și vara lui 1854, când, lipsiți de coeziune, de comunicare cu cei din interior, au pierdut ocazia să demonstreze capacitatea militară și revoluționară a românilor. „Lucrurile au mers astfel fiindcă ne-au prins nepregătiți, neorganizați, izolați. Fiecare s-a crezut singur de felul său, fiecare s-a rezemat pe străini și astfel curajul ne-a lipsit, ideea cea mare ce cerea împrejurările ne-a lipsit, fiindcă aceea idee nu crește decât prin căldura a mai multor inimi”⁸⁵.

Faptul că spiritele erau în alertă ne este dovedit de episodul Alexandru Manu. În decembrie 1853 părăsea Italia cu destinația Constantinopol. La începutul lui 1854 îl găsim alături de Dimitrie Cretzulescu în unitatea de cazaci otomani a lui Michail Czakovsky-Sadyk pașa⁸⁶. În iunie 1854 renunța la serviciul său din rândul cazacilor, cauza fiind, după propriile mărturisiri, refuzul de a înrola voluntari români din Calafat⁸⁷. George Cretzianu afirma la rândul său în decembrie 1854 că Manu a fost dat afară din serviciu⁸⁸. Personalitate controversată chiar în rândurile radicalilor, C.A. Rosetti opina că: „Manu este smintit și sec”⁸⁹, totuși la începutul lui 1855 acționa în Țara Românească, fiind emisar al comitetului din Londra, introducând în țară proclamații revoluționare. Se pare că era în legătură și cu agentul lui Kossuth, Ladislau Berczenczey⁹⁰. În mai austrieicii au descoperit în București firul „unui complot printre ungerii din țară, complot mazzinist, kossutist”, în urma căreia fusese arestat și Alexandru Manu⁹¹. Este util de menționat, fără a face vreo legătură între cele două evenimente, că în aceeași perioadă Mazzini plănuia o nouă mișcare în Genova, ce urma să izbucnească odată cu plecarea trupelor sarde spre Crimeea și miza pe sprijinul maghiarilor din peninsula⁹². „Vulcanul revoluționar fumega încă”, cum frumos se exprima I.C. Brătianu.

„Imoralitatea cu care este condus acest război mă dezgustă profund” le scria Mazzini prietenilor săi din Londra în august 1855. Era un război absurd, fără

⁸⁴ I.C. Brătianu, *Memoire sur l'empire d'Autriche dans la Question d'Orient*, Paris, 1855, p. 20-22.

⁸⁵ *Memoriu către cei din țară*, în Fotino, *op. cit.*, vol. IV, p. 120-122.

⁸⁶ Dimitrie Ghica către Ion Ghica, 24 ianuarie 1854; BAR, Corespondență Dimitrie Ghica, S 33 (2)/DCX.

⁸⁷ Alexandru Manu către Ion Ghica, 15 iunie 1854; BAR, Corespondență Ion Ghica, S 15 (6)/DCXVIII.

⁸⁸ George Cretzianu către I. Bălăceanu, 6 decembrie 1854; BAR, Corespondență Cretzianu, S 22 (1)/CCCXLIV.

⁸⁹ C.A. Rosetti, *Corespondență*, p. 97.

⁹⁰ L. Boicu, *op. cit.*, p. 206.

⁹¹ Ion Ghica, *Corespondență*, ed. L. Roman, vol. IV, București, 1976, p. 135; BAR, Corespondență Nicolae Pleșoianu, 25 mai 1855, S 17 (70)/CI.

⁹² Mazzini, *Scritti editi ed inediti. Epistolario*, vol. LIII, p. 29.

finalitate deoarece ținea să transforme Imperiul otoman, acest „cadavru reînviat” într-o stavilă iluzorie împotriva „tinerei puteri în plină dezvoltare”, care era Rusia⁹³.

În septembrie 1855, după căderea Sevastopolului, Mazzini lansa un manifest semnat și de Kossuth și Ledru Rollin. Era adresat *Fraților noștri de credință*. Meditau asupra încercărilor revoluționare din timpul războiului și regândeau conduita viitoare a democrației în noul context creat de conflictul oriental. Sesizau una dintre cauzele eșecului: lipsa de coeziune a liderilor. Unii au sperat într-o declanșare a unei insurecții italo-maghiare, mizând pe sprijinul puterilor occidentale – aluzie la grupul emigranților italieni din Paris; unii au crezut într-un atac franco-englez în Polonia – Kossuth, Herzen; alții, adică Mazzini, în insurecția italiană în condițiile unei Austrii neutre, incapabilă să reacționeze militar⁹⁴. Lipsa de concepție, de coordonare a acțiunilor la nivel european s-a reflectat în sânul fiecărei emigrații, inclusiv în rândurile emigrației române. S-au adăugat penuria financiară, de armament, imposibilitatea formării unor legiuni naționale.

Care era calea de urmat în viitor? Răspunsul democraților din Londra era: revoluția. Identificau două procese: cel al naționalităților care tindeau să-și constituie un stat și cel din cadrul statelor deja formate. În primul caz „revoluția însemna războiul imediat”, găsirea de aliați și acțiunea în condiții favorabile. În al doilea caz revoluția era un proces intern, fără amestec din afară. Condițiile erau propice izbucnirii unei mișcări de proporții. Sfânta Alianță dispăruse, nu mai era posibilă intervenția militară împotriva insurecțiilor, iar teama guvernelor de mișcările revoluționare fusese vizibilă în timpul conflictului. Numai prin revoluție se putea îndeplini idealul: emanciparea naționalităților și înfrățirea lor într-o federație republicană⁹⁵. Războiul Crimeii a semnat sfârșitul oficial al Sfintei Alianțe, dar același lucru îl putem spune și despre CCDE de la Londra. Calea revoluționară imaginată de liderii săi nu era posibilă. Fiecare națiune își va găsi propriul drum de afirmare, timpul revoluției europene trecuse. „Războiul guvernamental” a sfârșit prin a fi unul al „naționalităților” prin consecințele sale.

⁹³ *Ibidem*, p. 73.

⁹⁴ Mazzini, *Ai nostri fratelli di fede*, în *Scritti editi ed inediti*, LV (*Politica*, vol. XIX), p. 101.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 109-110.

“EUROPE OF NATIONALITIES” BETWEEN REVOLUTION AND WAR. THE CASE OF ROMANIANS AND ITALIANS

Abstract

The study intends to analyze the impact of the Crimean War on the European national movement. The leaders of the Revolutionary Democratic Central Committee in London, tried to repeat the Revolution of 1848-1849 and to transform the new conflict in a “War of Nationalities”.

On the published and unpublished documents, on the press articles we'll try to understand the position of Romanian and Italian exiles on the Crimean War, their projects for new revolutionary movements, their implication in military activities, their postwar proposals for European organisation.

RUSIA ȘI ROMÂNII DE LA RĂZBOIUL CRIMEII LA UNIREA PRINCIPATELOR. SINTEZA UNEI ATITUDINI

MARIAN STROIA

La 21 iunie/3 iulie 1853 trupele ruse sub comanda supremă a generalului-prinț Mihail Dimitrievici Gorceakov treceau Prutul¹ declanșând, prin invazia lor, complexul de evenimente cunoscut sub numele generic de „războiul Crimeii”. În cele ce urmează vom încerca să delimităm, dintre obiectivele generale urmărite de Imperiul țarist în cei șase ani care au succedat acestui episod, pe cele vizând spațiul și societatea românească.

Este știut că la sfârșitul primăverii anului 1853 (30 mai s.v.) Nicolae I a încercat să obțină neutralitatea binevoitoare a Austriei, propunându-i împăratului Franz Iosif ca, în contrapartidă la ocuparea de către Rusia a Principatelor, Austria să procedeze în chip similar cu Serbia și Herțegovina².

Chiar în condițiile în care cercurile de la Viena nu au subscris la belicosul proiect rus³, țarul era hotărât, *cu sau fără Austria*, să procedeze la ocuparea Moldovei și Țării Românești. El urmărea să constituie prin această operațiune un *gaj politic* în tratativele ulterioare, iar în cazul unui eventual conflict acestea urmau să devină o utilă bază de operațiuni împotriva armatei turce, la Dunăre și în Balcani. În acest sens ucazul imperial din 7/19 iunie 1853 îl numea pe generalul principe Mihail Dimitrievici Gorceakov în funcția de comandant suprem al trupelor de ocupație, compuse din corpurile de armată 4 și 5. Acest aspect ne îndrituiește la concluzia că, la data respectivă, țarul era *deja* hotărât să procedeze la ocuparea militară a principatelor dunărene.

În ceea ce privește poziția marelui imperiu moscovit față de populația celor două entități politice românești, ea era conținută în *Proclamația* datată „Sculeni, 3 iulie 1853” și emisă în numele comandantului suprem al trupelor de ocupație. Emitentul dădea asigurări formale că, prin introducerea armatelor sale în spațiul românesc, Rusia nu urmărea nici cuceriri teritoriale, nici schimbarea structurilor interioare ale celor două state, nici a statutului lor internațional⁴. Ceea ce făceau autoritățile ruse – sublinia M.D. Gorceakov – era instaurarea unei ocupații provizorii, a unei „protecții imediate și eficiente” în situația gravă în care Poarta adusese relațiile ei cu Rusia, deși aceasta din urmă îi manifestase o sinceră alianță și cooperare. Imperiul țarist urma să abandoneze Principatele și să-și evacueze armatele atunci când *Turcia* (acesta e termenul din proclamație – n.n.) îi va

¹ Dan Berindei (coord.), *Istoria românilor*, vol. VII, *Constituirea României moderne (1821-1878)*, București, 2003, p. 421-422.

² Leonid Boicu, *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii (1853-1856)*, București, 1972, p. 83.

³ Erich Zöllner, *Istoria Austriei*, vol. II, București, 1994, p. 117-118.

⁴ D.A. Sturdza ș.a., *Acte și documente*, vol. II, doc. 146, p. 149.

satisface cererile. Celor două entități statale românești nu li se vor impune nici sarcini, nici contribuții suplimentare, iar furniturile pentru armată vor fi plătite corect și cu regularitate⁵.

Efectiv, perioada ocupației rusești a principatelor s-a întins până în septembrie 1854, când ultimele unități militare au trecut înapoi Prutul. Sub raport procedural, la doar câteva luni după instalare, ocupanții au trebuit să găsească o soluție operativă pentru conducerea politico-administrativă a celor două țări, în condițiile în care cei doi domni „de la Balta Liman”, Barbu Știrbei și Grigore Alexandru Ghica, s-au autosuspendat din funcții, plecând în exil în Austria⁶.

Din punctul de vedere al autorităților rusești, aceasta nu era o problemă, având experiența ocupațiilor anterioare (1806-1812; 1828-1834; 1848-1851). În situația creată prin retragerea din țară (nu însă și din funcție, după părerea noastră), autoritățile ruse, ca deținătoare *de facto* ale controlului în cele două principate, au fost nevoite să adopte măsurile de ordin formal-administrativ pentru curmarea acestui, să-i spunem, *vid aparent de putere*. Soluția preconizată de Nicolae I a fost destul de conservatoare: după un model anterior (cel mai proaspăt era cel de la 1848-1851), un comisar extraordinar și plenipotențiar pentru ambele principate era instituit în persoana generalului-adjutant A.I. Budberg. Două decizii oficiale au plecat în acest sens din Sankt-Petersburg la 8/20 noiembrie 1853: una dintre ele conținea scrisoarea țarului către generalul-principe M.D. Gorceakov, care era informat despre această nominalizare⁷, iar cealaltă era *rescriptul imperial* prin care i se comunica lui A.I. Budberg investirea în noua funcție⁸. Cum țarul era conștient de faptul că înaltul demnitar desemnat la acea dată nu putea conduce concomitent ambele țări, actul amintit îi fixa lui Budberg și doi adjuncți: fostul consul general A.S. Halcinski devenea vicepreședinte al Sfatului administrativ al Moldovei, iar generalul prinț A.I. Urusov era numit în aceeași funcție pentru Țara Românească.

Din păcate pentru Rusia, și din fericire pentru români, în septembrie 1854 ocupația rusă a luat sfârșit. Bucuria a fost de scurtă durată, căci locul rușilor a fost luat de trupele turcești, dar mai ales de cele austriece. La data de 17/29 septembrie Moldova era complet evacuată și odată cu aceasta se încheia și episodul celei de a treia ocupații rusești asupra Principatelor în secolul al XIX-lea⁹.

A contribuit la această evacuare, în chip determinant, atitudinea – extrem de surprinzătoare pentru ruși – a Austriei, care a încheiat cu Poarta la 2/14 iunie 1854 cunoscuta convenție de la Boyadgi-Keny, ce prevedea ocuparea tronului teritoriului principatelor de trupele celor două puteri, cu scopul declarat de „a restabili administrația și starea de lucruri legală”¹⁰.

⁵ *Ibidem*, p. 150.

⁶ Cornel Scafeș, Vladimir Zodian, *Barbu Știrbei (1849-1856)*, București, 1981, p. 149; Leonid Boicu, *Adevărul despre un destin politic. Domnitorul Gr. Al. Ghica (1849-1856)*, Iași, 1973, p. 66.

⁷ D.A. Sturdza ș.a., *op. cit.*, vol. II, doc. 215, p. 284.

⁸ *Ibidem*, doc. 216, p. 286.

⁹ Ion I. Nistor, *Principatele române sub ocupația rusească iulie 1853–17 septembrie 1854*, în „Academia Română. Memoriile secțiunii istorice”, seria III, t. XX, p. 259.

¹⁰ D.A. Sturdza ș.a., *Acte și documente*, vol. II, p. 459-460; Ion Ionașcu și colab., *Relațiile internaționale ale României în acte și documente (1370-1900)*, București, 1971, p. 248-252.

Această fază a relațiilor româno-ruse de la mijlocul secolului al XIX-lea nu s-a bucurat, cu excepția contribuțiilor lui Ioan Nistor, de o atenție și o analiză specială din partea istoricilor profesioniști. Totuși, există mărturii de epocă care pot fi, cel puțin în acest moment, utilizate pentru evaluarea acestui aspect. În rândul lor se numără corespondența din Focșani a trimisului „Gazetei de Transilvania”, organ de presă ce apărea la Brașov. El arăta că „în 21 August (s.n. – n.n.) a trecut prin Focșani cel din urmă picior rusec din ultimul escadron al ariergărzii de cazaci. La Siret au ars podul. Aceeși soartă au avut toate podurile până la Galați. Săraca țară! Săraca creștinătate apărată de lupi. S-au făcut și socotelile pentru spesele oștirii de pe aici: au ieșit că vreo 22 de milioane de taleri și jumătate se vor fi cheltuit, dar restul se va fi rătăcit prin pungi particulare. Un privighetor comunal din orașul vecin, fiindcă nu a vrut să semneze o chitanță rusească, fu prins și mânat ca vita dindărăt în fruntea oștirii ca să le fie călăuză”¹¹.

În perioada propriu-zisă a războiului Crimeii (am aici în vedere etapa operațiilor militare 1854-1855) problema românească, în chip firesc, nu a avut cum să figureze în preocupările cabinetului de la St. Petersburg, pe primul plan situându-se desfășurarea conflagrației.

Războiul Rusiei cu coaliția occidental-otomană (1853-1855) a scos la iveală înapoierea sa economică, regresul militar, ca și anacronismul și caracterul reacționar al regimului său politic. Deși purtat pe propriul teritoriu, factorii amintiți mai sus au condus – și nici nu se putea altfel – la eșecul final al mării puteri nordice.

Așa cum s-a subliniat și în recenta noastră istoriografie, „Războiul Crimeii, încheiat cu Tratatul de la Paris, încununa o voință occidentală de recuperare strategică a acestei zone geopolitice, prin instaurarea unei libertăți depline a comerțului și navigației la gurile Dunării și Marea Neagră, inclusiv prin organizarea politică a celor două state autonome românești. Acestea din urmă, puse sub garanția europeană, erau menite a constitui un obstacol împotriva planurilor expansioniste ale Rusiei”¹². Într-adevăr, în ceea ce-i privea pe români, tratatul prevedea că cele două principate de la Dunăre continuau să se bucure de toate drepturile sub suzeranitatea Porții, protectoratul rusec instituit *de facto* în 1829 fiind înlocuit cu garanția puterilor contractante (Marea Britanie, Franța, Imperiul habsburgic, Prusia, Rusia și regatul Sardiniei – art. 22).

Ce implicații avea să aibă acest lucru pentru poziția Rusiei? „Încă neiscăbind tratatul (de la Paris – n.n.) – a subliniat istoricul rus V.N. Vinogradov – guvernul rus se gândea deja la revizuirea lui, la recăștigarea a ceea ce pierduse, și înainte de toate, la restabilirea drepturilor Rusiei asupra Mării Negre”¹³. În contextul dat, atingerea unor asemenea obiective era irealizabilă.

¹¹ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 71, 4/16 septembrie 1854.

¹² Apostol Stan, *Protectoratul Rusiei asupra Principatelor Române 1774-1856*, București, 1995, p. 286.

¹³ V.N. Vinogradov, *Rossia i obedinenie Rumînskih Kniazestv*, Moskva, 1959, p. 46.

Eșecul înregistrat în războiul Crimeii a determinat în schimb – în fapt, a obligat – cercurile conducătoare de la Sankt-Petersburg, în frunte cu noul țar, Alexandru al II-lea, la o reconsiderare substanțială a atitudinii față de societatea românească, în contextul pierderii treptate a influenței dominante asupra aparatului de stat al celor două țări.

Aceeași regândire a poziției politice în spațiul sud-est european a determinat și conduita statului rus în cei trei ani care au urmat războiului. Obligată să spargă și să dezbine coeziunea blocului european învingător, Rusia a preferat o apropiere de Franța, căutând să-și sincronizeze obiectivele de politică europeană cu cele ale Parisului. În această lumină, așadar, trebuie văzută și atitudinea sa față de controversata problemă a Unirii celor două țări române, subiect nu atât de agreat de cercurile de la St. Petersburg, dar care era intens vehiculat de către Franța lui Napoleon al III-lea.

Cu sau fără voia ei – mai mult *fără* –, alăturându-se așadar Franței în blocul european prounionist, Rusia a contribuit, în contextul istoric amintit, la validarea țelului politic urmărit cu asiduitate de cercurile înaintate, de segmentul patriotic al societății românești moderne. Acest obiectiv – recomandat însă cu moderație și fără exagerări de aparatul central al guvernului rus – a fost urmărit în activitatea lor și de reprezentanții diplomați ai Rusiei în spațiul românesc.

Dintre aceștia, un rol destul de important l-a jucat, în perioada menționată, Konstantin Basily, a cărui prestație a fost strâns legată de crearea și acțiunea Comisiei de informare a puterilor garante. Aceasta deoarece pe plan internațional una din problemele care suscita preocuparea diplomației europene era chestiunea evacuării de către austrieci a Principatelor Române. De altfel, sub raport factual, austriecii nu mai aveau ce invoca pentru justificarea staționării trupelor lor în Țările Române: războiul se încheiase, o reglementare internațională stabilise – chiar dacă provizoriu – regimul și statutul acestora, iar Poarta numise deja caimacami în fiecare din cele două țări. Într-un asemenea context, la 6 ianuarie 1857 (s.v.) Conferința de la Paris a reprezentanților puterilor semnatare ale păcii a dat soluții tuturor chestiunilor pe care Tratatul le lăsase în suspensie și a hotărât ca evacuarea Principatelor Române, ca și retragerea escadrei engleze din Marea Neagră, să se încheie la 30 martie 1857 (s.n.)¹⁴.

Cum austriecii au respectat termenul stabilit de conferință, comisarii menționați au sosit la București; ultimul a fost K.M. Basily, care a ajuns în capitala munteană la 2 aprilie (s.n.) 1857.

Ca reprezentant al Rusiei în Comisia specială de informare, K.M. Basily, în chip evident, și-a ținut la curent guvernul asupra problemelor politice importante ce grevau atmosfera din cele două principate, în momentele anterioare sosirii sale la București. În acest sens, raportul său din 12/24 aprilie 1857 comenta concluziile discuției purtate cu delegația Partidei naționale din Moldova: „Ideea Unirii – nota

¹⁴ Leonid Boicu, *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii (1853-1856)*, p. 434.

Basily – câștigă teren în cele două principate. Turcii își fac iluzii în privința Moldovei, unde adică speră ca mișcarea separatistă să devină dominantă. O anumită reacțiune se manifestă poate acolo; nu e decât consecința naturală a exceselor provocate anul din urmă de aventuroasa inițiativă a fostului domn Ghica”. În ceea ce privește celălalt principat, „aceleași excese au loc în Muntenia și poate vor aduce, de asemenea, oarecare reacțiune, care nu va fi decât aparentă, în timp ce în realitate moderanția chiar va fi un semn de consistență și de reflecție, cum e cazul, poate, în Moldova”¹⁵.

Ca și alți membri ai Comisiei de informare, K.M. Basily a primit vizita unei delegații unioniste moldovene, compusă din: Mihail Kogălniceanu, Dimitrie Rallet și Vasile Alecsandri, care i-a adus la cunoștință persecuțiile întreprinse asupra simpatizanților Unirii de către miniștrii caimacamului Nicolae Vogoride (instalat de Poartă aici după decesul lui Th. Balș). Delegatul rus s-a aflat în aceste condiții printre cei care au determinat Comisia să se deplaseze la Iași, pentru a cerceta „actele violente, arbitrare și represive ale caimacamului”, reclamate de cei trei delegați ai mișcării unioniste din Moldova.

Odată întors la București, K.M. Basily a fost asaltat de către delegații marii boierimi din Muntenia, susținătoare a unei eventuale candidaturi la domnie a lui Gh. Bibescu. Aceștia i s-au plâns că în țară domnește un spirit revoluționar și că, în timpul vacanței școlare de Paște, profesorul Gheorghe Costaforu, directorul Eforiei Școalelor, a mers în provincie unde a făcut propagandă contra lor. Adversar atât al liberalismului burghez, cât mai ales al democrației, Basily a chemat la el, la 12/24 mai 1857, pe Gh. Costaforu și i-a reproșat propaganda făcută contra boierilor, iar Partidei naționale în general programul, cluburile, limbajul periodicelor ei și mai ales „acest mandat imperativ” de rezonanță revoluționară.

În ceea ce-l privește, Gh. Costaforu a manifestat o poziție fermă și, totodată, abilă. El a dezvinovățit pe unioniști, arătând comisarului rus că boierii sunt cei care și-au făcut mai întâi un program, pe care l-au litografiat și difuzat, cerând în el și secularizarea averilor mănăstirești. Surprins și ca reprezentant al țarului „ortodox” și ca grec, K.M. Basily s-a arătat nemulțumit de această revendicare a boierilor munteni, cerând să i se procure un exemplar din programul lor. Uitând un moment aversiunea lui și a guvernului său pentru „oamenii de la 1848”, el s-a indignat contra revendicării secularizării mănăstirilor, căci, spunea el, Rusia, ca putere ortodoxă, n-o va permite niciodată¹⁶.

Sprijinul pe care Konstantin Basily îl dădea boierimii conservatoare împotriva „oamenilor de la 1848” nu era determinat numai de vederile sale personale, ci mai ales de faptul că el era un reprezentant al guvernului țarist, care avea o teamă acută de revoluție. Acest sentiment era, într-un anume sens, explicabil în contextul istoric menționat, când în Rusia crescuse intensitatea mișcărilor și frământărilor țărănești, iar radicalismul mișcării național-narodnice era și el în plină creștere.

¹⁵ Vasile Maciu, *Diplomatul C. Basily și Adunările Ad-hoc*, în „Studii. Revista de istorie”, t. 25, 1972, nr. 3, p. 490.

¹⁶ *Ibidem*, p. 494.

Din acest punct de vedere trebuie văzute și instrucțiunile și recomandările pe care ministrul de Externe Gorceakov i le adresa permanent comisarului său. Astfel, la 2/14 aprilie 1857 acesta îi recomanda lui Basily să se preocupe atent ca „ordinea legală să nu fie compromisă în Principate [...]”; numai sub auspiciile respectului față de ordinea *legală* Principatele pot spera la o dezvoltare favorabilă a destinului lor¹⁷. Chiar într-un asemenea context, K. Basily nu vedea nici un inconvenient în restabilirea libertății presei, care, îi scria lui Gorceakov, va lucra în favoarea Unirii. În scrisoarea din 27 aprilie/9 mai 1857 către superiorul său, comisarul aprecia: „Va fi mai bine să li se lase românilor libertatea discuției; de altfel eu nu cred că însăși presa liberală să atace Rusia. Eu cred că mai curând ea va ataca Austria, căci aceasta, împreună cu Turcia și Anglia, preferă căile secrete în atingerea scopurilor lor... Atitudinea cea mai bună pentru Rusia – îl asigura comisarul pe Gorceakov – va fi abstențiunea completă și sinceră”¹⁸.

Sub raportul conduitei sale de „real-politik”, putem aprecia în cele de față că Basily, împreună cu colegii săi pe linie diplomatică, E.R. Șulepnikov și S.I. Popov, a acționat cu toată energia împotriva manevrelor austro-turce, menite să împiedice Unirea și să întărească dominația otomană sau să crească influența acesteia în Principate. Urmând instrucțiunile primite de la St. Petersburg, el a căutat să asigure și să dezvolte autonomia Principatelor¹⁹.

În ceea ce privește puterile antiunioniste, în mod special Austria și Poarta, ele au căutat, prin Toader Balș mai întâi și mai apoi, după decesul acestuia, prin caimacamul Nicolae Vogoride, să uzeze de toate mijloacele pentru a împiedica exprimarea unui vot favorabil Unirii.

În acest scop s-a dezlănțuit o întreagă campanie de intimidare – arestări, destituiri din slujbe, amenințări, bătăi – iar din listele electorale a fost ștearsă marea majoritate a celor considerați unioniști. Astfel, din 2.000 de mari proprietari moldoveni au fost înscriși numai 350; din peste 20.000 de proprietari mici numai 2264; din liberii profesioniști numai 11; din negustori și meșteri numai 1190 în loc de 11.000 câți erau în realitate. În total, pentru orașeni și proprietarii rurali numai 4658 în loc de 40.000. În ceea ce-i privește pe țărani, au fost trecuți 167.222, dar cum ei votau *prin delegați*, numele delegaților a fost lăsat în alb, spre a fi completate de guvern cu cine voia, deci cu persoane ostile Unirii²⁰. În contextul de mai sus, alegerile, fiind mistificate, dăduseră o majoritate antiunionistă. Însă rezultatul acesta a provocat, în întreaga țară, o puternică mișcare de protest. La Comisia de informare de la București au sosit numeroase petiții, plângeri și memorii, relevând atmosfera de samavolnicie în care ele s-au desfășurat și cerând anularea lor. O puternică impresie a făcut, în acest sens, demisia, la 6 iulie 1857, a

¹⁷ V.N. Vinogradov, *op. cit.*, p. 107.

¹⁸ Arhiva Națională Istorică Centrală (în continuare ANIC), microfilme U.R.S.S., rola 71, c. (K. Basily către A. M. Gorceakov din 27 aprilie/9 mai 1857).

¹⁹ V.N. Vinogradov, *op. cit.*, p. 108-109.

²⁰ Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, 1966, p. 38.

pârcălabului de Covurlui, Alexandru Ioan Cuza, persoană pe care, prin numeroase favoruri, Vogoride căutase s-o atragă de partea sa²¹.

Au reacționat într-un spirit asemănător și reprezentanții diplomatici favorabili Unirii. În acest sens, consulul francez din Iași, Victor Place, a raportat deseori ministrului său de Externe, A. Walewski, despre abuzurile lui Vogoride, iar în raportul din 12/24 iulie 1857 a relevat „abținerea generală a alegătorilor” de la vot și a apreciat că scrutinul în forma în care avusese loc în Moldova trebuie invalidat și, ca atare, anulat²².

În ceea ce-l privește pe reprezentantul cel mai autorizat al Rusiei în acel moment, K. Basily, el și-a exprimat poziția în depeșa adresată din București la 5/17 iulie consilierului de curte intim Al. Maltov (din consiliul de conducere al Ministerului rus de Externe). Trecând în revistă atitudinea sa față de situația controversată din sânul societății românești, Basily semnală că el nu a încurajat propriu-zis Partidul Unirii, doar că pe baza instrucțiunilor ministerului imperial, a susținut activ „cauza liberei exprimări a dorințelor, conform înțeleșului termenului” și că apoi, împreună cu colegii săi francez, sard și prusian, s-a aflat în poziția de a susține un „vot de neîncredere față de procedeele folosite de caimacamul Moldovei menite să falsifice exprimarea dorințelor, denaturând astfel în mod grav reprezentarea națională în aplicarea firmanului electoral”²³.

După cum este știut, alegerile falsificate din Moldova au provocat o neprevăzută criză în relațiile internaționale ale vremii. În acest sens tonul l-a dat Franța. Aflat la Plombières, Napoleon al III-lea a considerat acest act ca o gravă insultă la adresa Franței și a comunicat, la 14/26 iulie 1857, ministrului de Externe Walewski că dacă Poarta va menține rezultatul alegerilor din Moldova, ambasadorul Thouvenel să ceară pașapoartele. Acesta s-a și pronunțat în zilele următoare în fața sultanului Abdul Medjid I, punându-i în vedere această alternativă²⁴.

Reacția atât de energetică a puterilor prounioniste trebuie explicată și prin deplina lor solidaritate în acele împrejurări. Cancelarul rus A.M. Gorceakov, care a întrevăzut, din acest episod, posibilitatea reală de dezagregare a alianței franco-engleze, i-a scris în acest sens, la 22 iulie/3 august 1857, ambasadorului rus Buteniev să se alătore acțiunii lui Thouvenel. Șapte zile mai târziu, ambasadorul Rusiei îl anunța pe cel al Franței că țara sa era gata să susțină cele mai radicale măsuri pentru anularea așa-ziselor „alegeri”. Cooperarea Sardiniei era în afara oricărei discuții, iar guvernul prusian, urmărind bunăvoința Franței și izolarea Austriei, și-a făcut cunoscută poziția în ziarul „Die Zeit”: unirea principatelor, anularea alegerilor falsificate și, în caz contrar, ruperea relațiilor diplomatice cu Poarta²⁵.

²¹ D.A. Sturdza ș.a., *Acte și documente*, vol. V, p. 47-48.

²² Leonid Boicu, *Diplomația europeană și triumful cauzei române 1856-1859*, Iași, 1978, p. 153.

²³ V. Maciu, *op. cit.*, p. 493.

²⁴ Fr. Charles Roux, *Alexandre II, Gortschakoff et Napoleon III*, Paris, 1913, p. 113-114.

²⁵ L. Boicu, *Diplomația europeană*, p. 158-159.

Cum Poarta (încurajată de englezi) a ezitat să adopte o atitudine fermă, acest act s-a și produs: la 24 iulie/5 august 1857 Franța, Prusia, Rusia și Sardinia au anunțat oficial ruperea relațiilor diplomatice cu Poarta. Acest eveniment a dus, pe *moment*, la o sensibilă perturbare a echilibrului european²⁶.

Spre a împiedica o și mai gravă tensionare a situației, cea care a luat inițiativa a fost Franța. Napoleon al III-lea a acceptat să se întâlnească, la 25 iulie/6 august 1857, cu regina Victoria a Marii Britanii la Osborne (reședința de vară a familiei regale britanice, situată în insula Wright din Marea Mâneei). Discuțiile dintre cei doi suverani, la care au participat și miniștrii de resort ai celor două mari puteri, au dus la acceptarea unei soluții de compromis (28 iulie/9 august): Anglia accepta anularea alegerilor moldovene, iar Franța se mulțumea numai cu o unire parțială, cu caracter instituțional, Moldova și Muntenia urmând a avea „instituții organice similare”²⁷.

Nu-i mai puțin adevărat că autoritățile ruse au urmărit foarte atent derularea crizei, fiind foarte preocupate de deznodământul acesteia. În dimineața de 28 iulie/9 august o depeșă telegrafică *secretă* a ministrului plenipotențiar Balabin, de la Paris, îi comunica lui A.M. Gorceakov rezultatul întâlnirii: „Waleswski a telegrafiat în această noapte de la Osborne: Anglia sfătuiește Poarta să anuleze alegerile. Dacă ea cedează, Thouvenel rămâne. Domnul Baudin trebuie deja să vă fi comunicat. Thouvenel va primi această informare în seara aceasta. Se speră că el nu va fi plecat. Nu sunt alte noutăți de la el în dimineața asta [În clar: Împăratul e așteptat să se întoarcă marți]”²⁸.

Cu o promptitudine puțin obișnuită pentru anchilozatul său aparat executiv, Poarta s-a conformat recomandării anglo-franceze de la Osborne. La 12/24 august un firman imperial a decis repetarea alegerilor din Moldova²⁹. La câteva zile după această dată, vestea a sosit și în Moldova. Sosirea acestei știri, potrivit căreia, caimacamul Nicolae Vogoride trebuia să organizeze noi alegeri, corecte de această dată, a calmat spiritele agitate din rândul comisarilor celor șapte puteri. Cei care au primit cu neplăcere această înfrângere au fost comisarii austriac și turc.

Noile alegeri din Moldova s-au terminat în liniște și au dat o majoritate zdrobitoare Partidei naționale. Printre cei aleși erau toți reprezentanții de seamă ai partidei unioniste și ai revoluției de la 1848, în frunte cu Mihail Kogălniceanu, Costache Negri, Alexandru Ioan Cuza, Vasile Alecsandri, Vasile Mălinescu, Anastasie Panu. În Muntenia alegerile, amânate de caimacam (trebuiau să se termine la 17/29 septembrie), s-au încheiat efectiv la 21 septembrie/3 octombrie

²⁶ *Ibidem*, p. 161; T.W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România? Studiul unei probleme internaționale (1856-1866)*, București, 1940, p. 208.

²⁷ Andrei Oțetea, *L'accord d'Osborne (9 août 1857)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 1964, nr. 4, p. 694-695.

²⁸ Arhiv Vnesnei Politiki Rossiskoi Imperii, Moskva (în continuare AVPRI), fond Kanțelaria, 1857 g., delo 224 (A. Balabin către A. M. Gorceakov din Paris, 28 iulie/9 august 1857; cf. ANIC, Microfilme URSS, rola 67, c. 188-189).

²⁹ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 35-36.

1857. Aici succesul unioniștilor a fost unul total: printre cei aleși s-au aflat C.A. Rosetti, frații Ștefan și Nicolae Golescu, vărul lor A.G. Golescu, frații Ion și Dimitrie Brătianu, Chr. Tell, Gheorghe Magheru, într-un cuvânt mai toți revoluționarii reprezentativi de la 1848.

Când alegerile din Moldova au fost încheiate, K. Basily, devenit în septembrie 1857 președinte al Comisiei speciale de informare, a mers la Iași împreună cu comisarul britanic pentru a lua contact cu deputații aleși și a le sonda părerile și proiectele. Comisarul rus a raportat în acest sens, la 22 septembrie/4 octombrie 1857, lui A.M. Gorceakov în legătură cu călătoria la Iași și despre discuțiile avute cu deputații Adunării ad-hoc de acolo. Ajuns la Iași la 15/27 septembrie, a luat contact cu caimacamul Nicolae Vogoride, care acum „căuta să dea probe ale unei perfecte imparțialități”³⁰. De comun acord cu comisarul britanic, sir Henry Bulwer, a invitat într-o seară la el pe miniștrii, pe consulii străini și pe toți deputații. La această întrunire a domnit o bună armonie între participanți. Cu acest prilej s-au pronunțat și țărani deputați, „introduși în grup de un cleric”. În ceea ce-l privește, Basily s-a adresat acestora, i-a felicitat că au fost investiți cu încrederea comunelor și i-a sfătuit să manifeste înțelegere și moderație. În rândul deputaților existau totuși două curente: separatiștii și moderații. Cu toate aceste diferențieri între cele două grupări, exista un interes comun, derivat din „primejdia prilejuită de agitația claselor inferioare, care-și cer cu insistență dreptul asupra pământului seniorial”³¹.

Reîntors la București, la 27 septembrie/9 octombrie 1857, Basily a luat la cunoștință de compoziția politică a adunării, constatând cu îngrijorare că „temerile mele privind tendințele acestei reprezentări naționale s-au adevărit. Toți sau aproape toți corifeii de la 1848 fac aici parte [din Adunare]”³². După părerea lui K. Basily, răspunderea în această chestiune revenea guvernului otoman, care a autorizat reîntoarcerea în Muntenia a exilaților politici, a căror revenire „a coincis cu epoca alegerilor”.

După inaugurarea lucrărilor Adunării ad-hoc muntene, îngrijorarea lui K. Basily a crescut și mai mult, edificator fiind în acest sens raportul său către A.M. Gorceakov din 6/18 octombrie 1857, redactat la București: „Adunarea se află sub influența oamenilor de la 1848, a căror reîntoarcere a exercitat o așa de fatală influență asupra alegerilor din Muntenia... Exaltații au de pe acum o majoritate considerabilă, căci ei au atras la ei pe deputații orașelor și pe cei ai comunelor rurale”. În continuare diplomatul rus arăta că propunerea Mitropolitului (președinte de drept al Adunării) ca deputații să țină ședințe distincte pe clase a fost respinsă, cu toate că s-a spus deputaților că propunerea era făcută cu avizul Comisiei speciale de informare. Deși acum e moderat, Nicolae Golescu, unul din corifeii de la 1848, a fost ales vicepreședinte al Adunării, iar din cinci secretari și trei chestori aleși,

³⁰ V. Maciu, *op.cit.*, p. 498.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, p. 499.

numai doi sunt moderați. „Aceste simptome – aprecia comisarul rus – au înspăimântat pe conservatori”. Totuși, el spera că efervescenta din Adunare va fi trecătoare și că majoritatea „exaltaților se va modera”³³.

Între timp ambele Adunări ad-hoc au votat și au adus la cunoștința Comisiei speciale de informare dorințele exprimate de ele în numele muntenilor³⁴ și moldovenilor³⁵. Conținutul acestora fiind îndeobște cunoscut, nu ne rămâne decât să remarcăm că ambele rezoluții cuprindeau, în fapt, cam aceleași deziderate, cu specificarea că redacția celor din Țara Românească le-a sintetizat în patru puncte (față de cinci ale moldovenilor). Unirea figura în ambele programe, la același punct (2), cu mențiunea că la programul adunării de la Iași se specifica și numele propus pentru noul stat: România. În fapt, acestea se pare că fuseseră stabilite încă din primăvara lui 1857³⁶.

Drept urmare, în ședința din 2/14 noiembrie 1857 a Comisiei, K. Basily a constatat că dorințele exprimate de Adunări corespund sentimentelor, dacă nu și nevoilor țării, că deputații care cer un prinț străin sunt „democrați și revoluționari sau mai curând aspiră să pună mâna pe putere și, prin exagerarea formelor, gândesc să compromită dorințele țării (!)”, căci deși adevăratele lor principii și manifestări sunt peste tot, sentimentul conservator al țării îi forțează totuși să nu le mărturisească³⁷.

E cazul să amintim aici că în perioada premergătoare Unirii Rusia era reprezentată în Principatele Române de E.R. Șulepnikov, în calitate de consul general, cu reședința la București, având în subordine, la Iași, pe consulul S.I. Popov. Din 29 august/10 septembrie 1858 (data sosirii la post), locul lui E.R. Șulepnikov a fost luat N.K. Giers³⁸.

În privința atitudinii adoptate față de evenimentele din principate, cei doi diplomați s-au plasat pe poziții diferite. În timp ce N.K. Giers, prin legăturile de familie, opțiunile politice și cercurile pe care le frecventa, a sprijinit pe conservatorii moderați, încercând, prin atitudinea sa, să dea dovadă de imparțialitate și de strictă respectare a prevederilor Convenției de la Paris, în acord cu instrucțiunile primite de la Gorceakov, S.I. Popov s-a comportat ca un pronuionist înfocat, cooperând strâns cu consulul francez V. Place și și-a depășit uneori atribuțiile de serviciu și instrucțiunile prin susținerea evidentă a Partidei naționale.

În toamana lui 1857 problema românească a trecut, aparent, pe planul doi în precupările diplomației europene. În acest sens, T.W. Riker a apreciat că: „Între data dizolvării Divanelor și deschiderea Conferinței de la Paris, chestiunea

³³ AVPRI, fond Genkonsulstvo v Buharestah, 1857 g., delo 977, p. 158 (K. Basily către A.M. Gorceakov, 6 octombrie 1857).

³⁴ D.A. Sturdza ș.a., *Acte și documente*, vol. VI, p. 34-38.

³⁵ *Ibidem*, p. 65-68.

³⁶ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 41.

³⁷ V. Maciu, *op. cit.*, p. 4501.

³⁸ Paul Cernovodeanu, *N.K. Giers (1820-1895)*, în *Diplomați iluștri*, vol. V, București, 1986, p. 149.

Principatelor trecu oarecum pe ultimul plan al preocupărilor Europei, deoarece o revoluție de palat în Serbia și mai cu deosebire un atac al muntenegrenilor asupra câtorva sate de la frontiera turcă au stârnit mult mai mare atenție”. Pertinența acestei aprecieri a lui T.W. Riker este totuși relativă, deoarece preocupările, deși au slăbit în intensitate, devenind mai puțin zgomotoase, nu s-au stins, ci au fost consumate cu un calm relativ în concluziile diplomatice, unde se pregătea reuniunea din capitala Franței.

În ceea ce privește obiectivul fundamental al societății romnești din acea perioadă, Rusia, interesată în adâncirea dezacordului între foștii aliați, ținea acum la obiectivul inițial prounionist (lansat, după cum am arătat, în Franța) mai mult decât înșiși francezii. Guvernul țarist a hotărât să sprijine Unirea la Conferința de la Paris, bazându-se pe următoarele argumente transmise de A.M. Gorceakov lui P.D. Kiselev (ambasadorul rus la Paris), la 30 octombrie/12 noiembrie 1857: unirea politică a principatelor în frunte cu un prinț autohton nu va fi viabilă; ea nu va edifica niciodată la granițele Rusiei o putere care să o neliniștească; aducerea unui prinț străin era exclusă; trebuie să se acționeze împreună cu Franța și să se folosească de dezacordurile dintre puteri³⁹.

Atitudinea pe care trebuia să o urmeze Rusia la reuniunea internațională din capitala franceză se regăsește în proiectul de instrucțiuni transmis de ministrul său de resort ambasadei de la Paris la mijlocul lunii noiembrie 1857; raportul Comisiei europene va fi un fel de proces-verbal, în care fiecare comisar va include opiniile sale particulare; acestea vor fi reluate la Conferința de la Paris; se va ajunge la divergențe între puterile pro și antiunioniste; chestiunea, neputând fi rezolvată prin vot, se va recurge la tranzacții și anume țările antiunioniste să accepte primele două dorințe ale românilor, adică autonomia și unirea, iar cele prounioniste să renunțe la ideea prințului străin. Neacceptarea primelor două deziderate ar marca – subliniau instrucțiunile – triumful politicii turco-austriece, „favorizând pentru multă vreme preponderența sa în întreg Orientul”.

Soluția care era de adoptat, din punctul de vedere al Rusiei, trebuia să constea în următoarele: prinț indigen pe șapte ani și dacă acesta va da probe de aptitudini să fie numit pe viață după scurgerea celor șapte ani; să se renunțe la cererea de neutralitate făcută de Adunările ad-hoc, deranjantă pentru Poartă, căreia i s-a garantat integritatea teritorială; în fine, o strânsă unire în acțiuni și cooperare între Rusia și Franța⁴⁰.

După cum era de prevăzut, anticipările cancelariei ruse au fost, într-o anumită măsură, confirmate de desfășurarea evenimentelor. După trei luni de tratative⁴¹ reprezentanții puterilor semnatare ale Tratatului de la Paris din 1856, întruniți în conferința din același oraș, au semnat la 7/19 august 1858 actul cunoscut

³⁹ V.N. Vinogradov, *op. cit.*, p. 219.

⁴⁰ D.A. Sturdza ș.a., *Acte și Documente*, vol. V, p. 808-812.

⁴¹ N. Corivan, *Les grandes puissances et les Principautés Roumaines à l'époque de la Conférence de Paris (1858)*, în „Nouvelles Etudes d'Histoire”, II (1960), p. 379-391.

sub numele de *Convenția de la Paris*, care stabilea statutul internațional și statutul intern ale Moldovei și Țării Românești⁴².

Convenția întărea și dezvolta articolele din Tratatul din 1856 referitoare la Țara Românească și Moldova și, în același timp, adopta unele stipulații noi, rezultate din constatările Comisiei de informare sau impuse de cursul împrejurărilor din Principate, de lupta însăși a poporului român. Menținute sub suzeranitatea Porții și puse sub „garanția colectivă a puterilor contractante”, Principatele *Unite* (subl.n.) ale Moldovei și Țării Românești urmau „să se administreze liber și în afara oricărei ingerințe a Înaltei Porți”, sub conducerea – fiecare! – a unui domn, care trebuia să guverneze cu concursul miniștrilor numiți de el. Puterea legislativă urma să fie exercitată în mod colectiv de domn, de Adunarea Electivă și de Comisia Centrală.

După primirea *Instrucțiunilor*, atât N.K. Giers, cât și S.I. Popov au căutat să le pună în aplicare. Însă, în timp ce Giers s-a menținut pe o linie corectă neutră, fără a cădea într-un partizanat politic vizibil, Popov le-a imprimat o notă personală.

Dacă despre activitatea lui N.K. Giers în Țara Românească în toamna anului 1858 izvoarele documentare sunt mai sărace sau își așteaptă depistarea, în schimb prestația politico-diplomatică a lui S.I. Popov în Moldova a beneficiat în mai largă măsură de interesul cercetărilor. V.N. Vinogradiv și B. Jelavich (evident de pe poziții diferite) în 1959 și, respectiv 1965, precum și Vasile Maciu într-un studiu special (în 1973)⁴³ ne oferă o bază mult mai largă de analiză și de interpretare a personajului în cauză, precum și a situației interne din Moldova în perioada ce a urmat adoptării Convenției de la Paris.

Potrivit prevederilor Convenției de la Paris, în perioada premergătoare alegerilor pentru Adunarea electivă fiecare principat trebuia condus de câte trei caimacami. Sosirea, la 18/30 octombrie, a comisarului otoman Afif Bei, care aducea firmanul de promulgare a Convenției de la Paris, a lămurit și problema noilor lideri executivi ai principatului Moldovei. Cei trei caimacami numiți de Poartă pentru a asigura conducerea în acest interval erau Ștefan Catargiu, Vasile Sturdza și Anastasie Panu. Scrisorile lui S.I. Popov către N.K. Giers din această perioadă⁴⁴ ne îngăduie să facem delimitările între personajele politice în cauză și ne oferă un succint tablou al societății din Moldova în perioada menționată. Toți trei făcuseră parte, în 1857, din partida prounionistă, iar V. Sturdza și A. Panu fuseseră și membri ai Adunării ad-hoc moldovene. Problema era complicată acum de faptul că al treilea caimacam, Ștefan Catargiu, reprezentant de seamă al marii boierimi conservatoare, avea aspirații la domnie și coopera în secret cu Austria și Poarta.

Aflată cu frânele guvernării în mână, noua „troică” executivă și-a început activitatea eliberând pe cei care fuseseră numiți în posturi de predecesorul lor (Nicolae Vogoride) și înlocuindu-i cu proprii partizani. Totuși, foarte curând, așa

⁴² Pentru textul Convenției, D.A. Sturdza ș.a., *Acte și documente*, vol. VII, p. 306-314.

⁴³ Vasile Maciu, *S.I. Popov și luptele politice din Moldova în octombrie-decembrie 1858*, în „Studii. Revista de istorie”, t. 26, 1973, nr. 1, p. 5-31.

⁴⁴ Barbara Jelavich, *Russia and the Double Election of Alexander Cuza 1858-1859; The Letters of S.I. Popov to N.K. Giers*, în „Südost-Forschungen”, t. XXIV, 1965, p. 119-137.

cum ne relevă, spre pildă, scrisoarea lui S.I. Popov către Giers din 14 noiembrie 1858⁴⁵, noii membri ai cămăcămiei au început să se certe în problema noilor numiri. Problema s-a complicat și datorită faptului că drepturile, dar și responsabilitățile caimacamilor nu fuseseră prea bine delimitate de către puteri la Conferința de la Paris. În această controversă purtată cu colegii săi, Ștefan Catargiu a rămas singur și izolat, apelând la Poartă pentru sprijin și instrucțiuni. În replică la acțiunile sale, ceilalți doi caimacami au invocat principiul regulii majorității pentru a se adopta deciziile finale. Ei au recurs la consultarea permanentă a comisarului otoman Afif Bei și au rechemat în țară și pe fosta capuchehaie a lui Vogoride, I. Fotiades, care cooperase prea strâns cu Poarta.

Controversa aceasta în care S.I. Popov s-a situat foarte ferm (și uneori chiar fățiș) de partea unioniștilor, în timp ce consulul general N.K. Giers tindea să condamne atitudinea lor față de Imperiul otoman, nu a fost limpezită până la alegerile propriu-zise.

Între timp, consulul S.I. Popov avusese prilejul să cunoască mai de aproape pe oamenii politici din Moldova și tendințele lor, așa încât în raportul său din 4/16 decembrie 1858, trimis generalului N.I. Kovalevski, unul dintre principalii consilieri ai cancelarului Gorceakov, a fost în măsură să consemneze tendințele și atitudinile grupărilor aflate în lupta electorală⁴⁶. Tabloul schițat de Popov privind promovarea elitelor societății moldovenești și a orientărilor politice ale acestora are un caracter destul de pertinent. Merită a fi semnalată și aprecierea pe care acesta o arată grupării progresiștilor, determinată, cel mai posibil, de sentimentele de simpatie pentru gruparea narodnicilor, ce începea a se manifesta atunci în societatea rusă.

La puțină vreme, între 14/26 și 18/30 decembrie, în Moldova s-au desfășurat alegerile pentru Adunarea electivă și care, contrar previziunilor anterioare ale lui S.I. Popov, au dat o majoritate zdrobitoare Partidei naționale. Semnalând acest rezultat în raportul său din 24 decembrie (s.v.) 1858 către generalul Kovalevski⁴⁷, consulul accentuează simpatia sa pentru Partida națională, căreia îi ia apărarea, justificându-i acțiunile. Tânărul diplomat rus, lipsit de experiență, nu-și dădea efectiv seama că șefii lui ierarhici (exponenți ai moșierimii conservatoare) nu puteau vedea cu ochi buni apărarea cauzei progresiștilor români.

Alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domnitor, la 5/17 ianuarie 1859, a reprezentat o surpriză pentru toți observatorii străini. Victorie semnificativă a partidei unioniste din Moldova și pas important pe calea realizării dezideratului fundamental al societății românești, ea a fost receptată, nu fără o anume satisfacție, de mediile diplomatice rusești, deși și pentru acestea opțiunea electorilor moldavi constituia o surpriză.

Comentând acest rezultat, la patru zile după producerea sa, S.I. Popov accentua, în scrisoarea sa către N.K. Giers⁴⁸, dezamăgirea puternică a consulului

⁴⁵ B. Jelavich, *op. cit.*, p. 126-127.

⁴⁶ V. Maciu, *op. cit.*, p. 13-16.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 17.

⁴⁸ B. Jelavich, *op. cit.*, doc. 19.

francez (lucru care ne determină să presupunem că acesta îl va fi susținut discret pe unul din ceilalți pretendenți, cel mai probabil pe Grigore Sturdza). Consulul rus are o părere pozitivă despre noul ales, care pare decis să-și păstreze independența politică și o decisă imparțialitate: „Cuza – notează el – nu va face nici o intrigă și s-a decis să nu se lase manevrat de partidul care l-a împins [la putere] și care... din cauza asta are tupeu”⁴⁹. Anticipând o posibilă ascensiune a lui Cuza și în rândul electorilor din Țara Românească, o parte dintre partizanii lui Grigore Mukhlis (Grigore Sturdza) s-au și deplasat la București pentru a-l ponegri și a-i submina terenul în capitala munteană. La puțină vreme după alegere, Cuza stabilise deja contacte directe cu consulatele celor două puteri favorabile Unirii, Franța și Rusia.

Concluzia raportului lui Popov din 9/21 ianuarie 1859 era, ca atare, pozitivă, căci, consideră el: „pentru moment cred că putem să ne felicităm. Rezultatul este bun și noi am obținut totul, rămânând fideli până la capăt principiilor noastre, iar aici nu se vorbește decât de dezinteresarea noastră”⁵⁰.

Dacă pentru Moldova (date fiind stagiul mai îndelungat acolo al lui Popov) am beneficiat de un tablou mai amănunțit al situației, imaginea pentru Țara Românească este mai lacunară, dat fiind că Giers, sosit aici la 10 septembrie 1858 (s.n.) a avut mai puțină vreme la dispoziție pentru a se familiariza cu peisajul politic. După cum este știut, și aici, în temeiul art. 49 al Convenției de la Paris, caimacamul Alexandru Ghica a fost înlocuit cu o formulă de trei caimacami. Aici, membrii noi căimăcămii au reprezentat poziții conservatoare – Ioan Manu și Emanoil Băleanu – sau moderat-conservatoare, respectiv Ioan Al. Filipescu. Primii doi erau susținători ai fostului domn Gheorghe Bibescu și au căutat să asigure victoria forțelor (să le spunem de dreapta) ale eșichierului politic muntean. Cel deal treilea caimacam a avut însă o poziție de opunere și rezistență la acțiunea colegilor săi. Dat fiind principiul majorității în decizie, cei doi au suprimat libertatea presei, ca și cea a adunărilor publice, au destituit funcționarii publici apropiați de Partida națională și au căutat să limiteze cât mai mult dreptul de vot, pentru a asigura astfel succesul conservatorilor. Căimăcămia, în ansamblu reacționară, a dat, după instalarea sa, o proclamație către țară, în care declara că nu se va da în lături „a izbi cu toată asprimea orice duh de tulburare”⁵¹. Așadar, în momentul revenirii sale la București, Giers (care-și făcuse ucenicia diplomatică în Țările Române), a găsit Principatele în plină efervescență politică. Spre deosebire de conduita subalternului său din Moldova, N.K. Giers – datorită și legăturilor de familie, ca și cercurilor pe care le frecventa – a sprijinit pe conservatorii moderați, încercând, prin atitudinea sa, să dea dovadă de imparțialitate și de strictă respectare a Convenției de la Paris în acord cu instrucțiunile trasate de ministrul de Externe, A.M. Gorceakov și cu indicațiile concrete transmise de ambasadorul rus de la Constantinople, A.B. Lobarow-Rostovski⁵².

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Dan Berindei, *Epoca Unirii*, p. 49.

⁵² Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 149.

Cunoaștem, astăzi, desfășurarea ulterioară a evenimentelor: alegerea făcută de moldoveni a dinamizat și pe unioniștii munteni, iar sub presiunea maselor Adunarea electivă din Țara Românească, deși compusă în mare parte din conservatori, a acceptat propunerea liberalilor de a susține candidatura domnului Moldovei. Și astfel, în entuziasmul general, colonelul Alexandru Ioan Cuza a fost ales la 24 ianuarie/5 februarie 1859 și în Țara Românească, îndeplinind astfel dorința de unire a celor două principate.

În acest sens, un izvor extrem de interesant și foarte sugestiv privind împrejurările alegerilor și atmosfera în care s-au desfășurat acestea îl reprezintă raportul lui Giers către A.M. Gorceakov din 25 ianuarie/6 februarie 1859. În acest document N.K. Giers a făcut o dare de seamă obiectivă asupra împrejurărilor dublei alegeri, subliniind bucuria maselor și sărbătorirea cu strălucire a evenimentului la București⁵³. Ca martor ocular la lucrările Adunării electivă din zilele de 22-24 ianuarie 1859, consulul general al Rusiei a evidențiat și încercările de presiune asupra votanților (un batalion de miliție e adus pe 23 ianuarie 1859 în curtea Mitropoliei), la care au urmat firesc acțiunile unioniștilor, care au mobilizat populația din cartierele Bucureștilor și numeroși țărani din comunele suburbane ale Capitalei. Autorul raportului recunoaște cu obiectivitate că prevederile privitoare la alegeri stabilite de Convenția de la Paris „au fost scrupulos respectate”⁵⁴.

Deși Rusia – ca și celelalte mari puteri – a fost luată prin surprindere de neașteptata alegere a lui Cuza pe tronul ambelor principate (alegere susținută în special de liberalii pașoptiști ostili țarismului și favorabili democrațiilor apusene), ea s-a aliniat Franței, de care o lega interesul de a combate agresivitatea Austriei și ostilitatea Porții. În acest context, ea a apreciat ca necesar să susțină, în cele din urmă, recunoașterea „faptului împlinit”, dar de pe poziții moderate. Această atitudine este evidențiată, printre altele, de sfaturile conciliatoare trimise lui Cuza prin S.I. Popov, la sfârșitul lunii ianuarie 1859. Prin consulul de la Iași, domnitorului i s-a sugerat să nu forțeze (așa cum îl sfătuia, de altfel, consulul francez Victor Place) drumul spre unirea definitivă prin convocarea unei singure camere la Focșani, a unui singur guvern și prin fuziunea prea timpurie a celor două miliții naționale. Popov a mers până a-i sugera lui Cuza să-și amâne venirea la București până la primirea știrilor privind atitudinea puterilor europene față de actul de voință al națiunii române de la 24 ianuarie 1859⁵⁵.

Din fericire, dotat cu remarcabilă intuiție politică, Al.I. Cuza a acționat în conformitate cu interesele românești, plecarea sa la București fiind procedural indispensabilă (pentru a lua în primire scaunul de domn și al principatului Țara Românească). La 8/20 februarie 1859, el a beneficiat de o primire triumfală în Capitală, fiind întâmpinat de uralele și entuziasmul populației.

⁵³ Textul complet al acestui raport la B. Jelavich, *Russia and Rumanian National Cause*, p. 143-146.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ B. Jelavich, *The Double Election*, doc. 24.

Consulul general rus s-a grăbit să intre cât mai repede în contact cu noul domnitor; în două scrisori adresate superiorului său de la Constantinopole, Lobanow-Rostovski, la 10/22 și 13/25 februarie 1859, el a recunoscut cu sinceritate că a fost impresionat de personalitatea și fermitatea acestuia. Potrivit descrierii lui N.K. Giers, era evident că noul ales nu va lăsa să domnească haosul și anarhia în țară, așa cum prevăzuseră cercurile conservatoare reacționare, dar că va guverna înțelept și cu moderație, utilizând, la conducerea noilor ministere, pe foști caimacami Ioan Filipescu (în Țara Românească) și Vasile Sturdza (în Moldova)⁵⁶.

Domnitorul l-a asigurat pe consulul general rus în Principate că va conduce cele două țări în spiritul prevederilor Convenției și că nu va întreprinde în viitorul imediat nici o măsură pentru definitivarea Unirii, solicitând în schimb sprijinul diplomatic al Rusiei în vederea recunoașterii dublei sale alegeri. În instrucțiunile și scrisorile de răspuns ale lui Lobanov către Giers din 2/14, 10/22 februarie și 2/14 martie 1859, ambasadorul de la Constantinopole a aprobat acțiunile moderatoare ale consulului. De altfel, așa cum a relevat în chip indubitabil Barbara Jelavich, timp de aproape două săptămâni, după 24 ianuarie 1859, diplomații ruși de la Constantinopol, București și Iași au fost lipsiți de orice indicație din partea șefilor lor ierarhici în legătură cu acest eveniment⁵⁷.

Este remarcabilă în acest context însă intuiția politică a consulului general, calitate de care N.K. Giers a dispus indiscutabil. Scriindu-i, la 7/19 februarie 1859, lui Popov, Giers subliniază că, după părerea lui, politica Rusiei în Orient, în contextul *post 24 ianuarie 1859* nu a suferit nici un rivirement. În egală măsură de pătrunzătoare este și aprecierea pe care el o face actului de la București, din data amintită: „Votând pentru domnul Moldovei – aprecia Giers – Adunarea munteană nu a înțeles câtuși de puțin să se pronunțe *implicit* pentru fuziunea celor două principate. Ea nu a avut în vedere decât *unirea personală* reprezentată de un șef comun. Adunarea știa că ea nu putea să se opună regimului separării administrative a Principatelor, menținut de Convenție. Ea nu voia să bruscheze prea mult lucrurile și este mulțumită să ceară uniunea personală, spunând că unitatea puterii nu ar face decât să consolideze opera puterilor”.

O anume imagine asupra poziției Rusiei în acel moment o oferă scrisoarea particulară din 9/21 februarie 1859 a lui Gorceakov către ambasadorul Lobanow de la Constantinopole. În opinia diplomației ruse și a șefului statului, actul de la 24 ianuarie 1859 a constituit „o măsură de oportunitate și de ordin public și care nu afectează principiul suzeranității Porții”⁵⁸. Este adevărat că Franța, prin ambasadorul său la Constantinopole, face presiuni asupra Porții pentru ca aceasta să recunoască dubla alegere a lui Cuza și a cerut și Rusiei să se asocieze la acest demers, dar în această chestiune Curtea rusă își va păstra libertatea de acțiune, având în vedere că, sub raportul principiilor de drept internațional, problema i se

⁵⁶ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 75-76.

⁵⁷ Barbara Jelavich, *Russia and Rumanian National Cause*, p. 61-62.

⁵⁸ Eadem, *The Double Election*, doc. 25.

pare contestabilă. Rusia nu dorește în nici un caz o intervenție armată în principate, iar dacă, prin absurd, Poarta ar efectua așa ceva, Rusia nu va participa cu forțe militare la un asemenea episod.

O completare la această linie ne este dată de scrisoarea din 2/14 martie 1859 a lui Lobanow către Giers, în care i se releva acestuia că toată agitația stârnită la Poartă (mai ales datorită activității de incitare a ambasadorului britanic, Sir Henry Bulwer) este inutilă, deoarece atât Rusia, cât și Franța se opun cu fermitate oricărei intervenții militare unilaterale a otomanilor în principate, precum și ca viitoarea conferință internațională, ce se va reuni la Paris, va decide în problema recunoașterii dublei alegeri⁵⁹.

În felul acesta, la începutul lui 1859, Rusia s-a plasat alături de Franța, adoptând o poziție de acceptare temporară a faptului împlinit în ceea ce privește acțiunea românilor la 5 și 24 ianuarie 1859. Indiferent de faptul că la conducerea acestui stat se afla atunci un regim autocratic, o analiză pragmatică arată că, în fond, această poziție era avantajoasă dezideratului românilor și favoriza mersul societății noastre pe o cale ascendentă politic. Problema recunoașterii dublei alegeri avea să complice din nou apele diplomației internaționale și, evident, și pe cele ale diplomației rusești, dar analiza poziției Rusiei în anii ce au urmat lui 1859 depășește tema și cadrul studiului de față.

RUSSIA AND THE ROMANIANS, FORM THE CRIMEAN WAR TO THE UNION OF THE PRINCIPALITIES. THE SYNTHESIS OF AN ATTITUDE

Abstract

In 1853-1859, the Romanian Principalities held a prominent place in the external policy of Tsarist Russia, the attitude of this country towards the Romanians being largely determined by its objectives in Europe. If the period 1853-1854 was marked by the occupation of Moldavia and Wallachia by the Russian troops – with all the deriving negative consequences, the following years brought about a change of attitude in relation to the Romanians. The present paper makes an analysis of the steps and attitude of the Russian diplomats accredited to Bucharest and Jassy in the historical period preceding the Union of the Principalities.

Although taken aback by the election of Colonel Al. I. Cuza in both Principalities, Russia adopted the stand taken by France, being linked to the latter by her interest in counteracting the aggressiveness of Russia and the hostility of the

⁵⁹ Eadem, *Russia and Rumanian National Cause*, p. 65.

Porte, and acknowledged temporarily the *fait accompli*. The author concludes that, pragmatically speaking, despite the autocracy exerted in this great northern state, the stand adopted by Russia favored the Romanians' efforts to achieve national unity and the political progress of Romanian society.

UN DIPLOMAT FRANCEZ DIN VEACUL AL XIX-LEA: EUGENE POUJADE

MIHAI-SORIN RĂDULESCU

Una dintre direcțiile intense de cercetare ale istoriografiei românești a fost și continuă să fie studierea diplomaților străini în Principate, precum și a scrierilor lor, ca prețioase mărturii imagologice. Este surprinzător faptul că un diplomat important ca Eugène Poujade, consul francez la București între 1849–1854, nu pare a fi atras până acum prea mult atenția istoricilor, cu excepția notabilă a lui Nicolae Iorga¹. Prima dată am întâlnit acest personaj studiind genealogia familiei Ghica, cu care se înrudea prin căsătoria sa cu Maria Ghica, nepoată de fiu a domnitorului Grigore al IV-lea Ghica. Mai recent, atenția față de acest diplomat francez, care a fost totodată și un autor destul de prolific, mi-a fost atrasă de regretatul diplomat Alexandru Ghika (1914–2001), fost președinte al Casei Române din Paris, care se interesa de el în Franța, scriind în 1994 unui urmaș al său, domnul Jacques Panier din Poissy (lângă Paris). În acest context, în urmă cu câțiva ani am încercat să găsesc mormântul lui Eugène Poujade de la cimitirul Père-Lachaise. Deși, din cauza timpului scurt petrecut în capitala Franței, acest lucru nu mi-a fost posibil, ulterior am aflat – prin corespondența purtată cu Alexandru Ghika – că într-adevăr Poujade fusese înmormântat în marele cimitir parizian.

De ce ar trebui să scoatem de sub colbul uitării această figură care se înscrie de altfel în seria lungă a francezilor filo-români repertoriați de Jacques Lassaing și de Paul Desfeuilles în antologia lor din 1937, deși lipsește din acest volum? Ca diplomat al împăratului Napoleon al III-lea, Eugène Poujade a reprezentat tendința de apropiere a Franței față de Principatele Dunărene și, în orice caz, a fost un remarcabil cunoscător al chestiunilor orientale. Împreună cu soția sa, strănepoată a caimacamului Alexandru Ghica, a fost un canal însemnat de comunicare între Principate și marea lor susținătoare din Apus, Franța². La 18 decembrie 1858, așadar la trei ani după încetarea misiunii diplomatice a lui Poujade în Țara Românească, consulul austriac la București, baronul Karl von Eder, scria ministrului său de Externe, contele von Buol: „Doamna Poujade este fiica beizadelei Costachi Ghyka, domnul Poujade fost consul general francez la București, agent al socrului său la Paris; în afară de alte acțiuni ale sale publice articole de ziar în foi franceze, în sensul partidului unionist”³. Într-un alt raport diplomatic austriac se preciza că „la Paris este activ domnul Poujade care se află în

¹ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. III, ed. a II-a adăugită, București, 1929, p.323-340.

² *Rapoartele Consulatului Austriei din București (1856–1859)*, ed. Dan Berindei, București, 1997, p.350-351, 392, 427-428, 485-487, 544, 551, 557, 559-560, 630.

³ *Ibidem*, doc. nr. 400 din 18 decembrie 1858, p. 551. Traducerea pasajelor din studiu aparține autorului

legătură prin domnul Emile Girardin cu Principele Napoleon care, acesta din urmă, după cum se spune, nu este în măsură să aibă nici o influență asupra deciziilor cabinetului francez. Prin legăturile sale cu editorii diferitelor ziare, domnul Poujade intenționează să acționeze asupra opiniei publice în Franța”⁴. Ideile unioniste au ajuns așadar atât în sferile înalte ale puterii franceze, cât și în fața opiniei publice din această țară, în bună măsură și prin intermediul lui Eugène Poujade și al soției sale. În acest sens fie amintit și faptul că în toamna lui 1857, în contextul dezbaterilor din divanurile ad-hoc, a fost pusă în discuție unirea Principatelor sub un principe străin, ca și sub unul autohton, aceste variante făcând obiectul unei conversații dintre Napoleon al III-lea și Marie Poujade⁵.

Date biografice despre Eugène Poujade aflăm dintr-o broșură publicată la Paris imediat după moartea sa de către un nepot⁶. S-a născut în anul 1815 în insula Maurice⁷. Mama sa, Eugénie de Broudou, era nepoata soției navigatorului La Pérouse. A studiat la Paris și a intrat apoi în serviciul Ministerului de Externe fiind trimis în 1838 la Ianina, în calitate de consul, așadar într-o zonă cu o numeroasă populație aromânească. Rezultatul acestui sejur avea să fie articolul despre Albania și Grecia⁸, republicat în principala sa lucrare, *Chrétien et Turcs*. În 1843 a fost numit consul la Tars iar în anul următor la Beirut. Din experiența sa diplomatică de acolo s-a născut o foarte interesantă carte despre Liban și Siria⁹ care îi demonstrează remarcabilele cunoștințe de orientalist.

Rolul său în Orientul Apropiat a fost însemnat: „Domnului Poujade i se datorează organizarea politică care, cu câteva modificări, a fost stabilită în Liban din 1845 sau 1846. Se poate spune că el a făcut preponderentă influența franceză în întreaga Sirie”¹⁰. După postul de la Beirut a urmat cel de la Malta iar în anul 1848 a fost numit consul general la Anvers, de unde a fost trimis, în 1849, în Principatele Unite¹¹. Din 1861 s-a aflat în post la Florența, la Torino și apoi la Cairo. Căsătoria

⁴ *Ibidem*, doc. nr. 408 din 21 decembrie 1858, p. 559.

⁵ *Ibidem*, doc. nr. 248 din 28 octombrie 1857, p.350-351: „Anderseits hat Fürst Ghyka durch seine Nichte Madame Poujade die Nachricht, dass der Kaiser Napoleon sich gegen sie in Plombières geäußert, die Vereinigung unter einem Fremden wäre eine Unmöglichkeit, während die Union unter einem Einheimischen in das Gebiet der Möglichkeit gehöre”.

⁶ Eugène Poujade, *Eugène Poujade, sa carrière diplomatique & littéraire*, Paris, 1886.

⁷ *Ibidem*, p.5.

⁸ Eugène Poujade, *L'Albanie et la Grèce*, în „Revue Populaire de Paris. Art, Science et Lettres”, 2e année, tome II, 1er décembre 1867, p. 828-840.

⁹ Idem, *Le Liban et la Syrie. 1845-1860*, Paris, 1860.

¹⁰ Eugène Poujade, *Eugène Poujade*, p.5.

¹¹ *Ibidem*, p. 5-6. Interesante sunt considerațiile din această notă biografică asupra rolului său din Principate: „Il y rempli pendant sept ans les fonctions diplomatiques et contribuait, plus qu'aucun diplomate, à préparer et à amener les grands changements opérés dans l'Europe orientale: à savoir la libre navigation du Danube et l'union des principautés. M. Poujade, en épousant une princesse Ghika et en s'alliant avec la première famille du pays, y acquit une influence exceptionnelle qui fut le motif pour lequel l'Autriche demanda son changement au commencement de la guerre de Crimée. M.le comte de Buol, le prince Stirbey, d'accord avec M.de Bourqueney, obtinrent qu'il fût nommé à Tunis, où il refusa de se rendre. Il avait également refusé le poste de ministre en Chine, et en 1859 il refusa celui de gouverneur des Antilles” (p. 6).

sa cu Maria Ghica a avut loc la Paris, în anul 1850. Ea avea să înceteze din viață la Torino, în mai 1866¹². Maria Ghica era, așadar, fiica marelui ban Costache Ghica – ale cărui case de lângă Cișmigiu aveau să adăpostească în perioada interbelică Opera Română – și a soției sale Sultana născută Costescu, fiica marelui stolnic Ștefan Costescu. Interesant de menționat este faptul că un frate al Mariei, Ion Ghika, a fost în Spania aghiotant al lui Don Carlos¹³. Frații și surorile Mariei Poujade își dorm somnul de veci în necropola familiei de la biserica Colentina. O soră, Sofia, a fost căsătorită cu generalul Alexandru Solomon, fiul cunoscutului colonel Ioan Solomon de la 1848. O altă soră, Eliza, a fost soția bogatului Ștefan Petrovici-Armis. Descendenții a avut o altă soră, Elena, cunoscută în epocă cu frumosul supranume de „la belle Hélène”, căsătorită cu Lascăr Catargi, o altă persoană decât faimosul personaj politic conservator cu acest nume¹⁴. Din căsătoria lui Eugène Poujade cu Maria Ghica s-a născut o fiică, Marie Henriette Alexandrine Elisabeth, căsătorită cu Roger Lescuyer d’Attainville. Aceștia au avut o fiică, Marie Hélène Lescuyer d’Attainville, care s-a căsătorit în anul 1896, cu un domn pe nume Javarowski. Intre deputații din timpul Celui de-al Doilea Imperiu s-a numărat, între 1855–1869, un Lescuyer d’Attainville¹⁵.

În anul 1854, Eugène Poujade a primit gradul de ofițer al Legiunii de Onoare iar în 1863, pe cel de comandor¹⁶. Diplomatul era un poliglot și un literat, pe care nepotul său cu același nume îl caracteriza cu aceste cuvinte: „În afară de limba franceză și de literatura noastră care nu avea secrete pentru el – era un «gourmet» de fapt de «belles-lettres», un scriitor distins, un poet uneori. Eugène Poujade vorbea și scria cu o puritate și o știință perfectă: engleza, germana, italiana, greaca, turca, araba”¹⁷.

¹² Vezi monografia inedită a inginerului Ion A. Ghika, *Istoria voievozilor Ghika*, care mi-a fost comunicată cu multă bunăvoință, în iulie 1988, de nepotul său, fizicianul dr. Grigore Ghika. Inginerul Ion A. Ghika era strănepot direct al domnitorului Grigore al IV-lea Ghika și nepot de văr primar al Mariei Poujade. În ceea ce privește cariera consulară a lui Poujade, pe Internet se află următoarea precizare, pe site-ul www.diplo-france.org.eg/Donnees/pdf/Divers/HistoRep.pdf: „... jusqu’au 10 juin 1868, date de l’arrivée de Poujade [en Egypte]; POUJADE (PIERRE-EUGENE), agent et consul général en Egypte, installé le 10 juin 1868. A son départ, le 9 juillet 1869, Arthur Tricou, consul au Caire, prend la gérance du consulat général jusqu’au 8 avril 1870”. Este interesant de observat că și un alt diplomat francez, care i-a urmat lui Poujade în post la București, avea să meargă apoi în post la Cairo: pe Internet, pe același site al reprezentanților diplomatici francezi în Egipt, există următoarea precizare privindu-l pe “BECLARD (LEON), agent et consul général en Egypte, installé le 27 février 1860. A son départ, le 11 septembre 1860, la gérance est assurée par Tiburce Ceccaldi, élève-consul, jusqu’au 1er janvier 1861, date de la prise de service de M.de Beauval”. Eugène Poujade a fost acuzat că voia să ajute la urcarea pe tronurile de la București și Iași a unor membri ai familiei Ghica, familia soției sale. În acest sens, *Corespondența lui Știrbei-Vodă*, publicată de N. Iorga, vol. I. *Corespondența politică*, București, 1904, p. 337-342. Despre Eugène Poujade, de asemenea, *ibidem*, p. 494-495. Despre ecurile decedului Mariei Poujade, Eugène Poujade, *Eugène Poujade*, scrisori de condoleanțe din partea unor personalități, p. 15-16, 21-22.

¹³ Ion A. Ghika, *Istoria voievozilor Ghika* (inedit).

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Acesta s-a numărat printre cei șase deputați ai departamentului Var (informație de pe Internet: napoleontrois.free.fr/deputes.htm).

¹⁶ Eugène Poujade, *op.cit.*, p. 7.

¹⁷ *Ibidem*, p. 3.

Scrierile lui Eugène Poujade sunt destul de numeroase și nu se referă numai la spațiul românesc. În 1856 îi apărea în prestigioasa „Revue des deux mondes”, un articol amplu intitulat *Scènes et souvenirs de la vie politique et militaire en Orient. Omer-Pacha et la guerre sur le Danube. Les Russes et les Autrichiens dans les Principautés*¹⁸. Câțiva ani mai târziu publica în aceeași revistă *Les Principautés danubiennes avant et après la guerre*¹⁹, articol care oferea o imagine foarte corectă asupra Țărilor Române. După cum scria diplomatul francez, „într-un fel este vorba de a studia o călătorie prin țară, de observat societatea moldo-valahă în emoțiile sale, neliniștile sale și speranțele sale de după 1848: nimic nu poate să ne lămurească mai mult asupra adevăratelor interese ale românilor, asupra anvergurii rezultatelor obținute înainte de război și asupra a ceea ce rămâne de încercat astăzi decât câteva impresii culese în această epocă și completate printr-un lung sejur în Principate”²⁰. Impresiile de călătorie în Bucovina, la Iași, București și în Moldova românească se îmbină cu descrierea structurilor sociale, a raporturilor dintre boieri și țărani. Subiectele abordate constituie revoluția de la 1848, influența Rusiei în Principate, starea călugărilor din mănăstirile închinat. În Bucovina – aflată sub stăpânire austriacă – recunoștea în țărani români tipurile dacilor de pe Columnă²¹. Pe domnitorul Alexandru Ghica îl elogia în mod deosebit pentru atitudinea sa curajoasă²². De asemenea, Poujade sublinia importanța Tratatului de la Paris²³ și considera cu totul legitimă dorința de unitate a românilor²⁴.

În „Revue contemporaine” îi apărea un articol intitulat *L'Union des Principautés. Réponse à un homme d'Etat*²⁵, în care erau descrise starea de spirit a românilor și aspirațiile lor în preziua Unirii. Românii doreau în mod unanim abolirea protectoratului rusesc, punerea Principatelor sub garanția puterilor europene și unirea lor sub un principe străin²⁶. În mod firesc, Poujade era preocupat de relațiile dintre Principate, Sublima Poartă și Rusia²⁷. „Ei [românii] – scria diplomatul francez – nu au deloc antipatie contra turcilor: amintirea opresiunii s-a șters odată cu faptul că s-au bucurat de autonomie; ei au o înclinație remarcabilă pentru Occident și nu s-ar da Rusiei decât ca urmare a descurajării”²⁸.

În același an, 1859, experiența sa de diplomat în Răsărit se concretiza în lucrarea *Chrétiens et Turcs. Scènes et souvenirs de la vie politique, militaire et religieuse en Orient*²⁹, dedicată socrului său, marele ban Constantin Ghica. Cartea

¹⁸ „Revue des deux mondes”, t. II, 1856, p. 802-842.

¹⁹ Ibidem, t. V, 1859, p. 133-171.

²⁰ Ibidem, p. 133-134.

²¹ Ibidem, p. 136.

²² Ibidem, p. 167.

²³ Ibidem, p. 168.

²⁴ Ibidem, p. 170.

²⁵ „Revue contemporaine”, 1859, p. 74-86.

²⁶ Ibidem, p. 80.

²⁷ Ibidem, p. 81.

²⁸ Ibidem, p. 86.

²⁹ Apărută la Paris, 1859, 1 f.+ III + 556 p.

tratează mai ales despre Turcia europeană de atunci, despre Europa de sud-est, dar și despre religiile și popoarele din întregul Imperiu otoman. Este interesant felul în care, în prefața cărții, Poujade se caracteriza, vorbind la persoana a III-a: „... este de reamintit că încă din 1849 el [Eugène Poujade] dădea Principatelor numele de Belgia Dunării; că în 1851 el cerea libertatea acestui mare fluviu; că în 1853 el propunea unirea Principatelor sub un principe străin; că în 1854 el declara că puterile aliate nu vor avea cooperarea armată a Austriei și că, în sfârșit în 1856 el propunea pentru Principate reforme politice, sociale și economice, dintre care mai multe au fost consacrate prin convenția din 19 august 1858. [Autorul a realizat această carte cu dorința sinceră de a găsi o soluție favorabilă turcilor în chestiunea Orientului; dar evenimentele, pe măsură ce avansau în acest scop, au părut să vrea să îi arate imposibilitatea. El semăna cu un arhitect care s-a angajat să dea soliditate unui edificiu pe care timpul l-a zdruncinat, dar care descoperă, pe măsură ce înaintează în lucrările sale, că solul însuși s-a prăbușit și că ruina este iminentă.] Viitorul este pentru Turcia încă mai sumbru decât prezentul și, potrivit expresiei poetului englez, umbra evenimentelor viitoare se întinde deja asupra noastră. Timpul a venit așadar de a cunoaște întregul adevăr despre Orient și autorul speră că nu va fi inutilă cartea sa”³⁰.

Îi va urma în 1860 volumul *Le Liban et la Syrie. 1845-1860*, în care în centrul atenției autorului se află conflictul de interese dintre Franța, Anglia și Imperiul Otoman în Orientul Apropiat. Optica este cea a diplomatului francez care vedea intențiile bune ale Franței subminate de acțiunile britanice și otomane³¹. Totuși, în general, stăpânirea otomană este privită cu obiectivitate și lucrarea dovedește profunde cunoștințe de orientalist ale autorului. Și aici impresiile de călătorie din Orientul Apropiat se întretaie cu descrierea amănunțită a situației politice, religioase, etnice din Liban, Palestina și Siria.

Articolul *L’Albanie et la Grèce*, apărut în „Revue populaire de Paris”³², a fost scris pe când Poujade era consul general la Torino. Atenția diplomatului se îndreaptă asupra Epirului, a districtului Zagori de lângă Ianina. Tonul filelen al lui Poujade, care citează din Byron, este evident. Îi simpatizează pe luptătorii soulioti care luptaseră contra lui Ali Pașa din Tebelena. Evergetismul îi stârnește entuziasmul: „Grammeno – scria Poujade - a dat naștere fraților Zossimas, acești aventuroși fii ai Epirului care, deveniți comerciați bogați la Odessa, la Moscova, au rămas celibatari pentru a înzestra Grecia și patria lor cu școli, biblioteci, tipografii, spitale unde numele lor este glorificat sau binecuvântat, la Ianina și la Atena”³³.

Este vorba, așadar, nu numai de un „lobby” făcut Principatelor Unite, în acord cu politica împăratului Napoleon al III-lea, ci de o activitate publicistică mai largă închinată cunoașterii Europei de sud-est și Levantului, în care Franța avea

³⁰ Eugène Poujade, *Chrétiens et Turcs*, p. II.

³¹ Ibidem, p. III.

³² „Revue populaire de Paris”, 2e année, t. II, Paris, 1867. p. 828-840.

³³ Ibidem, p. 834.

interese economice și politice însemnate. De altfel, cariera diplomatică a lui Poujade a început sub regele Louis Philippe și a continuat în timpul lui Napoleon al III-lea, mai întâi președinte și apoi împărat. Competența sa în chestiunile orientale îi era recunoscută. Astfel, pentru a cita din nou pe nepotul diplomatului, „Louis Philippe, pentru care Eugène Poujade, deși la începutul carierei sale, nu era un necunoscut, îl onora cu o favoare specială și îi acorda, cu ocazia fiecărui concediu pe care tânărul diplomat îl petrecea în Franța, o conversație asupra afacerilor Orientului și asculta povestirile sale despre regiuni aproape neexplorate pe atunci și ale căror moravuri și obiceiuri erau atât de familiare consulului nostru”³⁴. De altfel, diplomatul francez s-a aflat în relații cu numeroase personalități politice și culturale ale timpului său, printre care Thiers, Guizot, contesa d’Agoult, Lamartine, Dumas Tatăl, Sainte-Beuve, Mérimée, precum și cu regele Leopold I al Belgiei și cu regele Victor Emanuel al II-lea al Italiei. Poujade a fost un personaj totodată erudit și monden, înzestrat cu darul observației și cu o inteligență pătrunzătoare.

Alte lucrări scrise de Eugène Poujade sunt: *La Monarchie selon le suffrage universel*, *Madame Swetchine* și *La Diplomatie du Second Empire et celle du 4 Septembre 1870*³⁵. Despre această din urmă scriere este de reținut caracterizarea făcută de nepotul diplomatului: „Este ceea ce a fost scris mai ferm, mai profund, mai pătrunzător despre greșelile Imperiului în politica externă”³⁶.

Ceea ce ne interesează în mod deosebit este imaginea pe care Eugène Poujade a creionat-o Principatelor Dunărene. Iată cum reda N. Iorga în mod foarte fugitiv chipul Bucureștilor văzuți de diplomatul francez: „Și lui Poujade însuși, naturalizat, cum am spus, prin căsătorie, i se pare, în notele publicate în 1869 numai, că impresia generală e de desarmonie și dezechilibru: lângă trăsurile de la Binder sau Clochez, lângă cofetăriile lui Boissier sau Potel de Chabot, carăle mocănești, «arce ale lui Noe», bivolii, bragalii, cârciumele cu lăutari”³⁷. Descrierea mult mai amplă se află însă în *Istoria românilor prin călători* a lui N. Iorga, care aprecia mult amintirile diplomatului francez: „Ca adevărate memorii trebuie să se considere prețioasa carte, redactată înainte de 1858, dată pentru care prevede multe evenimente sârbești (II, p. 357), pe care o publica la Paris în 1869, în a treia ediție, dedicând-o socrului său, banul C. Ghica, fostul consul al Franciei în București Eugène Poujade, care, în legătură cu averea soției sale, mai cercetase țara în 1859 și în 1865”³⁸. „În Bucovina constată că «spiritul de rasă și de naționalitate a păstrat toată puterea sa», precum vechile tipuri de Romani și Daci ale Coloanei lui Traian se recunosc ușor la locuitorii de astăzi, în totul asemenea cu țeranii italieni din

³⁴ Eugène Poujade, *Eugène Poujade*, p. 2-3.

³⁵ *Ibidem*, p. 6.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ N. Iorga, *Istoria Bucureștilor*, București, 1939, p. 277-278. Pasajul are o trimitere la lucrarea *Guerre d’Orient, Voyage à la suite des armées alliées en Turquie, en Valachie et en Crimée*, Paris, 1855. Asupra pasajului acestuia mi-a atras atenția domnul Paul Cernovodeanu.

³⁸ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. a II-a, vol. III, București, 1929, p. 323.

pânzele lui Léopold Robert”³⁹. Nicolae Iorga remarca faptul că „cunoștințele lui Poujade sunt deosebit de bogate asupra neamului românesc în toată întinderea lui geografică și istorică. Nu s-au întrebuițat până acum știrile pe care acest fost consul la Ianina le dă asupra Românilor din Macedonia, cu privire la cari aduce și mărturiile lui Pachymeres și Chalkokondylas. A fost, se pare pe la Mețovo, pe care-l califică drept centru aromânesc, și pe la Călării (Kalarytes), cu negustorii și lucrătorii săi în argint”⁴⁰.

Eugène Poujade era un unionist convins și aceasta se reflectă în considerațiile sale istorico-politice: „*Ideea primă a Unirii Principatelor aparține deci pasiunilor ambițioase ori patriotice, care procedară și urmară mișcarea de la 1848. Această idee era atunci eminamente revoluționară și, ca toate ideile revoluționare, amestecând ce e himeric cu ce e posibil, ce e cutezător cu ce e generos, nu se oprea la hotarele pe care tratate, nenorocite, fără îndoială, și smulse prin nedreptate sau fraudă, dar consfințite de vreme, le-au dat Principatelor. Ea trecea cu îndrăzneală Carpații și Prutul, despoind două mari Imperii de unele din provinciile lor.* Totuși ideea revoluționară nu era cu totul greșită. Punctul său de plecare era adevărat în sine, nobil, uman, pentru că era vorba de a se uni supt un singur sceptru șapte sau opt milioane de oameni cari vorbesc aceeași limbă și profesază mai toți aceeași religie”⁴¹.

De obicei, când este vorba de unirea Principatelor este invocat numele consulului francez Victor Place, al cărui rol în pregătirea acestui eveniment este foarte cunoscut. Mult mai puțin sau deloc este amintit cel al lui Poujade care, după cum scria Nicolae Iorga, „a fost propunătorul încă din 1849 al acestei îndepliniri naționale: «Principatele Țării Românești și Moldovei aspiră de mult a deveni o nație unită». Încă de la 1849, autorul acestei lucrări, lovit de această tendință, îi dădea numele de Belgia a Dunării, și de la 1853 încă el propunea ca una din cele mai bune soluții parțiale ale chestiei Orientului să le constituie ca Stat neutru și independent supt sceptrul unui prinț străin”⁴². De asemenea, și un alt citat relevant de Nicolae Iorga din amintirile de călătorie ale diplomatului francez, este ilustrativ pentru această idee: „Un viitor apropiat va da fără îndoială satisfacția dorințelor Românilor și dreptate acelor cari, încă de la 1853 și în momentul când Rușii treceau Prutul, declarau că unirea Principatelor era unul din mijloacele cele mai puternice pentru a asigura pacea viitoare a Europei. Nu pregetăm a spune că încă din acea vreme am propus unirea Principatelor Munteniei și Moldovei supt un prinț străin ca soluția care putea să garanteze mai bine echilibrul european”⁴³.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 328.

⁴¹ *Ibidem*, p. 338.

⁴² *Ibidem*, p. 339. La acest pasaj există în textul lui N. Iorga, o notă (n. 1), care indică proveniența sa din cartea lui Eugène Poujade, p. 351.

⁴³ *Ibidem*, La acest pasaj există în textul lui N. Iorga, o notă (n. 2), care indică proveniența sa din cartea diplomatului francez, p. 505.

Portretul filo-românului Eugène Poujade nu ar putea fi complet fără portretul pe care i-l făcea nepotul său⁴⁴: „Monarhist prin temperament, el era artizanul principiului de autoritate, aliat unui liberalism luminat. Într-un cuvânt, el apăra ordinea împotriva tendințelor revoluționare, libertățile împotriva puterii absolute. Credința sa religioasă, profundă, deși neîmbrăcând aspectul unei credințe zgomotoase, îl predispunea la indulgență; și îndelungata sa experiență a oamenilor și a lucrurilor îi inducea respectul tuturor credințelor în materie politică și religioasă”⁴⁵. Călătoriile și misiunile sale în Orient îl modelaseră fără îndoială în acest spirit iar în ceea ce privește atitudinea lui față de curentele revoluționare, ea trebuie văzută mai nuanțat având în vedere poziția pe care a avut-o în chestiunea Principatelor. Desigur, în retorica zilelor noastre el poate fi ușor taxat drept „naționalist”, deși nu mi se pare deloc clar cum un diplomat francez ar putea fi considerat în acest fel într-o chestiune care ținea de interesele românilor. Dar firește că aici suntem tributarii modei „deconstructiviste” de astăzi care vehiculează conformismul clișeeelor în loc să promoveze o judecată istorică comprehensivă și în spiritul vremii asupra căreia se apleacă. Se datora filo-românismul său soției sale românce sau/și politicii oficiale a lui Napoleon al III-lea? Probabil că ceva este adevărat din amândouă aceste cauze, dar în ultimă instanță e vorba de ceea ce Nicolae Iorga a sesizat, cu formidabila sa pătrundere: de cunoașterea adâncă și simpatetică a lumii românești.

EUGÈNE POUJADE, UN DIPLOMATE FRANÇAIS DE XIXe SIÈCLE À BUCAREST

Resumé

L'oubli est tombé sur cet intellectuel qui a représenté dans la capitale de la Valachie, en tant que consul, les intérêts de la France, entre 1849-1855. La période de sa mission coïncide donc à-peu-près avec le règne de Barbu Știrbei, avec les années qui ont suivi la Révolution de 1848 tout en précédant l'Union de 1859. Sans avoir joué le rôle d'un Victor Place, Eugène Poujade a laissé une trace dans l'histoire roumaine tant par son activité diplomatique que par ses écrits. Il a épousé Marie Ghika, petite-fille du prince régnant Grégoire IV Ghika, ayant une riche postérité en France. Il fait partie de ces nombreux Français philo-roumains du XIXe siècle et du début de XXe que nous pouvons évoquer non pas pour justifier l'actuel désir d'intégration européenne, mais pour comprendre une réalité historique.

⁴⁴ Mihaela Cojocaru, *Interferențe franco-române. Opinii franceze despre români 1849-1855*, București, 1999, p. 25-26, consacra lui Eugène Poujade câteva rânduri interesante, inclusiv acest portret al său.

⁴⁵ *Ibidem*.

WILLIAM HOWARD RUSSELL AND THE DEVELOPMENT OF WAR JOURNALISM

DAVID MURPHY

A new beginning

The Crimean war saw the beginning of real war-reporting and war correspondents were used for the first time to report for the national newspapers. Before the Crimea, British editors used excerpts from official dispatches and foreign newspapers, or paid junior officers to write reports. The Crimean war made British editors change their methods totally. The public showed a keen interest in the progress of the war and were not satisfied with second-hand accounts taken from foreign newspapers. Letters from officers in arna, and later the Crimea, described conditions in the army and these descriptions often contradicted the official dispatches.

It became obvious that the accounts being released by Horse Guards could not be relied upon. Also the practice of employing junior officers often proved unsatisfactory as these men put their military duty first and only sent dispatches to their editors when they found the time. At the outbreak of the Crimean war *The Times* employed Lieutenant Charles Nasmyth, on leave from the East India Company's Bombay Artillery, but he sent dispatches to London on a very irregular basis. Indeed when he reached the Turkish army at Silistria he volunteered to serve with the Turkish artillery rather than writing about the siege¹. Yet the practice of using junior officers continued during the remainder of the century, the most famous soldier-correspondent of the nineteenth-century was perhaps Winston Churchill.

The editor of *The Times*, John T. Delane, decided that his paper must send its own man to the Crimea. This was not a totally new idea as *The Times* had sent a correspondent to cover the Peninsular War in 1808 while the *Morning Post* sent a correspondent to Spain to cover the First Carlist War in 1837. Neither correspondent had, however, stayed in the field long enough to form an impression of how their respective wars were progressing and neither could be viewed as pioneers in the field of war-reporting. Delane decided to send an Irishman, William Howard Russell, who had been working for the paper since 1841. Several other newspapers also sent their own special correspondents. The *Daily News* had acted before any of the other newspapers and had sent another Irishman, Edwin Lawrence Godkin, to Turkey in late 1853. The *Daily News* later sent a second Irish correspondent, James Carlile McCoan, to the Crimea.

¹ Alan Hankinson, *Man of Wars: William Howard Russell of The Times*, London, 1982, p. 47.

William Howard Russell has been the subject of numerous biographies and there is no need to describe his life in great detail here. In 1911, John Black Atkins wrote his comprehensive two-volume biography *The Life of Sir William Howard Russell*. Atkins made extensive use of an autobiographical essay that Russell wrote while in his sixties and called 'Retrospect'. This 'Retrospect' has since disappeared, apart from a few typewritten pages, so all subsequent biographies of Russell have had to rely on Atkins' work. Alan Hankinson's *Man of Wars. William Howard Russell of The Times* (London, 1982) is perhaps the best recent biography of Russell.

William Howard Russell was born in March 1820 at the home of his maternal grandparents; Lilyale, Jobestown, Co. Dublin. After attending the school of Dr E.J. Geoghegan at Hume Street (1832-7), he entered Trinity College, Dublin, in 1838 but would seem to have had very little idea of what he wanted to do, considering both law and medicine. He failed to obtain a scholarship and does not appear to have applied himself in his studies and left, in 1841, without a degree².

In the same year his cousin, Robert Russell, who worked for *The Times* asked him to help him write about the Irish elections and he later covered a series of mass political meetings, known as 'monster meetings', in 1843. In 1844 he covered Daniel O'Connell's trial and then worked as a parliamentary correspondent. In many ways Russell drifted into journalism and often considered other ways of earning a living. While working in London he had begun studying for the bar and was called to the bar in 1850. Although he occasionally accepted legal work, he was really earning his living through writing by this time. After some time with the *Morning Chronicle* (1845-8), he rejoined *The Times* and covered the war in Schleswig-Holstein in 1850. The outbreak of the Crimean war gave him the opportunity to prove himself as a correspondent and influenced the rest of his life³. In February 1854, Russell obtained from Lord Hardinge, commander-in-chief of the British Army, permission for a correspondent to accompany the Guards Brigade to Malta. Russell was asked to go and was promised that he would be home by Easter. He later went with the army to Armenia and the Crimea itself, not returning home for nearly two years⁴.

Russell's dispatches from the Crimea

The use of steamships and the electric telegraph meant that the dispatches sent by Russell from the Crimea could arrive in London within days, often arriving before the official dispatches from headquarters. Indeed some of the dispatches sent from the Crimea arrived in London more quickly than dispatches sent to London during the Falklands/Malvinas war of 1982. The use of the telegraph also allowed Russell to send very long dispatches; 6,000 word dispatches were not uncommon; and working without any kind of censorship he could report the war in detail.

Russell's dispatches from the Crimea had several serious results, ensuring his place in the history of war-journalism. The effect that his writings had on the

² While at Trinity College, Dublin, Russell lived in No. 17 in Botany Bay, on the third floor.

³ John B. Atkins, *The life of Sir William Howard Russell*, 2 volumes, London, 1911.

⁴ David Murphy, *Ireland and the Crimean War*, Dublin, 2002.

reputation of Lord Raglan was significant and it is no exaggeration to state that Russell effectiely destroyed Raglan's reputation, setting the precedent for later historians of the war. From early October 1854, Russell's dispatches began to include references that were damaging not only to Raglan but to the entire British staff. His dispatch of 13 October 1854 accused the British staff of being indifferent to the plight of the sick, concluding that 'the manner in which the sick are treated is worthy only of the saages of Dahomey'. Such attacks began to focus on Raglan in particular and in a priate letter of 8 Noember 1854, Russell wrote to Delane 'I am coninced that Lord Raglan is utterly incompetent to lead an army through any arduous task'. Comments regarding Raglan's ability soon began to appear in his public dispatches in *The Times*. In his dispatch of 25 Noember 1854, Russell described the condition of the men as winter set in and then went on to make a eiled suggestion that Raglan was responsible. It was a significant dispatch as it marked the beginning of Russell's public attacks on Raglan:

It is now pouring rain, the skies are black as ink, the wind is howling oer the staggering tents, the trenches are turned into dykes, in the tents the water is sometimes a foot deep, our men hae not either warm or waterproof clothing, they are out for twele hours at a time in the trenches, they are plunged into the ineitable miseries of a winter campaign, and not a soul seems to care for their comfort or een their lies.⁵

From this time onwards Russell suggested that the misfortunes of the army could be directly traced to Raglan's incompetence and insensitiity. Using a series of public dispatches and priate letters to Delane, Russell effectiely destroyed Raglan's reputation. It has since been shown by Raglan's biographers that he was a sensitie and humane man. Also he had pointed out the arious shortcomings in the army supply system in his letters to Lord Hardinge. Yet Russell's dispatches, and indeed his post-war writings, sered to cast Raglan in the role of a bungling, callous general. Raglan's reputation has neer recoered from this assault. Russell also later wrote a two-olume history of the war, *The war with Russia*, updating this work as *The great war with Russia* in 1895. In these books he still criticised Lord Raglan and many of his criticisms most definitely had the benefit of hindsight. Writing of the charge of the Light Brigade forty-one years after the eent, Russell wrote:

I am persuaded that whateer there was of disaster and misfortune on 25th October 1854 was due, first, to the distance of Lord Raglan from the field and secondly, to his failure to understand that he saw more than his generals below could see; therefore he did not take pains in wording his orders to make it plain to them that explanation of his meaning was not needed.⁶

⁵ Christopher Hibbert, *The destruction of Lord Raglan: A tragedy of the Crimean war*, London, 1961, p. 218.

⁶ W.H. Russell, *The great war with Russia*, London, 1895, p. 136.

While this comment contained a certain amount of truth, Russell's tone suggested that he had realised these facts during the actual event and that he had not been as much in the dark as everyone else at the time. By 1895, when he wrote these comments, he had the advantage of having read the numerous accounts of the charge that had been published. His habit of writing such negative comments about Lord Raglan at such late date is often viewed by historians of the war as being unfair.

There were also serious questions raised regarding the possibility of Russell's dispatches providing information to the Russians. Russell dismissed this after the war, saying the Prince Gorchako, commander of the Russian 6th Corps, had told him after the war that *The Times* had provided him with no new information.⁷ Prince Menshiko, commander-in-chief of the Russian forces in the Crimea, later stated that he did obtain information from British newspapers and that one copy of *Illustrated London News* provided more intelligence than a dozen spies.⁸ Russell excused himself by stating that it was up to his editor, Delane, to delete any sensitive material from his dispatches. This was a somewhat lame defence as he knew that Delane was desperate for new information and that he would publish his dispatches in their entirety. Raglan and his staff, and other officers were not convinced that Russell's writings were not of major use to the enemy. Tsar Nicholas I had once stated 'We have no need of spies; we have *The Times*', and this was foremost in Raglan's mind when he considered Russell's dispatch of 23 October 1854, which contained accurate details of the dispositions of the army and also told of the army's shortage of ammunition, engineering equipment and even gave the exact location of Raglan's headquarters and the gunpowder mill. *The Times* editorial of 7 December 1854 admitted that the dispatches had 'gone to the verge of prudence'.

In another dispatch of early November, Russell pointed out that the army's weakest point was its thinly defended Eastern flank. Lord Burghersh stated 'This infernal *Times* is inviting the Russians to attack our weakest point!'⁹ Russell was obviously going too far and, on 13 November 1854, Raglan wrote to Lord Newcastle stating that Russell's October dispatch was 'invaluable to the Russians and to the same degree detrimental to Her Majesty's troops'. Raglan continued 'the innocency of his intention does not diminish the evil he inflicts, and something should be done to check so pernicious a system at once'.¹⁰ He concluded 'I do not propose to take

⁷ Hibbert, *The destruction of Lord Raglan*, p. 160. Gorchakov replaced Menshikov as the Russian commander-in-chief in February 1855.

⁸ Some of the maps in the *Illustrated London News* showed the exact positions of allied batteries.

⁹ Lieutenant-Colonel Francis W.H. Fane, Lord Burghersh, ADC to Lord Raglan in the Crimea. Trevor Royle, *Crimea: The great Crimean war, 1854-1856*, London, 1999, p. 132.

¹⁰ John Sweetman, *Raglan: From the Peninsula to the Crimea*, London, 1993, p. 263.

any violent step, though perhaps I should be justified in doing so'.¹¹ Raglan did ask the deputy judge advocate, William G. Romaine, to approach the various correspondents then in the Crimea and:

Quietly point out to them the necessity of greater prudence in future; and I have no doubt that they will at once see that I am right in so warning them.¹²

Newcastle was also asked to approach Delane and the editors of other London papers and ask them to 'expunge from their papers any information that might prove valuable to the enemy'. From this time Russell tried to include less military information in his dispatches and he was indeed lucky that Raglan did not deal with him more severely. Sidney Herbert, secretary of state at war, wrote 'I trust the Army will lynch *The Times* correspondent'. An officer in the Crimea echoed this statement and was heard to say 'That blackguard Mr Russell of *The Times* ought to be hung'.¹³

Russell had, however, developed a very accurate style of reporting by 1855 and also showed great literary skill. Despite establishment disapproval, his reports of the war achieved great notoriety and served to inform the public of the poor leadership, the lack of supplies, food and medical facilities. Indeed he has been identified as the 'whistle-blower' of the Crimean war. His reports of the battles of the Alma, Balaclava and Inkerman were written in a very patriotic and emotive style. At no time did Russell cast any doubt on the fighting abilities and bravery of the British soldier. His account of the charge of the Light Brigade was read with keen interest in Britain and was the subject of much comment. Russell's Balaclava dispatch is still regarded as a classic example of the work of one of the early war correspondents. The following excerpt illustrates the style of his writing of actual battles:

At ten minutes past eleven, our Light Cavalry Brigade advanced. The whole brigade scarcely made one effective regiment, according to the numbers of European armies; yet it was more than we could spare. As they rushed towards the front, the Russians opened on them from the guns in the redoubt on the right, with volleys of musketry and rifles. They swept proudly past, glittering in the morning sun in all the pride and splendour of war. We could scarcely believe the evidence of our senses! Surely that handful of men are not going to charge an enemy in position? Alas! it was but too true — their desperate valour knew no bounds, and far indeed

¹¹ *Ibidem*

¹² *Ibidem*

¹³ David Murphy, *Ireland and the Crimea*, Dublin, 2002.

it was removed from its so-called better part: discretion. They advanced in two lines, quickening their pace as they closed towards the enemy. A more fearful spectacle was never witnessed than by those who, without the power to aid, beheld their heroic countrymen rushing to the arms of death. At a distance of 1,200 yards the whole line of the enemy belched forth, from thirty iron mouths, a flood of smoke and flame, through which hissed the deadly balls. Their flight was marked by instant gaps in our ranks, by dead men and horses, by steeds flying wounded or riderless across the plain. The first line is broken, it is joined by the second, they never halt or check their speed an instant, with diminished ranks, thinned by those thirty guns, which the Russians had laid with most deadly accuracy, with a halo of flashing steel above their heads, and with a cheer that was many a noble fellow's death-cry, they flew into the smoke of the batteries, but ere they were lost from view, the plain was strewn with their bodies and the carcasses of horses.¹⁴

Had Russell only written this type of dispatch, Lord Raglan would have indeed been happy. His dispatch on the charge of the Light Brigade was perhaps his most influential of the war and it is he who coined the phrase 'the thin red line' when describing the stand of the 93rd Highlanders. His accounts of the other battles of the war were written in a similar patriotic and moving style. Yet, when there were no battles to write of, Russell turned his attention towards the disorganised medical and supply services. He soon became the scourge of the numerous incompetent officers in the Crimea, shocking people at home with his accounts of inefficiency. It was not so much that Russell wrote of the horror of war, but rather that he wrote of the horrors of a war that was being badly managed. His reports from the Crimea were to have major implications as they stirred up such public indignation and anti-government feeling. Perhaps more important, however, were the private letters that he sent to Delane - letters that Delane then passed on to friends in the Commons to read.

The following letter was written to Delane soon after his arrival in the Crimea in September 1854:

The management is infamous and the contrast offered by our proceedings to the conduct of the French most painful. Could you believe it: the sick have not a bed to lie upon? They are landed and thrown into a rickety hut without a chair or a table in it. The French with their ambulances, excellent commissariat staff and boulangerie etc., in every respect are immeasurably our superiors. While these things go on, Sir George Brown only seems anxious about the men being clean-shaven, their necks well stiffened and waist belts tight.¹⁵

¹⁴ *The Times*, 14 Nov. 1854.

¹⁵ Philip Knightley, *The first casualty. From the Crimea to Vietnam: The war correspondent as hero, propagandist and myth maker*, London, 1978, p.7.

Russell concluded by asking Delane 'Am I to tell these things, or hold my tongue?' Delane told him to go on writing about what he saw but did not publish some reports as he considered them too critical. Yet he did find a use for these and began to circulate them among cabinet ministers.

It has often been suggested in biographies of Russell that his dispatches from the Crimea led directly to the fall of Lord Aberdeen's administration in January 1855. This is only partly true and, while Russell's dispatches and private letters to Delane undermined Aberdeen's position, they represented just one of several problems facing his administration. Aberdeen, patently not a 'war leader', was a victim of the machinations of Lord John Russell. As Lucille Iremonger put it in her biography of Aberdeen: 'He was to be beset by a Russell abroad as well as a Russell at home. Both would do him unparalleled damage'¹⁶. Delane had taken up Lord John Russell's campaign for the reform of the various government departments that controlled army supplies and backed William Howard Russell's dispatches from the Crimea by writing leading articles which criticised Aberdeen. Delane also continued to circulate Russell's private letters among cabinet members. Palmerston, who had made such impressive speeches throughout 1854, appeared to the public as being imbued with the right kind of fighting spirit. It is ironic indeed, however, that Aberdeen took the ultimate blame for the disorganisation in the Crimea as he was a prime minister who had inherited forty years of neglect of the army when he took office.

While it is untrue to claim that Russell's dispatches brought the government down, he did play a major part in Aberdeen's fall. Aberdeen became associated with failure and the public clamoured for his resignation while his cabinet colleagues looked for a new leader. While it is incorrect to state that Russell was wholly responsible for the fall of Aberdeen's administration in January 1855, his dispatches from the Crimea provided ammunition for men such as Lord John Russell and even his own editor, Delane, who were manoeuvring to oust him.

Russell was directly responsible, however, for the arrival of Roger Fenton, the first war photographer, in the Crimea. The public reaction to Russell's dispatches was so extreme that Prince Albert suggested that a photographer be sent in the Crimea in the hope that some of his images would boost public morale. Fenton had been commissioned by a Manchester print-dealer, Thomas Agnew, to go to the Crimea and produce a series of photographs. Due to the interest of Prince Albert in this project he was granted passage on HMS *Hecla* and even carried letters of introduction from Prince Albert to the divisional commanders. Arriving with his mobile darkroom in March 1855, Thomas Agnew had asked him to avoid photographing anything unpleasant and, as a result, his photographs show happy,

¹⁶ Lucille Iremonger, *Lord Aberdeen*, London, 1978, p. 243.

well-fed and well-clothed soldiers. Many of his photographs show a mixed groups of French and British soldiers in domestic poses around camp fires. Great care was taken to ensure that Fenton's photographs contained no disturbing images; he was only allowed photograph the interior of the Redan after it had been cleared of bodies. His mission in the Crimea can be seen as an effort to play down some of the work of Russell. The photographs Fenton took during the Crimean war were totally different to those taken during the American Civil war. While Fenton deliberately avoided photographing dead bodies, American Civil war photographers used their work to support newspaper reports of the horror of the war.¹⁷

It must be said, however, that Russell's dispatches from the Crimea had one great positive effect — the improvement of the conditions in the army. By the beginning of 1855 the army realised that all their shortcomings would be detailed in the pages of *The Times* and massive efforts were made to improve the supply situation and medical services. Perhaps the best tribute paid to Russell came from his fellow-Irishman and war correspondent, Edwin Lawrence Godkin. Godkin later wrote in his memoirs:

If I were asked now what I thought the most important result of the Crimean War, I should say the creation and development of the 'special correspondents' of the newspapers. The real beginning of newspaper correspondence was the arrival of 'Billy' Russell with the English Army in the Crimea. He was then a man of mature age, had had a long newspaper experience, and possessed just the social qualities that were needed for the place. In his hands correspondence from the field really became a power before which generals began to quail.¹⁸

It is impossible in the space of this article to go into great detail regarding Russell's dispatches. Nicholas Bentley's *Russell's dispatches from the Crimea* (London, 1966) and Andrew Lambert and Stephen Badsey's *The war correspondents: the Crimean war* (London, 1997) are well-edited and comprehensive collections of his Crimean dispatches.

¹⁷ Asquith, Stuart. 'D (London Irish Rifles) Company' in *Regiment*, no. 35, March 1999, p. 50.

¹⁸ Rollo Ogden, *The life and letters of Edwin Lawrence Godkin*, New York, 1907, pp 102-3.

The later career of William Howard Russell

On his return from the Crimea, Russell was given an honorary doctorate by Trinity College, Dublin, and later covered the Indian Mutiny, the American Civil war, the Austro-Prussian war, the Franco-Prussian war and the Zulu war. He also transformed himself from being the scourge of the establishment into being an accepted figure in political and military circles. He stood as a Conservative candidate for Chelsea in 1869 and, although defeated remained a supporter of the party. A friend of the Prince of Wales, the future Edward II, he accompanied him during his tour of the Near East and India in 1875-6. Russell also maintained contacts with the military, founding the *Army and Navy Gazette* in 1860. He was keenly interested in the Volunteer Rifle Corps, which were raised in 1859 due to the mounting fears of French invasion. Russell wrote a training booklet for these corps, *Rifle Clubs and Volunteer Corps* (London, 1859), and was one of the first officers of the 28th Middlesex (London Irish) Rifle Volunteer Corps when it was formed in 1860¹⁹

A friend of Thackeray and Dickens he was knighted in 1895 and made a C.O. in 1902. He died in 1907 and was buried in Brompton cemetery. Two years after his death, a memorial bust was unveiled in the crypt of St. Paul's Cathedral. The plaque on the memorial described him as 'the first and greatest of War Correspondents'. By the end of his life, therefore, he had changed his position in society entirely. In 1856 he returned from the Crimea a figure hated by the military and political establishment. By the time of his death he was accepted in both military and political circles. Fundamentally Russell was not a revolutionary but a reformer who wished to work within the system of his day. In many ways the Crimean correspondents were a unique group as they operated without being under any form of government control or censorship. Despite the efforts of Lord Raglan to curb their activities, they were, in reality, only answerable to their respective editors. General Sir William Codrington, who succeeded Lord Raglan as commander of the British army in the Crimea, consulted Lord Panmure, the new secretary of state for war, regarding methods of restraining the press. Panmure, rather weakly, suggested that they should:

Put it to their patriotism and honour whether they would endanger the success of the army by premature and improper publication of its number, conditions etc.²⁰

¹⁹ Asquith, Stuart, 'D (London Irish Rifles) Company' in *Regiment*, no. 35, March 1999, p. 50.

²⁰ Knightley, *op. cit.*, p. 16.

Codrington was prepared to go somewhat further and, in February 1855, issued an order which authorised the removal of a correspondent who had published information that could have been useful to the Russians. This order also authorised the removal of any other correspondents who published sensitive information and it marked the beginning of military censorship. While the Crimean war was effectively over at this stage, Codrington's order served as a precedent and the press was strictly controlled in subsequent wars, especially the Boer war and the First World War. Russell had operated free from such restraints and this is reflected in the graphic way in which he described the shortcomings of the army's administration in the Crimea.

IMPRESIILE LOCOTENENTULUI CHARLES GEORGE GORDON DIN MOLDOVA, MAI 1856 – APRILIE 1857

ADRIAN-SILVAN IONESCU

În timpul Războiului Crimeii, Charles George Gordon (1833-1885) – cel ce, mai târziu, avea să devină un brav general, poreclit Gordon Chinezul, pentru înfrângerea răscoalei din Taiping, și Gordon Pașa când, ca guvernator general al Sudanului, a rezistat unui asediu de 317 zile în Khartoum, unde și-a și dat viața eroic – era un tânăr locotenent de geniu, trimis pe front în decembrie 1854 și ajuns la Balaclava pe 1 ianuarie 1855. Deși rănit pe 6 iunie, ia totuși parte la asaltul Redanului pe 18 iunie. Apoi este trimis cu expediția ce asedia fortăreața Kinburn de la confluența Niprului cu Bugul și, ca genist, contribuie la demolarea docurilor portului Sevastopol. În luna mai 1856 este trimis, împreună cu alți camarazi, în Basarabia, pentru a trasa noua graniță dintre Rusia și principatul Moldovei. Pentru că era foarte muncitor și bun cartograf, primește funcția de comisar adjunct. Activitatea comisiei se prelungește mult peste așteptările inițiale pentru că partea rusă făcea tot posibilul să întârzie finalizarea hărților și găsea tot felul de pretexte pentru a nu preda teritoriul Basarabiei către Moldova. Oricum, lucrările sunt încheiate după 11 luni, în aprilie 1857¹.

În tot acest timp, locotenentul Gordon a ținut legătura cu familia, în special cu sora sa, printr-o bogată corespondență ce a fost dată publicității, sub îngrijirea lui Demetrius C. Boulger, în vara lui 1884, cu 6 luni înaintea morții bravului militar, când acesta se afla asediat în Khartoum. Volumul poartă titlul *General Gordon's Letters from the Crimea, the Danube and Armenia, August 18, 1854, to November 17, 1858*, Chapman and Hall, London, 1884.

Necunoscută până acum la noi, această corespondență completează, în mod salutar, informațiile despre trasarea granițelor după încheierea conflictului, relatată cu imediatețe și umor de unul dintre participanții direcți la această acțiune, locotenentul Charles George Gordon.

Aducem și pe această cale mulțumirile noastre călduroase doamnei dr. Angela Jianu, istoric din Yorkshire, Marea Britanie, pentru că ne-a pus la dispoziție, cu generozitate și dezinteres, fotocopiile paginilor referitoare la misiunea lui Gordon în Moldova. Capitolul dedicat misiunii lui Gordon în Moldova este intitulat *Scrisori de la Dunăre*.

Locotenentul Charles George Gordon părăsise Constantinopolul pe 20 mai 1856 și ajunsese la Galați pe 23 mai, cu o oprire la Varna, loc pe care îl caracterizează drept „un singuratic oraș turcesc” totalmente neinteresant. Pe Dunăre

¹ Toate informațiile biografice, Leslie Stephen, Sidney Lee (ed.), *Dictionary of National Biography*, vol. XXII, London, 1890, p. 169-176.

pătrunde cu un vapor al Lloyd-ului austriac, prin canalul Sulina „care nu este mai lat decât un sfert de milă iar epavele a douăzeci de vase zac acolo.”²

La Galați îi cunoaște pe ceilalți membri ai comisiei de trasare a noii granițe: din partea Franței era un colonel iar din partea Rusiei și Austriei câte un general. Generalul rus a protestat față de prezența unui comisar moldovean argumentând că acesta nu fusese prevăzut în Tratatul de la Paris. Gordon însă presupunea că aceasta era o metodă vicleană folosită de ruși pentru a temporiza începerea lucrărilor comisiei, deoarece era necesar să se aștepte câteva zile pentru lămurirea situației.³

Misiunea comisiei era de a merge de-a lungul graniței și de a compara detaliile din teren cu hărțile rusești iar dacă acelea erau incorecte, trebuiau corectate de autor și de colegul său, locotenentul James⁴.

Având ocazia să observe ținutul și situația lui economică, el remarca blândețea formelor de relief și ieftinătatea produselor: „Moldova pare să fie formată dintr-un teren jos, cu dealuri unduitoare. Prețurile sunt aici foarte mici: doi și trei penny funtul de carne iar porumbul la fel de ieftin”⁵.

Comisia pleacă din Galați pe 7 iunie și următoarea scrisoare este expediată pe 9 iunie din Bolgrad. Gordon se miră că rușii se poartă foarte curtenitor și amabil cu ei, englezii, chiar și ofițerii care luptaseră la Sevastopol și le fuseseră oponenți direcți. Oricum, englezii deveniseră obiectul curiozității localnicilor: „Rușii sunt neobișnuit de politicoși. Te-ar fi făcut să râzi văzând felul în care lumea se îngrămădea în jurul nostru ca și când am fi fost fiare sălbatice. Am întâlnit câțiva ofițeri ruși de la Sevastopol; și ei erau foarte politicoși.”⁶ Amabilitatea mergea atât de departe încât comisarilor britanici le fuseseră puși la dispoziție 4 cazaci care să le slujească drept ordonanțe și escorte în același timp. „Foarte probabil în acest cadou era strecurat și puțin spionaj”, comenta autorul⁷.

Peisajul întâlnit pe drumul de la Reni până la Bolgrad nu era prea spectaculos: „Am traversat Prutul lângă Reni. Este lat de aproape patruzeci de yarzi [36,57 m] și are un curent bun; dar mai departe de Reni nu este aproape deloc vegetație. [...] Ținutul de aici [Galați] și până la Reni este foarte plat, cu mici viroage și se află la circa 160 picioare [48,80 m] deasupra nivelului mării. Este semănat cu porumb pe mari suprafețe ce par nesfârșite deoarece nu există garduri vii sau pomi ci doar o câmpie înaltă. Câteva sate se află în fundul viroagelor, unde se poate găsi apă.”⁸ Ceea ce l-a impresionat a fost, însă, o invazie de lăcuste pe care grupuri de țărani încercau să le alunge de pe câmp și să le îngroape într-un șanț, procedeu cu slab randament, după părerea lui Gordon: «În drumul nostru aici am întâlnit o migrație de „țopăitoare” adică tinere lăcuste înainte de a le creaște arpile.

² Demetrius C. Boulger (ed.), *General Gordon's Letters from the Crimea, the Danube and Armenia, August 18, 1854, to November 17, 1858*, London, 1884, p. 104.

³ *Ibidem*, p. 105.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 106.

⁷ *Ibidem*, p. 108.

⁸ *Ibidem*, p. 106.

Pământul era complet negru de ele și mai multe grupuri de optzeci până la o sută bărbați și băieți, aliniați de-a lungul acestor mari întinderi, se străduiau, cu bucăți de pânză legate de bețe, să împingă lăcustele spre drum unde ele cădeau într-un șanț tăiat special în acest scop și unde își încheiau cariera. Pe când cădeau în el acesta era umplut. Acesta este, de bună seamă, un mod foarte ineficient de a scăpa de ele.»⁹

Pe 16 iunie pleacă din Bolgrad pentru a merge să verifice hărțile pe malul Prutului. Programul de lucru era obositor: se sculau devreme pentru a începe activitatea la 4 dimineața spre a o încheia când se întetea căldura¹⁰. Satele prin care treceau erau mizere, la fel și casele în care erau găzduiți. Pentru a evita murdăria acestora, Gordon prefera să doarmă în propriul cort. Pentru a face rost de provizii s-a deplasat la Chișinău, la distanță de 80 mile (circa 130 km), folosind căruța de poștă trasă de trei cai, plătită foarte ieftin, cu mai puțin de o liră. Ce-i drept, vehiculul era foarte prost¹¹. Ținutul străbătut îi place mai mult decât cel din jurul Bolgradului, dealurile erau mai înalte și împădurite. Gordon era pasionat vânător, așa că este atent și la faună, ce aici era mai bogată: iepuri de câmp, potârnichi, dropii și pelicani.

Expeditorul presupunea că și-ar putea sfârși activitatea în luna octombrie, deși se îndoia, pentru că „rușii sunt la fel cum sunt de obicei, găsind multe greutăți acolo unde nu există.”¹²

Gordon a părăsit satul Destingie pentru a se duce la Iași, în vederea ridicării corespondenței, trecând prin Leoveni, Huși și Vaslui. A folosit din nou căruța de poștă, ușoară și rapidă, dar incomodă, cu care a gonit prin ploaie și a pierdut chiar una dintre roți: „Am călătorit în căruța poștei, un fel de cărucior de bagaje cu roțile plasate jos, fără arcuri, foarte ușoară și totalmente deschisă, cu patru cai, care se izbește în mare viteză de hârtoapele drumului. Prin ploaie, am fost într-o absolută murdărie. M-am descurcat destul de bine neștiind nici o vorbă din limba [țării]. O dată am pierdut o roată.”¹³

La Iași, unde a stat 3 zile, s-a simțit foarte bine, a fost prezentat domnitorului Grigore Alexandru Ghica, care l-a primit cu amabilitate. A pătruns în înalta societate, care era interesată de politică, deopotrivă doamnele și domnii, în legătură cu unirea sub sceptrul unui domnitor străin, așa cum stipulase Tratatul de Pace de la Paris. Tunica sa roșie a devenit centrul atenției unanime, după cum mărturisea autorul. Orașul era frumos, dar viața era scumpă; societatea înaltă era franțuzită și locuia mare parte a timpului la Paris din împrumuturile făcute, cu dobânzi grele, la evreii din oraș: „Îmi plac foarte mult Iașii. Lumea era foarte politicoasă și mi-a pus multe întrebări. Am fost dus să-l vizitez pe Hospodar, prințul Ghika, care a fost, la fel, foarte politic. Doamnele și domnii sunt, în prezent, foarte preocupați de politică, de unirea principatelor sub un prinț străin.

⁹ *Ibidem*, p. 106-107.

¹⁰ *Ibidem*, p. 108-109.

¹¹ *Ibidem*, p. 108-109.

¹² *Ibidem*, p. 109.

¹³ *Ibidem*.

Orașul e frumos dar traiul este mult mai scump ca la Londra. Boierii trăiesc în străinătate, la Paris, mare parte a vieții iar societatea este complet franțuzească. Sunt aproape 30.000 de evrei în Iași care trăiesc pe spinarea acestor boieri, cerând 200 la sună [dobândă]. Recoltele promet să fie extraordinar de bune anul acesta. Am mers la Iași cu depeșe și pentru a-i aduce lui Stanton un cifru. Am stat acolo trei zile. Prințul întreține un mare fast [la curte] și i-am fost prezentat cu mare ceremonie. Uniforma englezească produce o imensă senzație.”¹⁴

Din capitala Moldovei a cumpărat o caleașcă pentru comandantul său, colonelul Stanton, cu care s-a deplasat foarte rapid și comod, tras de 6 până la 8 cai, pe o ploaie teribilă, până la Galați unde a făcut o oprire de doar 2 ore și apoi, mai departe, până la Bolgrad.

Pe 17 iulie se afla la Akermann, la gura Nistrului, de unde completa scrisoarea precedentă, încă neexpediată. La acea dată comisia parcursese întreaga lungime a graniței, de la Katomori pe Prut la Boma Sola, pe malul Mării Negre, distanță estimată la circa 200 mile (circa 321,800 km)¹⁵. Ținutul din jurul orașului Akermann era nisipos și ondulat, nicidecum plat și jos, așa cum dădeau să se înțeleagă hărțile rusești. Abia în acel moment se lua decizia asupra liniei de frontieră pe hărți, după care urmau să amplaseze pe teren stâlpii de graniță. Se estima că activitatea comisiei nu va mai dura decât 2 luni și jumătate.

Gordon trecea, cu ușurință, de la tonul serios la cel glumeț. Astfel, el scria sorei sale: „Cred că vrei să aduc acasă o soție rusoaică; dar sunt sigur că nu ai admira doamnele rusoaice pe care le-am văzut eu.”¹⁶

Anunță că se va duce la Odesa, apoi revine cu descrierea aceluia loc plin de evrei. Epistolierul consideră că aceștia reprezentau grosul populației. De altfel, el constata: ”Rusul veritabil este un lucru foarte rar aici. Doctorii, preoții, negustorii și mecanicii sunt germani, greci, armeni și evrei.”¹⁷

La Odesa îi ajunsese vestea că Barbu Știrbei părăsise scaunul domnesc al Țării Românești; acesta fusese un simpatizant al austrieșilor. Aceștia intenționau să mai ocupe principatele și în timpul acelei ierni dacă până atunci nu se definitivase trasarea graniței cu Rusia. Austrieșii erau totalmente împotriva unirii celor două țări surori. Despre Grigore Alexandru Ghica, domnitorul Moldovei – pe care îl cunoscuse la Iași – știa că era favorabil unirii¹⁸. Într-un post-scriptum anunța că a deprins puțin rusește și-și scria numele cu caractere slave. Încă nu părăsise orașul Akermann pe 23 august și-și continua epistola exprimându-și speranța că, în 10 zile, vor pleca de acolo pentru a stabili granița pe teren. Dar lucrările trenau. Se plângea de noul comisar secund turc, prințul Grigore Sturdza, care „se ceartă mereu cu rușii și târăgănează lucrul.”¹⁹ Și grupului britanic i se mai alăturase un membru,

¹⁴ *Ibidem*, p. 110.

¹⁵ *Ibidem*, p. 111.

¹⁶ *Ibidem*, p. 112.

¹⁷ *Ibidem*, p. 113.

¹⁸ *Ibidem*, p. 114.

¹⁹ *Ibidem*.

maiorul John Stokes din Corpul Regal de Geniu, care avea sarcina de a studia mijloacele de îmbunătățire a navigației pe Dunăre. În acel moment comisia lucra la planurile frontierei ce trebuiau trimise guvernului, la Londra, iar activitatea era foarte neplăcută.

O nouă scrisoare este redactată la Galați, pe 29 septembrie. Sosise aici pentru două zile, venind de la Bolgrad, unde era staționat în acel moment, ocupat cu executarea planurilor graniței, care erau în număr de 32. Se discuta atunci de ce parte a graniței să fie inclus Bolgradul: guvernul francez lăsase la latitudinea rușilor rezolvarea acestei probleme, dar guvernul britanic, împreună cu cel turcesc și austriac, voiau ca Bolgradul să fie cedat Moldovei. „Va fi un mare triumf asupra rușilor dacă am dispune de el, în pofida lor și a francezilor. Mă aștept la un fierbinte război al hârtiilor ce se desfășoară acum între guvernele noastre în acest sens”, conchide expeditorul²⁰. Mai departe descrie climatul blând și bogăția Basarabiei: „Clima este încântătoare în Basarabia. Doar acei oameni care trăiesc rău și mănâncă cantități enorme de pepeni și alte lucruri similare se îmbolnăvesc. Este un ținut formidabil pentru pepeni galbeni, tărtațuțe, dovleci, etc. De toate culorile, formele și mărimile. A început recoltarea strugurilor – nu prea mulți în acest an. Totuși, cred că vinul lor nu e altceva decât oțet prost. Culturile de porumb nu sunt prea productive. Am luat aici caviar la preț relativ ieftin.”²¹

Pe 10 noiembrie 1856 se afla la Chișinău și participase la o vânătoare împreună cu superiorul său, colonelul E. Stanton, cu locotenentul E.R. James, cu prințul Grigore Sturdza, colonelul Besson, comisarul francez și cu vreo 10 funcționari ruși, însoțiți de circa 200 de țărani. Fuseseră în total 50 de puști, dar, la început, recolta a fost destul de slabă: „Pădurea era la aproximativ douăzecișicinci de mile de Chișinău așa că am dormit într-un sat în noaptea precedentă iar a doua zi am înconjurat o porțiune de pădure și am început operațiile. Nu am tras un foc în prima zi; iar rezultatul nostru, în total, au fost cinci vulpi, douăzecișiopt de iepuri și nici un lup. Ziua următoare am mers într-altă pădure și am înconjurat un loc unde țărani văzuseră niște lupi în noaptea dinainte. Noi, trăgătorii, eram de obicei plasați nu mai departe de douăzecișicinci de yarzi [22,86 m] unul de altul pentru a face imposibilă scăparea unui lup. Totuși noi am neglijat la un moment dat această prevedere și am pierdut șapte lupi, pentru că erau nouă în pădure și doar doi au fost uciși. Patru vulpi și douăzecișicinci de iepuri au completat recolta. Eu am tras patru focuri și am ucis doi iepuri; Stanton a ucis ieri o vulpe și azi un iepure. Nu este o distracție rea, dar mai degrabă un măcel pentru că iepurii, lupii etc. încearcă și reușesc să rupă liniile și fug prin două rânduri de puști până sunt uciși. Am tras într-un lup și l-am lovit, dar a scăpat. Aveam alice mici, nr. 4, iar el era în tufiș. Am avut și ogari la marginea pădurii care alergau iepurii ce scăpau de trăgători. Lupii sunt mai mari decât câinii și au falci mai mari. Sunt cumpliti iarna și atacă oamenii; este încă prea devreme pentru ei să facă asta. Pe aici sunt și cerbi mici, dar n-am văzut nici unul cu această ocazie. Aș fi dorit să fii cu noi la vânătoare... Anul acesta am ucis aproape 100 capete de diferite soiuri de vânat și îți voi trimite o descriere a

²⁰ *Ibidem*, p. 116.

²¹ *Ibidem*.

următoarei noastre vânători.”²² În încheierea epistolei își exprima bănuiala că vor mai fi reținuți până în aprilie următor, mai ales că problema Bolgradului încă nu se rezolvase. Comisarii ruși încercau să obțină de la guvernul francez schimbarea colonelului Besson, pentru că nu le plăcea cum îi trata acesta. Localnicii încercau să profite cât mai mult de pe urma ofițerilor occidentali și-i înșelau pe față ori de câte ori se ivea prilejul, fapt ce-l face pe Gordon să noteze, cu năduf: „Rușii ne fură aici din toate părțile.”²³

O altă nemulțumire a locotenentului britanic, exprimată într-o misivă către alt destinatar, datată tot 10 noiembrie, este legată de serviciile poștale rusești, pentru că scrisorile le erau deschise și totdeauna se percepeau sume inexplicabil de mari pentru orice expediție. Pe deasupra, negustorii ruși îi jecmăneau pentru orice marfă, care totdeauna era de calitate foarte proastă și nu dura la o folosință îndelungată: „Rușii sunt oamenii care taie scrisorile și fac totul pentru a enerva pe cei ce scriu scrisori. Prețurile lor sunt absurd de mari și fiecare scrisoare primește o chitanță de la oficiul poștal. [...] Nu îți poți imagina felul în care ne pradă comercianții ruși și, pe lângă aceasta, mărfurile lor sunt așa de proaste încât se rup în bucăți când le întrebuițezi. Detest negustorii din Rusia pe care i-am văzut aici și nu am auzit nici un lucru bun despre ei. Ei fac o glumă din a-i jefui de comisari.”²⁴

Iarna începuse destul de devreme, încă de la 6 noiembrie ninsese și se lăsase înghețul. În scrisoarea expedită tot din Chișinău pe 18 noiembrie, Gordon se plânge că înalta societate locală este rezervată față de comisari. Doar colonelul francez fusese invitat la ceai de guvernator, apoi jucaseră cărți și, la sfârșit i se percepușe oaspetelui o sumă de bani pentru pachetul de cărți, fapt ce-i consternase pe toți, exceptându-l pe inițiatorul acelei taxe, care era obișnuit să stoarcă din plin chiar din fondurile destinate comisiei, darmită din banii personali ai comisarilor. Corespondentul este stupefiat de aceste practici: „Rușii au încă aversiune pentru comisari și (deși nu m-aș fi dus chiar dacă ar fi fost vreo societate) nimeni nu s-a gândit să invite pe comisari la dineu, nici chiar guvernatorul Basarabiei. Comisarii au fost la un singur dineu public și aceasta a fost totul. Guvernatorul general al Basarabiei l-a invitat pe colonelul Besson, comisarul francez, la ceai iar după aceea au jucat whist, și a trebuit să-i plătească guvernatorului 6,8 silingi pentru folosirea pachetului de cărți! Suntem asigurați că guvernul rusesc dăduse 36.000 de ruble pentru întreținerea și cazarea noastră în condiții bune, în schimb, oficialitățile au băgat totul în propriile buzunare. Nu spun aceasta pentru că mi-ar place să fac cunoștință cu ei, ci pentru a-ți da o idee despre câștigurile lor suplimentare.”²⁵

De altfel, chiar existența comisiei începuse să fie pusă sub semnul întrebării și amenințată cu dizolvarea, pentru că partea rusească nu voia să cedeze Bolgradul „și nu aș fi surprins dacă rușii ar refuza să cedeze ceva”, adăuga autorul²⁶. În

²² *Ibidem*, p. 117-118.

²³ *Ibidem*, p. 118.

²⁴ *Ibidem*, p. 119.

²⁵ *Ibidem*, p. 120.

²⁶ *Ibidem*, p. 121.

consecință, comisarii puterilor europene erau șicanați prin orice mijloace. Sub pretextul carantinei, desființată între timp, scrisorile erau perforate iar cenzura era foarte activă și înnegrea tot ceea ce nu era convenabil pentru autoritățile imperiale în ziarele străine ce le soseau comisarilor: „Voi încerca să-ți trimit un jurnal care a trecut prin chinurile cenzorului rus ce negrește toate subiectele care displac guvernului. Scrisorile sunt înțepate doar pentru a enerva lumea, deoarece în prezent nu mai există carantină.”²⁷ Cu toată opoziția locală, comisia dunăreană își începuse activitatea și avea să și-o intensifice peste o lună, când îngheța fluviul. Se răcise și vremea iar transportul se putea face acum cu săniile pe zăpadă, deși, la câte o ușoară încălzire, aceasta se desgețea așa că țărani, plecați de acasă pe omătul gros, erau obligați să-și târască vehiculele prin noroi la întoarcere. În aceeași epistolă, Gordon face scurte caracterizări colegilor cu care lucra și reiterează antipatia unanimă pe care o aveau față de oficialitățile țariste: „Maiorul Stokes are familia la Galați. Stanton este un excelent comisar și este foarte mult iubit de ceilalți. Colonelul Besson, comisarul francez, locuiește cu noi; este foarte vioi, mai bun decât marea majoritate a francezilor. Nu-i plac nici lui rușii mai mult decât nouă, în pofida guvernului său.”²⁸

Pe 6 decembrie, data următoarei epistole, iarna se instalase în toată plenitudinea la Chișinău, termometrul scăzuse mult sub 0 grade și avea să rămână așa încă două luni. Dar comisarii primiseră o locuință mare și confortabilă. Chiar pe acel timp nefavorabil, ajunge în capitala Basarabiei celebrul reporter de front William Howard Russell²⁹, venind de la Moscova în compania unui concetățean. El aducea vești proaspete de la Sevastopol, unde niște geniști americani angajați de ruși urmau să încerce a scoate la suprafață navele scufundate în timpul campaniei pentru blocarea portului în fața pericolului iminent al atacului flotei aliate. Gazetarul era însoțit și de un traducător care, până la urmă, s-a dovedit a fi un hoț nedemn de încrederea acordată: „Dl. Russell, corespondentul lui *Times*, și un tiz deal nostru, un domn Lewis Gordon, au venit aici în drumul lor din Crimeea spre Anglia. Dl. Russell a călătorit pe uscat de la Moscova, făcând treisprezece zile până la Sevastopol. Sevastopolul, spune el, este exact cum a fost lăsat. Nu s-a făcut încă nimic și va rămâne neatins timp de doi ani. Geniștii americani în serviciul rusesc speră să fie capabili a scoate din nou la suprafață vasele scufundate (șaptezecișapte la număr). Dl. Russell avea cu el un interpret care servise la intendența noastră în Crimeea. Dorea să-l luăm noi dar, spre norocul nostru, nu am făcut-o; pentru că am primit o notă de la dl. Russell, datată în Cernăuți, la frontiera austriacă, în care ne avertiza în privința zisului interpret, care fugise și luase cu el o haină din piele de capră, cizme și lanțul de la trăsura lui Russell.”³⁰

Rușii continuau să se poarte cu răceală față de comisari și erau supărați de zvonul cedării Bolgradului. Dacă zvonul se adevărea, existau perspective ca

²⁷ *Ibidem*, p. 121-122.

²⁸ *Ibidem*, p. 121.

²⁹ David Murphy, *Ireland and the Crimean War*, Dublin, 2002, p. 170-180; Paul Kerr, Gerogina Pye, Teresa Cherfas, Mick Gold, Margaret Mulvihill, *The Crimean War*, London, 1997, p. 70

³⁰ Demetrius C. Boulger (ed.), *op. cit.*, p. 122-123.

activitatea comisiei să se încheie în martie iar luna următoare să se întoarcă acasă. În încheierea misivei îi relata destinatarului despre stampele cu imagini din campanie, pe care le achiziționase pentru acesta și care erau totalmente fanteziste: „Am pentru tine câteva planuri și frumoase planșe cu principalele evenimente ale războiului în viziunea rușilor. Au cea mai absurdă idee despre subiect, după cum vei vedea.”³¹

În scrisoarea din 29 decembrie, Gordon se arăta din nou nemulțumit de serviciile poștale rusești, pentru că o scrisoare făcuse 9 zile de la Iași la Chișinău. Oricum, orașul acesta i se părea foarte trist și plicticos, deși mâncarea era ieftină, în special carnea, cu toate că articolele de băcănie erau extrem de scumpe: „Poșta este infamă în Rusia. Scrisorii tale îi luase nouă zile să ajungă de la Iași. [...] Chișinăul este ultimul loc în care mi-ar place să rămân; este atât de oribil de trist. [...] Produsele alimentare sunt aici foarte ieftine, carnea fiind cam doi penny pudul; pe de altă parte băcănia este exorbitant de scumpă.”³² Sunt date informații și despre ceilalți membri ai comisiei. Câțiva plecaseră, precum colonelul Besson, ce se dusesse la Iași, iar Derviș Pașa la Constantinopol. Pe cel din urmă îl aprecia pentru că vorbea bine englezește și era foarte reprezentativ pentru poziția sa înaltă. Comisarul țarist era, de fapt, un origine franceză, și un tip foarte abil: „Fanton, comisarul rus este un bătrân foarte viclean, plin de șiretlicuri avocățeste; este francez prin naștere dar naturalizat în noua lui țară.”³³

Pe 9 ianuarie expeditorul își informează rudele că rușii au acceptat să renunțe la Bolgrad în schimbul unei compensații teritoriale echivalentă cu aceea cedată. Aceasta schimba mult situația și el împreună cu ceilalți camarazi ce se ocupau de cartografierea zonei; trebuiau să refacă jumătate din planurile abia terminate, fapt ce-l exaspera pe Gordon, deși era încântat că fusese câștigată partida. În consecință, aveau să plece foarte curând pe teren, în pofida frigului, pentru a pune stâlpii de hotar: „Rusia a cedat Bolgradul și a primit în schimb o porțiune din teritoriu egală celei predate, atât în ceea ce privește numărul locuitorilor, cât și ca suprafață de pământ. Acest mod de compensare ne va face să reluăm mai mult de jumătate din muncă. Aproape îmi terminasem planurile și o jumătate din acestea vor trebui redeseinate. Totuși, este o consolare să știi că această chestiune e rezolvată. Toate acestea le-am aflat prin telegraf, de la Paris și, prin același mesaj, am înțeles că trebuie să plecăm imediat să lucrăm pe frontieră pentru a o finisa până la 30 martie și astfel să permitem ca teritoriul cedat să fie înmănat în acea zi moldovenilor. Plecăm în câteva zile, deși termometrul este la 4 grade. Îți poți imagina cât se grăbesc pentru a termina aceasta. [...] Deși atât de frig, nu este prea multă zăpadă iar vremea este frumoasă, senină, minunată pentru sanie. [...] Pentru această călătorie vom pune să ne prindă tălpiți la trăsură, dar luăm și roțile cu noi în caz de dezgheț.”³⁴

Deși sperase să părăsească mai repede Chișinăul, pe 12 ianuarie corespondentul se afla tot acolo. Promitea celor de acasă că va încerca să facă rost de setul complet de fotografii cu Sevastopolul – luate probabil de James

³¹ *Ibidem*, p. 123.

³² *Ibidem*, p. 123-124.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, p. 125-126.

Robertson³⁵, celebrul fotograf – la care avea să adauge și unele realizate de un fotograf francez pe care îl întâlnise pe vaporul austriac, pe Dunăre – probabil Léon-Eugène Méhédin³⁶. Colecționase, de asemenea, un număr impresionant de stampe, 56, cu scene din război și portrete de generali ruși³⁷. În continuare mai erau date câteva informații interesante precum faptul că, în acea zi era serbat anul nou rusesc, după calendarul vechi, iar lumea își făcea vizite. Temperatura se ridicase tocmai când ei voiau să folosească trăsura drept sanie iar glodul era foarte gros și înalt pe străzi, ajungând până la osia trăsurii. Numărul locuitorilor din teritoriul cedat rușilor era destul de mare, 154.000 de oameni.

Nici pe 29 ianuarie nu părăsise Chișinăul. Între timp făcuse multe cunoștințe agreabile printre românii care aveau moșii în acele locuri. Toți se recomandau drept prinți iar blazoanele lor, după care Gordon făcuse câteva schițe, erau insolite și, probabil, fanteziste: „Am făcut cunoștință cu multe persoane foarte drăguțe care sunt deosebit de amabile. Sunt moldoveni, dar dețin proprietăți în Basarabia. [...] Aici sunt mulți prinți și prințese, pentru că toți copiii de prinț au același titlu, așa că îți poți imagina cum se înmulțesc. Blazoanele lor sunt foarte neobișnuite. Includ unul pentru a-l cerceta. Este ca un trofeu de război.”³⁸ Epistola este completată cu câteva știri privind ținutul ce urma să fie retrocedat Moldovei, ca și despre evoluția vremii: „Teritoriul va fi dat în două părți. Cea de sud cuprinde Ismail, Chilia, Reni și Bolgrad, precum și Delta Dunării. Partea de nord cuprinde zona dintre Prut și Ialpuț. [...] Iarna pare că s-a terminat, dar drumurile sunt la fel de proaste ca în Crimeea pe timpul cel rău iar ținuturile joase sunt inundate de la topirea zăpezilor. Până acum Dunărea nu a înghețat anul acesta, ceea ce este un fenomen extraordinar.”³⁹

Pe 9 februarie 1857 trimitea o nouă scrisoare din Bolgrad, unde ajunsese cu trasarea frontierei după ce părăsise, în sfârșit, Chișinăul, pe 31 ianuarie, pe o vreme foarte friguroasă. Spre a oferi o idee asupra temperaturii scăzute din acel loc menționează că, o zi înainte, sticlele cu sherry înghețaseră, chiar dacă fuseseră învelite în paie⁴⁰.

A revenit, cu bucurie, la Chișinău, pe 15 februarie, pentru că traiul în satele unde fusese încartiruit era mizer. Se bucura și de faptul că societatea orașului petrecea pe cinste până la Postul Mare. Teritoriul urma să fie cedat Moldovei pe 8 martie și erau așteptate oficalitățile moldovenesti pentru a-l prelua. Acest bogat teritoriu avea să adauge un sfert la venitul anual al Moldovei⁴¹.

³⁵ Lawrence James, *Crimea 1854-56. The war with Russia from contemporary photographs*, New York, 1981, p. 11-12, 146-172; Paul Kerr, Georgina Pye, Teresa Cherfas, Mick Gold, Margaret Mulvihill, *op.cit.*, p.45; Adrian-Silvan Ionescu, *Cruce și Semilună. Războiul ruso-turc din 1853-1854 în chipuri și imagini*, București, 2001, p. 176-178.

³⁶ Paul Kerr, Georgina Pye, Teresa Cherfas, Mick Gold, Margaret Mulvihill, *op. cit.*, p. 45; Joëlle Bolloch, *War Photography*, Paris, 2004, p.11-12.

³⁷ Demetrius C. Boulger (ed.), *op.cit.*, p. 127.

³⁸ *Ibidem*, p. 128.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 129.

⁴¹ *Ibidem*, p. 130.

Pe 5 martie, Gordon scria că teritoriul ar fi fost cedat mai demult, dar moldovenii nu erau gata să-l preia. Se aflase că murise caimacamul Teodor Balș iar expeditorul își imagina ce lupte se dădeau între pretendenții la acea înaltă funcție de care el sesizase că depindea unirea principatelor: „Contele Stroganoff, guvernatorul general al Micii Rusii este aici în legătură cu cedarea teritoriului. Ar fi fost predat cu câțva timp mai înainte dacă moldovenii ar fi fost gata, dar ei sunt îngrozitori în orice afacere. Chiar acum am aflat de la Iași că a murit caimacamul Balș. A murit de boală de plămâni. Vor urma formidabile intrigi în privința succesorului său, căci de acesta va atârna greu chestiunea unirii.”⁴² În încheiere notează câteva observații ciudate legate de credincioșii locali și de slujbele religioase: „Majoritatea lumii de aici postește. Duminică este la catedrală o mare ceremonie în cursul căreia sunt blestemate toate naționalitățile care nu aparțin Bisericii Ortodoxe (grecești). Rușii sunt oarecum rușinați de această ceremonie și va avea loc devreme pentru a-i împiedica pe străini să asiste.”⁴³

În scrisoarea datată 30 martie și expediată tot din Chișinău, Gordon își anunța familia că lui și camarazilor li se ordonase să părăsească Moldova și să se deplaseze la granița asiatică a imperiului rusesc, în Armenia, pentru a îndeplini aceeași activitate de cartografiere și trasare a graniței. Fusese schimbat și comandantul comisarilor britanici, colonelul Stanton fiind chemat în patrie iar ofițerii de sub ordinele sale fiind transferați sub comanda colonelului Lintorn Simmons, viitor guvernator al Gibraltarului peste trei decenii⁴⁴.

Pe 10 aprilie se afla încă la Chișinău, unde se pregătea de plecare spre Armenia, via Galați și Constantinopol. Fastidioasa și minuțioasa activitate cartografică fusese terminată și corespondentul nici nu voia să mai audă de ea din cauza numărului mare de planuri pe care le executase. Rușii se arătau, însă, nemulțumiți de terminarea lucrărilor comisiei, căci trebuiau să se prezinte la garnizoanele de origine ori în capitală iar vremea era tare proastă: „Ne-am terminat munca, totul a fost semnat iar numărul total al planurilor ce le-am făcut este mai mare de 100. În ceea ce mă privește, mi-au ajuns pentru întreaga viață. [...] Fiecare se pregătește să plece. Comisarii ruși sunt foarte furioși de plecarea noastră atât de repede pentru că și ei vor fi forțați să plece la St.Petersburg pe un timp când drumurile sunt în cea mai groaznică stare.”⁴⁵

Ultima scrisoare de pe pământ românesc către familie este datată Galați, 16 aprilie 1857. În ea își anunța rudele că urma să plece peste câteva zile spre Constantinopol. Menționa că în Basarabia era mare dezordine pentru că localnicii, instigați de ruși, nu voiau să se supună noilor autorități ce preluaseră ținutul. Făcea și descrierea frumosului peisaj văzut pe drumul parcurs până acolo: „Stanton și cu mine am trecut prin Iași și am mers până aici pe malurile Siretului, care sunt frumos împădurite. Pe mai tot drumul am avut Carpații sub priviri și am avut o vreme splendidă chiar dacă nu este suficient de târziu pentru ca pomii să fie verzi. Un lup ne-a tăiat calea în plină zi, la nici zece yarzi de cai; lupii sunt foarte îndrăzneți în acest ținut, dar arar ajung atât de departe ca acesta. Proaspăt cedatul teritoriu este în

⁴² *Ibidem*, p. 131.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 132.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 133.

mare dezordine. Locuitorii refuză să se supună moldovenilor și nimeni nu are autoritate. Aceasta, bănuiesc, este cauzat de intrigile rusești. Sunt doar unsprezece luni de când am ajuns aici pentru Comisia Basarabeană iar acum suntem trimiși într-alta.”⁴⁶

Cu o zi înainte, pe 15 martie, redactase în același loc o altă epistolă, către un prieten, în care se regăsesc și descrierile de peisaj deja amintite, dar sunt incluse și unele observații, nu tocmai măgulitoare, la adresa românilor: „Comisia pentru principate își începe lucrările⁴⁷ și va fi foarte dificil pentru că moldovenii sunt poporul cel mai nestatornic și mai uimitor de pe pământ. Ei îi maimuțăresc în totul pe francezi, sunt foarte ceremonioși și gătiți etc. Stokes este aici, dar nimeni nu știe ce este Comisia Dunării. Cred că problema principatelor s-ar putea să aibă anumite consecințe violente în Europa. Funcționarii trimiși de guvernul moldovenesc să preia teritoriul cedat au primit mită și au făcut trafic în modul cel mai rușinos. Consecința este că noul teritoriu este în stare de anarhie și, probabil, prin intrigile rusești, populația s-a lepădat de orice autoritate.”⁴⁸

Cele unsprezece luni petrecute de locotenentul Charles George Gordon în Moldova au reprezentat preludiul unei strălucite și aventuroase cariere militare desfășurată, cu precădere, în ținuturi exotice, departe de țara natală. Doi ani mai târziu, pe 1 aprilie 1859, tânărul militar a fost avansat la gradul de căpitan. Va reveni pe pământ românesc în octombrie 1871 când, numit membru al Comisiei Internaționale a Dunării cu sediul la Galați, se va ocupa de îmbunătățirea navigației pe fluviu la Gura Sulina. La acea dată avea rangul de locotenent colonel. Era deja familiarizat cu mediul din orașul dunărean, cu societatea acestuia, cu moravurile și cutumele locale, datorită experienței ce o acumulase în timpul misiunii de trasare a frontierei dintre Moldova și Imperiul rus, din anii 1856-1857. Iar acea experiență și observațiile vieții de zi cu zi printre români și alături de ceilalți comisari europeni au fost consemnate, cu imediatețe și culoare locală, în bogata corespondență adresată familiei.

LIEUTENANT CHARLES GEORGE GORDON'S IMPRESSIONS FROM MOLDAVIA, MAY 1856 – APRIL 1857

Abstract

During the Crimean War, Charles George Gordon (1833-1885) – later a brave general, nicknamed Chinese Gordon after the suppression of the Taiping rebellion and Gordon Pasha when, as governor-general of the Soudan, he resisted a 317-day siege at Khartoum, where he died heroically – was a young lieutenant, Royal Engineers, when he was sent to the front in December 1854. He arrived at

⁴⁶ *Ibidem*, p. 134.

⁴⁷ Este vorba despre comisia marilor puteri europene însărcinată cu supravegherea alegerilor pentru divanurile ad-hoc.

⁴⁸ Demetrius C. Boulger (ed.), *op.cit.*, p.135-136.

Balaklava on 1 January 1855. In spite of the wound he received on 6 June 1855 he took part in the attack of the Redan on 18 June. Afterwards he was sent with the expedition to besiege the Kinburn fortress at the confluence of the rivers Dnieper and Bug and later on, as Royal Engineer, was employed on the demolition of the docks on the Sevastopol Harbour. In May 1856 he was sent with a few of his comrades to Bessarabia where the new frontier between Russia and the Principality of Moldavia was being drawn. A hard-working and competent cartographer, he was appointed assistant commissioner. The commission's activities were extended beyond the initial deadline because on the Russian side every effort was being made to delay the completion of the maps and the cession of Bessarabia to Moldavia, under various pretexts. The work was finished eleven months later, in April 1857.

During this time, Lieutenant Gordon kept in touch with his family, especially with his sister, in a rich correspondence edited by Demetrius C. Boulger in the summer of 1884, six months before the death of the brave officer in the siege of Khartoum. The volume was published as *General Gordon's Letters from the Crimea, the Danube and Armenia, August 18, 1854, to November 17, 1858*, Chapman and Hall, London, 1884.

The letters are vivid and full of interesting information on the towns he visited, such as Galatz, Jassy, Bolgrad, Kishinev, Akermann and Odessa, about local society and the way the foreign military were received. The Moldavians – amongst whom the red British uniform created a sensation – gave them a warm welcome, very unlike the cold reception of the imperial authorities. The letters abound in information about the incorrect maps deliberately supplied by the Russian commissioners, about *beyzade* Grigore Sturdza who, as the second Turkish commissioner, did his best to avoid the Tsar's representatives and delay the commission's works, about the richness of Bessarabia, the shameless ways in which Russian merchants ripped the British off, and about his meeting with the Irish journalist William Howard Russell of *The Times*, on his way back to London. During his mission he collected engravings and photographs from the campaign, and drew up to one hundred plans and maps of various sites, of which he grew very tired in the end : „I have had enough of them for my whole life”, he said.

Unknown in Romania until now, Lieutenant Charles George Gordon's correspondence is a vivid and humorous eyewitness account and a welcome addition to the existing information on the way the frontiers were re-drawn after the conflict.

I wish to extend my warm gratitude to Dr. Angela Jianu, historian in Yorkshire, U.K., who kindly supplied me with the photocopies of Lieutenant Gordon's account of his mission in Moldavia.

ÎN UMBRA RĂZBOIULUI CRIMEII. EXPEDIȚIA FOTOGRAFICĂ A LUI LUDWIG ANGERER LA BUCUREȘTI (1854-1856). O SERIE DE FOTOGRAFII REDESCOPERITE LA CABINETUL DE STAMPE AL BIBLIOTECII NAȚIONALE AUSTRIECE¹

ANTON HOLZER

La 25 august 1854 apare în „New York Daily Tribune” un reportaj cu titlul *Evacuarea Moldovei și Valahiei*. Autorul articolului, Karl Marx, scria: „În istoria războaielor nu a mai existat o atât de ciudată operațiune ca aceea a evacuării Moldovei și Valahiei [...]”² În realitate, ceea ce s-a întâmplat în acele zile în Balcani este rezultatul unei rocade de autoritate între marile puteri. S-au petrecut următoarele: în mișcarea politicii europene a marilor puteri, Austria devenise dintr-odată putere colonială la Dunărea de Jos.

În 1853, trupele rusești au ocupat principatele dunărene Valahia și Moldova și astfel au pătruns în spațiul de influență turcesc. Se dădură primele lupte de-a lungul Dunării. Tensiunile războinice durară luni întregi. În vara anului 1854 Rusia, sub presiune internațională, acceptă retragerea trupelor sale.³ Dar nu Turcia urmă după ocupația rusească, ci aceea austriacă. În conflictul dintre Rusia și Turcia, monarhia cezaro-crăiască se declarase neutră dar, de facto, era clar de partea Turciei și a puterilor occidentale.⁴ Ea voia să pondereze influența rusească, să obțină circulația pe Dunăre spre Marea Neagră și să constituie un cordon de securitate împotriva revoluțiilor care în anul 1848 zguduiseră imperiul.

O suită de fotografii descoperite la Cabinetul de Stampe al Bibliotecii Naționale Austriece (Bildarchiv der Österreichischen Nationalbibliothek) vorbește despre aceste evenimente.⁵ Fotografii se numește Ludwig Angerer. El venise din

¹ Acest studiu a fost inițial publicat, cu ilustrație abundentă, sub titlul *Im Schatten des Krimkrieges. Ludwig Angerers Fotoexpedition nach Bukarest (1854 bis 1856). Eine wiederentdeckte Fotoserie im Bildarchiv der Österreichischen Nationalbibliothek* în revista „Fotogeschichte. Beiträge zur Geschichte und Ästhetik der Fotografie“, 2004, Heft 93 (www.fotogeschichte.info).

² Karl Marx, *Die Räumung der Moldau und der Walachei*, în „New York Daily Tribune”, 25 August 1854, citat după Karl Marx, Friedrich Engels, *Werke*, vol. 10, p. 399-405, aici p.399. Între 1852 și 1861, Karl Marx (și într-o mai mică măsură Friedrich Engels) a scris o serie de articole pentru „New York Daily Tribune” despre evenimentele politice din Europa.

³ La 31 iulie trupele rusești au părăsit Bucureștii iar la 5 august a intrat în oraș o avangardă turcească.

⁴ Prin înțelegerea secretă cu Turcia (din 14 iunie 1854), monarhia cezaro-crăiască și asigurase dreptul ca, în cazul unei retrageri a Rusiei, să ocupe cele două principate dunărene, Valahia și Moldova.

⁵ Seria de fotografii a lui Ludwig Angerer a fost descoperită de curând la Cabinetul de Stampe al Bibliotecii Naționale Austriece. În depozitul (Pk 4400/1-25) s-au găsit în total 25 de exemplare de format mediu sau mare, imprimate cu sare, care, la începutul secolului XX, au ajuns, prin intermediul a două donații (Oberster Viktorin, 1908; FZM König, 1913), mai întâi în Arhiva Austriacă de Război apoi în cea a Bibliotecii Naționale Austriece. Este posibil să mai existe și alte fotografii de Ludwig Angerer cu același subiect rămase până acum necunoscute. Informații despre aceste imagini provin de la domnul Uwe Schögl, Cabinetul de Stampe al Bibliotecii Naționale Austriece, Josefsplatz 1, 1015 Viena, PF 308, tel. 0043/1/534 10/433, uwe.schoegl@onb.ac.at

îndepărtata Viena pentru a fi martorul unei spectaculoase expansiuni. Angerer lucra cu un aparat de format mare, greu, și folosea procedeul colodiului umed.⁶ Drept negative folosea plăci de sticlă iar pozitivele erau imprimate pe hârtie cu sare.

Fotografiile sale documentează o aventură colonială derulată în umbra Războiului Crimei și prea puțin cunoscută până acum.⁷ În fotografii se evidențiază triumphiul marilor puteri concurente Rusia – Turcia – Austria. Angerer a fotografiat pe reprezentanții armatei turcești, a surprins cu obiectivul său trupe rusești și, bineînțeles, pe reprezentanții monarhiei cezaro-crăiești. Dar, în afară de aceasta – și iată ce face fotografia sa remarcabilă – și-a îndreptat atenția și către populația autohtonă. Și a realizat fotografii fascinante ale unei țări care pentru scurtă vreme s-a aflat în centrul politicii marilor puteri.

În vara anului 1854, când Angerer a pornit de la Viena spre sud-estul Europei, însoțind trupele austriece la București, el nu era încă un fotograf cunoscut. Câțiva ani mai târziu, în decembrie 1860, a fost numit fotograf al Curții cezaro-crăiești. Deschise la Viena un atelier rentabil și deveni unul dintre cei mai importanți portrețiști din capitală.⁸ Printre clienții săi erau reprezentanți ai înaltei societăți precum și membri ai casei imperiale.⁹ Ludwig Angerer este amintit în special ca fotograf al Curții. Primii săi ani ca fotograf nu se prea potrivesc în această schemă. Au fost fie ignorați, fie pomeniți în treacăt.¹⁰ Adevărata lui carieră

⁶ Fotografiile din Balcani au fost executate în condiții grele. Drumurile erau proaste, transportarea echipamentului fotografic – chimicale, plăci de sticlă și, probabil, un cort pentru dezvoltare, dat fiind că luase multe imagini și în exterior – era greoaie. Angerer trebuia să-și aducă de la Viena toată aparatura fotografică necesară.

⁷ Angerer nu a fost singurul fotograf care, în București și împrejurimi, a fixat cu aparatul fotografic, tensiunile dintre marile puteri. Când, la 2 iulie 1853, 50.000 de soldați ruși au traversat Prutul și au intrat în București pe 15 iulie, fotografii Carol Szathmari (1812-1881), transilvănean originar din Satu Mare [sic, de fapt din Cluj, n. trad.] dar stabilit la București, fixase evenimentele războinice dintre ruși și turci. El folosea procedeul colodiului umed și, în 1855 – deci încă înaintea lui Roger Fenton – a întocmit un album de război cu 200 fotografii pe care l-a oferit mai multor curți europene. Este de presupus că Angerer îl cunoștea pe Szathmari și lucrările sale. (La Cabinetul de Stampe al Bibliotecii Academiei Române există, de altfel, un portret al maestrului bucureștean realizat în atelierul vienez al lui Angerer, probabil prin 1873, n. trad.) Oricum, Szathmari a întreținut contacte în mai multe capitale europene, printre care Paris și Viena, de unde și-a procurat echipamentul fotografic. Unul dintre albumele sale de război ajunsese la începutul anului 1855 la împăratul Franz Joseph. Vezi Constantin Săvulescu, *Early Photography in Eastern Europe: Romania*, în „History of Photography” Vol. 1, January 1977, p.63-77, aici p.65; Adrian-Silvan Ionescu, *Early Portrait and Genre Photography in Romania*, în „History of Photography” Vol. 13, October-December 1989, p. 271-285, aici p. 285; Adrian-Silvan Ionescu, *Cruce și semilună. Războiul ruso-turc din 1853-1854 în chipuri și imagini*, București, 2001, pp.159-175. Pentru celelalte opere fotografice ale lui Szathmari vezi și Karin Schuller-Procopovici, *Ein Land aus dem Bilderbuch. Das Rumänienalbum des Carol Szathmari (1812-1887)*, în vol. *Silber und Salz. Zur Frühzeit der Photographie im deutschen Sprachraum 1839-1860*, ed. Bodo von Dewitz, Reinhard Matz, Köln, Heidelberg, 1989, p. 438-457, aici p. 450.

⁸ Vezi Timm Starl, *Biobibliografie zur Fotografie in Österreich 1839 bis 1945*, site internet www.albertina.at

⁹ La Cabinetul de Stampe al Bibliotecii Naționale Austriece se găsesc multe astfel de portrete fotografice datorate lui Angerer (Pk 4575/1-5; Pk 4576/1-7; Pk 4022; Pk 4621, ș.a.)

¹⁰ Se amintește că, mai întâi, Angerer „a activat ca farmacist în Regia Cezaro-Crăiască a Medicamentelor” și că „a însoțit un regiment austriac în țările dunărene” și, mai departe, că în 1856 „a fotografiat vederi din București și ofițeri care staționau acolo”. Vezi Timm Starl, *Fotografen, Druckanstalten, Kunsthandel, Verlage, in Blickfänge einer Reise nach Wien. Fotografien 1860-1910 aus den Sammlungen des Historischen Museum der Stadt Wien*, Wien, 2000, p. 187. Indicații biografice asemănătoare se găsesc și în Josef Maria Eder, *Geschichte der Photographie. Erste und Zweite Hälfte*, 2 vol., Halle, 1932, p. 489.

a început, așa sună aprecierea, la Viena. Cert este că opera de început a lui Ludwig Angerer care, atât cât se știe, ar fi debutat cel puțin din vara anului 1854, este mult mai cuprinzătoare și mai diversificată decât se credea.

București, august 1854

În aceeași zi în care, la New York, apărea reportajul lui Marx, la București, tânărul fotograf Ludwig Angerer¹¹ (1827-1879) apăsa declanșatorul aparatului său. Își adusese greul aparat de la Viena și îl instalase pe una din străzile capitalei Valahiei. În acea zi fotografie un eveniment care produse un mare interes în presă: **Sosirea la București, pe 25 august 1854, a comisarului Porții, Derviș Pașa.** În timpul paradei, mai mulți soldați și cai sunt în mișcare pe stradă. Ca urmare a expunerii îndelungate, părți ale fotografiei sunt neclare.¹² Angerer a imortalizat o „scenă”, iar aceasta este remarcabilă. Fotografia sa se detașează prin aceasta de reprezentările tradiționale ale armatei din primii ani ai fotografiei, respectiv clasicul portret al ofițerilor.¹³

Fotografia documentează un moment decisiv în politica europeană în Balcani la mijlocul secolului al XIX-lea, iar Angerer știa acest lucru.¹⁴ După sosirea sa la București, Derviș Pașa, comisarul Turciei, dădea o proclamație prin care anunța ocuparea principatelor de către armata austriacă. Angerer prinsese, deci, un schimb de putere în ultimele zile ale lunii august 1854. Probabil ajunsese în Valahia cu o unitate a avangardei¹⁵. Câteva zile mai târziu, la 6 septembrie 1854, soldații intrară în București sub comanda mareșalului Coronini.¹⁶ Armata de ocupație cuprindea 55.000 de oameni, infanterie, cavalerie și artilerie, cu un număr proporțional de cai, vehicule și tunuri. La finele lunii august, marșul trupelor cezaro-crăiești lua sfârșit în Valahia iar la 2 octombrie 1854 și Iași, capitala principatului vecin, Moldova, situat ceva mai departe, spre est, se aflau sub control austriac.¹⁷

¹¹ Angerer s-a născut la 15 august 1827 în localitatea Malaczka din comitatul Pressburg (Bratislava).

¹² O a doua imagine a ieșit și mai neclară (Pk 4400/20).

¹³ Până în anii 1850 dagherotipiile cu ofițeri erau foarte răspândite. Ocazional erau asamblate în tablouri. Un exemplu este o serie de dagherotipii colorate care reprezintă 18 ofițeri ai Regimentului 47 din Stiria. Vezi Hans Frank, *Vom Zauber alter Lichtbilder. Frühe Photographie in Österreich 1840-1860*, ed. de Christian Brandstätter, Wien, 1981, p. 51, precum și *Geschichte der Fotografie in Österreich*, vol. I, ed. Asociația pentru elaborarea istoriei fotografiei în Austria, vol. 1, Bad Ischl, 1983, p.34.

¹⁴ Cu câteva zile înainte, la 22 august, Omer Pașa (1806-1871), generalul sultanului, intrase în București în fruntea a 25.000 de oameni și a 30 de tunuri.

¹⁵ Trupele regulate austriece s-au pus în mișcare din orașele de garnizoană Sibiu și Brașov. Vezi *Skizze zur Orientierung über die Occupation der Moldau und Walachei und den Krim-Krieg 1854-1856*, în A. von Horsetzky, *Feldzüge in Europa seit 1792*, Wien, 1914.

¹⁶ Johann, conte de Coronini-Cronberg fusese feldmareșal-locotenent și înainte de a deține această poziție în Valahia și Moldova căci fusese guvernator militar și civil al Banatului.

¹⁷ Pentru a ocupa Moldova, trupele cezaro-crăiești s-au pus în mișcare la 17 septembrie 1854 de la Târgul Secuiesc, la 18 septembrie de la Rădăuți și la 20 septembrie de la Gheorghieni. Vezi *Skizze zur Orientierung*.

Retragerea trupelor rusești îi dădu lui Angerer posibilitatea să călătorească, în continuare, și în Moldova. În toamna lui 1854, la est de Iași, mai întâi trupe rusești pe care le fotografie.¹⁸ În vederea de ansamblu se observă un campament de corturi rusești. Angerer și-a instalat aparatul la mare distanță. Între el și trupele rusești se deschide un mare câmp gol. În fața corturilor se văd aranjate multe puști. În centrul imaginii au luat poziție soldații ruși.

Bucureștii și Iașii s-au aflat doar scurt timp în centrul atenției internaționale. Rivalitatea marilor puteri a făcut ca frontul să se deplaseze, la sfârșitul lui august 1854, spre Crimeea. La 1 septembrie, forțele aliate occidentale, Anglia și Franța, începuseră transbordarea trupelor și echipamentului de luptă de la Varna, port al Mării Negre, spre Peninsula Crimeea. La 19 septembrie, aliații și soldații ruși s-au aflat pentru prima dată față în față, în Bătălia de la Alma. Războiul Crimeii începuse.

De la angajat al armatei la fotograf

Nu se știe dacă Ludwig Angerer a fost trimis de superiorii lui sau s-a înrolat de bună voie pentru a merge la București. În orice caz, la acea dată, el era încă necunoscut ca fotograf. Își făcuse studiile de farmacie și chimie la Pesta și, cu siguranță, datorită cunoștințelor sale de chimie a ajuns la fotografie. Când, la 13 martie 1854, a intrat ca farmacist în slujba farmaciei garnizoanei din Viena, avea 27 de ani.¹⁹ Ca „asistent militar de medicamente” aparținea celui mai mic grad al branșei medicinei militare.²⁰ Când, după mai bine de doi ani, la 31 octombrie 1857, părăsi serviciul militar, abia ajunsese la gradul de „asistent militar de medicamente clasa a 3-a”.²¹ Nu se întrezărea o carieră militară de perspectivă. Totuși, această perioadă de angajat militar a fost importantă pentru el. Tânărului i se arată curând că posibilitățile sale de afirmare profesională nu se găseau în armată ci în fotografie. Iar în București putea să-și perfecționeze liniștit meșteșugul.

¹⁸ La începerea Războiului Crimeii situația din principatele dunărene s-a mai destins. În iarna 1854-55, Austria a început să-și mute trupele din regiunile limitrofe cu Rusia. Fotografia a fost executată probabil la est de Iași unde erau instalate un spital de campanie și o farmacie militară. Pare imposibil faptul ca fotografia să fi fost executată în spatele Focșanilor, unde se afla, de asemenea, un depozit militar de medicamente. Aici, oricum, granița rusească era mai departe de oraș.

¹⁹ În cea mai mare parte, datele biografice provin din următoarele surse: *Haupt-Standes-Ausweis und Konduite-Beschreibung des gesamten kaiserl. Königl. Feld-Apotheken-Personals mit letztem Oktober 1856 von der k.k. Feldapothek Nr. 14 in Bukarest; Haupt-Standes-Ausweis und Konduite-Personals mit letztem Oktober 1857* la Arhivele Statului / Arhivele de Război Austriece, Departamentul Medicamentelor Militare nr.7 (1856) și nr.26 (1857). Mulțumiri d-lui Wilfried Slama de la Cabinetul de Stampe al Bibliotecii Naționale Austriece, Viena, pentru ajutorul acordat și pentru transcrierea documentelor.

²⁰ În *Konduite-Beschreibung aus dem Jahr 1856*, Angerer este caracterizat ca „instruit științific din toate punctele de vedere” Se mai spune că ar fi „un farmacist conștiincios”, „foarte cumsecade”, că „, de la intrarea sa în serviciu la susmenționata farmacie, ar fi dat dovadă de cea mai meticuloasă ordine și e demn de încredere”.

²¹ Venitul său a rămas același în tot acest timp. Angerer avea un salariu de 400 guldeni și, uneori, un supliment de 360 guldeni. Suplimentul de 360 guldeni apare pe *Listele de Conduită pentru anul 1855-56*, dar nu mai apare în 1857, când Angerer părăsise deja serviciul militar. De aici s-ar putea trage concluzia că suplimentul i-ar fi fost acordat pe timpul șederii sale în București.

Este posibil ca și cunoștințele sale lingvistice să-l fi condus pe Angerer la București. În foaia de apreciere anuală se precizează că Angerer nu ar poseda numai limbile germană, latină și maghiară ci și pe cea „slavă”. Este de înțeles că aceste capacități l-au predestinat pentru serviciul în Balcani. Totuși, este remarcabil că un mic funcțional militar a obținut, fără nici o problemă, aprobarea să ia cu el, pe parcursul unei lungi expediții balcanice, o aparatură fotografică atât de voluminoasă (la care se adăuga, probabil, și un cort pentru developare). De asemenea, pare ciudat că Angerer a putut intra în București *înaintea* grosului trupelor astfel având posibilitatea de a fi martor la sosirea unui înalt demnitar turc. Este de observat și faptul că, în timpul serviciului său la București, găsea regulat timp liber pentru a părăsi orașul, cu întregul său echipament fotografic, pentru a se deplasa, la mai mare sau mai mică distanță, în împrejurimi pentru a face fotografii. Fără aprobarea și, poate, fără protecția unor personaje înalte, aceste privilegii sunt de neconceput.²² Este de presupus că Angerer avea relații cu militari de rang foarte înalt.²³ În orice caz, de mai multe ori este autorizat să participe la adunările ofițerilor superiori pe care îi immortalizează cu obiectivul său. Se pare că Angerer frecventa casa comandantului trupelor cezaro-crăiești, feldmareșalul conte Coronini.

Regimul de ocupație

Când, în vara lui 1854, Ludwig Angerer își începe expediția fotografică la Dunărea de Jos, nu putea prevedea că regimul austriac de ocupație putea fi numit altfel decât binevenit. Într-o proclamație către populație, comandantul armatelor a 3-a și a 4-a cezaro-crăiești, generalul de artilerie baron Heinrich von Hess, promitea pace, siguranță și ordine: „Locuitori ai României și ai Moldovei! / Potrivit unei convenții care s-a încheiat între MAIESTATEA SA Prea înduratul meu DOMN și ÎMPĂRAT și ÎNALTA POARTĂ OTOMANĂ, Trupele Împărătești Austriene intră în Principate. Ele au a vă scuti de necazurile resbelului și a vă aduce eară binecuvântările păcii. Primiți așa dară cu dragoste și încredere chezășlurile acestea a liniștei și a siguranței Voastre viitoare, ele vor merita aceea prin purtare solidă, prin rândueală totdeauna dovedită și prin distiplină. Privilegiile care vă sunt asigurate de Înalta Poartă rămân în deplină putere, totuși aștept din partea Dregătoriilor voastre tot ajutorul trebuitor în privirea încăperilor [cazării] și aprovizionării Trupelor, pentru a căroră trebuințe va urma totdeauna despăgubire eară din partea poporului liniște și rânduială, pentru că orice turburare sau și numai amenințare aceleia, prin oameni sau partide răsculătoare, se vor pedepsi cu toată asprimea Legei. Toate dregătoriile se încunoștiințează prin aceasta că de astăzi înainte, în toate pricinile să se îndrepte la Comandantul denumit de Maiestatea Sa pentru trupele din amândouă Principatele Danubiene și aflătoriu sub povățuirea mea, Generalul Locotenent CONTELE CORONINI, sau la Organele militare de el

²² În foaia de caracterizare de la sfârșitul lui octombrie 1856, se precizează că „purtarea sa în serviciu și față de superiori și inferiori este lăudabilă”. Se spune că ar fi „foarte uman față de superiori și foarte răbdător față de inferiori”.

²³ Bunele sale contacte cu militarii sunt dovedite și de faptul că o mare parte dintre fotografiile sale din București și împrejurimi a ajuns mai întâi în posesia unor ofițeri.

împuternicite.”²⁴ De fapt, nu pacea, siguranța și ordinea au revenit în ținuturile ocupate ci forța și represiunea. Regimul de ocupație care acționa de la București și Iași porni represiunea militară și politică și o infiltrație în economia noilor regiuni. Funcționarii de poliție „îndoielnici” au fost înlăturați, a fost introdusă cenzura presei, au fost interzise importul și distribuția tipăriturilor din străinătate. Sunt angajate iscoade pentru a controla starea de spirit a populației. A fost prevăzută și o „bine dirijată imigrare și colonizare a unor elemente germane în Valea Dunării.”²⁵ Se prevedeau și investiții în construcția de drumuri și căi ferate, în poștă și comunicațiile la distanță precum și în dezvoltarea rețelei fluviale a Dunării. Coronini, comandantul forței de ocupație, a fost obligat de conducerea de la Viena să aibă „cea mai mare grijă” în „curățarea principatelor de elemente nelocale” care căutau să „submineze liniștea și ordinea”.²⁶ La începutul lui mai 1855 s-a introdus legea marțială. Apărate de această pavază, abuzurile militare împotriva civililor luaseră așa o amploare încât comandantul Coronini a trebuit să-i pună stavilă.²⁷ Într-un ordin de zi al lui Coronini dat la 1 octombrie 1855, se spune : „A trebuit să trag concluzia că, în Moldova, din mai multe motive, relațiile trupelor de ocupație cezaro-crăiești cu populația se prezintă din ce în ce mai nefavorabile și mai dure. Nu fără vina noastră, incidente neplăcute au adâncit prăpastia și, în prezent, au creat amărăciune care, cu o măsură justă, ar fi putut fi evitată.”²⁸ Față de măsurile represive, starea de spirit a populației numai binevoitoare nu a fost. Împotriva regimului de ocupație s-a ridicat o opoziție generală.

O imagine fotografică a societății

Ludwig Angerer a fotografiat populația civilă în acele luni în care frământările nu erau încă sub control.²⁹ Dar nici una dintre fotografiile sale nu face nici cea mai mică aluzie la situația dramatică din ținuturile ocupate. Din contra, el arată o țară liniștită, ordonată. În fotografii nu apare nici un soldat.

²⁴ *Chronologische Uebersicht für den Monat August 1854*, în *Der Kriegsschauplatz und seine hervorragenden Männer in Bildern mit beigegefügetem Texte, nach verlässlichen Quellen redigirt von Eduard Steiner*, vol. I, ed. Heinrich Gerhart, Wien, 1854, p.23; traducerea Proclamației a fost preluată după „Gazeta de Moldavia”, nr. 71/Joi 9 Septembrie 1854.

²⁵ Notița lui Coronini din 19 februarie 1856, citată după Bernhard Unckel, *Österreich und der Krimkrieg. Studien zur Politik der Donaumonarchie in den Jahren 1852-1856*, în „Historische Studien” Heft 410, Lübeck, Hamburg, 1969, p. 153.

²⁶ *Ibidem*, p.150. Scrisoarea baronului Heinrich von Hess către Coronini din 3 octombrie 1854.

²⁷ *Ibidem*, p. 151, Într-un ordin de zi al lui Coronini din 1 martie 1855 se spune: „Din păcate, de la instalarea Corpului [de armată] în principate, s-au petrecut multe nereguli și infrațiuni care au dat elementelor dușmănoase destule motive de prezentare, într-o lumină defavorabilă, a disciplinei trupelor și – o spunem cu multă părere de rău – trebuie să acceptăm, cu răbdare, că în presa externă, indisciplina trupelor austriece din principate, a devenit subiect pentru articolul de fond și astfel a atras atenția celor mai înalte autorități militare asupra sa.”

²⁸ *Ibidem*, p. 152, Ordin de zi al lui Coronini din 1 octombrie 1855.

²⁹ O bună parte a fotografiilor sale s-ar putea să fie realizate în lunile din vara lui 1855. Dar, după îmbrăcăminte și vegetație, se poate trage concluzia că o mică parte din fotografii a luat naștere în toamna/iarna 1855-1856.

Ce l-a fascinat pe Angerer la populația autohtonă? În ce lumină o prezintă? Ce rol joacă seria portretelor sale în contextul proiectului colonial austriac? Fotografiile urmează mai întâi logica viziunii etnografice. Dar, de fapt, seria fotografiilor, privită în ansamblu, depășește curiozitatea etnografică. Dacă privim portretele nu ca pe niște instantanee izolate ci drept parte a unei serii unitare, „logica” portretului făcut de el societății românești devine mai limpede. În primul rând, multe dintre modelele întruchipează o meserie tipică. Angerer a fotografiat „șaranca valahă” și „șaranul valah”, „cofetarul”, „sacagiul”, „războinicul valah” și „soția sa”, „zarzavagiul” etc. Această structurare se suprapune peste o a doua, care e centrată de apartenența etnică și socială: Angerer a portretizat „arnăutul” (albanezul musulman), „boierul valah” (nobilul proprietar de pământ) și mereu „șigani”. Dar și reprezentanții meseriilor reunesc tipologia activității cu aceea a originii lor: este vorba de „bragagiul macedonean”, de „halvițarul macedonean”, de „eroul național bulgar (sau un bimbași turc?)”, de „meseriașul bulgar”, etc. Această tipologizare este întărită de locația fotografierii și de atributele statutului și muncii fiecăruia: sacagiul ne iese în cale cu sacaua sa, vânzătorul de răcoritoare cu recipientele de băutură și cămile pentru băut, ambii pe străzile orașului, pe meseriașii bulgari îi vedem cu cleștii de fier, pe zarzavagiu cu coșuri împletite, pe războinic cu pușca. Rezultatul acestei înșiruirii este un portret tipologic în imagini al societății. Acestea urmează modelele perceptive ale timpului și le poetizează.

În relatările secolului al XIX-lea, „boierul” se evidențiază ca o figură pozitivă, civilizată, față de restul populației. După o descriere a lui Ferdinand Fiedler, căpitan al statului major cezaro-crăiesc, „Românul este bine și frumos clădit, puternic, inteligent, foarte cumpătat, fără pasiuni, dar suspicios și nemăsurat de leneș, la fel de incapabil la efort fizic mare cât și la concepție spirituală serioasă. Această indolență și apatie se vede în felul său foarte primitiv de a cultiva pământul, în aversiunea față de meșteșug și mică industrie și nu mai puțin în modestia lui fără seamăn și în melancolicele sale cântece naționale.”³⁰ Față de acestea, nobilul boier apare „de cele mai multe ori, cel puțin la suprafață, cultivat, crescut la Paris, vorbind cu predilecție franțuzește și cu o oarecare viziune largă asupra vieții (ca urmare a nenumăratelor călătorii), risipitor, amator de plăceri și măreție; el reprezenta, de fapt, națiunea, dar azi, din cauza datoriilor sale și a legii rurale, e de cele mai multe ori ruinat iar influența lui regresează.”³¹ „Boierul” lui Angerer, îmbrăcat în tradiționalul său costum larg, de influență orientală, a luat loc pe un scaun. În jurul gâtului poartă un guler de blană scumpă, în mână se vede un șir de mătănii. Fotografii l-a imortalizat în aer liber dar în fundal a fixat o pânză ca să-și scoată modelul în evidență ca și când ar fi făcut o poză în studio.

În portretele sale Angerer urmărește tipuri anterioare epocii sale. El surprinde, din exterior, ierarhiile sociale și etnice ale țării ocupate. Imaginile sale

³⁰ Ferdinand Fiedler, *Die Moldau. Nach archivalischen Quellen geographisch und militärisch beschrieben*, Wien, 1871, p. 66.

³¹ *Ibidem*, p. 67

despre societatea de aici sunt „tipuri”, așa cum apăreau deseori în publicațiile vremii. În mod evident, Angerer se inspiră din ilustrațiile timpului pentru tipologia pe care o face societății valahe. Aceasta se vede din exemplul unei fotografii de Carol Szathmari ce a servit ca model pentru o xilografie. Fotografia reprezintă un bătrân războinic și o țigancă din Valahia care s-au așezat pe o stradă, în fața unui zid. Xilografia a fost pentru prima dată publicată în „Le Monde Illustré” din octombrie 1857, legată de un reportaj al Războiului Crimeii.³² Imaginea poartă titlul „Types et costumes valaques (Palicare et Tsigane) d’après une photographie de M. Carol Szathmari, de Bucarest”. Ambele tipuri apar și la Angerer într-o înscenare asemănătoare. Asemănătoare cu fotografiile lui Szathmari care învâluie țara într-o aură folclorică, portretele lui Angerer sunt tributare și unei viziuni exterioare.³³ Mai întâi apar ca niște reprezentări *de gen*, modificate. Fotografiile populației autohtone nu relevă nimic din suferințele produse de ocupația trupelor austriece. Prezența militară este lăsată, cu desăvârșire, deoparte. Iar inerentele urme ale regimului de ocupație rămân invizibile.

Totuși, fotografiile rămân bine legate de politica vremii ocupației. Tocmai prin faptul că exclude cu atâta obstinație prezența militară iar cadrările sunt ținute departe de evenimentele curente „țara și oamenii” apar datoare ocupanților. Aceștia pretinseseră că aduc pace și liniște țării. Fotografiile lui Angerer prezintă locuitorii unei țări care, sub noua stăpânire, a obținut liniște, ordine și bunăstare. El prezintă o societate care pare să se fi depărtat mult de politica venită din altă parte. Proclamația dată la începutul intrării în țară este inclusă în fotografiile sale : trupele austriece, preciza proclamația, „vă vor scăpa de nevoile războiului, ele vă vor readuce binecuvântarea păcii.”

Deosebit de clară devine imaginea idealizată a unei societăți, de fapt străină, dar înclinată către liniște și prosperitate, în fotografiile cu țigani. În relatările de călătorie ale vremii ei apar într-o oarecare măsură ca opusul nobililor boieri : ei „trăiesc parțial în locuințe stabile, ocupându-se cu agricultura și diverse meșteșuguri, ori ca nomazi, sunt fierari, împletitori de sârmă și muzicanți, pribegind. Toți simt o atracție de nepotolit pentru bunurile altora.”³⁴ La fel ca în anterioara relatare, țiganii apar și la Angerer mereu la plural. Pe când toate celelalte tipuri de localnici sunt reprezentate singure sau cel mult în pereche, pe țigani îi

³² „Le Monde Illustré”, nr. 28/24 Octobre 1857, ultima pagină, cf. Robert Lebeck, *KIOSK. Eine Geschichte der Fotoreportage 1839-1973*, ed. Bodo von Dewitz Göttingen, 2001, p.36. Ilustrația a fost încă odată reprodusă în „Le Journal Illustré” din 17.7.1864, de data aceasta sub titlul „Types Roumains” – între timp Valahia, unită cu Moldova, luase numele de România.

³³ Încă din anii 1840, Carol Szathmari se ocupase cu studiile etnografice și de folclor oriental în litografiile sale. România devenise pentru transilvăneanul și cetățeanul monarhiei cezaro-crăești, „Orientul din fața uși” (vezi Karin Schuller-Procopovici, *op.cit.*, nota 6, p. 452). Entuzismul lui Szathmari pentru atrăgătoarele subiecte orientale mai ținu și în anii 1850-1860. Un album românesc din anul 1867 conține o serie de fotografii cu țigani (*Ibidem*, p. 444, 455; vezi și Adrian-Silvan Ionescu, *Artă și document*, în „București”, p. 201-202, 205-206, 209-210; Idem, *Începuturile fotografiei etnografice în România*, în „Revista Muzeelor”, 1991, nr.1).

³⁴ Ferdinand Fiedler, *op. cit.*, p. 69.

fotografiază mereu în grupuri. Chiar și într-o abordare romanțată, grupurile de bărbați, femei și copii, constituie un contrast, exotic și prea puțin apreciabil, al populației stabile. Diferențele sar în ochi : de o parte picioare goale, copii dezbrăcați, haine zdrențuite, colibe dărăpănate. De cealaltă parte tinere femei în colorata ornamentație a rochiilor și basmalelor lor, cu ținută mândră și privind direct spre aparat. Fascinația și distanțarea stau foarte aproape una de alta în aceste fotografii.

Imaginile cu țigani ale lui Ludwig Angerer ocupă, de departe, cea mai mare parte din seria sa de fotografii. În total se păstrează șapte asemenea fotografii. Fotograful documentează situația țiganilor într-o fază a transformărilor. Numai în Moldova trăiau, la mijlocul anului, 250.000 de țigani. În 1854-55, puțin după începerea ocupației, s-a declanșat procesul dezrobirii țiganilor.³⁵ În 1855 au apărut și fotografiile lui Angerer. Mesajul lor este : grație noii politici de ocupație, o grupare marginalizată ce trăiește în relații atavice de dominație, este pe cale să obțină o nouă poziție socială. Țigani merită acum să fie propulsați și instituiți în lumina publicității. Fotograful immortalizează deci un moment al tranziției. În acest fel el urma relatările de călătorie ale timpului care comentau în mod asemănător dezrobirea țiganilor. Era vorba de fapte demne de milă cărora drumul spre propășire le este acum deschis. „Nu este nevoie de o prezentare a imaginii mizeriei omenești și a abjecției în care trăiesc (...)”³⁶ – scria Johann Daniel Ferdinand Neigebauer în relatarea sa din anul 1854 despre țigani din principatele dunărene. „Totuși” – continuă el – „se vede că nu le lipsește capacitatea de educație din dibăcia unor slujitori proveniți dintre Batrassi și a unor soldați austrieci, foarte curăței, proveniți dintre lăieții.”³⁷

București, începutul anului 1856

În primăvara lui 1856, Angerer a fotografiat din nou subiecte militare. La fel ca în vara lui 1854 și de data aceasta interesul fotografului era influențat de starea politică. După încheierea Războiului Crimeii, la Paris au avut loc tratativele de pace.³⁸ Tratatul încheiat la 30 martie 1856 prevedea ca ținuturile ocupate de trupe străine să fie evacuate în termen de șase luni. Sub această presiune, Austria își lua angajamentul să-și retragă trupele. Pe 17 aprilie începu retragerea iar în august era aproape terminată.

Atunci când, probabil, momentul încheierii ocupației era previzibil pentru lunile februarie sau martie 1856, Angerer a făcut mai multe fotografii în fața casei

³⁵ O parte din țigani erau meseriași în slujba boierilor, o alta era ocupată cu agricultura și o a treia erau nomazi. Toți trebuiau să plătească, însă, o taxă anuală. Vezi Johann Daniel Ferdinand Neigebauer, *Die Donau-Fürstenthümer. Gesammelte Skizzen geschichtlich-statistisch-politischen Inhalts*, Breslau, 1854, p. 102.

³⁶ *Ibidem*, p. 104.

³⁷ *Ibidem*. „Batrassi” au fost numiți așa zișii „țigani de casă”, iar „lăieții” aparțineau grupului nomad.

³⁸ La 1 februarie 1856 au fost semnate la Paris preliminariile de pace, la 25 februarie a fost stabilit armistițiul, la 26 martie s-a deschis conferința de pace iar la 30 martie a urmat semnarea păcii.

comandantului trupelor austriece din București. Cronologic acestea sunt ultimele fotografii pe care le face în principatele dunărene. Una dintre imagini prezintă casa comandantului văzută de la distanță mai mare. Fotografatul s-a instalat, probabil, la fereastra clădirii de peste drum. În prim plan se vede o parte a curții. Pe deasupra zidului privirea cade pe platoul din fața comandaturii. O trăsură se află în fața clădirii iar înaintea intrării stă un grup de ofițeri. Următoarea fotografie se apropie de scenă. Grupul militarilor care s-au adunat în fața casei s-a mărit. În prim plan se află o mică masă. În jurul ei au luat poziție câțiva ofițeri de rang înalt. Pe măsută este o hartă. Pe ea se află o carte. Angerer a mai fotografiat odată această adunare a ofițerilor. A doua imagine pare a fi identică la o primă vedere. Dar, în această fotografie lipsește ceva: măsuta cu harta. Comparând cele două imagini se observă solida construcție simbolică a scenei. Fotografia cu măsuta cu harta amintește de poze asemănătoare realizate în timpul Războiului Crimeii și care, la fel, îi prezintă pe comandanții armatelor aliate la o masă cu hartă. Ei țin consiliu de război.³⁹ În timp ce subiectul discuției comandanților din Războiul Crimeii este legat de câmpul de luptă, acolo unde se decidea soarta conflictului, în imaginile lui Angerer raportul este invers. Viitorul Balcanilor se decidea la conferință și nu la masa cu harta. Angerer cunoaște importanța documentului istoric reprezentat de mijlocul său de expresie, fotografia. Imaginile sale pot fi citite ca un ecou îndepărtat al conferinței de la Paris. Chiar și modelele știu că au pozat în slujba memoriei posterității. Mulți dintre militari, chiar și cei care sunt în plan îndepărtat, privesc spre obiectiv. Ofițerii de rang înalt se prezintă prin atributele puterii – uniforme splendide, măsuta, harta și conștiința propriei valori. Ei se lasă immortalizați ca factori de decizie și comandanți, chiar dacă adevăratele decizii se luau la mii de kilometri de ei.

Grupul ofițerilor din București este cunoscut în mai multe copii. Publicității a fost dată doar una din cele două, și poate nu întâmplător, cea cu măsuta.⁴⁰ La această selecție s-ar părea că a avut o contribuție și Angerer. Căci, la scurtă vreme după ce s-a întors de la București, a deschis un atelier la Viena, împreună cu Hugo von Strassern.⁴¹ Pe lângă noi comenzi de lucrări – în special

³⁹ Cea mai cunoscută dintre aceste fotografii este datorată lui Roger Fenton. A fost luată în iunie 1855 și-i prezintă pe feldmareșalul Lord Raglan, pe Omer Pașa și pe generalul Pélissier la dezbateri. Motivul „Comandanți la masa de cărți” apare și în alte tehnici precum xilogravură sau litografie. Vezi Ulrich Keller, *The Ultimate Spectacle. A Visual History of the Crimean War*, Amsterdam, 2001, p. 150.

⁴⁰ Copia care se păstrează la Cabinetul de Stampe al Bibliotecii Naționale Austriece din Viena, poartă semnătura, cu cerneală neagră, „Angerer u. Strassern” precum și stampila „Kunstverlagshandlung F. Paterno in Wien”. Editorul de artă vienez a luat imagini, în comision, de la cei mai mulți fotografi (printre alții și de la Andreas Groll) și le-a plasat mai departe. O fotografie se găsește la Oberösterreichischen Landesmuseum din Linz. Aceasta poartă semnătura Ludwig Angerer, vezi Hans Frank, *op. cit.*, p.51; *Geschichte der Fotografie in Österreich*, vol. 1, p.87.

⁴¹ Vezi Timm Starl, *op.cit.*

portrete – comercializează și unele fotografii de la București.⁴² Selecția pe care a scos-o spre vânzare s-ar putea să fi fost făcută de el.

Ca fotograf de studio în Viena, Angerer s-a mutat de la marginea imperiului în centru. Dacă la București a luat imagini cu „străinii” (ocupanții austrieci) și cu „ceilalți” (localnicii), acum s-a dedicat exclusiv inventarierii în imagini a claselor sociale. Prin formatul standardizat carte de vizită pe care l-a introdus la Viena, el a contribuit la răspândirea portretului în straturile mai înalte din capitală. Astfel deveni portretistul elitelor, al înaltei burghezii și al Curții, susținător prin fotografie al rangului și clasei.

Traducere de Adina Bucșan

IM SCHATTEN DES KRIMKRIEGES LUDWIG ANGERER FOTOEXPEDITION NACH BUKAREST (1854 BIS 1856) EINE WIEDERENTDECKTE FOTOSERIE IM BILDARCHIV DER ÖSTERREICHISCHEN NATIONALBIBLIOTHEK

Zusammenfassung

Als Ludwig Angerer (1827-1879) im Sommer 1854 von Wien aus in den Südosten Europas aufbrach und die österreichischen Truppen nach Bukarest begleitete, war er als Fotograf noch unbekannt. Wenige Jahre später, im Dezember 1860, wurde er zum k. k.

Hof-Photographen ernannt. Er betrieb in Wien ein gut gehendes Atelier und avancierte zu einem der prominentesten Porträtfotografen der Hauptstadt. Unter

⁴² În primăvara anului 1856, Angerer a fotografiat o întreagă serie de privesți bucureștene. Poate că a realizat această serie în vederea unei posibile comercializări ulterioare. Cert este că fotografiile (cele cunoscute până acum) sunt răspândite astăzi în diferite colecții. Un dosar mai mare, cu 29 de fotografii, se află la Biblioteca Academiei Române din București (AF –I– 64). Vezi Constantin Săvulescu, *op. cit.*, p. 66, 70. Unsprezece imagini luate în diverse colțuri ale Capitalei se află la Muzeul Municipiului București, cf. Margareta Savin, *Ludwig Angerer, unul din primii fotografi ai Bucureștilor*, în „București. Materiale de Istorie și Muzeografie”, vol. VI, 1968 p. 223-229. Alte fotografii se găsesc în colecții particulare. O altă fotografie care se află tot la București este reprodușă în, *Geschichte der bildenden Kunst in Österreich, 19. Jahrhundert*, Gerbert Frodl, vol. 5, München, 2002, p. 437. O alta, tot într-o colecție particulară, a fost reprodușă în *Geschichte der Fotografie in Österreich*, p.84. Fotografia reprezintă fațada din spate a unei case la marginea unui canal din București. Ea a ajuns la o licitație din data de 7 noiembrie 2002, la Dorotheum, la Viena, și se află astăzi în posesia Cabinetului de Stampe al Bibliotecii Naționale Austriece din Viena (Pk 4304/3). Este reprodușă în *Katalog der Fotografie-Auktion, Donnerstag, 7. November 2002*, Wien, 2002, p.11, fig. 12.

seinen Kunden waren Vertreter der höheren Gesellschaft ebenso wie die Mitglieder des Kaiserhauses. Ludwig Angerer ist v. a. als Hof-Fotograf in Erinnerung geblieben. Seine ersten Jahre als Fotograf wollen nicht so recht in diese Schema passen. Sie wurden entweder ausgeklammert oder nur cursorisch in einige wenige Sätzen gekleidet. Seine „eigenliche“ Karriere begann, so lautet die gängige Einschätzung, als Porträtist in Wien. Tatsächlich aber ist Ludwig Angerer Frühwerk, das, soweit bisher bekannt, mindestens bis in den Sommer 1854 zurückreicht, umfangreicher und vielfältiger als bisher angenommen.

Seine ersten Fotografien entstanden nicht in Wien, sondern in und um Bukarest. Sie dokumentieren ein bisher kaum bekanntes koloniales Abenteuer im Schatten des Krimkrieges. Er war aus dem fernen Wien angereist, um Zeuge einer prestigeträchtigen Expansion zu werden. Darüber hinaus aber – und das macht die bisher unbekannte Fotoserie bemerkenswert – wandte er sich auch der einheimischen Bevölkerung zu. Seine Aufnahmen vom Balkan sind faszinierende Aufnahmen eines Landes, das für kurze Zeit im Bre

Ob Ludwig Angerer von seinen Vorgesetzten nach Bukarest geschickt wurde oder ob er sich freiwillig für diesen Einsatz meldete, wissen wir nicht. Er hatte sein Pharmazie- und Chemiestudium in Pest abgeschlossen und war wohl über seine Beschäftigung mit der Chemie zur Fotografie gestoßen. Als er am 13. März 1854 in der Dienst der Garnisonsapotheke in Wien eintrat, war er 27 Jahre alt. Als „Militär-Medicamenten-Assistent“ gehörte er dem untersten Rang der Militär-Medikamenten-Branche an. Eine aussichtsreiche militärische Karriere zeichnete sich nach ab. Dennoch war diese Zeit als Militärbeamter für ihn wichtig. Seine beruflichen Entwicklungsmöglichkeiten, das stellte sich für den jungen Angerer offenbar bald heraus, lagen nicht im militärischen Aufstieg, sondern in der Fotografie. In Bukarest konnte er in Ruhe sein Handwerk vervollkommen.

Ludwig Angerer arbeitete mit einer großformatigen, schweren Plattenkamera und verwendete das Nass Kollodiumverfahren. Als Negative dienten ihm Glasplatten, die Positive sind Salzpapierabzüge.

Was faszinierte Angerer an der einheimischen Bevölkerung? In welchem Licht stellt er sie dar? Welche Rolle spielt die Reihe seiner Porträts im Kontext des österreichischen Kolonial-Projekts? Die Bilder folgen zunächst der Logik des ethnografischen Blicks. Tatsächlich aber geht die Fotoserie, wenn man sie als Ganze betrachtet, über diese ethnografische Neugierde hinaus. Wenn wir die Porträts nicht als isolierte Momentaufnahmen, sondern als Teil einer zusammengehörigen Serie betrachten, wird die „Logik“ seines Gesellschaftsbildes deutlicher.

ÎN JURUL UNUI TABLOU DE ISIDORE PILS, *TRECEREA ALMEI DE TRUPELE GENERALULUI BOSQUET*, 20 SEPTEMBRIE 1854

GABRIEL BADEA-PĂUN

Din actualitatea politică și militară, războiul Crimeii a trecut, după asediul prelungit al Sevastopolului din iarna lui 1854/1855, care a marcat și primele succese franceze, pe simezele Salonului. Zeci de opere, semnate de artiști francezi sau străini, consacrați sau complet necunoscuți, reprezentând diverse momente ale conflictului (de la debarcarea trupelor până la ultima bătălie a zilei), se înfruntau la rândul-le cu speranța de a obține mult râvnita comandă din partea Statului, care aducea după sine, prin prestigiul destinației sale (locului unde erau expuse), consacrarea artistică, socială și adesea o generoasă recompensă financiară. Salonul din 1855, desfășurându-se în același timp cu Expoziția Universală, sporea acest interes.

Isidore-Alexandre-Augustin Pils (n. Paris, 19 iulie 1813 – m. Finistère Douarnenez, 3 septembrie 1875)¹, deși binecunoscut și cu o carieră exemplară, elev repede remarcat al lui François-Edouard Picot (1786-1868), Grand-Prix de Rome în 1838, medalie de a doua clasă la Salonul din 1846 și autorul unui celebru *Rouget de Lisle cântând pentru prima dată Marseilleza* (1849) (Musée des Beaux-Arts de Strasbourg), pleca în această competiție pentru o posibilă comandă oficială dezavantajat. Starea șubredă a sănătății nu îi permisesse să însoțească trupele franceze pe front, după cum scrie în biografia pe care i-a dedicat-o amicul său intim, L. Becq de Fouquières².

În pânza pe care o propune Salonului în 1855, *O tranșee în fața Sevastopolului* (Musée de Beux-Arts de Bordeaux)³ se resimte această reconstituire artificială având ca sursă, fără îndoială, crochiurile realizate la fața locului de Constantin Guys (1802-1892) și gravate de Durand-Brager pentru „L'Illustration” sau „Illustrated London News”. Conștient de această lipsă în documentația sa, Pils nu se aventura să prezinte o scenă de bătălie propriu-zisă, ci prefera o scenă de repaus între două atacuri. Fundalul este dominat de înălțimea tranșeei, care ocupa trei sferturi din compoziție. În primul plan doi dintre cei nouă soldați încearcă să doarmă, iar alți doi îngrijesc un camarad rănit. Studiile de grup, în special cei doi soldați care vorbesc din planul secund, crispați de tensiunea surdă a așteptării unui nou

¹ L. Becq de Fouquières, *Isidore-Alexandre-Auguste Pils, Sa vie et ses oeuvres*, Paris, 1876. Această biografie, scrisă de un amic intim al artistului, se bazează pe informațiile și arhivele pe care chiar pictorul i le-a dat. Becq de Fouquières a fost și exccutorul testamentar al artistului, organizând vânzarea succesiunii sale, *Vente Isidore Pils, catalogue de tableaux, esquisses, aquarelles, dessins par I. Pils, peintre d'histoire*, avec une préface de M. Becq de Fouquières, Paris, Hôtel Drouot, 20-25 martie 1876, singurul catalog complet al operei lui Pils, la care vom face referință pe tot cursul acestui articol.

² Ulterioarele biografii ale artistului, provocând o confuzie cu călătoriile sale de mai târziu în nordul Africii (Algeria și Maroc) pentru alte comenzi ale lui Napolon al III-lea, au acreditat ideea falsă că artistul ar fi fost în Crimeea, ceea ce nu corespunde realității.

³ Ulei pe pânză, 135x220 cm. Semnat și datat la dreapta jos: I. Pils, 1855. Oferită muzeului de Société des Amis des Arts de Bordeaux în 1857.

atac, sunt remarcabile, însă ei nu se integrează compoziției. În ciuda apropierii planurilor dintre personaje, ele nu par a forma un întreg, ci mai degrabă studii separate.

Conștient de scăderile tabloului, care fusese doar arareori citat în comentariile Salonului apărute în presă, Pils hotărăște ca pentru următorul tablou, *Debarcarea trupelor aliate în Crimeea* (Musée du Cardinal Fresch, Ajaccio)⁴ (detaliu al părții centrale, o comandă a principelui Jérôme Napoléon, pe care avea intenția să-l prezinte la Salonul din 1857), să se documenteze în taberele militare de la Vincennes, în apropierea Parisului, unde va realiza nenumărate crochiuri și acuarele cu portrete de zuavi. Compoziția cuprinde în fundal o vedere a flotei franceze care înainta pe mare și a țărmului unde avea să acosteze. În centrul tabloului se găsesc mai mulți dintre ofițerii superiori ce dirijaseră această manevră și între care cu ușurință îi putem recunoaște pe principele Jérôme Napoléon, contele de Mac-Mahon sau generalul Bernand-Pierre Magnan; sunt portrete pentru care aceștia din urmă au pozat. Într-o scrisoare datată 13 mai 1856 Magnan scria unui destinatar necunoscut: „Domnul Pils, pictor batailist, întreprinde la ordinul Principelui Jérôme Napoléon un tablou reprezentând debarcarea armatei franceze în Crimeea... și mi-a exprimat dorința sa ca împreună cu soldații mei, cu arme și bagaje, să pozăm pentru această compoziție”⁵. Un portret pentru chipul mareșalului Bosquet (ulei pe pânză, 40x31 cm) apărea de asemenea în vânzarea succesiunii artistului în 1876⁶. Această *Debarcare* s-a bucurat de un mare succes la Salonul din 1857, unde a fost expusă și i-a adus lui Pils o primă medalie a Salonului și crucea de Cavaler a Legiunii de Onoare. Felicitându-l pentru prima distincție, Mareșalul Bosquet scria la 19 august 1857 artistului, trimițându-i cu acest prilej Crucea de cavaler al Legiunii de onoare: „Am aflat din Monitorul Oficial că Maiestatea Sa Împăratul v-a acordat prețioasa recompensă ce atât de mult am dorit-o pentru Dumneavoastră după ce am văzut frumoasa Dumneavoastră pânză cu *Debarcarea* din Crimeea. Sunt bucuros de această veste, căci ea dă măsura caracterului și talentului Dumneavoastră. Primiți felicitările mele, și lăsați-mi plăcerea de a fi printre primii care vă recunoaște cavaler al Legiunii de onoare, rugându-vă să acceptați decorația ce însoțește această scrisoare. Este o bună ocazie, pe care nu vreau să o pierd, pentru a vă mulțumi pentru schița bătrânului meu cal, pe care ați avut grațioasa atenție să-mi oferiți. Al Dumneavoastră, cu toată afecțiunea, Mareșal Bosquet”⁷.

Urmarea imediată a acestor onoruri a fost comanda, prin intermediul contelui de Nieuwerkerke, intendentul Artelor Frumoase, a unei vaste panorame a bătăliei de la Alma, prima victorie importantă a începutului domniei lui Napoleon al III-lea, pentru Galeria Bătăliilor a castelului de la Versailles⁸. Alături de Pils fuseseră solicitați pentru decorarea aceleiași galerii Adolphe Yvon (1817-1893) și

⁴ Ulei pe pânză, 190x329 cm. Semnat și datat la dreapta jos: I. Pils, 1856. Donația prințului Jérôme Napoléon.

⁵ *Autographes et documents*, Vente Hôtel Drouot, 19 decembrie 2000, lot 52, conținut reprodus fragmentar.

⁶ *Vente Isidore Pils*, lot n°13.

⁷ Becq de Fouquières, *Isidore-Alexandre-Auguste Pils, Sa vie et ses oeuvres*, p.29.

⁸ Această galerie, creată sub și din dorința expresă a regelui Louis-Philippe, prin modificarea completă a vechilor apartamente private ale Suveranilor sub Regele Ludovic al XVI-lea, era destinată a glorifica faptele de arme ale armatelor franceze.

Horace Vernet (1789-1863), pentru mai multe portrete de mareșali și generali aflați la conducerea trupelor în timpul campaniei din Crimeea⁹. Încă din 1855 Horace Vernet se grăbise să expună la Salon, alături de mai mulți artiști, o vastă compoziție a *Bătăliei de la Alma* (Muzeul Național de Artă, București), însă nici numele, nici opera sa nu apar în catalogul Expoziției Universale, nici în livretul Salonului din acel an. Aman va expune o scenă din războiul Crimeii, *Vânători și zuavi în fața Sevastopolului* (Muzeul Național de Artă, București), însă doi ani mai târziu, în 1857. Deși achiziționase tabloul lui Vernet pentru colecțiile Statului, contele de Nieuwerkerke a hotărât, fără să cunoaștem cu certitudine motivațiile sale, să nu îl depună la Versailles. După mai multe peripeții, acesta se găsește astăzi în colecțiile Muzeului cardinal Fesch de la Ajaccio¹⁰.

Concepția tabloului îi puneă însă lui Pils, așa cum se întâmplase și cu Aman¹¹, care fusese doar ulterior, după încetarea ostilităților, să vadă locul unde să desfășurase bătălia, mai multe dificultăți și în primul rând cea de situație. Becq de Fouquières scrie în biografia consacrată artistului: „Nefiind în Crimeea, nu cunoaștea exact terenul pe care se dăduse bătălia de la Alma; ori forma, înălțimea, direcția colinelor, culoarea solului și a cerului, elemente ale peisajului care nu se puteau inventa. Studiul acestora îi fusese însă mult ușurat de ofițerii de artilerie în mijlocul cărora trăia la Vincennes, și dintre care mulți făcuseră parte din aceasta expediție, și între care unii desenau cu mare ușurință. Ei își deschiseră albumele de crochiuri și le puseră la dispoziția lui Pils”¹².

Nevrând să pună în prim plan ofițerii care conduseseră operațiunile, Pils îi împinse într-o primă schiță a compoziției într-un plan îndepărtat, ocupând planul apropiat de trupele franceze dirijându-se către pozițiile rusești aflate pe înălțimi, concepție facilă pe care de altfel o adoptase și Aman în tabloul lui, care însă, deși corespundea modului în care operațiunile s-au desfășurat, avea marele inconvenient de a prezenta un simplu marș militar, în care armata franceză era văzută mai mult din spate. Un pastel corespunzând acestei prime idei a compoziției și care fusese expus la Expoziția retrospectivă a artistului (ca aparținând lui Jules Clairin, cu dimensiunile 39,8x73,3 cm) ne este cunoscut trecând de curând într-o licitație la Christie's, Monaco¹³.

„Pils trebui deci să abandoneze acest prim proiect, scrie Becq de Fouquières, însă recitind cu atenție raportul oficial al desfășurării operațiunilor militare decise să concentreze prim planul tabloului său asupra generalului Bosquet și statului său major, reprezentând armata franceză în momentul trecerii Almei și începutul ascensiunii către colinele unde se aflau posturile rusești, asigurând astfel

⁹ Pentru o descriere completă a portretelor realizate cu această ocazie, Claire Constans, *Musée National du château de Versailles. Les peintures*, Paris, 1995.

¹⁰ Ulei pe pânză, 188x294 cm.

¹¹ Asupra genezei *Bătăliei de la Alma* a lui Theodor Aman și a avatarurilor ei, Adrian-Silvan Ionescu, *Theodor Aman și războiul Crimeii*, în *Cruce și Semiluna. Războiul ruso-turc din 1853-1854 în chipuri și imagini*, București, 2001, p. 128-158.

¹² Becq de Fouquières, *Isidore-Alexandre-Auguste Pils, Sa vie et ses oeuvres*, p. 29.

¹³ *Tableaux et meubles anciens et modernes*, Vente Christie's, Monaco, 30 iunie 2005, lot 158. *Le passage de l'Alma par la division du général Bosquet, le 20 septembre 1854*, pastel, 39,8x73,3 cm. Semnat jos, la dreapta: I. Pils, nedatat.

Victoria”¹⁴. Deși nu cunoaștem cu precizie rolul Mareșalului Bosquet în această comandă, este foarte posibil ca el să fi fost foarte însemnat, așa după cum lăsa să se înțeleagă scrisoarea Mareșalului către artist citată anterior; este foarte posibil ca acest rol să-l fi și determinat pe Pils să concentreze acțiunea tabloului în jurul Mareșalului și grupului din preajma sa.

Pentru ofițerii și soldații care îl înconjoară pe Mareșalul Bosquet, Pils a făcut nenumărate schițe acuareluate după ofițerii și trupele campate la Vincennes. În vânzarea succesiunii pictorului sunt astfel citate mai multe albume, a căror localizare nu se cunoaște astăzi cu certitudine. Lotul 825 era astfel format din 10 file cu portrete de ofițeri ce au participat la bătălie, iar lotul următor, 826, din 45 file cu studii de zuavi, turci și artileriști. Alte schițe, în ulei pe pânză, unele consemnate în același catalog al succesiunii – lot 14 Doua capete de turci, (37x45 cm), lot 343 și 344 Artilerist împingând un tun (30x27 cm și 29x19 cm), altele precum Bateria de artilerie trecând Alma sau desene pentru Chipul generalului Canrobert – au fost expuse la Expoziția retrospectivă consacrată artistului la Școala de Arte-Frumoase în 1876¹⁵. Alte schițe de zuavi, ulei pe pânză, identificabile în varianta definitivă a compoziției, au apărut de curând în vânzări publice la Paris și Londra, provenind din succesiuni ale unor elevi ai lui Pils, de la care le-au primit cadou. Este cazul unuia dintre zuavii din prima linie (44x29 cm) provenind din succesiunea Gabriel Ferrier și aflat în colecția noastră.

Tabloul a fost expus la Salonul din 1861, iar juriul i-a atribuit lui Pils marea medalie de onoare a Salonului. Criticii însă s-au dezlănțuit la rândul-le într-o critică acerbă, Galletti publică chiar o caricatură a sa în *Album caricatural du Salon*, acuzând caracterul anecdotic al tabloului și lipsa confruntării armate. Într-un articol publicat de „Journal des Debats” un critic ce semna P.L. scria: „Remarcabila opera Domnului Pils întrece de departe pe cele ale Domnului Yvon, însă primul plan pe care artistul a ales să ni-l prezinte este doar un episod fără mare însemnătate. Bătălia e doar în fundalul pânzei. Nu resimțim nici o emoție în fața artileriei care trece râul Almei”¹⁶.

Jules Castagnary, într-o cronică la Salonul din 1861¹⁷, consacrată în întregime unei detaliate analize a *Bătăliei de la Alma* de Isidore Pils, pentru a-i stabili originalitatea și locul care i se cuvin, ne propune o mai lungă analiză a artei bataliste, începând cu Renașterea; discurs interesant pentru modul de percepere și evoluție ulterioară a acestui gen la mijlocul secolului al XIX-lea. Castagnary scria: „Exista o poezie a războiului, o poezie a luptei, și aceasta prin consimțământul universal. Tabloul Domnului Pils este ocazia să cercetăm care au fost în trecut interpretii acestei poezii și cum le ține el locul astăzi. Nu întotdeauna scenele de bătălie au fost cele pe care le știm astăzi. Pentru primii pictori, bătălia era o luptă corp la corp: cavaleria și infanteria combăteau într-un spațiu îngust, de obicei în câmpie, într-o vale sau pe un pod. Ceea ce frapa artistul și ceea ce îl inspira, nu era dezvoltarea strategică a acțiunii, ci furia cu care lupta se dădea, lăncile înalte, caii speriați, brațele încordate de violență, crisplate, atitudinile vehemente. Astfel

¹⁴ Becq de Fouquières, *Isidore-Alexandre-Auguste Pils, Sa vie et ses oeuvres*, p. 30.

¹⁵ *Oeuvres de Pils*, exposition à l'Ecole des Beaux-Arts, janvier-février 1876.

¹⁶ P.L., *Correspondance particulière, Le salon de Paris*, în “Journal des Debas”, 15 iunie 1861, p. 86.

¹⁷ Preluată în Castagnary, *Les artistes du XIX. Salon de 1861*, Paris, [1861], p. 41-44.

înțelegeau măștrii Renașterii, cei mari și adevărați... În tumultoasele lupte desenate de Michelangelo, în înfruntările cavalerilor lui Leonardo, nimic nu indică o acțiune generală. Unde e căpitanul? Nu știm dacă soldatul este condus, nici de către cine. Tot ceea ce vedem este teribilă încleștare. Nu sunt scene fanteziste, ci lupte cu adevărat purtate. Un detaliu, niște arbori, un râu, un cap de pod dau un nume acelei bătălii... Acești artiști, cu firile lor deosebite, au fost adevărații, singurii bătăliști. Domnul Pils s-ar fi putut inspira din aceste surse pure ale artei liber gândite și liber executate... dar rezultatul pe care l-ar fi obținut ar fi fost o învălmășeală în care poate nu ne-am fi recunoscut. Dar Domnul Pils s-a supus altor considerente. Și oricine recunoaște spiritul francez trebuie să recunoască că a făcut foarte bine. A urmat tradiția națională. Dar care este aceasta? Pentru a regăsi nu trebuie să coborâm până la vederile panoramice ale lui Vand der Meulen și nici la alegoriile lui Lebrun... Este de ajuns să revenim la Gros. El este fondatorul genului batailist al vremurilor noastre. În aproape toate tablourile sale, Gros pune în prim plan un episod însemnat, și în acesta un personaj important... rezervând planurile secundare diferitelor corpuri de armată, pentru a respecta constrângerile impuse de comanditar. Luați ca exemplu capodopera sa, *Bătălia de la Eylau*. Subiectul principal este Împăratul parcurgând câmpul de luptă în momentul în care prizonierii austrieci i se aruncă la picioare mulțumindu-i că i-a cruțat. Respectând constrângerile impuse de comandă, cum ne impresionează Gros? Ei bine, prin importanța pe care a știut să o dea peisajului. Astfel măreția, frumusețea, interesul pânzei este chiar acolo, în acest câmp de bătaie nins, unde sub mușuroaie de zăpadă zac viii, răniții, morții... Integrând natura în pânza sa, Gros a știut să descopere poezia acestor eroi neștiuți și a peisajului ce îi cuprinde. Gros avea, pentru a reproduce acestea, o puternică doză de realitate amestecată cu nu știu ce sentiment de grandoare epică. Era dramatic, profund și puternic... Horace Vernet îl urmărește într-un gen fără vreun suflu. Obligația de a face altceva decât înaintașii îl obligă să-și caute noi resurse peronale... Dar în ciuda marilor sale calități tehnice... el se mărginește a reproduce acțiunea cu cea mai scrupuloasă exactitudine, de la planul general, până la cele mai neînsemnate detalii. Ceea ce îl preocupa cel mai mult este portretul generalilor, al coloneilor, al căpitanilor, al regimentului în întregul lui. Însă soldații nu luptă; nici nu suferă de arșița soarelui, nici de înfrigurarea luptei. Lupta este absentă; ea începe unde s-a sfârșit...

Aceste considerații istorice ne vor simplifica fără îndoială considerațiile critice asupra ultimei opere a Domnului Pils. El a reprezentat *Bătălia de la Alma*, în planul său general, dând maximum de însemnătate manevrei generalului Bosquet, cea care a decis sorții izbânzii zilei... Această compoziție care se reclamă de la cele făcute de Horace Vernet, mi se pare dintre cele mai fericite, și nu mă opresc la reproșurile pe care le-am auzit formulate la adresa ei. Planul ales, chiar dacă caracteristic pentru această bătălie, nu oferă decât un mediocru interes artistic. Domnul Pils ar fi trebuit să caute un alt element: l-a găsit în pitorescul peisajului, în marșul coloanelor, în costume. Negrul din primul plan ne arată interesul lui pentru etnografie. Pitorescul captiva ochiul, precum strategia ne provoacă interesul, dar acesta numai pentru câteva momente. Am vrea mai mult. Am vrea o emoție, care să ne încălzească entuziasmul sau ne-ar lăsa admirativi, ceea ce Gros știa să găsească, ceea ce Rubens ar fi văzut, ceea ce Michelangelo ar fi creat: poezia bătăliei. Domnul Pils a uitat-o! Este frumoasă, dar rece această pânza atât de bine gândită și

compusă, dar atât de insuficient și meschin pictată, sunt reci acești zuavi care poartă tamburii, reci acești artileuri care împing țevile lor de tun. Acest peisaj, pe care-l găesc frumos, deși cerul nu indică timpul exact al petrecerii acțiunii, spiritul meu îl accepta cu dificultate: nu trebuia să recreeze situ exact al Almei, ci ar fi trebuit să rezume natura Crimeii. Precizia, claritatea, eleganța, sentimentul pitoresc, reprezintă mult, dar nu vor da nicicând mai mult decât o pictură izbutită, dar nu o capodoperă... Rezum și conchid: *Bătălia de la Alma* a Domnului Pils este cea mai bună pânză a Salonului”.

În fața marelui succes public al tabloului, Pils a realizat până la sfârșitul vieții mai multe replici ale sale de mai mici dimensiuni. Între ele una singura ne este cunoscută cu certitudine astăzi, realizată în tehnica mixtă, acuarela și guașa, cu dimensiunile 29X47 cm, datată 1872, vândută de Sotheby's, Monaco în 15 iunie 1990¹⁸.

Pils a încheiat seria bătăliilor din războiul Crimeii cu mai multe acuarele și pasteluri de mai mici dimensiuni reprezentând *Intrarea în Paris a Armatei Crimeii*. Unul dintre pasteluri, cu dimensiunile 79x99 cm, nedatat, vândut la Hôtel Drouot de Paris, 8 noiembrie 1980, lot 55.

În 1861 Pils va primi o nouă comandă imperială pentru Castelul de la Versailles, reprezentând primirea șefilor arabi de către împăratul Napoleon al II-lea și împărăteasa Eugenia în timpul călătoriei lor în Algeria în 1860. Pentru a realiza acest vast tablou, pictorul va întreprinde un lung voiaj în nordul Africii. Această comandă va fi urmată de noi onoruri: în 1863 devine profesor la Ecole des Beaux-Arts, în 1867 primește Medalia de clasa I la Expoziția Universală și este ridicat la rangul de ofițer al Legiunii de onoare, anul următor, la 7 noiembrie, devenind membru al Institutului.

AROUND A PAINTING BY ISIDORE PILS, *THE CROSSING OF THE RIVER ALMA BY GENERAL BOSQUET'S TROOPS*, 20 SEPTEMBER 1854

Abstract

Isidore Pils was an eye-witness during two years (1854-1855) of the Crimean War. In 1857, the Marquis de Chennevières, the General Inspector for Fine Arts, asked Pils to paint *The Crossing of the river Alma by General Bosquet's troops, 20 September 1854*. The painting was to enrich the Battles Gallery of the Château de Versailles. The Crimean War Gallery was specially created to exhibit portraits of marshals, generals, ministers and battle scenes painted after sketches taken on the spot. Pils's painting was exhibited at the 1861 Salon of Paris and was well received by public and critics alike. Using first hand information, mostly unpublished, this paper tries to trace the making of this painting which brought glory to its author. In 1863, Pils became Professor at the École des Beaux-Arts, and few years later, in 1867, he was received as full member of the Académie des Beaux-Arts.

¹⁸ *Tableaux du XIX-ème siècle*, Vente Sotheby's, Monaco, 15 juin 1990, lot n°130, *La Bataille de l'Alma*, acuarela și guașa, cu dimensiunile 29x47 cm, semnată jos, în dreapta: datată 1872.

PARTICIPAREA UNOR UNITĂȚI ROMÂNEȘTI LA OPERAȚIUNI MILITARE ÎN TIMPUL RĂZBOIULUI CRIMEII, 1853-1855

HORIA VLADIMIR ȘERBĂNESCU

La începutul deceniului al șaselea al secolului al XIX-lea domnitorii Barbu Știrbei în Țara Românească și Grigore Ghica în Moldova au reformat și oștirile celor două principate românești, astfel că la izbucnirea războiului Crimeii se aflau în plin proces de modernizare.

În Țara Românească existau trei regimente de infanterie, organizate pe câte două batalioane, a patru companii, cu un efectiv total de 4.911 soldați și ofițeri¹. Infanteria era echipată cu puști cu capsă, moderne pentru acea vreme, md. 1851, cal. 17,8 mm, fabricate la Liège, în Belgia, după modelul puștilor franceze md. 1822T, prevăzute cu baionetă². Subofițerii și muzicanții erau echipați cu tesace md. 1847. Cavaleria era organizată pe două escadroane de ulani, cu 420 de militari. Cavaleriștii erau echipați cu săbii de fabricație rusească, md. 1844, carabine cu cremene md. 1843, cal. 17,8 mm, și lănci md. 1830. Artileria, armă înființată în anul 1843, era compusă dintr-o baterie pedestră, echipată cu 8 tunuri și o baterie de artilerie călărească, aflată în curs de organizare, echipată cu 4 tunuri. Efectivul artileriei muntene se ridica la 187 de militari. Ca armament individual, artileriștii erau echipați cu tesace md. 1847, prevăzute cu dinți de fierăstrău pe o parte a lamei. Compania de pompieri, înființată în anul 1845, era alcătuită din 378 ofițeri și soldați. Ca și infanteriștii, pompierii erau echipați cu puști cu capsă prevăzute cu baionetă. Flotila de Dunăre, înființată în anul 1850³, era înzestrată cu patru șalupe, echipate cu câte 2 tunuri mici, dislocate la Brăila, Gura Ialomiței, Giurgiu și Calafat. Vasele erau deservite de 137 de ofițeri și soldați, dotați cu același tip de armament ca și infanteria. Creată în anul 1850, școala militară avea un efectiv de 45 de elevi, fiind încadrată de 23 de ofițeri (cadre didactice) și soldați (personal de deservire).

Acestor efective ale armatei permanente, care totalizau aproximativ 6.100 ofițeri și soldați, li se adăugau trupele teritoriale – dorobanți de județe și grăniceri–reorganizate pe principii militare de domnitorul Barbu Știrbei în anul 1850⁴. Dorobanții de județe, formau un fel de jandarmerie călare și erau organizați în 13 escadroane, unul în București (erau numiți și dorobanți de poliție) și către unul în cele 12 județe ale principatului. Efectivele acestui corp se ridicau la 4.761 militari,

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), Microfilme Franța, rola 3, vol. 10, f. 245-248, Eugene Poujade, *Anexe à la dépêche politique No. 90 de Bucarest le 18 décembre 1852*.

² N. Iorga, *Correspondența lui Știrbei Vodă*, vol. I, București, 1904, p. 442.

³ „Buletin oficial al Prințipatului Țării Românești”, nr. 55 din 15 iulie 1850, p. 217.

⁴ *Ibidem*, nr. 61 din 27 iulie 1850, p. 242-244, nr. 62 din 28 iulie 1850, p. 245-248, nr. 69 din 16 august 1850, p. 274.

echipați cu săbii prusiene, md. 1850, muschetoane cu cremene md. 1850, cal. 17,8 mm., prevăzute cu baionetă. Grănicerii, trupe pedestre, erau organizați pe 5 batalioane, 3 dislocate pe linia Dunării iar 2 pe frontiera muntoasă, la granița cu Austria. Ei totalizau 8.020 de militari și efectuau serviciul în schimburi, o săptămână din trei. Erau echipați cu puști cu cremene md. 1830, de fabricație rusească, care se aflaseră în dotarea armatei permanente până în anul 1851.

În ajunul izbucnirii războiului Crimeii și invaziei armatelor rusești în principate, oștirea Țării Românești era alcătuită din 18.881 ofițeri și soldați, o forță deloc neglijabilă, bine echipată și instruită, care, chiar dacă nu avea experiență de război, putea constitui un factor de putere important, pe care atât Rusia cât și Turcia au încercat să-l folosească pentru atingerea propriilor obiective.

Oștirea Moldovei își mărise și ea efectivele și se reorganizase în primii ani ai domniei lui Grigore Ghica. Ea era alcătuită dintr-un regiment de infanterie organizat pe două batalioane, a patru companii, dar a cărui organizare nu fusese încă terminată – compania 1 de grenadierii și a 4-a de vânători a celui de-al doilea batalion fiind în curs de formare⁵. Efectivul acestei unități era de 1.165 ofițeri și soldați. Ei erau înarmați cu puști cu cremene de proveniență rusească, md. 1830, în cazul militarilor din batalionul 1 și de proveniență austriacă, md. 1847, în cazul celor din batalionul 2⁶. Subofițerii erau echipați cu tesace. Cavaleria moldovenească era alcătuită dintr-un escadron de lăncieri, echipat cu săbii austriece md. 1846, lănci și carabine cu cremene numai pentru 16 soldați, numiți carabinieri. Efectivul cavaleriei număra 206 de oameni. Artileria moldovenească era formată dintr-o baterie cu 6 tunuri de 6 funzi și 2 „haubițe” (obuziere), fiind încadrată cu 178 ofițeri și soldați. Servanții erau dotați cu tesace.

Paza fluvială a portului Galați era realizată prin intermediul unei șalupe canoniere (Brandwachtă) deservită de 2 ofițeri și 68 de marinari. Paza și ordinea în teritoriu era realizată prin intermediul unui regiment mixt de jandarmi, compus din 14 companii, câte una pentru fiecare ținut al Moldovei și o a 14-a destinată capitalei Iași. Efectivul acestui regiment se ridica la 19 ofițeri și 1.322 soldați, din care 644 călări și 678 pedestri⁷. Jandarmii pedestri erau înarmați cu puști „conoegărești” (de vânători, mai scurte decât cele ale infanteriei), cu cremene, prevăzute cu baionetă, iar cei călări, cu sabie și lance, unii dintre ei fiind înarmați și cu carabine de cavalerie. Granițele Moldovei erau păzite de o companie de pichetași cu un efectiv de 500 de oameni, 100 dintre aceștia fiind călări și restul pedestri. Armamentul consta din pușcă de infanterie, cu cremene, md. 1830, prevăzută cu baionetă, din cele ieșite din dotarea infanteriei⁸.

În total, forțele militare moldovenești se cifrau la 3.457 ofițeri și ostași, mult mai reduse decât cele ale Țării Românești, aflate în plin proces de reorganizare și echipare.

⁵ ANIC, fond Ministerul de Război al Moldovei, dosar nr. 668/1853, f.1.

⁶ Ibidem, dosar nr. 589/1851, f. 67-69.

⁷ Legiuire pentru reformarea slujitorilor în jandarmi, care este întărită de prea înălțatul Domn prin domnescul ofis către Sfatul Ocârmuitoriu, Iași, 1850, p. 4-10.

⁸ ANIC, fond Ministerul de Război al Moldovei, dosar nr. 582/1854, f. 4-7.

Încă din momentul înființării, în 1831-1832, a primelor unități militare românești, în conformitate cu prevederile *Regulamentelor organice*, organizarea și echiparea acestora s-a făcut în mare măsură după modelul armatei țariste. Rusia, puterea protectoare, a căutat în permanență să creeze o extensie a armatei imperiale în cele două principate, astfel încât să poată conta în orice moment pe sprijinul forțelor militare românești în expansiunea sa în Balcani. Armamentul, echipamentul, uniforme militare erau de model rusesc. În procesul instruirii trupelor se foloseau traduceri ale regulamentelor militare imperiale iar mulți militari, în special cei care aparțineau armelor tehnice (artileria) sau cu un grad de instruire mai ridicat (cavaleria), erau trimiși să efectueze stagii de pregătire în Rusia. Treptat, domnitorii din cele două principate, cu precădere Barbu Știrbei în Țara Românească și Grigore Ghica în Moldova, se vor orienta spre alte surse de înzestrare cu armament și echipament, mai ales către Austria și Belgia, iar reorganizarea și modernizarea forțelor militare se vor face în conformitate cu interesele, nevoile și posibilitățile celor două state românești.

În iulie 1853 trupele ruse comandate de generalul prinț Mihail Dimitrievici Gorceakov au trecut Prutul pe la Sculeni. La 23 iunie/5 iulie acestea au intrat în Iași. În aceste condiții, domnitorul Grigore Ghica a părăsit tronul iar Moldova a trecut sub administrație militară rusească. La 24 septembrie/5 octombrie 1853 Imperiul otoman a declarat război Rusiei. Infanteria moldoveană, cu excepția unei companii care a rămas la Iași, a fost dislocată pe drumurile care mergeau spre Dunăre pentru a păzi comunicațiile, depozitele și a escorta coloanele de aprovizionare ale armatei imperiale⁹.

Trupele ruse au înaintat și pe teritoriul Țării Românești, îndreptându-se spre Craiova și Calafat pentru a contracara prezența puternicii fortărețe otomane de la Vidin și acțiunile militare ale trupelor turce comandate de Omer Pașa. În cursul acestei înaintări au existat ciocniri cu forțele turcești la Cetate, Caracal și Frăsinet, în cursul cărora rușii au avut pierderi importante¹⁰. În cursul operațiunilor de la Calafat a participat și Regimentul 2 infanterie muntean¹¹. Un batalion al Regimentului 3 infanterie din Țara Românească a secondat operațiunile armatei imperiale ruse, înregistrând pierderea a 10 soldați în luptele cu trupele otomane¹². Bateriile de artilerie muntene, bine încadrate și dotate, au trezit de asemenea interesul trupelor ruse de ocupație. Acestea au cerut artileriștilor români să-i secondeze în operațiunile militare împotriva turcilor, dar din condescendență față de cei care le dăruiseră tunurile, artileriștii români au refuzat¹³.

⁹ General Ion Atanasiu, *Oastea română de-alungul veacurilor*, București, 1933, p. 729.

¹⁰ *Ibidem*, p. 731.

¹¹ *Istoricul Armatei Române*. Administrația, comandamentele, corpurile de trupă și serviciile, București, 1902, p. 114.

¹² *Ibidem*, p. 117.

¹³ General Ion Atanasiu, *op. cit.*, p. 730.

Cele trei șalupe canoniere ale flotei muntene de pe Dunăre, precum și Brandvahta de la Galați, au fost încorporate în rândul forțelor ruse și au primit misiuni de luptă la asediul Isacței¹⁴.

În timpul luptelor din zona Calafatului, rușii au impus și participarea a 100 de dorobanți călări din Escadronul Mehedinți. Aceștia au participat la luptele de la Calafat, Salcia și Cujmiru, unde au înregistrat 8 militari morți¹⁵.

În vara anului 1854, în timpul retragerii din zona Dunării sub presiunea alianței anglo-franco-otomano-sarde, comandamentul țarist a ordonat, din considerente militare și politice, ca unitățile românești, împreună cu armamentul și echipamentul aferent, să fie detașate în Rusia, atât din cauza aportului suplimentar de efective și materiale pe care oștile românești le-ar fi putut furniza, cât și pentru a împiedica trupele de ocupație, cu precădere cele otomane, să-și întărească forțele. Această decizie s-a lovit, însă, de opoziția mării majorități a militarilor din ambele oștiri care, mai mult sau mai puțin fățiș, s-au opus intențiilor țariste de a-i duce peste graniță și de a participa la un război pe care nu îl considerau ca fiind al lor. Trupele ruse au reacționat cu duritate și au trecut la dezarmarea unităților românești. Tunurile celor două baterii de artilerie muntene au fost confiscate, împreună cu caii de tracțiune. Escadroanele de cavalerie au fost dezarmate la Buzău iar caii au fost luați de trupele ruse astfel încât ulanii s-au văzut nevoiți să revină pe jos în garnizoana de reședință, București. Șalupele canoniere de pe Dunăre au fost și ele confiscate de către ruși¹⁶.

Situația cea mai dramatică s-a înregistrat însă în Moldova. Comandanții ruși au decis ca oștirea moldovenească să se alătore armatei imperiale și să o însoțească peste Prut, în Rusia, pentru a continua lupta împotriva coaliției anglo-franco-austro-sarde. La 14/26 august 1854 generalul rus Osten-Sacken și hatmanul (șeful oștirii) Moldovei i-au convocat pe toți ofițerii din garnizoana Iași la palatul domnesc pentru a da ordinul de plecare în Rusia. Răspunsul a venit din partea căpitanului Gheorghe Filipescu, comandantul bateriei de artilerie, care a vorbit în numele tuturor celorlalți ofițeri. El a mulțumit politicoș pentru onoarea pe care M.S. Împăratul tuturor Rușilor o făcea oștirii moldovenești invitând-o să se alătore armatei imperiale, dar a declarat că nu puteau da curs acestei invitații deoarece ofițerii moldoveni „datorau” serviciul numai țării lor¹⁷. Deoarece, cu toate stăruințele, ofițerii moldoveni au persistat în hotărârea lor, au fost arestați și maltratați, fiind amenințați cu execuția prin împușcare. Căpitanul Filipescu, molestă fiind de generalul rus Budberg, care-și ieșise din fire văzând încăpățânarea ofițerului moldovean, a replicat cu demnitate: „Nu mă atingeți, sunt ofițer ca și Excelența Voastră”.

¹⁴ Lt. Colonel V. Nădejde, *Centenarul renașterii armatei române (1830-1930)*, Iași, 1930, p. 84.

¹⁵ General Ion Atanasiu, *op. cit.*, p.732.

¹⁶ Cornel I. Scafeș, *Înzestrarea unităților navale din principatele române (deceniile 4-6 din secolul al XIX-lea)*, în „Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară”, 1984-1985, nr. 17-18, p.254.

¹⁷ Lt. Colonel V. Nădejde, *op. cit.*, p.86.

În aceste condiții, oficialitățile ruse au decis aducerea de trupe de la Focșani pentru a determina oștirea moldoveană să accepte retragerea cu armata imperială în Rusia. Militarii moldoveni s-au baricadat în cazărmi și au jurat că nu vor părăsi țara. În data de 18/30 august 1854 trupele de cavalerie și artilerie au fost adunate în curtea cazărmei de la Palatul Administrativ. Cavaleriștii au refuzat să plece în Rusia, dar au fost convinși de comandantul lor, colonelul Cafengi, să predea caii și armele, cu promisiunea că vor fi scutiți de a mai pleca peste graniță. În acest moment au fost înconjurați de un batalion rus de infanterie, cu armele la ochi, fiind flancați de două tunuri cu fitilele aprinse. Stindardul escadronului și caii au fost luați de cazaci¹⁸. Aceeși soartă au avut și artileriștii, tunurile lor, datorite de sultan, fiind capturate în uralele trupelor ruse. Ofițerii au fost arestați iar trupa a fost internată în tabăra rusă de la Cucuteni. Infanteriștii care tocmai sosiseră în Iași, reveniți din serviciul de etape al armatei ruse, au scăpat de captivitate datorită colonelului Milicescu, care a trimis ostașii la casele lor cu armele și tot echipamentul¹⁹.

Atitudinea demnă a oștirii moldovene, prin contrast cu comportamentul brutal al armatei țariste, a fost prezentată într-un articol elogios al revistei franceze „L'Illustration”, însoțit de o ilustrație sugestivă care prezenta momentul culminant al înfruntării²⁰.

Același incident era însă comentat negativ într-un articol din ziarul berlinez „Gazeta Națională”, apărut la începutul anului 1856. Acest articol îi acuza pe militarii moldoveni de simpatii proruse, afinități determinate de participarea multor militari moldoveni la cursuri de pregătire din Rusia. El fusese semnalat de colonelul Petre Scheletti și a primit o replică fermă din partea lui Mihail Kogălniceanu, redactorul șef al gazetei „Steaua Dunării”, care exemplifica atitudinea antirusă a militarilor moldoveni prin gestul de demnitate al căpitanului Gheorghe Filipescu, el însuși instruit în Rusia, sau prin comportamentul ulanilor, care se instruiseră, în număr mare, în Regimentul model de la Sankt Petersburg²¹. După gestul eroic din 18/30 august 1854, căpitanul Gheorghe Filipescu a fost deportat în Rusia și a fost încarcerat timp de aproape doi ani în fortăreața Brobuisk și apoi la Kostroma, pe Volga. La revenirea sa la Iași, după încheierea ostilităților, căpitanul Filipescu a fost sărbătorit ca un erou de camarazi și de opinia publică. Domnitorul Grigore Ghica l-a avansat la gradul de maior și i-a acordat o gratificație de 800 galbeni²².

După retragerea trupelor ruse, unitățile militare muntene și moldovene și-au refăcut efectivele, soldații fugari reîntorcându-se la cazărmele lor. Din păcate, echipamentul și armamentul confiscat de ruși nu a mai putut fi înlocuit, așa încât bateriile de artilerie și flotilele din ambele principate și-au continuat instrucția fără

¹⁸ General H. Herkt, Câteva pagini din istoricul armatei noastre (Amintirile unui veteran în timpul serviciului), București, 1902, p. 31-33.

¹⁹ Lt. Colonel V. Nădejde, *op. cit.*, p. 86.

²⁰ „L'Illustration”, Paris, 23 septembrie 1854.

²¹ „Steaua Dunării”, nr. 19 din 23 februarie 1856, p. 73-74.

²² „Gazeta de Moldavia”, nr. 40/21 mai 1856, p. 157.

tunuri și fără șalupele canoniere. Chiar și în cazul cavaleriei, completarea efectivelor de cai necesari escadroanelor s-a făcut cu greutate, având în vedere faptul că majoritatea acestora proveneau din import, în special din Austria, rasele locale, degenerate după mai multe secole de neglijență, neoferind decât exemplare de mici dimensiuni, acceptabile pentru trupele teritoriale, dar necorespunzătoare pentru trupele de linie.

După încheierea războiului, o parte a materialelor confiscate de ruși au fost înapoiate oștirilor românești. În 1856 cele 6 tunuri ale bateriei moldovenești au fost recuperate iar o a doua baterie de artilerie a putut fi organizată în anul următor, când au fost achiziționate încă 8 piese de cal. 6 (90 mm) și două obuziere de cal. 7 (130 mm), împreună cu echipamentul complet pentru fiecare piesă, preluate de la trupele austriece în contul datoriilor pe care acestea le acumulasera în perioada de ocupație²³. Tunurile bateriilor muntene au putut fi recuperate parțial de abia în anul 1859, în urma demersurilor făcute de autoritățile române și a cercetărilor efectuate la Odessa de către maiorul Scarlat Ciocârlan. Au putut fi găsite doar 8 din cele 12 tunuri originale, capturate în anul 1854, restul tunurilor fiind înlocuite, în compensație, cu două tunuri rusești de calibrul 12 (130mm) și două obuziere rusești de jumătate de pfund (100 mm), a căror grad de uzură – după cum constata căpitanul Henric Herkt, contemporan cu evenimentele – era destul de înaintat²⁴.

Și în cazul navelor confiscate, retrocedarea lor s-a făcut la sfârșitul războiului, dar într-o stare avansată de uzură, unele fiind chiar lipsite de armamentul (tunurile) de la bord²⁵.

În perioada care a urmat retragerii armatei țariste din principate, în timpul ocupației austro-otomane, trupele române au participat la o serie de acțiuni militare menite să asigure păstrarea ordinii publice.

O primă confruntare a avut loc în anul 1855, când 20 de dorobanți călări din escadronul Romanați au fost trimiși în urmărirea a 40 de bașibuzuci, dezertori din armata otomană, care voiau să treacă Dunărea în Bulgaria. Militarii români au pornit în urmărirea turcilor, pe care i-au ajuns în dreptul localităților Corabia și Celeiu, de pe malul Dunării. Angajând lupta, dorobanții nu au putut să-i împiedice pe dezertori să traverseze fluviul, dar au produs acestora pierderi: 3 morți și 2 prizonieri. Și dorobanții au înregistrat în urma înfruntării un militar mort și un altul rănit²⁶.

Un incident mai grav a avut loc la Buzău, la 31 mai 1856, fiind cauzat de un escadron al Regimentului 7 ulani „Arhiducele Karl Ludovic” austriac, care în timpul operațiunii de evacuare a trupelor austriece din principate se îndrepta spre București. Ajuns la Buzău, comandantul subunității a solicitat administratorului județului să-i pună de urgență la dispoziție, până într-o oră, 70 de căruțe de

²³ General P.V. Năsturel, *Contribuții la istoria artileriei române*, București, 1907, p.37, 44-45.

²⁴ General H. Herkt, op. cit., p.64; Cornel I. Scafeș, *Din istoricul dotării armatei române – tunul „Timmerhans” md.1863; tunul și tunul-obuzier „La Hitte-Napoleon III”, md. 1865, în „Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară”, 1978, nr. 11, p.217.*

²⁵ „Gazeta de Moldavia”, iulie 1856, p. 222.

²⁶ M.B. Baer, op. cit.

transport cu caii aferenți, pentru a-și continua deplasarea spre Ploiești. Deoarece procurarea unui număr atât de mare de atelaje într-un timp atât de scurt era practic imposibilă, subofițerii austrieci au pornit la căutarea lor prin oraș și au găsit un număr de care în curtea cazărzii în care era încartiruită compania de infanterie românească. Aceasta se pregătea să se deplaseze la Brăila pentru a înlocui trupele austriece aflate în curs de retragere din principate. Subofițerul austriac a intrat în conflict cu ostașul român care păzea carele, bruscându-l. Acesta a chemat în ajutor garda postului, care l-a arestat pe subofițerul austriac, conducându-l apoi, sub escortă, la colonelul muntean, comandantul garnizoanei. Subofițerul austriac a fost curând eliberat dar acesta, furios, a adunat un număr de ulani și a atacat postul de pază românesc, maltratând pe militarii români găsiți acolo. Un sergent, comandantul postului, a fost grav rănit cu săbiile, iar numărul asediatorilor austrieci a crescut, devenind tot mai agresivi. Surescitați, aceștia au devastat postul de pază și apoi și-au extins acțiunile violente asupra caselor și prăvăliilor din apropiere, jefuind și maltratând locuitorii. Carele companiei muntene, pregătite pentru marș, au fost devastate și apoi luate de către austrieci. Aceștia, practic, nu mai ascultau de ofițerii lor. Un ofițer român care a intervenit pentru a aplana conflictul a fost și el rănit de o lovitură de sabie. În cele din urmă, comandantul garnizoanei române a dat alarma și trupa de infanterie a ieșit în formație de luptă, cu armele pregătite pentru a deschide foc asupra ulanilor. Din fericire, conflictul nu a fost escaladat, pentru că în Buzău se aflau la acea dată peste 1.000 de militari austrieci care ar fi măcelărit mica garnizoană munteană compusă din numai 90 de oameni.

În ancheta ordonată de domnitorul Barbu Știrbei, efectuată de doctorul Carol Davila, șeful serviciului sanitar al armatei, s-a constatat existența a 20 de răniți grav din partea românească: un ofițer, 14 soldați și 5 civili, alți militari și civili prezentând răni ușoare. Austriecii au înregistrat doar doi soldați și un ofițer răniți, ultimul fiind se pare rănit de soldații săi în timp ce încerca să-i aducă la ordin²⁷. În cele din urmă, ancheta asupra incidentului a fost mușamalizată, autoritățile românești nedorind să complice relațiile cu trupele austriece aflate în curs de evacuare a principatelor.

Implicarea trupelor române, fără voia lor, în conflictul european desfășurat între anii 1853-1856, a arătat o dată în plus necesitatea creării unei forțe armate moderne, bine instruită și echipată, capabilă să apere interesele naționale ale statului român. Aceste deziderate vor putea fi puse în aplicare abia după înfăptuirea Unirii principatelor, în cursul reformelor militare majore întreprinse de domnitorul Alexandru Ioan Cuza și, mai cu seamă, în timpul deceniului 1866-1876, când armata română a fost pregătită pentru cucerirea, cu arma în mână, a independenței naționale.

²⁷ ANIC, Microfilme Franța, rola 6, vol.16, f. 262-266.

ROMANIAN MILITARY UNITS DURING THE CRIMEAN WAR, 1853-1855

Abstract

Placed between Russia – the protective power – and Turkey – the sovereign power – the two Romanian principalities, Wallachia and Moldavia, have been unwillingly involved in the conflict aroused between the two empires. As in the previous wars, the principalities' territories has been invaded by the belligerent forces: Russian armies at the beginning of the war (1853-1854), Turkish and Austrian occupation troops in the end (1854-1856). As a result, particularly during Russian occupation, some Romanian military units from both Wallachia and Moldavia, were forced to participate on battle actions carried on the national territory. "The romanian-russian cooperation" became dramatic during the imperial troops retreat, when Romanian military refused, despite the risk of being executed for insubordination, to follow them in Russia and to continue the fight against the coalition composed by France, Great Britain, Turkey and Sardinia.

After the Austrian and Turkish occupation of the principalities, the Romanian territorial units, had the important role to maintain peace and order in the country. In this respect they sometimes confronted the occupation troops. The study describes the Romanian armies structure, the Russian, Turkish and Austrian occupation forces' organization, and also reveals the consequences of this occupation over the wallachian and moldavian armies reorganization and fitting out. Romanian officers, who accompanied Russian and Allied troops in Crimea, during the final phase of the conflict, are also presented.

BANII ȘI PUTEREA – CRIZE SI DISPUTE MEDIEVALE

„FURTIȘAGUL” DIN VISTIERIA ȚĂRII: DE LA JUSTIȚIA SUMARĂ LA PROCES (ȚARA ROMÂNEASCĂ, SECOLUL AL XVII-LEA) (II)*

VIOLETA BARBU

Memoriei profesorului Valentin Al. Georgescu

Nouă logică juridică în care este tratată delapidarea din vistieria țării, dezvoltată într-un crescendo în cazul vistiernicului Stoichiță din Strâmba din primele două decenii ale secolului, «datorie»-«pagubă»-«hiclenie» (debit-delapidare-trădare) poate fi mai bine urmărită în practica juridică a proceselor publice, care debutează în deceniul al treilea al aceluiași veac. Noutatea procedurală este, așa cum am observat deja, publicitatea judecării și prezența vinovatului, căruia i se cere socoteala pentru sumele delapidate. Judecata în divan plasează delictul *ipso facto* într-o sferă nouă, publică, dar încadrarea juridică și pedeapsa oscilează încă între compensarea unei datorii publice și ispășirea vinei de trădare față de persoana domnului. Procesul de disjuncție între cele două planuri va fi unul de durată, tocmai fiindcă se află în conexiune cu unitatea monolitică a aparatului administrativ-judecătoresc, specifică regimurilor patrimonial-princiare¹. Prin despărțirea anevoioasă a vistieriei publice de camera domnească (ceea ce astăzi se numește «lista civilă») și de «punga domnului», unitatea sistemului nu este decât fisurată, atâta vreme cât domnul rămâne pe mai departe *lex animata*². În viziunea unui boier moldovean luminat de sistemul constituțional al Republicii poloneze, ca Nestor Ureche ce se bucura de pavăza indigenatului, infidelitatea față de regele polonez suveran, delapidarea veniturilor domnești, prădarea țării și uneltirea pentru dezbinare sunt, fiecare în parte, motive de osândire la moarte, ca grav atingătoare ale „lucrurilor publice”, dar numai după o judecată și o apreciere dreaptă făcute de un „terț” (comisar regal, senatori, voievodul de Kiev)³, astfel încât să nu se

* Partea I a acestui studiu a apărut în RI, t. XV, 2004, nr. 3-4, p. 83-100.

¹ Max Weber, *La sociologie du droit*, PUF, 1986, p. 29.

² A. Steinwenter, *Nomos empsychos, Zur Geschichte einer politische Theorie*, în Anz. Akad. Wien, Phil.-hist. Kl, t. LXXXIII, 1946, p. 250-268; Violeta Barbu, *Lex animata et le remploi des corps*, în *L'empereur hagiographe. Culte des saints et monarchie byzantine et post-byzantine*, textes réunis et présentés par Petre Guran, Bucarest, 2001, p. 224-248.

³ Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele poloneze. Secolul al XVII-lea*, București, 1983, p. 63, <Iași, 16 octombrie 1611>, instrucțiunile marelui vornic Nestor Ureche și ale paharnicului Constantin Bucioc; Veniamin Ciobanu, *Ideii politice la Nestor Ureche: determinări, surse, motivații*, în AIAI, t. XXIX, 1992, p. 294; confiscarea averii unui nobil polonez intervenea numai în cazul crimei de trădare dovedită; în caz de viol, omucidere sau incendiere, prin surprindere în flagrant delict, bunurile celui pedepsit treceau în neam până la a șaptea spiță. Tot Nestor Ureche e de părere că dregătoriile mari trebuie acordate celor care au învățătură și au dobândit experiență, slujind în treburile publice, nu celor care „trăiesc după voia lor”, *ibidem*, p. 296.

întâmplă ceea ce fiul său, cronicarul Grigore Ureche, deplângea câteva decenii mai târziu: domnul „însăși pârăște, însăși umple legea”⁴. Desigur, acest „terț” nu este încă un profesionist al justiției, ci un trimis al regelui, care își are legitimitatea în delegarea de către puterea suverană⁵. Chiar și în cazul învinuirii de datorie, boierii moldoveni Nestor Ureche și Isac Balica înțeleseră pe deplin însemnătatea judecării publice de către o putere judecătorească independentă, ca expresie a celor două condiții de exercitare rațională a puterii – limitarea ei și separarea puterilor în stat⁶: „*Iar dacă s-ar face cineva auzit că am fi datori cuiva ceva, să nu ne învinuiască în lipsă, ci să ne cheme la lege în public⁷ și pe cale judecătorească, iar noi, înfățișându-ne acolo, unde va fi locul pentru aceasta, vom da seama pentru noi*”.

Cel dintâi proces intern având ca pricină delapidarea din banii publici este consemnat în 10 octombrie 1627 sub Alexandru Coconul⁸, și se referă la fapte petrecute anterior, în domnia lui Gavril Movilă (1618-1620), iar acuzatul este Necula Catargi, frate cu marele ban Ianache Catargi⁹, ginere al Catrinei și al lui Vasile mare vistier. Grec de origine, ca și soția lui, Despa, Necula Catargi deținuse în vremea lui Gavril Movilă dregătoria de mare spătar.

Procesul urmărește mai întâi deculpabilizarea și reabilitarea onoarei marelui paharnic Vlad Rudeanul, acuzat și el de delapidare. Acesta fusese trimis la Țarigrad de către domnul Gavril Movilă cu o parte din haraciul țării, ce număra 10 poveri de aspri¹⁰. Când a trebuit să dea în primire banii, vizirul și teftedarul, care număra conținutul pungilor și îi trecea în anatefter, au constatat că lipseau trei poveri¹¹, drept pentru care Vlad Rudeanul a fost aruncat în închisoare. Pentru a ieși din impas, marele paharnic a împrumutat bani cu camătă de pe la negustori turci și evrei «balgii¹² și ovrei» și a reușit să se elibereze. Izbutind astfel să pună la loc

⁴ Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. de Petre P. Panaitescu, București, 1958, p. 191.

⁵ Arlette Lebigre, *La Justice du Roi. La vie judiciaire dans l'ancienne France*, Albin Michel, 1995, p. 216.

⁶ Max Weber, *op. cit.*, p. 37.

⁷ În textul original în limba poloneză este folosit cuvântul latin *publice*, Ilie Corfuz, *op. cit.*, p. 74.

⁸ DRH, B, vol. XXI, p. 444-445.

⁹ Alexandru Vernescu, *Neamul Katargieștilor*, în „Revista noastră”, t. I, 1927, p. 13-16; Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV-XVII*, București, 1971, p. 369-370.

¹⁰ Potrivit calculelor lui Mihai Berza, cele 10 poveri nu puteau să reprezinte decât o parte din tributul țării la acea vreme, estimat de el la circa 60 000 de taleri, sumă menținută constant în perioada 1620-1633, v. Mihai Berza, *Haraciul Moldovei și al Țării Românești în sec. XV-XIX*, în SMIM, t. II, 1957, p. 38-40; v. și Tahsin Gemil, *Date noi privind haraciul țărilor române în secolul al XVII-lea*. în RI, t. VIII, 1977, p. 1143.

¹¹ O povară (*yük*) avea 100 000 de aspri, v. Bogdan Murgescu, *Circulația monetară în țările române în secolul al XVI-lea*, București, 1996, p. 55.

¹² Balgii erau strângătorii taxei numite *badj* (despre polisemia termenului de origine persană, asupra căruia există mai multe păreri v. Anca Popescu, *Supraviețuiri bizantine în sistemul fiscalității comerciale otomane (secolul al XVI-lea)*, în SMIM, t. XVIII, 1999, p. 131-136); în Țara Românească, taxa se strângea de la negustorii musulmani, potrivit privilegiilor acordate de sultani, pe seama vistieriei țării.

suma lipsă, Vlad Rudeanu a scris domnului său, cerându-i de urgență să trimită banii care lipseau și dobânda («camăta»), pentru a putea achita datoriile făcute în Constantinopol. Domnul Gavril Movilă s-a grăbit să răspundă acestei cereri, dar convoiul care sosea cu al doilea transport de bani nu l-a mai prins pe Rudeanu în Constantinopol; în aceste condiții, marele spătar Necula Catargi, care se afla în capitala otomană, s-a grăbit să-i preia el. Era vorba de 300 000 de aspri turcești, dintre care 180 000 au fost opriți de boierul Catargi, cu de la sine putere: «i-au cheltuit pe trebile lui». Creditorii turci și evrei de la care Vlad Rudeanu se împrumutase pentru acoperirea deficitului iau drumul Bucureștilor pentru a reclama restul datoriei.

În fața situației create, Vlad Rudeanu îl cheamă în judecată pe Necula Catargiul și cei doi dregători amestecați în afacerea delapidării haraciului compar, în prima domnie a lui Radu Mihnea, în fața unei comisii de boieri judecătorești numiți de domn. Potrivit documentului citat, comisia fusese compusă din: Papa mare logofăt, Ivașco Goleșcu, mare vornic, Mârzea spătar, Paraschiva logofăt și Grigorie mare comis și condusă de Ianachi Catargiul, mare ban al Craiovei și frate al marelui spătar Necula. Imparțială totuși, în ciuda rudeniei dintre împricinat și marele ban al Craiovei, comisia îl găsește vinovat pe marele spătar Necula Catargi și îl somează să pună la loc banii delapidați, un total de 946 de ughi. Aici intervine cu adevărat lanțul slăbiciunilor și primul abuz iscat de conflictul de interese. Solicitat să fie chezaș «platnic» în locul spătarului Necula Catargi, unchiul acestuia, Necula mare vistiernic, deturneză verdictul comisiei și aruncă vina în mod egal și asupra lui Vlad Rudeanu: «*Iară într-aceea, au îmblat Necula spătar la Necula vistier, unchi-său, ca să-i fie platnic. Deci unchi-său, Necula vistier, ca un silnic ce era el, fără judecată și fără cale, preste judecata acelor boieri ce-au fost dați de Radu voievod ca să-i judece, au făcut judecată să plătească Necula spătar jumătate, iar Vladul vistier să plătească iară jumătate*», adică amîndoi cîte 473 de ughi. Despre abuzurile de putere ale lui Necula mare vistiernic avea să se plîngă mai târziu o altă victimă, însuși domnul Matei Basarab, a cărui avere, moșii, sate, rumâni avea să fie sărăcită și prădată de același boier lacom și «zavistnic»¹³.

Procesul se rejudecă la 10 octombrie 1627, de data aceasta în fața domnului Alexandru Coconul, la cererea lui Vlad Rudeanu. Împreună cu divanul său, Alexandru Coconul restabilește verdictul inițial și deculpabilizarea lui Vlad Rudeanu. Necula Catargi este condamnat, în final, la plata sumei de 946 de galbeni, datorată lui Vlad Rudeanu. Cu toate acestea, reputația lui Necula Catargi nu pare deloc compromisă de delapidarea constatată de trei domni munteni. Nu numai că nu i se aduc acuze de hiclenie, dimpotrivă, fapt straniu, Necula Catargi avea să ajungă mare vistiernic în Moldova începând cu 28 noiembrie 1628 și până

¹³ DRH, B, vol. XXIV, nr. 208, document din 26 februarie 1634; după moartea vistiernicului Necula, Matei Basarab i-a confiscat averea pentru rea hiclenie (*ibidem*, nr. 117, document din 6 iulie 1633) și „a fost trimes la birnicii de au luat banii lui Necula vistiernic de la dînșii pe seama domniei”, Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. V, București, 1905, doc. din 1656, p. 702.

în august 1629. Aceeași dregătorie i se încredințează de către Vasile Lupu în intervalul 1638-1640, alături de aceea de capucehaie a domnului la Poartă.

Acestea sunt faptele consemnate în rezoluția finală a procesului, cea formulată de voievodul Alexandru Coconul, cu divanul său, la 10 octombrie 1627. Cazul de delapidare Rudeanu-Catargi prezintă câteva particularități. Chiar dacă este deferită justiției prin mai multe procese purtate sub doi domni, delapidarea din haraciul țării comisă sub domnia lui Gavril Movilă¹⁴ nu este incriminată de nici unul dintre domnii ce au urmat. În prima fază, voievodul Radu Mihnea deferă cazul unei comisii de boieri judecători, prezidată de marele ban al Craiovei, Ianache Catargiul. Alegerea unei instanțe inferioare sugerează mai degrabă că procesul are ca obiect litigiul între doi boieri, nu un delict ce vizează bunurile publice, adică banii vistieriei. Nimeni nu se întreabă, de pildă, care este cauza primului deficit constatat la predarea haraciului. De lipsa celor trei poveri din transportul de a cărui integritate Vlad Rudeanul răspundea ca boier însărcinat de domn cu dusul haraciului la Constantinopol nu putea fi făcut responsabil decât acest dregător. Unde se produsese prima fraudă? Pe drum sau la vistieria țării, când banii fuseseră încărcăți? Măsura arestării luată de funcționarii turci ai fiscului nu indică neapărat vinovăția boierului lui Gavril Movilă, ci doar o procedură de asigurare a presiunii pentru recuperarea deficitului înregistrat la predarea haraciului. De altfel, voievodul Gavril Movilă nu dă nici un semn că l-ar considera răspunzător pe Vlad Rudeanul de lipsa celor trei poveri de bani. În ceea ce-l privește, se grăbește să trimită la Constantinopol suma constatată ca lipsă, iar boierul Rudeanu, odată întors în țară nu își pierde dregătoria. Asupra vinovăției spătarului Necula Catargi, în schimb planează o mai mare suspiciune, fără ca ea să fie demonstrată cu claritate. Potrivit judecății domnului Alexandru Coconul, suma de 180 000 de aspri turcești a fost însușită de Necula Catargiu «pre trebele lui, nu i-au dat în treaba domniei», adică deturnată de la adevăratul ei scop, fapt asupra căruia documentul din 10 octombrie 1627 stăruie destul de limpede: «cum au fost trimis acei bani ca să plătească Vlad vistier lipsa haraciului și cu camăta, ce au fost lipsit dentr-acei haraci, nu i-au fost trimis Necolei spătar să-i cheltuiască pre trebele lui». Numai că deosebirea dintre treburile domniei și treburile personale ale lui Necula Catargi spătarul nu este atât de simplă. Acesta se afla la Constantinopol, investit cu un rol diplomatic, ca și capucehaie al domnului Gavril Movilă, de a cărui încredere se bucura¹⁵. Ce făcuse cu banii sustrași? Nici unul din boierii sau domnii care l-au judecat nu i-au imputat hiclenia față de domn și nu au cerut sau impus vreo altă pedeapsă decât achitarea sumei delapidate, mai întâi în coresponsabilitate cu Vlad Rudeanul, apoi singur. Verdictul final al procesului din 1627 mai stârnește o altă nedumerire. Vlad Rudeanul nu urma să fie despăgubit cu suma pe care o plătise pe nedrept (473 de

¹⁴ Probabil în perioada 29 octombrie 1619-17 septembrie 1620 când Necula Catargi lipsește din sfatul țării: cf. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 369.

¹⁵ Odată ce primise domnia, Gavril Movilă îl trimisese de la Constantinopol pe boierul său credincios Necula Catargi, mai înainte în țară ca ispravnic „să-i gătească scaunul” după numirea sa ca domn, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 369.

ughi), ci cu dublul acesteia, adică întreaga valoare a delapidării. Întrucât nu s-au păstrat dovezi de contestare a acestei judecăți, pare că marele spătar Catargiu a achitat banii, după care a plecat în Moldova.

Dar nedumeririle nu se opresc aici. Dovedit ca delapidator din bani publici, Necula Catargi își continuă nestânjenit cariera dregătorească pe alte meleaguri. În alte cazuri care vor urma în același secol, reputația proastă și chiar blestemul unor domni se dovedesc la fel de efemere și de lipsite de relevanță ca și reputația bună a unor boieri „care slujiseră cu cinste la mai mulți domni”. De aceea, nu e de mirare că pretențiile de integritate în serviciul public nu preocupă nici o instanță din rândul actorilor sociali, atâta vreme cât „zavistiile” și uneltirile hrăneau, ca o pâine zilnică, pe aproape toți aceia aflați în cercurile apropiate puterii.

În schimb, Vlad Rudeanul de abia ieșit cu fața curată și despăgubit în vremea lui Alexandru Coconul, este din nou pus să răspundă pentru o lipsă din banii publici, de data aceasta în calitate de fiu. În vremea lui Leon vodă, atât el cât și fratele lui, Staico paharnic Rudeanul sunt acuzați de către domnie că tatăl lor, marele logofăt Teodosie Rudeanul și-ar fi însușit o sumă de 6 000 de galbeni de la Petru Cercel, „bani domnești”: „După moartea tatei, apucatu-ne-au Leon vodă pre nenea Vladul și pre mine, de ne-au năpăstiiit, c-au dat Petru vodă tatei galbeni șase mie. Dici nenea Vladul au avut de s-au plătit, de ș-au scos capul din nevoie, de-au dat partea lui trei mie de galbeni, iar eu, mie mi-au făcut alte trei mie”¹⁶.

Nici unul din actele în care este pomenită această acuzație nu sunt mai lămuritoare. Grăitoare rămân doar în ceea ce privește abuzul domniei, dacă judecăm după expresiile folosite: „au năpăstiiit”, „mare nevoie și strânsoare”, „ș-au scos capul” etc. Împrejurările în care banii domnești ai domnului Petru Cercel ajunseseră în mâinile marelui logofăt Teodosie Rudeanul nu sunt greu de reconstituit. Refugiindu-se în Transilvania, cu toată averea și cu tributul țării, Petru Cercel a fost urmărit cu zel de oamenii principelui Sigismund Bathory și de ceașul Mustafa, trimis special al sultanului Murad al III-lea, pentru a recupera tezaurul țării și banii haraciului. Peripețiile tezaurului, risipit de domnul pribeag și jefuit de slujitorii săi mercenari au fost relatate cu savoare de către genovezul Francesco Sivori și au făcut obiectul unor rapoarte amănunțite trimise de Bathory sultanului¹⁷. În ceea ce-l privește pe curteanul italian pripășit, împreună cu alții, la curtea lui Petru Cercel, relatările sale ar trebui considerate cu prudență¹⁸. În ajunul plecării din Târgoviște spre Transilvania, precipitată de pericolul apariției spahiilor în cetatea de scaun, Petru Cercel ar fi împărțit, potrivit mărturiei lui Sivori, o sumă de

¹⁶ Ion Ionașcu, *Răspuns d-lui I. C. Filitti cu câteva acte privind pe boierii Rudeni*, Craiova, 1935, p. 14; DRH, B, vol. XXIII, nr. 409, p. 610.

¹⁷ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. III *Acte și scrisori (1585-1592)*, București, 1931, nr. 10-14, p. 12-30, nr. 18-19, p. 34-38; Nicolae Iorga, *Histoire des Roumains et de la Romanité Orientale*, vol. V, Bucurest, 1940, p. 269-270.

¹⁸ Aceasta este opinia ultimei editoare a memorialului lui Francesco Sivori, Maria-Matilda Alexandrescu Dersca Bulgaru, *Călători străini despre țările române*, vol. III, București, 1971, p. 1-2; despre izvorul Sivori în chestiunea banilor încredințați Rudenilor și ceruți înapoi de către vodă Leon, Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae. Studii cu privire la Mihai Viteazul*, vol. III, București, 1997, p. 362.

bani, 150 000 de ducați de aur la „zece boieri din cei mai credincioși”; printre aceștia se afla desigur și Teodosie Rudeanul, făcut mare spătar de Petru voievod. Motivul gestului ar fi fost, după părerea lui Sivori, ca riscul să fie împărțit între mai mulți boieri și, dacă s-ar fi întâmplat vreo primejdie domnului, aceștia să se îngrijească să-l salveze. Tot Sivori arată că acești boieri l-au urmat pe domnul fugăr în Ardeal, împreună cu familiile lor.

Și rapoartele lui Sigismund Bathory vorbesc de bani împărțiți la boierii ce se aflau în suita domnului. Spre deosebire de Sivori care citează cuvintele lui Petru Cercel referitoare la „tezaurul său”, aceste izvoare subliniază caracterul public al bogățiilor aflate în carele cu care domnul a traversat, cu mari primejdii, munții. Într-unul din aceste rapoarte, expediat la 28 aprilie 1585, se menționează că „*același Petru Voievod, când a văzut că nu poate rămâne în țară, numai decât a făcut mare risipă în avere și în comori acolo pe loc, pe unele le-a dat boierilor, pe altele slujitorilor fără nici o cruțare*”¹⁹. Numărul boierilor aflați în suită care ar fi beneficiat de un astfel de dar se ridică la 30, iar recuperarea averii, în ciuda stăruințelor depuse de slujitorii lui Bathory și a duriții măsurilor luate asupra celor ce jefuiseră carele, nu a dus la rezultate spectaculoase. Din tributul țării, „pe care unii îl prețuiseră la 300 de poveri”²⁰, au mai putut fi strânși circa 100 000 de aspri, iar din comorile de giuvaieruri, vase, argintărie, arme, cai și stofe scumpe, o mică parte fu oprită de principe, pentru eforturile sale, iar restul luă drumul Țarigradului²¹.

Deși trecuseră mai bine de patru decenii, răgaz care stingea cu prisosință, potrivit pravilei, orice datorie²², la mai puțin de zece ani de la moartea marelui logofăt Teodosie Rudeanul²³, fiii săi sunt obligați să plătească, „cu mare nevoie și strânsoare”²⁴ cele 6000 de galbeni, fiecăruia revenindu-i jumătate din sumă. Sunt oare cei doi boieri din Ruda victimele unei răzbunări, ale unui denunț? De ce ar fi fost domnul Leon Tomșa îndreptățit să ceară executarea unei „datorii” de la care trecuse atâta timp? Ca moștenitori, potrivit regimului datoriilor, fiii sunt considerați solidari la acoperirea sumei ce li se impută tatălui lor. Era oare Teodosie Rudeanul mare logofăt pasibil de răspundere? Și de ce el singur? La prima întrebare, răspunsul este ceva mai ușor de întrevăzut. Chiar dacă banii fuseseră dăruiți de bunăvoie boierilor care l-au urmat în pribegie de domnul mazil Petru Cercel, așa cum rezultă din rapoartele lui Bathory, tezaurul era proprietatea fiscului otoman, care trimisese în Ardeal un executor ca să îl recupereze. La cea de-a doua întrebare, răspunsul pare ascuns fie în firele unei răzbunări personale, fie în suita de abuzuri cu care Leon vodă și-a încărcat răbojul domniei lui.

¹⁹ Andrei Veress, *op. cit.*, p. 24.

²⁰ *Ibidem*, p. 16.

²¹ *Ibidem*, p. 30; inventarul bunurilor lui Petru Cercel trimise la Poartă, *Hurmuzaki, Documente*, vol. III-1, p. 90-91.

²² *Îndreptarea Legii (1652)*, editată de un colectiv condus de Andrei Rădulescu, București, 1962, gl. 280, p. 273.

²³ Teodosie Rudeanul era mort la 28 mai 1621, potrivit inscripției de pe piatra de mormânt de la schitul Flămânda, Constantin Bălan, *Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Județul istoric Argeș (sec. XIV-1848)*, București, 1993, nr. 397, p. 321; idem, *Ruda et les boyards Rudeanu*, în RRH, 1993, nr. 3-4, p. 267.

²⁴ DRH, B, vol. XXV, doc. din 8 septembrie 1635.

Cine va fi avut interesul să facă acest denunț este imposibil de presupus. Faptele erau vechi și cunoscute doar de boierii care pribegiseră cu domnul Petru Cercel în Ardeal. Pe de altă parte, sub Leon vodă, domn iubitor și ocrotitor al grecilor, Necula Catargi se întoarce în Țara Românească, unde îl găsim ca martor în divan (fost mare spătar), alături de unchiul său, ce trăiește apogeul puterii („silniciei”) sale, astfel încât o răzbunare din partea celor doi boieri nu ar fi greu de imaginat. Ca justificare a acuzației de delapidare rămâne doar ambigua expresie „bani domnești”. Nu ni s-a păstrat nici un act de judecată legat de această pricină de datorie publică.

Dintre cei doi frați datornici, Staico Rudeanu a avut cel mai mult de suferit de pe urma acestei somații de plată. Neavând lichidități suficiente, va fi nevoit să vândă mai multe moșii, dar, din motive lesne de înțeles, refuză să se despartă de acelea moștenite de la tatăl și bunicul său, Ivan din Ruda. Cu acordul soției, Rada, nepoată de fiu a marelui vornic Dumitru din Cepturile²⁵, Staico vinde la 3 noiembrie 1630 lui Buzinca mare comis părțile ei de moșie și rumâni ei de zestre de la Cepturile, Mușcel, Fântânele, Roma și Tătărăi, pentru suma de 342 de galbeni²⁶, iar la 28 mai 1632 primește 650 de ughi pentru părțile de zestre din satele Frătești și Costești, moștenirea Voicăi, fiica lui Radu vistier din Cepturoaia, mama Radei²⁷. Dar cel mai interesant document privitor la raportul dintre dotă și datoriile soțului este diata lui Staico Rudeanu din 15 august 1632²⁸. În prezența neamurilor sale, a fratelui mai mare, „nenea” Tanasie paharnic, a unchiului Teofil, stareț la Cozia, a mitropolitului Teofil, a nepotului Andrei spătar și a verilor Chirca, Tudosie, Chirca și Mitrea, o despăgubește pe Rada pentru satele vândute din zestrea ei, dându-i în schimb satele Runcu, Fometești și Toxobeni. Mărturisește de asemenea că este dator jupânei sale 300 de galbeni de pe vinul de la Cepturile, moșia ei de zestre, cerând ca această datorie să fie achitată de fiii lui. De asemenea recunoaște că a vândut dobitoacele primite de zestre vaci, boi, cai, porci, oi, dar lasă ca această parte a zestrei să fie „cum va fi legea”, adică să fie dedusă după deces din masa succesorală. În fața fiilor, Staico se scuză că această datorie nu a făcut-o din risipă sau din viciu, ci ca să plătească o datorie domnească: „că această nevoie nu am făcut-o eu sau jupâneasa mea, pre vin să beau sau pre curvie sau pre bir domnescu, ci easte datoria tătâni-meu și a moșu-mieu”.

Speța este interesantă sub mai multe aspecte ce privesc mai ales regimul dotal. Mai întâi, speța merită o discuție prin unicitatea ei, fiindcă alte situații de protomisire a zestrei au fost identificate numai în cazurile prevăzute de pravilă, adică după moartea soțului datornic²⁹. În demersul său, boierul Rudeanu s-a asigurat de respectarea „legii zestrei”. Diata lui Staico lămurește modul în care

²⁵ Biografia lui Dumitru mare vornic din Dădești și Cepturile la Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 372-376; prezența satului Cepturile este de explicat prin soția lui Dumitru, Calea, nepoată a lui Dragomir din Cepturi mare spătar, Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 57.

²⁶ DRH, B, vol. XXIII, nr. 170.

²⁷ *Ibidem*, nr. 385.

²⁸ *Ibidem*, p. 610-611.

²⁹ Oana Rizescu, *Cessio bonorum și intervenția statului în reglementarea datoriilor private. Curama și „lepădarea datoriilor” în divan în Țara Românească a secolului al XVII-lea*, în RI, t. XV, 2004, nr. 3-4, p. 106-107.

soțul s-a raportat la zestrea soției, în cazul achitării unei datorii în timpul vieții. Mai întâi, acordul părinților soției, care i-au dat zestrea, este menționat într-un document ulterior din 3 aprilie 1636: „și au fost spus jupânesei lui înaintea părinților ei”³⁰. Fundamentul etic prin care își justifică punerea la contribuție a zestrei în această situație de forță majoră se reazemă pe „onorabilitatea” datoriei. Nu e vorba de o datorie personală, iscată de excese și vicii, ci de o datorie de familie, care a căzut asupra sa³¹, în calitate de fiu moștenitor. Animat de dorința de a respecta atât integritatea zestrei, cum îi cereau pravilele, cât și drepturile fiilor la o moștenire oricum sensibil diminuată de achitarea unei datorii uriașe, împlinește un act de echitate, restituind moșie pentru moșie, ceea ce vânduse din zestrea soției. Fiii sunt sfătuiți să încerce să răscumpere moșiile vândute, pentru a nu înstrăina domeniul matern. Deși normele pravilelor împărătești prevedeau ca, în timpul căsniciei, uzufructul zestrei, denumit „ploduri” să revină bărbatului, Staico Rudeanu se consideră dator soției sale cu prețul vinului recoltat de pe moșia ei de zestre de la Cepturile și vândut de el pentru a-și achita datoria. Vânzarea zestrei și substituirea ei prin moșiile moștenite din domeniul aviatic al Rudenilor era, în intenția lui Staico Rudeanu, o practică juridică nouă, menită să degreveze aceste proprietăți de eventuale execuții pentru datorie.

Cum s-au așezat în cele din urmă lucrurile, atât de judicios tocmite de paharnicul Staico Rudeanu? Destul de prost, căci jupâneasa lui Rada a „căzut la o mare nevoie” după moartea lui, rămânând cu datorii. În această situație, e nevoie de o dispensă specială de anulare a dreptului de preemțiune a clanului Rudenilor, pentru ca ea să poată vinde din moșiile lor, pe care soțul ei i le dăduse în schimbul zestrei. Privilegiul este acordat, la 8 septembrie 1635, de mitropolitul Grigore și de nu mai puțin de 21 de boieri mari și mici, care retrag dreptul de protimis al Rudenilor, frați și veri ai lui Staico paharnic, fiindcă „n-au vrut să să apuce a cumpăra nu mai mult de un ban”³². Drept urmare, Rada a pus zălog satele primite în schimbul zestrei la negustorii Ghinea și Rustea, care și intră în posesia lor, suma datorată acestora neputând fi achitată la termen. La rândul lor, Rudenii – fiii lui Vlad Rudeanu, Andrei, Radu și Vlad, precum și numeroșii lor veri – sunt nevoiți să recunoască dreptul deplin al celor doi negustori, Ghinea și Rustea, asupra satului Fometești cu rumâni. Demn de remarcat este și faptul că Rada este singura vânzătoare a acestor sate, fără fiii ei, fiind vorba de sate substituite în zestrea pe care și-a luat-o înapoi după moartea bărbatului ei. Cât despre fiii paharnicului Staico, Preda, Tudosie și Staico, în loc să răscumpere zestrea înstrăinată a mamei, cum îi îndemnase în diată părintele lor, vând, din motive nemărturisite în acte, și

³⁰ DRH, B, vol. XXV, nr. 245.

³¹ Dintre toți fiii lui Teodosie Rudeanu, numai doi au plătit datoria tatălui lor; criteriul nu pare să fie vârsta acestora, căci frații cei mai vârstnici erau Vlad și Tanasie; se poate observa însă că cei doi frați platnici, Vlad și Staico stăpânesc înfrățiți moșiile de la Copăcel, Ulea și Periș, DRH, B, vol. XXI, nr. 83, 121, 141.

³² DRH, B, vol. XXV, p. 139; lipsa de interes a celorlalți Rudeni față de moșiile părintești arată fie că puterea lor economică era scăzută, fie că solidaritatea de clan a primelor două generații se destrămasese, v. Violeta Barbu, *De bono conjugali. O istorie a familiei în veacul al XVII-lea*, București, 2003, p. 37-59.

ceea ce le mai rămăsese de la tatăl lor, adică satul Bogdănești, moștenire de la bunicul lor, Theodosie logofătul³³.

În termeni de evoluție a modului de tratare și de încadrare juridică a delapidării, între cele două cazuri de speță regresul este evident. Odată în plus sistemul își demonstrează fragilitatea, în măsura în care depinde de competența oamenilor care îl întrupează. Procedura diferită adoptată de domnii Alexandru Coconul (proces în fața divanului) și Leon Tomșa (acuzatii și presiuni făcute de domn singur, fără judecată) poartă amprenta modului personal în care fiecare dintre ei înțelegea administrarea justiției, adică, în limbaj simbolic, „însuflețea legea”. În memoria contemporanilor immortalizată de Stoica Ludescu în *Letopiseșul cantacuzinesc*, Alexandru Coconul „fiind prea tânăr, avea boieri foarte credincioși de căutau toate trebile domniei și ale țării și toate judecățile erau asupra lor. Și domnea foarte bine și cu pace”³⁴. În schimb, domn străin „neștiind seama țării”, Leon Tomșa este nevoit, la presiunea stărilor, să recunoască influența nefastă a dregătorilor greci din jurul său, care au „înstrăinat oamenii țării cu pizme și cu năpăști”³⁵ și să admită că orice persoană are dreptul la judecată publică „să-i fie vina cunoscută de toți”. „Năpasta” aruncată asupra Rudenilor, petrecută înainte de Carta de libertăți din 1631, fusese o verigă din lanțul de numeroase abuzuri ale domniei lui Leon Tomșa și ale grecilor, călcători de obiceiuri, dar și reflexul unei cutume vechi a țării. Domnul era suveran să osândească la moarte, „fără să mai întrebe pe ceilalți boieri” pe cei ce hicleseră asupra vieții domnului sau furaseră din banii țării, scrie Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei*³⁶. Cu procesul Catargi-Rudeanu (1627) din vremea lui Alexandru Coconul și cu datoria de „bani domnești” a celor doi frați Rudeanu (circa 1630), procedura de judecată, chiar dacă oscilează încă între principiul autocratic absolutist și judecata publică a domnului împreună cu divanul, se așează pe fagașul definitiv al sublimării violenței. Indiferent dacă delapidarea este dovedită sau nu, stingerea debitului nu se mai face prin modalitatea confiscării, ca în cazul lui Stoichiță din Strâmba, ci prin achitarea datoriei de către debitor. Cazul Rudenilor pune în lumină de asemenea limitele trăinicieii solidarității de neam și consecințele ei patrimoniale. În fața unei acuze de datorie din „bani domnești”, doi dintre fiii moștenitori ai lui Teodosie Rudeanu sunt solidari cu tatăl lor, iar Staico încearcă ocrotirea patrimoniului moștenit pe linie paternă, transferat prin schimb în zestrea soției sale, vândută numai cu acordul acesteia și al părinților ei. Competența sa juridică, sprijinită probabil de fețele bisericesti convocate ca martori la diată, are ca resursă cunoașterea „legii zestreii”, la adăpostul căreia vede salvarea patrimoniului moștenit.

³³ DRH, B, vol. XXV, nr. 335.

³⁴ *Istoria Țării Românești. 1290-1690. Letopiseșul cantacuzinesc*, ed. critică de C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 94; Valentin Al. Georgescu, Petre Strihan, *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova (1611-1831). Partea I. Organizarea judecătorească*, vol. I, București, 1979, p. 65.

³⁵ Ultima ediție a Cartei de libertăți de la București din 15 iulie 1631, la Daniel Barbu, *O arheologie constituțională românească*, București, 2000, p. 84-85.

³⁶ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, partea a II-a, cap. XII, București, 1973, p. 253.

THEFT FROM THE COUNTRY'S TREASURY: FROM THE SUMMARY LEGAL PROCEEDINGS TO THE COURT TRIALS (WALLACHIA, SEVENTEENTH CENTURY) (II)

Abstract

The study further examines cases of embezzlement from the country's treasury with the trial of tresorier Necula Catargi of 1627 and with the distraint of the debt of the brothers Vlad and Staico Rudeanu for a sum of money their father received from Prince Petru Cercel.

The first example illustrates the way the embezzlement of the country's tribute to the Ottoman Porte was legally addressed, whereas the second case is typical for the manner in which family solidarity (father-sons, husband-wife) managed to protect the patrimony of the lineage.

CRIZA POLITICĂ DIN MOLDOVA ANILOR 1547-1564. O MĂRTURIE NEAȘTEPTATĂ*

ANDREI PIPPIDI

Anii care i-au urmat morții lui Petru Rareș, cu frământările lor sângeroase, sunt o perioadă caracterizată prin „dezbinare, cruzime și pierderi față de străini”, formulă aplicată de N. Iorga numai primei domnii a lui Alexandru Lăpușeanu în Moldova¹, dar care nu se potrivește mai puțin sfârșitului de dinastie care a precedat-o, ca și aventurii excentricului Despot și episodului de dictatură boierească prin care această epocă se încheie. Dacă se mută asupra Țării Românești, privirea istoricului recunoaște pentru aceeași vreme, în care tronul era ocupat de Mircea Ciobanul și de nevârstnicul său fiu Petru, cu întreruperi de numai trei ani introdusă de domnia lui Pătrașcu cel Bun, simptomele unei instabilități asemănătoare. Coincidența e prea vădită pentru a permite să se atribuie ferocitatea luptelor pentru putere în amândouă principate doar unor personalități aberante și violente. E adevărat că, numai cu excepția amintită, porecla de „cel Bun” datorându-se tocmai contrastului cu rivalii, toți domnii care se perindă în această epocă sunt maculați de crime odioase, până la a îndreptăți identificarea acelei patologii care a fost cândva numită „Caesarenunsinn”, ilustrată fiind de exemplul lui Caligula². Din reședințele domnești de la Suceava sau București se ridică un miros greu, de abator.

Ca să ne mărginim la Moldova, cei 17 ani de care va fi vorba se fărâmițează în șase domnii, fiecare din ele se termină brutal cu detronarea, ba chiar cu asasinarea sau execuția, în trei cazuri, iar o dată cu o mutilare iertătoare. Pe lângă comploturile care au izbutit, sunt nenumărate altele care au provocat uciderea în masă a conspiratorilor. Sub aparența supunerii, această aristocrație militară pe care o formează boierii se apără cu înverșunare împotriva puterii monarhice și caută să-i smulgă domnului atât bogățiile – după unele indicii, încă enorme, – pe care le mai posedă, cât și autoritatea politică. Echilibrul statornicit de lunga domnie a “sfântului”, cu epilogul ei, pe care-l reprezintă, timp de mai bine de un deceniu, doamna lui Bogdan al III-lea, a fost zdruncinat de minoritatea lui Ștefan al IV-lea, care a declanșat rebeliunile și vârtejul controverselor religioase. Dezarmată provizoriu, boierimea și-a luat revanșa cu prilejul invaziei străine din 1538 și, până-și va regăsi stăpânul, impus de aceeași presiune otomană de care el fusese alungat, a vărsat sângele unui domn – Ștefan al V-lea fiind cel dintâi în istoria țării care cădea victima unei revolte boierești – și l-a adus la tron pe Cornea, care va pieri sub securea călăului.

* Comunicare prezentată în 2004 în cadrul programului „Europa Centrală, Țările Române și Marea Neagră” din Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”.

¹ N. Iorga, *Istoria românilor pentru clasa a IV-a și a VIII-a secundară*, ed. a IV-a, București, 1920.

² Ludwig Quidee, *Caligula, étude d'un cas de folie césarienne à Rome*, Paris, 1928.

Amenințată din exterior de pericolul unei intervenții otomane și din interior de nemulțumirea gata să izbucnească a boierilor, domnia nu se poate menține, deci nu poate salvagarda statul, decât prin despotism. Eticheta și pompa nu reușesc să ascundă insecuritatea. În această poziție precară, autoritatea caută mai mult profitul personal decât interesul general. Starea de criză se prelungește un secol întreg, fiindcă alternarea domnilor „slabi” și a celor „viguroși” înseamnă un balans între forțele centrifuge și tendința către absolutism monarhic. Viciul radical al acestei societăți semi-feudale este absența unor instituții-tampon, ceea ce face ca titlul să depindă de hotărârea stăpânitorului. Această situație s-a agravat la mijlocul veacului al XVI-lea sub acțiunea a trei factori: spoliere economică, suprimare a independenței politice și impact al unor conflicte religioase care se întindeau de la un capăt al Europei la altul.

Evenimentele acestei perioade ne sunt numai aparent familiare: prin faptul că informația despre ele a rămas de multă vreme aceeași, s-a format convingerea că n-ar mai fi nimic de aflat. Izvoarele interne au fost, ici și colo, întregite de documentele publicate de Th. Holban³, C. A. Stoide⁴ și I. Corfus⁵. Contribuția cea mai importantă a fost adusă de Șerban Papacostea, care a semnalat *O veche tipăritură despre Moldova la mijlocul secolului al XVI-lea*⁶. Descoperirea acelei „Narratio scripta a fide digno de Walachorum tyrannis” la Biblioteca Națională din Varșovia ne-a oferit câteva știri suplimentare de mare interes și, mai ales, a dovedit atenția cu care împrejurările din Moldova erau urmărite în regatul vecin, unde o propagandă activă asigura difuzarea versiunii celei mai convenabile din punctul de vedere al politicii polone.

În aceeași direcție am putut merge mai departe când, acum vreo 20 de ani, într-o comunicare la Iași rămasă inedită, am comentat informațiile despre conflictul lui Ștefan al IV-lea cel Tânăr cu boierii moldoveni cuprinse în corespondența umanistului italian Pietro Martire d'Anghiera. La curtea Spaniei, unde trăia autorul acelei scrisori, se cunoșteau faptele petrecute în 1523 în Moldova, care fuseseră negreșit transmise din Polonia. Din povestirile boierilor pribegiți peste Nistru figura domnului apare înfricoșătoare, atribuindu-i-se cruzimi față de care pălesc „legenda neagră” a lui Vlad Țepeș sau chiar ororile săvârșite de Ivan cel Groaznic. Imaginare sau, poate, reale, aceste atrocități au intrat în memoria populară, fiindcă numai astfel se explică porecla de „Belicîne” a unui personaj în care se confundă trei individualități istorice: Ștefăniță, Ștefan al VI-lea Rareș și Ioan cel Cumplit. Persecuția minorităților religioase din Moldova, pe care istoricii au socotit-o vreme

³ Theodor Holban, *Documente externe (1552-1561)*, în „Studii”, t. XVII, 1965, nr. 3, p. 667-674; idem, *Documente românești din arhivele polone și franceze*, în „AIIAI”, XIII, 1976.

⁴ C.A. Stoide, *Frământări în societatea moldovenească la mijlocul secolului al XVI-lea*, în „AIIAI”, t. XI, 1974, p. 77-91.

⁵ Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone, secolul al XVI-lea*, București, 1979; idem, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone, secolele al XVI-lea și al XVII-lea*, București, 2001.

⁶ În „Studii”, t. 22, 1969, 3, p. 459-464.

îndelungată că se limitează la episodul din 1551, nu numai că s-a manifestat și sub domnia lui Petru Rareș, dar și-a avut începutul, cum se deduce din tradiția despre „Belicîne” încă din timpul lui Ștefan cel Tânăr⁷.

Informațiile noi pe care le adăugăm acum au o valoare deosebită deoarece, în afară de cuprinsul lor, care se referă la luptele interne din Moldova între moartea lui Petru Rareș și revenirea la tron a lui Alexandru Lăpușeanu, ele luminează rețeaua de circulație a știrilor cu centrul în Polonia, continuând aceeași serie în care se înscriu cele două texte din 1523 și 1553.

La Biblioteca Națională din Florența, la sfârșitul manuscrisului Palatin nr. 815, care conține copii din secolul al XVIII-lea ale unor documente cu privire la Machiavelli, se găsește o scrisoare, datată din Perugia la 4 februarie 1564, în legătură cu „*molte turbolenze e mutazioni seguite ne'paesi di Moldavia e Polonia*”. Motivul pentru care a fost inclusă în această culegere, cu care altfel n-are nimic a face, este că era adresată unuia dintre fiii lui Machiavelli, Piero.

Despre acesta, care, la data respectivă, era locotenent pe galerele ducelui Cosimo I de Toscana din noul port Livorno, aflăm cu surprindere că avea o experiență personală a Moldovei și Poloniei, țări pe care le vizitase de mai multe ori, probabil cu interese comerciale (corespondentul său o afirmă: „*paesi di Moldavia et Pollonia, dove la Sigria V. è stata già tempo fa piu volte*”). Relațiile familiei cu Levantul erau de altminteri mai vechi. În 1473, Giovanni Machiavelli făcea negoț între Valona, pe coasta albaneză a Adriaticii, și Bologna⁸. Un fiu al lui Niccolo, Lodovico Machiavelli, era în 1525 la Adrianopol și Pera, de unde nu s-a întors decât în 1527, cu o lună înainte de moartea tatălui său. Drumul de înapoiere a fost pe la Dubrovnik, unde nu s-a oprit decât o zi și jumătate, fiindcă bănuia ciuma și oamenii mureau pe străzi⁹. Alt frate al lui Piero, trezorier la Perugia, probabil Guido, îl găzduia pe autorul scrisorii, un oarecare Antonio Pandolfi, care tocmai se întorsese în Italia după o absență de 22 de ani.

În cele 14 pagini ale documentului avem o relatare amănunțită a evenimentelor din Moldova, începând cu deschiderea succesiunii la tron din 1546. „*Morse Pietro Vaivoda di Moldavia, vecchio di età circa 90 anni*”: vârsta e mult exagerată, fără îndoială. În realitate, Petru fusese probabil mezinul dintre numeroșii fii ai „sfântului” Ștefan și, la moartea sa, nu era trecut cu mult de 60 de ani¹⁰. Cât despre Iliăș, el ar fi avut 20 de ani, fiind deci născut în 1526¹¹. Explicația turcirii

⁷ Demonstrația am făcut-o în martie 1985 într-o comunicare la Institutul „A. D. Xenopol” din Iași, bazată pe relatarea evenimentelor din Moldova din *Documentos inéditos para la historia de Espana*, vol. XII, Madrid, 1957, p. 305-306.

⁸ Giuseppe Muller, *Documenti sulle relazioni delle citta Toscane coll'Oriente cristiano e coi Turchi fino all'anno 1531*, Firenze, 1879, p. 218.

⁹ Niccolo Machiavelli, *Lettere*, a cura di Franco Gaeta, Milano, 1961. p. 430-432, 508.

¹⁰ Suntem prin urmare de acord cu vârsta pe care i-o atribuie Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, București, 1976, p. 85, nu cu aceea presupusă de același autor în *Petru Rareș*, București, 1982, p. 217.

¹¹ „Născut prin 1531” (idem, *Mușatinii*, p. 99). Cf. idem, *Familia lui Petru Rareș* în vol. *Petru Rareș*, redactor coordonator Leon Șimanschi, București, 1978, p. 268.

tânărului e cea cunoscută¹²deși cu unele detalii în plus: *“era stato circa 4 anni a Costantinopoli per ostaggio al tempo del padre e per essersi usato molto a costumi turcheschi, subito che fu signore, fece ogni opera con forza di danari per avere donzelle turche, et in breve tempo glie ne fu condotte circa 8 bellissime, le quali con la loro lascivia in breve tempo li voltorno il cervello di sorta che il persuasono a farsi turco”*. Urmarea este că, în al treilea an de domnie, deci în 1550, Iliș a plecat la Poartă, însoțit de câțiva boieri și luând cu el tezaurul, amănunt foarte însemnat, având în vedere suma pe care o reprezenta: Pandolfi dă cifra uriașă de 700.000 de ducăți. Pentru comparație, haraciul Moldovei plătit de Petru Rareș la sfârșitul vieții era de numai 12.000 de ducăți, iar când Petru Șchiopul va lua calea exilului în 1591, carele încărcate cu averea pribeagului vor transporta 100.000 de țechini¹³. E adevărat că, după cum relatează cronicarul Eftimie, pe lângă produsul unei fiscalități agravate, comoara cuprindea și o mare cantitate de odoare confiscate din biserici¹⁴. La sosirea la Constantinopol, *„il 3zo giorno si fece turco, e li fu data moglie figlia di Bascia, e fatto Governatore d’una provincia, cioè S. Giago”*. E vorba, bineînțeles, de cuvântul „sangiac”, așa cum l-a înțeles italianul. Actul convertirii a avut loc, după alte documente, la 30 mai 1551, iar intrarea în capitala sultanilor la 21¹⁵.

Despre Ștefan, fratele mai tânăr și succesorul renegatului, izvorul spune că avea, la alegerea sa, 20 de ani – ar fi fost așadar născut în 1531 – și că era *„di persona membruto et robustissimo, crudele e bestiale a meraviglia”*, dar caracterizarea continuă și cu însușiri pozitive: *„volonteroso et coraggioso a meraviglia”*, adăugând în final o notă mai puțin favorabilă: *„di natura inquietata”*. Din primul an al domniei sale, *„la anno 50 venedo il 51”*, de fapt în iarna 1551-1552, ar fi plănuit să treacă spre a-i ataca pe turci, dar i s-ar fi opus boierii, sfătuindu-l să aștepte 2-3 luni până la primăvară, *„per avere pastura pei i cavalli”*. Între timp, s-a pierdut ocazia de a combina această manevră cu mișcarea trupelor lui Ferdinand de Habsburg în Transilvania. În realitate, documentele contemporane atestă că Ștefan, care mai năvălise în Secuime în august 1550, a negociat, începând din septembrie 1551, cu Martinuzzi și cu regele Ferdinand, asigurându-i de colaborarea sa împotriva turcilor, în schimbul restituirii celor două feude ardelene ale domnilor Moldovei, Ciceul și Cetatea de Baltă, care i-ar fi putut servi drept refugiu la nevoie¹⁶. În martie 1552, el solicita fonduri pentru plata oștirii cu care plănuia să reînceapă lupta antiotomană, dar nu primea de la Viena decât fâgăduiala

¹² „Necuratele turcoace” sunt amintite de Macarie, în *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ioan Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 103, precum și de Eftimie (ibidem, p. 119).

¹³ M. Berza, *Haraciul Moldovei și al Țării Românești în sec. XV-XIX*, „SMIM”, t. II, 1957, p. 13-15; Bogdan Murgescu, *Circulația monetară în Țările române în secolul al XVI-lea*, București, 1996, p. 232.

¹⁴ *Cronicile slavo-române*, p. 104, 120; vezi și însemnarea din aprilie 1551 care precizează suma plătită de fiecare mânăstire, la P. P. Panaitescu, *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române*, vol. II, București, 2003, p. 382.

¹⁵ N. Iorga, *Histoire des Roumains*, Bucarest, 1937, p. 504-505.

¹⁶ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I, București, 1929, p. 44-45, 53, 56-58.

unui ajutor mereu amânat¹⁷. De altfel, pentru orice eventualitate, Ferdinand întreținea la curtea sa pe un pretendent la tronul Moldovei, Aron, care se dădea drept fiu al lui Bogdan al III-lea¹⁸.

Informatorul nostru ignoră motivul invocat de cronicari pentru înlăturarea lui Ștefan, desfrâul jignitor pentru familiile boierești¹⁹, în schimb aduce amănunte noi despre teroarea dezlănțuită de domn împotriva heterodocșilor și a oricărui opozanți. Un element original și revelator: „*comando che questi mercanti turchi che passava per il su paese fussino amazzati e predati insieme con quanti altri mercanti si trovavano in tali carovane di turchi, e duro questo assassinamento circa 8 mesi*”. Cu alte cuvinte, dacă prigonirea a început în august 1551, aceste suferințe ale comunității amenești au durat până în aprilie 1552, iar Moldova, în toată această perioadă, s-a găsit în stare de război cu Imperiul otoman.

Domnul a procedat întocmai ca bunicul său, Ștefan cel Mare, despre care cretanul Elia Capsali povestește că a jefuit și torturat pe negustorii evrei care străbăteau țara²⁰. Aceeași a fost soarta armenilor, demult activi în acest comerț de tranzit pe drumurile care legau Imperiul otoman de Galiția. Fără ca documentul s-o indice în chip precis, din alăturarea prădăciunilor de caravane și a măsurilor luate împotriva cultului armenesc se înțelege că intoleranța religioasă a fost întărită de suspiciunea cu care armenii erau priviți ca agenți și complici ai unui inamic redutabil. E un reflex de psihologie colectivă care a funcționat la fel de nemilos și în secolul nu demult trecut. „*In detto tempo*”, scrie Pandolfi, „*fece ruinare le chiese de li armeni che in suo pese si trovavano, et tali armeni fece forzatamente ribattezzare all'usanza valacca*”. Convertirea cu forța, deci confundarea minorității percepute cu ostilitate în mijlocul populației majoritare, poate să aibă, numai un aspect religios, dar să tâlmăcească un conflict economic și social: n-au fost oare nobilii maghiari, în timpul răscoalei lui Horea, siliți să se boteze „în legea românească”²¹.

S-a susținut cu o insistență exagerată că inițiativa măsurilor întreprinse contra armenilor i-ar fi revenit lui Macarie, episcopul de Roman, pentru că aceste violențe își găsesc un ecou aprobator în cronica prelatului²². Dar mărturia lui Ștefan însuși indică influența altuia dintre ierarhii moldoveni, despre care, din păcate, știm mult mai puțin, și anume episcopul de Rădăuți, Mitrofan. Despre el, ca despre nimeni altul, fiul lui Rareș a declarat că “i-a fost ca un părinte, cu bună învățătură din tinerețe până a fost ridicat domn”²³.

¹⁷ „Arhiva istorică a României”, t. I/2, 2, 1865, p. 152-154.

¹⁸ A. Veress, *op. cit.*, I, p. 42-43, 47, 56.

¹⁹ *Cronicile slavo-române*, p. 121-122, cf. Grigore Ureche, *Letopiseșul țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 157.

²⁰ *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, vol. I, ed. Victor Eskenasy, București, 1986, p. 14-15.

²¹ D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I, București, 1979, p. 299, 305, 306, 332, 377, 419.

²² Sorin Ulea, *O surprinzătoare personalitate a Evului Mediu românesc: cronicarul Macarie*, SCIA, 1985, p. 42-43.

²³ *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, vol. I, București, 1957, p. 127; DIR, vol. II, p. 7. Mitrofan e menționat și de Eftimie, ca dușman al lui Macarie (*Cronicile slavo-române*, p. 120).

Dacă, în privința acțiunilor persecuției, ne apropiem de o concluzie, alte fapte, nu mai puțin grave, ale lui Ștefan al VI-lea rămân încă de explicat. Domnul este aici acuzat că a vrut să-și omoare mama, pe doamna Elena, pentru a pune stăpânire pe averea ei: „*volve far ammazzare la madre, per torle il tesoro et per qualche altra causa, ma li Baroni con assai preghiere lo distolsero da tale fantasia*”. Data nașterii lui Ștefan fiind 1531, el era într-adevăr fiul Elenei Brankovic, spre deosebire de fratele mai mare, Iliăș, fiul Mariei²⁴. „*Qualche altra causa*” poate însemna un motiv necunoscut sau unul trecut sub tăcere. Fără a crede că balada populară a reținut situația reală a relațiilor dintre doamna Elena și hatmanul Petru Vartic, împărtășim opinia regretatului nostru coleg Adrian Fochi, după care un motiv literar clasic a fost resuscitat de zvonul răuvoitor care-i atribuia văduvei lui Rareș un favorit²⁵. Decapitarea lui Vartic în 1548, din ordinul lui Iliăș, a avut probabil altă pricină – cronică, acuzându-l pe domn că „a nesocotit sfatul celor mai bătrâni”²⁶, lasă să se înțeleagă că marele dregător îi cenzura comportarea, ceea ce-l plasează în aceeași tabără cu mama vitregă a domnului. Trei ani după suprimarea sa, orice învinuire, chiar îndrăznind să se ridice până la doamnă, putea servi de pretext pentru resentimentele acumulate între timp. Confirmând relatarea cronicarului Eftimie²⁷, Pandolfi scrie despre Ștefan: „*Fece tagliare la testa a gran parte de suoi baroni*”. Încă dinainte ca Iliăș să fi ajuns la Constantinopol, regele Poloniei era informat de intențiile sale de a se converti la Islam și de a aduce în Moldova turci în locul populației ce urma să fie deportată în Imperiul otoman: zvonuri și acestea, colportate de boierii refugiați peste Nistru. Un pretendent, „palatini Valachiae filium simulans”, încercase chiar spre sfârșitul anului 1546 să ocupe tronul, cu o oaste recrutată în Polonia pe care Iliăș o putuse respinge²⁸. În mai 1551, deci imediat după plecarea lui Iliăș, are loc episodul care a provocat confiscarea averii spătarului Iurie, acesta fiind condamnat pentru complicitatea lui cu un „lotru care s-a numit pe sine cu numele de Alexandru”²⁹. Acest nou pretendent nu poate fi cum am crezut altădată³⁰, fiul lui Ștefan Lăcustă, care se numea într-adevăr Alexandru³¹, ci Petru stolnicul, fiu nelegitim al lui Bogdan al III-lea,

²⁴ A. Veress, *op. cit.*, p. 54, în 1551 era „giovane d'ani 20 in circa”. Maria, prima soție a lui Petru Rareș, murise la 28 iunie 1529 (N.N. Pușcașu, Voica Maria Pușcașu, *Mormintele Putnei*, în vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt, atlet al credinței creștine*, Suceava, 2004, p. 36)

²⁵ Adrian Fochi, *Femeia lui Putiphar (K 2111)*, București, 1982, p. 254-265; Maria Magdalena Szekely, *Sfetnicii lui Petru Rareș*, Iași, 2002, p. 304-320.

²⁶ *Cronicile slavo-române*, p. 26 (Macarie); Voica Maria Pușcașu, *Lespezile funerare de la mănăstirea Probota (II)*, în „Arhiva Genealogică”, t. III, 1996, 1-2, p. 262-263.

²⁷ *Cronicile slavo-române*, p. 119 (Eftimie).

²⁸ I. Corfus, *Documente...sec. XVI*, p. 153; A. Veress, *op. cit.*, vol. I, p. 37.

²⁹ DIR, XVI, 2, p. 7, 123. Vezi și Maria Magdalena Szekely, *op. cit.*, p. 322-327, despre Iurie Grumaz spătarul.

³⁰ Despre identitatea pretendentului Alexandru din 1551, Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVIII*, București, 1983, p. 165, n. 107.

³¹ Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, p. 93, dar acela avea chiar acest nume de botez, pe când pretendentul „s-a numit pe sine cu numele de Alexandru”, ceea ce corespunde cu Petru stolnicul. E poate locul să amintim că a existat și un fiu al lui Petru Rareș, numit Alexandru, al cărui portret apare alături de al tatălui la Athos, în fresca de la Dionysiou, dar el murise din 1543 (C. Rezachevici, *Politica externă*, în vol. cit. *Petru Rareș*, p. 246).

refugiat în Polonia: el va fi Alexandru Lăpușneanu. Abia fusese învins acesta că un grup de pribegi au proclamat domn pe unul dintre ei, ca fiind „ex veteri palatinorum Valachiae familia”. Identificarea acestui „Iwonia” cu un „Ivan”, care mai apăruse odată în 1540³², și cu Ioan, care va domni între 1572 și 1574, ni se pare acum incontestabilă. Cu fiecare din aceste prilejuri represiunea a făcut, probabil, alte victime.

Reacția celor care-și simțeau viața amenințată a fost de a lua legătura cu pribegii din Polonia – „circa altri 12 Baroni ribelli” – punând la cale împreună asasinarea domnului. Comandantul trupelor habsburgice din Transilvania, generalul Castaldo, deprins cu asemenea crime politice, căci uciderea lui Martinuzzi fusese poruncită de el, s-a lăudat că lui i se datorează și înlăturarea lui Ștefan³³. Punerea în circulație a acestei versiuni va amplifica în numai o lună faptele cu născocirea unei gărzi de 300 de turci care ar fi fost masacrată la Țuțora odată cu domnul, ceea ce justifică asasinatul³⁴. Încăunat imediat după aceea, pentru a nu lăsa tronul vacant, Joldea n-a domnit decât patru zile, până când au venit de peste Nistru ceilalți conspiratori, cu Alexandru Lăpușneanu, pentru care obținuseră și consimțământul autorităților polone. Soarta aceluia „cortigiano” al cărui interimat se sfârșea atât de repede („*furon tanto galanti che non lo amazzarono, ma bene li tagliorno il naso e li orecchi*”) este comentată de Pandolfi într-un fel care arată că era la curent cu tradiția bizantină: „*uomo cosi segnato non vogliono che possa essere loro signore*”. După instalarea lui Alexandru au început intrigile pentru a obține de la Poartă numirea altui fiu al lui Rareș, Constantin, care trăia la Constantinopol pe lângă fratele turcit. În centrul acestor uneltiri era doamna Elena, despre care aflăm acum că se călugărise. Ea n-a fost deci implicată în episodul Joldea, cum credea C. C. Giurescu când afirma: „apriga Elena plătește cu viața amestecul ei în această

³² I. Corfus, *Documente...sec. XVI*, p. 155 (despre Lăpușneanu) și 158 (despre „Ivan”). Vezi și idem, *Documente...sec. XVI-XVII*, p. 26. Cf. Ilie Minea, *Ion Vodă Armeanul înainte de domnie*, în „Cercetări istorice”, t. VIII-IX, nr. 2, 1933, p. 208-214; H. Dj. Siruni, *Mărturii armenesti despre România, extrase din cronica armenilor din Camenița, în AAR, m.s.i., s. III, t. XVII, 1936, p. 270; C. Rezachevici, Prima încercare a lui Ion Vodă cel Viteaz de a ocupa domnia Moldovei ca urmare a „turcirii” lui Iliș Rareș (iunie 1551) după un izvor polon inedit*, în „Revista arhivelor”, t. LII, XXXVII, 1975, nr. 4, p. 383-390. Dar izvorul nu e inedit, fiind publicat de Fr. Hipler și V. Zakrzewski, *Cardinalis Stanislaw Hosii epistolorum tomus II = Acta historica res gestas Poloniae illustrata*, vol. IX, Cracovia, 1886, p. 62, iar încercarea nu era prima, fiind vorba și în 1540 de pretendentul „Ivan” (N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și cetății Albe*, București, 1899, p. 330-331). După cum observase și Minea, el a fost acel “*filii olim Stephani, Vayvode eciam Moldavie*” (ibidem, p. 326) și tot la el face aluzie un graffito pe reprezentarea unuia din torționarii sfântului Ioan cel Nou – armeni și evrei – în pictura de la Voroneț (Andrei Pippidi, *The Mirror and Behind It: the Image of the Jew in the Romanian Society*, în SHVUT, 1993, nr. 16, p. 77).

³³ A. Veress, *op. cit.*, p. 102-103.

³⁴ Ibidem, p. 105. Punctul de vedere polon cu privire la atentatul de la 1 septembrie 1552 se găsește în documentele publicate de Ioan Bogdan în Hurmuzaki, supl. II la vol. I, București, 1893, p. 173-178. vezi și N. Băjenaru, *Castaldo, polonii și omorârea lui Ștefăniță Rareș*, în „Revista critică”, t. VIII, 1934, nr. 2-3, p. 102-110. Despre reacția turcilor, Mihnea Berindei, *Porte Ottomane, voiévode et boyards de Moldavie en 1552*, în vol. *Quand le crible était dans la paille. Hommage à Pertev Naili Boratav*, Paris, 1978, p. 105-108.

chestie³⁵. Mai firesc, văduva lui Rareș a complotat în favoarea ultimului ei fiu. Exista însă un grup de boieri care erau hotărâți să n-o lase să supraviețuiască nici într-o chilie de mănăstire. În fruntea lor era hatmanul Simion Negrilă, pârcălab al Sucevii³⁶, a cărui lăcomie se aprinsese din cauza bogățiilor pe care Elena le mai păstra. Relatarea lui Pandolfi îl scuză pe Alexandru: „*forzato dalli baroni, bisogno consentissi a fare strangolare la monaca gia moglie di Pietro Vaivoda, alla quale trovo tesoro per 300 m. ducati o da vantaggio*”. Problema succesiunii la tron a fost rezolvată prin moartea celor doi frați Rareș la Constantinopol și prin căsătoria lui Lăpușeanu cu sora lor, Ruxandra: „*il primo anno di sua signoria morse li due fratelli, Elias e Costantino, di morbo in Turchia, et fu spenta la casa di progenie di Pietro Vaivoda, salvo che le femine, che una era maritata al Vaivoda della Valachia bassa, et l'altra che restava in paese la prese per moglie detto signore Alessandro*”. Data morții lui Constantin, de ciură, este însă 1554, iar Iliș a mai trăit în reședința de exil, la Brusa și Alep, până în 1562, deci în preajma momentului când a fost scrisă scrisoarea³⁷. Aluzia la Chiajna, soția lui Mircea Ciobanul, sugerează că autorul, identificând Moldova ca „Valahia de sus” iar Țara Românească fiind pentru el „cea de jos”, avea în minte îngemănarea principatelor locuite de același popor.

Lăpușeanu fusese prezentat în chip favorabil („*comincio a regnare molto benignamente*”), dar tonul se schimbă brusc, pentru a da despre deceniul de-a lungul căruia se întinde prima sa domnie o imagine absolut negativă. Ea a fost desigur influențată de povestirile boierilor care-și căutau adăpost în Polonia, însă precizările de cifre și observațiile în legătură cu comerțul par să provină dintr-o experiență personală: „*non attendeva ad altro che acumulare tesoro e fare amazare di mano in mano li Baroni vecchi et mettere in quelli uffizii e gradi li suoi parenti. Et mercantilmente quante ricette erano da farsi nel suo paese, le faceva fare per suo conto proprio, proibendo alli altri mercanti, tal che al suo tempo si sono rovinati quanti mercanti usavano negoziare in suo paese, e cosi signoreggiando vicino al Xmo anno si crede che avessi congregato meglio che due milioni d'oro, compreso le gioie che ne aveva assai*”. S-ar zice deci că intervive aici și un resentiment personal, cauzat de insuccesul unor afaceri în Moldova, adăugându-se la ecoul recriminărilor pe care polonii le auzeau de la boierii refugiați: „*per essere lui tanto avido a perseguitare li ribelli, che alla giornata fuggivano dal suo paese*”.

Urmează povestea lui Despot, cu pretențiile sale la o genealogie sârbească sau grecească și cu toate rătăcirile prin Franța, Germania și Polonia, ca în

³⁵ C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, 1, București, 1943, p. 195. Informația despre moartea doamnei Elena apare și în cronică moldo-polonă (*Cronicile slavo-române*, p. 185). C. A. Stoide, *art. cit.*, p. 68, datează asasinatul din a doua jumătate a anului 1553 și-l pune în legătură cu un complot care ar fi căutat înlocuirea lui Alexandru cu Constantin, cel mai tânăr fiu al lui Petru Rareș.

³⁶ Th. Holban, *art. cit.*, p. 671-672, text corectat și redatat de I. Corfus, *Documente...sec. XVI-XVII*, p. 30.

³⁷ Moartea lui Constantin în 1554, cf. Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 101, care datează moartea lui Iliș din 1562, probabil pe baza informației din A. Veress, *op. cit.*, p. 208.

biografiile contemporane. „*Era persona eloquente e dotato di parecchi linguaggi, e molo astuto*”, notează Pandolfi. Găzduit întâi la curtea Moldovei, apoi retras la Braşov pentru a-şi îngriji sănătatea, dar şi pentru a-şi oferi serviciile reginei Isabela a Ungariei, Despot intră în conflict cu Lăpuşneanu. După informaţiile pe care le deţinea autorul scrisorii, domnul ar fi recurs la un viclesug, acelaşi care s-a presupus că a fost folosit de Ştefan cel Mare pentru a-l atrage pe Petru Aron în Moldova. Despot ar fi primit un mesaj semnat de 12 boieri care-l chemau, dar documentul ar fi fost redactat din ordinul lui Lăpuşneanu. La rândul său, Despot, conştient de capcana care i se întindea, ar fi utilizat scrisoarea pentru a le dovedi lui Ferdinand şi lui Albert Laski că ţara îl aşteaptă. Protectorii săi i-au pus la dispoziţie o mică oaste („*1200 cavalli e 600 pedoni*”), efective mult inferioare trupelor cu care i-a întâmpinat Lăpuşneanu: 14.000 de călăreţi, cărora li se spune, cu un cuvânt românesc pe care Pandolfi sau copistul nu l-au înţeles, „*miemvizi, cioe nobili*” (poate, „năimişi”, deci mercenari). Curtenii erau încă 5000 de călăreţi, cu 700 de archebuzieri pedestri şi 800 de turci şi tătari călări. Biruinţa de la Verbia a fost câştigată de Despot, fiindcă ţăranii care formau cea mai mare parte a forţelor lui Lăpuşneanu n-au vrut să lupte, strigând: „*combatta il Re con li suoi Baroni, che hanno fatto tante ingiustizie*” (uşor de tradus în româneşte: „Să lupte Vodă cu boierii lui, care au făcut atâtea nedreptăţi!”).

Paginile următoare sunt pline de amănunte care îngăduie presupunerea că negustorul florentin s-a întors de mai multe ori în timpul domniei lui Despot. De pildă, el este informat despre un complot împotriva lui Despot, care a fost descoperit la numai câteva săptămâni după victoria acestuia, ceea ce a provocat iarăşi un număr de execuţii. Este vorba desigur de evenimentele din aprilie 1562, comentate într-un studiu al Mariei Holban³⁸. De asemenea, Pandolfi ştie că garda străină a lui Despot era de 860 de mercenari, jumătate călări şi jumătate pedestri, „*di diverse nazioni, ma la piu parte unghari*”. Când s-au răspândit zvonurile că polonii se pregăteau să-l înlocuiască pe Despot, acesta a trimis împotriva lor 8.000 de călăreţi. După ce majoritatea ostaşilor din straja sa ungresească şi-au găsit moartea într-o ambuscadă, organizată de moldovenii răsculaţi, Despot s-a refugiat în cetatea Sucevii „*dove lui si è difeso circa 3 mesi*”. Atât rezultatul luptei de la Săpoteni, pe Ciuhur, cât şi durata asediului Sucevii corespund altor informaţii contemporane³⁹. Exacte sunt şi detaliile cu privire la expediţia lui Dimitrie Wisniowiecki în Moldova⁴⁰ („*un Barone Pollacco ebbe l'audacia di entrare in tal paese con circa 4m. cavalli per cimentare di farsi signore, il quale è capitato*”).

³⁸ M. Holban, *Despre osândiri la moarte prin „glasul poporului” sub Despot*, în „Studii”, t. 22, 1969, nr. 6, p. 1155-1163.

³⁹ Pentru asediul din 1563, vezi Al. Lapedatu, *Notiţă istorică*, la K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii*, Bucureşti, 1913. p. XXXIII-XXXVIII şi LII. Cea mai recentă lucrare despre această epocă este Gh. Pungă, *Ţara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu*, Iaşi, 1994.

⁴⁰ Chantal Lemercier-Quelquejay, *Un condottiere lithuanien du XVIe siècle, le prince Dimitrij Visneveckij et l'origine de la Sec'Zaporogue d'après les archives ottomanes*, în vol. *La Russie et l'Europe, XVIe-XXe siècles*, Paris, Moscou, 1970, p. 149-177. vezi şi C. Rezachevici, *Cronologia domnilor din Ţara Românească şi Moldova*, I, 2001, p. 660-664.

male”). Sfârșitul dramatic al lui Despot a fost semnalul pentru izbucnirea unei mișcări xenofobe: „*sono seguiti assai disordini in tale paese, perche, inimicatosi quelli populi contro li forestieri, hanno amazzato assaissimi ungheri e italiani e todeschi, che si trovavano forestieri in quel paese, e son seguite crudeltà grandissime*”⁴¹. Autorul scrisorii a scăpat de această primejdie și, poate, și de paguba suferită de alți negustori, căci el vorbește de creditorii lui Despot care și-au pierdut banii: „*perche lui si era indebitato assai, ha ruinato molti mercanti*”).

Raportul despre Moldova se încheie aici, cu o referire la zvonurile ajunse de acolo în Polonia „*l'estate e l'autunno passati*”, deci în primăvara și toamna 1563. Cum să înțelegem cuvintele care urmează: „*non hanno fatto altro sig – re pure di loro generalmente nominato Ioanni, quale regna al presente?*” Ca să fie la Perugia în februarie 1564, Antonio Pandolfi trebuie să fi plecat din Polonia cu cel puțin o lună mai devreme, deci într-un moment în care Alexandru Lăpușneanu încă nu intrase în Moldova, iar Ștefan Tomșa nu fugise încă în Podolia. Împrejurări pe care nu le cunoaștem bine și care au părut din nou că favorizează planurile lui Ioan, veșnicul pretendent care, în Polonia și în Crimeea, negocia febril o nouă încercare de a ocupa tronul. Ea nu s-a concretizat totuși, informațiile lui Pandolfi anticipând realitatea cu vreo nouă ani. Restul scrisorii se ocupă de luptele din Lituania între poloni și ruși, iar în final face elogiul lui Ivan cel Groaznic, învingătorul tătarilor: „*Detto Moscovita è un bravo Principe, quanto possa essere secondo la fama che di lui si intende*”, etc.

Din cele de mai sus rezultă cu certitudine rolul Poloniei de propagator al unor știri despre Moldova care erau permanent încărcate de o conotație negativă. Cu toate acestea, faptele astfel comunicate nu ies din domeniul realităților decât prin erori de memorie sau exagerări normale într-o asemenea situație. Prin urmare, scrisoarea adresată lui Piero Machiavelli va putea avea un loc între mărturiile pe care se va sprijini de acum înainte istoria posterității lui Ștefan cel Mare. În acest text se pot vedea clocotind, ca într-un creuzet, diverse elemente a căror interacțiune, în Moldova ca și în Țara Românească, a făcut să se schimbe caracterul statului. De aici, necesitatea de a explica înțelesul noțiunii de criză, așa cum a fost folosită în paginile precedente. Este o perioadă îndelungată, în cursul căreia o structură se erodează, se sfârâmă, se prăbușește, iar alta, ori măcar condițiile care o fac posibilă, i se substituie. E indiscutabil că între Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul nu mai dăinuie decât o asemănare superficială.

Ms. Palat. 815, f. 893 Mag – *um Dominum Petrum de Machiavellis,*
Luogotenente delle Galere di S.E. a Livorno.

Questa sarà per fare avisata la S.V. qualmente io arrivai in Italia la Pasqua di Natività prossima passata venendo dal Regno di Pollonia, e subito andai a Fiorenza, dove non ero stato 22 anni fà, e son stato li una settimana. Colà pensavo trovarvi la S.V. et Dio sa con quanto desiderio e quanto volentieri le avrei

⁴¹ Cazul lui Michelin Corniact, la Andrei Pippidi, *Hommes et idées du Sud-Est européen*, București, Paris, 1980, p. 127.

baciato le mani. Fummi detto come eravate in Pisa, ovvero a Liorno ale Galee, e dubitando io, che talvolta non vi fussi messo a qualche viaggio e di andarmi aggirando in vano, non mi risolvetti venire a quella volta, e così mi partii di Firenze e presi il camino

f.894 d'Ancona per via di Perugia, dove mi trovo al presente in casa il sr.Tesauriere vostro fratello, che per sua grazia mi ha fatto e fammi assai carezze, e così penso star qui sino a Crnovale prossimo al piu lungo,poi mi partiro per seguire il mio viaggio dove a Dio piaccia indirizzarmi prosperamente.

Aggio avuto di molte aversità che ho comportate e comporto al meglio che posso, et non ho mai usato d'infastidire li amici con il condolermi de miei mali per non dare loro qual dispiacere, e mi sono confortato sempre, cercando di rimediare con le mie forze proprie, mediante l'aiuto di Dio. Dapoi che io non mi son possuto aboccare con la S.V. per darle qualche ragguaglio de Paesi di Moldavia et Pollonia, dove la Sig – ria V. è stata già tempo fà piu volte, il faro con questa lettera, perche penso che li sarà grato intendere qualche particolare.

L'anno 47 morse Pietro Vaivoda di Moldavia, vechio di età circa 90 anni, e resto la mogliera e 3 figli maschi e 2 femmine, e subito il suo primogenito di età d'anni 20, nome Elias, fu fatto Signore, il quale era stato circa 4 anni a Gostantinopoli per ostaggio al tempo del padre e per essersi usato molto a costumi turcheschi, subito che fu signore, fece ogni opera con forza di danari per avere donzelle turche, et in breve tempo glie ne fu condotte circa 8 bellissime, le quali con la loro lascivia in breve tempo li

f.895 voltorno il cervello di sorta che il persuasono a farsi turco, e così lui, il terzo anno di sua Signoria, fingendo esserli necessario d'andare a baciare le mani al Gran Turco, si parti del paese col tesoro, circa m 700 ducati, acompagnato da assai baroni, et ando a Costantinopoli, dove arrivato il 3zo giorno si fece turco, e li fu data moglie figlia di Bascià, e fatto Governatore d'una provincia, cioè S.Giago.

Venne la nuova in Moldavia, e subito feciono S – re Stefano, suo 2do fratllo, di età d'anni 20, quale era di persona membruto et robustissimo, crudele e bestiale a maraviglia, et il p – mo anno di sua sig – ria, lo anno 50 venendo il 51, fece armare tutto il paese, perche in Ungheria si sentiva certi romori d'arme, e vi era venuto un' esercito del Ser – mo Re de Romani Ferdinando, e la fama sua di aspettazione di grande imprese contra li Turchi, talmente che detto Sig – re Stefano, volenteroso et coraggioso a meraviglia, per non essere l'ultimo ad assaltare la Turchia, voleva passare con le sue genti il Danubio. Li Baroni, visto la sua temerarietà, non restavano di pregarlo che si dovessi intrattenere l'impresa 2 o 3 mesi, aspettando la primavera per avere pastura per li cavalli, et così il persuasono ad aspettare. Perche avanti che venisse il tempo opportuno, li romori di Ungheria raffredorno, talche detto Sig – re Stefano si risolvette a lasciare l'impresa.

f.896 Ma per essere lui di natura inquieta, comando che questi Mercanti turchi che passava per il suo paese fussino ammazzati e predati insieme con quanti altri mercanti si trovavano in tali carovane di turchi, e duro questo assassinamento

circa 8 mesi. In detto tempo fece ruinare tutte le chiese de li armeni, che in suo paese si trovavano, et tali armeni fece forzatamente ribattezzare all'usanza valacca. Volse fare ammazzare la madre per torli il tesoro et per qualche altra causa, ma li Baroni con assai preghiere lo distolsono da tale fantasia. Fece tagliare la testa a gran parte de suoi baroni. Pigliava tutto quello li bisognava con superchieria di ciascheduna persona per il suo paese, e minacciava utti li sig – ri vicini al suo paese, talmente che pure, considerata dali principali suoi Baroni la sua bestialità, feciono congiura d'ammazzarlo, e si concordorno segretamente con circa altri 12 Baroni ribelli pure del loro sangue, quali si trovavano essere fuggiti in Pollonia, et la congiura fu che quelli Baroni ch'erano in paese appresso alla persona del S – re un tal giorno da loro deputato, del qual giorno feciono consapevoli quelli di Pollonia, dovevano ammazzare detto S – re e cosi seguì l'effetto. Dovevano li detti Ribelli eleggere in fra di loro il nuovo Sig – re et condurlo in Moldavia, e cosi feciono col favore del Serenissimo Re di Pollonia che li fece accompagnare

f.897 da un suo esercito. Subito che li altri Baroni amazono il detto Stefano, non avendo ancora nuova, che quelli di Pollonia fussino entrati in Paese, feciono un cortigiano Sig – re per forza, perche tali popoli, come sa la V.S., hanno in uso di non stare un sol giorno senza sig – re; il qual sig – re regno 4 giorni, perche venendo l'altro di Pollonia fu necessario deporlo, ma furon tanto galanti che non lo amazono, ma bene li tagliorno il naso e li orecchi, e lassornolo andare, atteso che uomo cosi segnato non vogliono che possa essere lor sig – re. Il 3zo figlio di Pietro Vaivoda, minore di tutti, chiamato Constantino, si trovava a Constantinopoli col fratello turco, e la madre loro in Moldavia, la quale se n'ando in monasterio e si presse l'abito monacale, e fu lassata di cosi per allora. Il nuovo Signore, chiamato Alessandro, per allora comincio a regnare molto benignamente, ma forzato dali baroni bisogno consentissi a fare strangolare la monaca già moglie di Pioetro Vaivoda, alla quale trovo tesoro per m 300 ducati o da vantaggio. La ventura di detto Alessandro fu che, il p – mo anno di sua s – a, morse li due fratelli, Elias e Costantino, di morbo in Turchia, et fu spenta la casa di progenie di Pietro Vaivoda, salvo che le femmine, che una era maritata al Vaivoda della Valachia bassa, et l'altra che restava in paese la prese per moglie d – to sig – re Alessandro, il quale regnando non attendeva

f.898 ad altro che acumulare tesoro e fare amazare di mano in mano li Baroni vecchi et mettere in quelli uffizii e gradi li suoi parenti. Et mercantilmente quante ricette erano da farsi nel suo paese, le faceva fare per suo conto proprio, proibendo alli altri mercanti, talche al suo tempo si sono rovinati quanti mercanti usavano negoziare in suo paese, e cosi signoreggiando, vicino al Xmo anno si crede che avessi congregato meglio che due milioni d'oro, compreso le gioie che ne aveva assai, et in ncapo di X anni fu cacciato di s – ria, et la potente causa è stata per essere lui tanto avido a perseguitare li ribelli che alla giornata fuggivano dal suo paese, non sapendo in tal persecuitazione procedere con prudenza, e cosi co,e ha proceduto ignorantemente, è stato da ignorante e goffo

cacciato di s – ria. Taman fu pure tanto accorto che a tempo cavo il tesoro di quel paese e lo condusse seco in Turchia, sicche potette considerare la miseria delli regni cristiani, che per le loro discordie arricchiscono la Turchia di tutte le dovizie continuamente. Non voglio mancare di dirvi la causa per la quale il detto sig – r Alessandro pardè la Sig – ria, quale fu, come è detto, per perseguitare li ribelli ignorantissimamente. Pare che 5 anni fà capito in Pollonia un certo Greco, quale veniva si Spagna dalla corte della Cattolica M – tà di Carlo V, quale Greco da putto avea servito un Gentilomo della stirpe di

f.899 li Despoti di Servia, quale serviva in la corte di Cesare, et venendo tal Gentilomo a morte resto il detto Greco da lui allevato, quale, come astutissimo, subito morto il Padrone, si atribui la patente imperiale del detto Gentilomo, quali patenti testificavano la sua nobiltà, et con tali patenti si misse in via e passo per la Francia e per l'Alemagna, capitando in Pollonia, come è detto, e per tutto si faceva avanti a signori e gentilomini, raccomandandosi che lo aiutassino da potersi intrattenere da Gentilomo, e perche lui era persona eloquente e dotato di parecchi linguaggi, e molto astuto, li era creduto da molti signori et altre persone alla giornata tanto che si andava trattenendo con parecchi servitori onoratamente, ma finalmente avendo stracco le persone da per tutto si condusse in Moldavia, e appresentosi alla corte del sopradetto Alessandro Vaivoda, dandosi a conoscere per Greco, dicendo la sua discensione essere da li despoti di Samo in su la Isola dell'Arcipelago e che era restato andare in Turchia per ottenere qualche servizio o preminenza alla corte del Gran Turco, della qual cosa il s – re Alessandro lo sconsiglio assai, e piu li disse che a patto alcuno non vi dovessi andare, perche capiterebbe male, e che li rinresceva di lui, e appresso lo conforto a restare in Moldavia a suo servizio, offerendoli alla giornata di darli qualche buono ufizio

f.900 alla sua corte, tanto che lui si risovette a restare e intrattenersi ad essa Corte di Moldavia, dove fu ben trattato parecchi mesi, et occorse che lui si amalo e per farsi medicare dimando licenza al S – re Aless – ro di andare sino a Brasciovia, città nella provincia de Siculi, quivi vicina, 5 o 6 giornate, la qual cosa Alessandro li concesse graziosamente e li fece dare cavalli e servitori e danari per la spesa. Del che lui, andato in tal terra et in breve fattosi sano, non volse piu tornare in Moldavia, anzi se n'ando alla Regina d'Ungheria ciercando servizio, et non trovando grazia, se ne torno in Pollonia assai povero e male avviato. Il detto Sig – r Alessandro secondo il suo costume di perseguitare le persone, comincio a perseguitarlo con farli taglia di m 4 ducati et con mill'altri aguati et tradimenti senza dare mai presa, tanto che quanto piu il perseguitava gli accresciva ogni giorno la reputazione e per ultimo d – o Alessandro inconsideratamente si risolvette a pigliare uno sciocco partito, par ingannare detto Greco, quale si facieva chiamare Desposta, et il partito fu che, chiamati a se tutti li principali Baroni di Moldavia, fece che scrivessino una lettera come coniurati e nemici in secreto di Alessandro, e questa lettera si suscrissero, posono il loro sigillo circa 12 delli principali Baroni e mandarono detta lettera finta

f.901 *segretamente al detto Despota, pure come è detto con il consenso del S – re Alessandro, credendosi l'ingannarlo e condurlo alla mazza, delche, sendo il detto Despota astutissimo, conobbe il tratto, ma fingendo di credere loro, facie risposta a detti Baroni ringrazinadoli et avvisandoli che si andrebbe preparando e quando li parrebbe tempo si rappresenterebbe alli confini et li farebbe avvisare et perche tal lettera finta testificava detto Despota essere il vero erede di Moldavia, del che lui considerata di quanto favore tal lettera gli fussi, si parti di Pollonia segretamente con tal lettera et andosene a trovare la C – a M – tà di Ferdinando e la M – tà del Re dei Romani raccomandandosi a loro con mostrare detta lettera, allegando di aver ritrovato la sua Patria et il suo Regno, ma per essere povero non aveva il modo a mettersi a ordine onoratamente per pigliare il possesso del suo Stato.*

Credendo la M – tà dell'Imperatore e del Re che quella lettera fussi vera e non finta, lo aiutarono di danari, e gente per circa mille soldati, et con altanti uomini lo accompagnarno Sr:Pollacco, il sig. Alberto Laschi, qual giente in tutto furono circa 1200 cavalli e 600 pedoni, mettendosi in via fra li monti di Ungaria et il confino del Paese di Pollonia, et si condussono in Moldavia, dove il sig. Alessandro aveva preparato uno esercito di gente del paese Miemvizi, cioè Nobili, di circa m 14 cavalli, et il s – r Aless. con la sua persona

f.902 *aveva tutti li Baroni e la sua corte, circa m 5 cavalli et 700 Archibusieri a piedi et 800 cavalli di Turchi e Tartari da lui soldati. Entro il Despota et il sig – re Laschi drento nel paese con li loro circa 800 omini, come è detto, e condotti a fronte gli eserciti lungo il fiume del Bruto per esse andati a 8 Leghe, il sig – re Alessandro fece comandare alli suoi m 14 cavalli del paese che affrontassino li nimici, li quali paesani non si volsano muovere, anzi risposano non volere combattere, dicendo: combatta il re con li suoi Baroni, che hanno fatto tante ingiustizie. Il S – re, inteso questo, fecie comandare loro che si ritirassino e che se n'andassino via, dubitando che non si unissino con li nimici loro, se n'andorno ritirandosi circa 20 miglia lontano, abandonando il s – re Alessandro, il quale con la sua corte di m 5 cavalli et archibusieri et turchi appiccorno la zufa con li nimici, Despota et sig. Laschi, et in breve spazio il detto Alessandro fu rotto, perche in fatti li suoi uomini del Paese non lo amavano. Tamen lui, fuggendo con alquanti suoi amici fedeli, si salvo e andossene al Chill, terra turchesca, dove per parecchi giorni avanti aveva fatto inviare la sua moglie et li figliuoli con il tesoro bene accompagnato, et di li se ne andorno poi a Costantinopoli. Fuggitosi Alessandro, il detto Despota Greco fu accettato per S – re e rimase parte delli Baroni, e parte ne fuggirno con*

f.903 *Alessandro, poche settimane da poi congiurorno parecchi Baroni per amazzare detto Despota, scopersesi il tradimento e fecie a tali Baroni tagliare la testa. Detto nuovo Sig – re Despota riserbo alla sua guardia soldati forestieri circa 860, la metà a cavallo e la metà pedoni di diverse nazioni, ma la piu parte Unghari.*

Et dal principio di sua S – ria al termine di 20 mesi venne occasione di guerra, perche d – o Despota si era inimicato due gran baroni pollacchi, cioè detto sig – r Laschi, che lo aveva accompagnato a metterlo in s – ria, et un altro gran Barone, li quali il minacciavano di cacciarlo di tale paese, ma il sig.Despota si era fatto tanto superbo che non stimava piu persona, fidandosi nella sua prospera fortuna et nella sua astuzia Grechesca, qual poco gli ha giovato con li Valachi, li quali sempre stavano attenti aspettando qualche occasione di tradirlo, secondo l'uso loro. Occorse che venne nuova al detto sig.Despota come li due sig – ri pollacchi preparavano esercito contro di lui et da altra parte veniva ancora altro esercito di Tartari per assaltarli il paese, del che lui fu necessitato a mandare esercito a opporsi alli suoi ni,ici, e cosi mando gente del suo Paese circa m 8 cavalli.

Parve ad alcuni delli suoi principali baroni Valachi essere venuta l'occasione del tradimento dettto sig.Despota, et confuratisi tra di loro cominciorono con bello modo quando l'uno e quando l'altro a consigliare detto Despota che sarebbe bene che S.S – ria mandassi la piu parte di quelli soldati che teneva alla sua guardia per soccorsi et ammaestramento del suo esercito valacco, dandoli ad intendere li nimici essere molto potenti, allegando ancora che a S.S – ria non era necessaria tanta guardia perche di già era stabilito et percio era il meglio mandare tali valnet'uomini contra li inimici. LUi, ancora che astuto, si lascio inzampognare e mando tutta la cavalleria della sua guardia e qualche 100 pedoni con circa 15 pezzi d'artiglieria da campo et riserbosi per guardia della sua persona solo 300 uomini a piedi.Arrivati al campo delli Valachi, detto soccorso fu fatto loro grata raccoglienza, tanto che loro senza alcun sospetto si disarmorno, lassando i cavalli alla pastura inpiedicati, et cosi riposandosi e parte di loro dormendo per le praterie, allora li Valachi ammaestrati del tradimento li assaltorono improvvisamente, amazzandoli a piu potere, alcuni pure cosi disarmati saltorno sopra li cavalli nudi fuggendo ma non riusci salvo che a due di loro a salvarsi, quali corsono tanto che il presente giorno si rappresentorno avanti al s – re Despota, avisando del tradimento. Allora Sua S – ria si trovava essere a un luogo d – o Sociava, e si fece forte

f.905 in tal castello, vettovagliasi per parecchi mesi, et il di seguente li Valachi il vennero asediare con lo esercito, dove lui si è difeso circa 3 mesi, et sono seguiti assai disordini, in tale paese, perche inimicatosi quelli populi contro li forestieri hanno amazzato assaissimi ungheri e italiani e todeschi, che si trovavavno forestieri in quel paese, e son seguite crudeltà grandissime, et poi per ultimo il detto Despota è stato amazzato, e perche lui si era indebitato assai, ha ruinato di molti mercanti. Un Barone Pollacco ebbe audacia di entrare in tal paese con circa m 4 cavalli per cimentare di farsi sig – re, il quale è capitato male, et li hanno amazzato tutte le genti ancora che avessino fama d'essere gente eletta, e pochi ne sono campati, a quali hanno tagliato il naso e gli orecchi, perche si ricordino del dare impaccio a Valachia, questi romori sono seguiti l'estate e l'autunno passato e non hanno fatto altro sig – re pure di loro generalmente nominato Ioanni, quale regna al presente.

Questo è quanto ragguaglio vi posso dare sin al presente delli affari di Moldavia, et venendo al fatto di Pollonia, fanno al presente guerra con Gran Duca di

Moscovia, e comincio l'anno passato e va seguitando, ma li Pollacchi hanno il peggior, perche il Moscovita sin l'anno passato ha pigliato circa 40 leghe di paese f.906 in la provincia di Lituania di detto Re di Pollonia, quella che segue al presente si

intenderà al suo tempo, credo che si faccia gran fatto perche il tempo di guarreggiare in quelli paesi è al presente, quando sono le ghiacci forti, che sendo, quelli paesi molto padulosi al tempo di estate è difficillissimo. Detto Moscovita è un bravo Principe, quanto possa essere secondo la fama che di lui s'intende, è di età d'anni 36, e sin'oggi ha guerreggiato circa 15 anni con tutti i suoi vicini, et ha pigliato tre gran paesi di Tartari, tal che arriva con il confine del suo regno da Tramontana con il Mare Oceano chiaziale, et ½ giorno il Mare Caspico in sul lito del quale mare possiede 5 porti, tal che li Tartari Orientali non possono passare in Europa senza far motto a lui, e si puo sperare che un tal potente principe vivendo abbia a far gran fatti; e senza altro faccio fine, pregando l' Omnipotente Iddio che salvi e mantenga e prosperi la Sig-ria V-a sempre

Di Perugia il di 4 ferrario anno 1564

Desideroso far sempre serv. alla S-ria V-a

Antonio Pandolfi

THE POLITICAL CRISIS IN MOLDAVIA IN 1547-1564. SURPRISING TESTIMONY

Abstract

Crisis is a convenient category of analysis with which to interpret late medieval politics. In exceptional cases, like the one explored here, it may cover a much longer period than usual. The first half of the 16th century, more than the previous wars fought by Stephen the Great against the Turks, shaped the society of Moldavia from an emotional point of view. A letter of 1564, sent by the Florentine merchant Antonio Pandolfi to Piero, son of Niccolò Machiavelli, shed new light on power and violence in the Romanian lands. Both Pandolfi and his friend knew well the political situation of the Moldavian principality.

DISPUTA PENTRU DECIMELE DIN *TERRAE CHRISTIANORUM* DIN CUPRINSUL EPISCOPIEI DE CENAD (1468–1469)

VIOREL ACHIM

1. Un aspect al raporturilor pe care le-au avut românii din regatul medieval al Ungariei cu biserica catolică privește decimele percepute de la locuitorii din așa-numitele *terrae christianorum*¹. *Terrae christianorum* erau o categorie specială de așezări. Erau sate care fuseseră locuite cândva de catolici și, prin urmare, locuitorii lor fuseseră supuși la plata decimei bisericești, dar care au ajuns să fie populate de ortodocși. Cum decima era o obligație care ținea de pământ, noii locuitori ai acestor așezări erau și ei supuși la plata decimei². Noțiunea *terrae christianorum* este menționată pentru prima dată într-un ordin al regelui Matia Corvin, din 8 aprilie 1468³, care reglementează statutul fiscal al acestei categorii de așezări din Transilvania. Nu urmărim aici cum s-a ajuns la precizarea juridică a acestei realități și cum a pătruns ea în nomenclatorul juridic al regatului ungar. Ne limităm, deocamdată, să spunem că primele încercări de a supune aceste așezări la obligații față de biserica catolică datează din timpul regelui Sigismund de Luxemburg. Și înainte de 1468 unele sate românești vor fi plătite decima în virtutea faptului că ele au preluat pământul unor foste comunități catolice, dar noțiunea de *terrae christianorum* nu era încă folosită.

¹ Pentru decimele din *terrae christianorum* în Transilvania și Ungaria medievală, Zenovie Pâclișanu, *Dișmele (decimele) Românilor din Ardeal și Ungaria înainte de 1700*, în „Cultura Creștină”, V, 1915, p. 455–461 (I), 488–491 (II); Ștefan Lupșa, *Catolicismul și Românii din Ardeal și Ungaria până la anul 1556*. Teză de doctorat în Teologie, Cernăuți, 1929, p. 45–52; idem, *Așezările românești din Ungaria și Transilvania în secolele XIV–XV*, Blaj, 1941, p. 70–72. Vezi și V. Achim, *Românii din regatul medieval ungar și decimele bisericești. Pe marginea unui document din «Acta Romanorum Pontificum»*, în idem, *Banatul în evul mediu. Studii*, București, 2000, p. 129–144, mai ales p. 134 și urm.

² Un decret al regelui Vladislav II din anul 1500 definește *terrae christianorum* ca „*terrae et vineae, quae prius a Christianis cultae sunt, et quas nunc vos (= schismatici) coleretis et inhabitaretis*” (Ignác Batthyány, *Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacentium*, III, Claudiopoli, 1827, nr. 160, p. 635–636). O definiție cvasiidentică se află într-o scrisoare a principelui Transilvaniei, Ioan Sigismund, din 28 august 1570: *terrae christianorum* sunt satele „*quae olim a christianis cultae et inhabitatae fuissent et per varia disturbia et incursiones hostium devastatae extitissent, nunc autem a Valachis et aliis nationibus habitarentur*”. (*A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára*, ed. Kálman Géresi, III, Budapest, 1885, nr. 227, p. 387–389.) Pentru definiție, vezi și Z. Pâclișanu, *Criterii greșite*, în „Revista Istorică Română”, XIV, 1944, fasc. II, p. 197–199.

³ A. Szeredai, *Notitia veteris et novi Capituli Ecclesiae Albensis Transilvaniae*, Alba Carolina [Alba Iulia], 1791, p. 103–104; Joseph Kemény, *Bruchstück aus der Geschichte der vaterländischen geistlichen Zehnten mit besonderer Bezugnahme auf unsere Walachen*, în *Magazin für Geschichte, Literatur und andere Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens*, herausgegeben von Anton Kurz, II, Kronstadt, 1846, p. 386–387; E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, II/2, ed. N. Donșianu, București, 1890, nr. CLXII, p. 182 (în continuare: Hurmuzaki).

Terrae christianorum au existat nu numai în Transilvania propriu-zisă, ci și în alte regiuni ale regatului medieval ungar locuite de ortodocși. Prima atestare pe care o cunoaștem în Ungaria de atunci se referă la comitatul Arad și la episcopia de Cenad și datează tot din vremea regelui Matia Corvin. Este vorba de două documente din anul 1469, nepublicate până acum⁴. De aceste documente ne ocupăm în studiul de față.

2. Primul document a fost emis la Cenad la 11 februarie 1469 (*sabbato proxima ante festum beati Valentini martyris*). Este o scrisoare a episcopului de Cenad, Ioan, către nobilii din comitatul Arad în legătură cu decimele din *terrae christianorum*. Episcopul le cere nobililor să plătească aceste decime. Se face referire la o scrisoare anterioară pe care nobilii au trimis-o episcopului, în care ei anunțau că refuză să platească decimele. Avem de-a face astfel cu o dispută ceva mai veche. Conținutul acestei prime scrisori poate fi dedus din formulările episcopului, astfel că disputa în chestiunea decimelor poate fi reconstituită.

Cel de-al doilea document a fost emis o lună mai târziu, la 16 martie 1469 (*feria quinta post dominicam Laetare*). Este o scrisoare pe care episcopul Ioan o adresează parohului din Zeudi (așezare situată în comitatul Arad) și celorlalți preoți de pe domeniul lui Ștefan fiul lui Pósa de Szer. El le aduce la cunoștință că a suspendat până la octavele Paștelui (9 aprilie) interdictul pe care l-a pus asupra lui Ștefan și familiei sale „din pricina decimelor sârbilor” (*propter decimas Rascianorum*), și le cere ca până la acea dată să-și îndeplinească sarcinile bisericești.

Acest document este mai succint decât primul. El se referă, de fapt, la un domeniu feudal pe care episcopul l-a pus sub interdict din cauza neplății decimelor; „decimele sârbilor” sunt un alt nume pentru decimele din *terrae christianorum*.

Cum se poate vedea, cele două documente au același emitent și privesc aceeași chestiune; ele aparțin de fapt aceluiași „dosar”, reprezentat de cerința episcopului de Cenad de a i se plăti decimele din *terrae christianorum* și disputa lui cu nobilii din regiune. Pentru reconstituirea disputei de care ne ocupăm ambele documente sunt utile. Importanță mare prezintă însă documentul din 11 februarie 1469, care privește situația unui întreg comitat, iar nu doar a unui domeniu, și face referiri la o fază mai veche a disputei. De aceea, în analiza pe care o facem vom insista mai mult asupra lui.

⁴ Ambele documente se păstrează în Arhiva Națională Maghiară (Magyar Országos Levéltár). Primul document (DL 93397) este menționat în câteva rânduri în istoriografie: Koloman Juhász, *Das Tschanad-Temesvarer Bistum im Spätmittelalter, 1307–1552*, Paderborn, 1964, p. 159, cu n. 60; *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns. 1458–1490*, ed. F. Döry, Gy. Bónis, G. Érszegi, Zs. Teke, Budapest, 1989, p. 175–176, cu nota 2 la art. V al decretului din 29 septembrie 1468 (aici este preluat un paragraf din document); V. Achim, *Români din regatul medieval ungar*, p. 137. Cel de-al doilea document (DL 93401) este menționat în K. Juhász, *op. cit.*, p. 159, cu n. 61; Péter Rókay, *A szerbek betelepülése Magyarországra a XV. században*, în *A szerbek Magyarországon*, ed. István Zombori, Szeged, 1991, p. 58. Documentele sunt publicate în Anexă.

3. Cum rezultă din primul document menționat, disputa între nobilii din comitatul Arad și episcopul de Cenad se poartă în chestiunea decimelor dintr-o categorie specială de așezări. Formal, controversa se reduce la interpretarea diferită pe care părțile o dau unui decret al regatului. În scrisoarea lor nobilii au invocat un decret dat la Pojon (Bratislava), ei susținând că, *secundum decreti contenta pridem in Posonio editi*, nu aveau de plătit episcopului nici o decimă. În scrisoarea din 11 februarie 1469 episcopul răspunde că decretul invocat nu spune, așa cum susțineau nobilii, că ei nu au de plătit decimele din *terrae christianorum*; decretul spune că, dacă nobilii locali nu pot ajunge la o înțelegere cu episcopul în privința decimelor, atunci pricina trebuie dusă în fața regelui sau a arhiepiscopului: *Nec certe ipsum decretum, quod vos allegatis, hoc continet, ut decime de terra Christianorum non solvantur, quia et nos edicioni ipsius decreti interfuimus et copiam eiusdem apud nos habemus. Verum quidem sit mentio de decimis in eosdem hoc modo, ut si aliqui comprovinciales cum ipsorum episcopo dyocesano super decimis concordari non possent, extunc devoluta causa ad dominum regem aut archiepiscopum, fiat brevis decisio super hac.*

Decretul pe care îl invocă părțile este decretul regal dat la Pojon la 29 septembrie 1468. În articolul referitor la decime (art. V), acest decret se limitează la a preciza că decimele se încasează conform decretului regelui Sigismund: *quod decimae exigantur similiter iuxta formam eiusdem decreti domini Sigismundi regis; et ubi episcopi non sunt concordantes, cum suis dyocesanis concordent, si possunt, si autem non possunt, coram archiepiscopo vel coram nobis fiat*⁵. Decretul regelui Sigismund este decretul datat <ante 5 aprilie> 1411⁶, care, într-adevăr, în articolele V și VI reglementează plata decimelor. De fapt, aceste articole se ocupă de prevenirea abuzurilor la perceperea decimelor. Prevederile decretului din 1411 sunt reluate ulterior în mai multe decrete⁷.

Vedem așadar că decretul dat la Pojon, pe care îl invocă nobilii și episcopul, nu a introdus norme noi, ci prevedea doar faptul că decimele se încasează conform unui decret mai vechi, de la regele Sigismund. Conform acestui din urmă decret – cum sesizează și episcopul de Cenad –, neînțelegerile între episcop și oamenii din dieceză urmau să fie aduse în fața arhiepiscopului, pentru a li se găsi rezolvarea. Nici decretul din 1468 și nici decretele anterioare nu se ocupă de *terrae christianorum*; nu pomenesc această categorie juridică și nici nu se referă la așezările de acest tip. Astfel încât decretul din 1468 nu-i putea obliga pe nobili la plata decimelor din aceste așezări.

⁵ *Decreta Regni Hungariae, 1458 1490*, p. 175–176.

⁶ *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns. 1301–1457*, ed. F. Döry, Gy. Bónis, V. Bácskai, Budapest, 1976, p. 232–234.

⁷ Art. XXXIV din 8 iunie 1458 (*Decreta Regni Hungariae, 1458 1490*, p. 102); art. III din 1470 (*ibidem*, p. 186–187); art. III din 1471 (*ibidem*, p. 193); art. XVI din 2 octombrie 1474 (*ibidem*, p. 217–218); art. XV din 1478 (*ibidem*, p. 242); art. VIII și art. XII din 15 iulie 1481 (*ibidem*, p. 248, 249); și XL din 25 ianuarie 1486 (*ibidem*, p. 290).

Plata decimelor din *terrae christianorum*, pe care o cere episcopul, era o obligație nouă. Dacă ar fi fost o obligație mai veche, ar fi fost absurd ca nobilii să afirme că nu au de plătit decimele. Nobilii se referă la decretul din 1468 pentru că știau că el nu-i obligă la plata decimelor și că nu există nici vreo altă lege care să facă acest lucru. De altfel, nici una dintre părți nu face referire la o lege mai veche, ci doar la decretul amintit. Aceasta pentru motivul că nu existau normări mai vechi. Când se face schimbul de scrisori între nobili și episcop nu exista nici o lege care să reglementeze decimele din *terrae christianorum* din cuprinsul Ungariei de atunci.

4. Cum am arătat la început, categoria juridică de *terrae christianorum* a fost introdusă abia în 1468, prin ordinul regelui Matia Corvin din 8 aprilie 1468. Ordinul se referă exclusiv la Transilvania și știm că în voievodatul (apoi principatul) intracarpatic românii din aceste așezări au plătit decima, din acel moment și până după Reformă⁸. Obligația era însă mai veche, lucru pe care îl arată și ordinul regal amintit.

Un ordin similar pentru restul regatului Ungariei nu exista în acel moment. Aici abia în anul 1481 a intervenit o reglementare în chestiunea decimelor din *terrae christianorum*. Legea din 15 iulie 1481, care reglementează în amănunt, sub toate aspectele decimele în Ungaria – legea nu era valabilă și pentru Transilvania –, prevedea scutirea sârbilor imigranți și a celorlalți schismatici de la plata acestora: sârbii și ceilalți schismatici nu plătesc decime, nici când locuiesc împreună cu catolicii (art. III), nici când cultivă pământul împreună cu catolicii (art. IV)⁹. Aici nu se face mențiune expresă despre *terrae christianorum*, dar e limpede că articolele amintite privesc această categorie de așezări. Mențiune expresă se face abia în anul 1495. Decretul regelui Vladislav II din 1495, adoptat de dieta de la Buda, în art. 45 spune că la granițele țării – e vorba, din nou, de Ungaria propriu-zisă, nu și de Transilvania – sunt foarte multe locuri unde trăiesc sârbi, ruteni, români și alți schismatici *in terris christianorum*, care, trăind după ritul lor, până acum nu au plătit nici un fel de decime, deși prelații s-au silit să-i oblige să le achite. Regele poruncește ca, întrucât decimele bisericesti sunt patrimoniul lui Christos și trebuie deci luate numai de la creștini (catolici), nu și de la schismatici, de acum înainte sârbii, rutenii, românii și ceilalți schismatici să nu mai fie constrânși la plata decimelor¹⁰.

⁸ Cf. Z. Păclișanu, *Dișmele*, îndeosebi p. 460–461. Facem observația că punerea în aplicare a ordinului regal din 1468 cu privire la decimele din *terrae christianorum* nu a fost ușoară, cum o vedește reluarea acestui ordin de către regele Vladislav II, în anul 1498 (I. Batthyány, *op. cit.*, III, nr. 158, p. 609; A. Szeredai, *op. cit.*, p. 103–104; J. Kemény, *op. cit.*, II, p. 389–390; Hurmuzaki, II/2, nr. CCCXLIX, p. 392–393) și apoi în 1500 [I. Batthyány, *op. cit.*, III, nr. 160, p. 635–636; A. Szeredai, *op. cit.*, p. 120 (regist); Hurmuzaki II/2, nr. CCCLXXIV, p. 447 (regist)], precum și litigiile care au apărut în cursul timpului, când unii români refuzau să îndeplinească această obligație.

⁹ *Decreta Regni Hungariae, 1458–1490*, p. 244–251, art. III și art. IV la p. 247.

¹⁰ Potrivit art. 45. § 2, pe viitor „ab ipsis Rascianis, Ruthenis, Valachis, et aliis schismaticis, in quibuscunque terris christianorum residentibus, nullae penitus decimae exigantur”. A. Szeredai, *op. cit.*, p. 120; Hurmuzaki, II/2, nr. CCCLXXIV, p. 447 (regist); *Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytar, I, 1000–1526*, ed. Gy. Nagy, S. Kolosvári, K. Óvári, D. Márkus, Budapest, 1899, p. 588.

Măsurile legislative din 1481 și 1495 au venit să consacre o situație de fapt, în care schismaticii locuind pe pământuri foste ale catolicilor, sau doar lucrând aceste pământuri, nu plăteau decimă bisericii. În legea din 1481 se amintește de încercările făcute de episcopi de a-i supune pe ortodocși la decime. Vom vedea că și disputa pe care o relevă cele două documente din 1469 a fost o astfel de tentativă.

Așa cum am arătat, în momentul 1468–1469 episcopul de Cenad nu putea invoca în sprijinul pretenției sale nici un decret sau vreo altă dispoziție regală. El se prevalează de fapt de prevederile din articolele V și VI ale decretului din 1411, care expediau neînțelegerile ivite între episcop și laici în chestiuni privitoare la decime, la arhiepiscop. Episcopul Ioan a creat în mod artificial o astfel de dispută prin pretenția pe care a ridicat-o față de nobili.

5. În documentul din 11 februarie 1469 episcopul afirmă că posedă mai multe scrisori în chestiunea decimelor, care i-au fost trimise de rege chiar înainte de emiterea decretului de la Pojon: *Et licet nos tam ante ipsius decreti edicioni quam etiam expost super ipsis decimis plures litteras habeamus, quas serenitas sua puri consensu prelatorum et suorum baronum nobis dedit*. Nu cunoaștem aceste scrisori de la regele Matia Corvin. Putem accepta că scrisorile se refereau la decime, dar în mod sigur ele nu dispuneau supunerea la decime a populației de pe pământurile foste catolice. Într-o astfel de eventualitate regele ar fi trebuit să se adreseze fie autorităților laice (comitatului), însărcinate cu punerea în aplicare a unei dispoziții cu caracter fiscal, fie chiar direct ortodocșilor în cauză, așa cum a procedat cu ordinul privitor la Transilvania. (Acesta a fost adresat *Fidelibus Nostris, Universis, et Singulis Schismaticis, ubivis in Terris Christianorum in Partibus Transilvanis Regni nostri, commorantibus*.) Dacă scrisorile regale s-ar fi referit expres la obligația schismaticilor de pe pământurile foste catolice din comitatul Arad – eventual și din celelalte comitate aflate sub jurisdicția episcopului de Cenad –, cu siguranță că prelatul le-ar fi invocat. Scrisorile pe care le avea episcopul vor fi fost un răspuns al regelui la o scrisoare care i-a fost adresată, în care prelatul va fi cerut introducerea decimelor pentru locuitorii din *terrae christianorum*. Putem presupune că scrisorile în cauză au adus precizări în legătură cu regimul decimelor, dar în nici un caz nu au introdus decimele.

6. Ne întrebăm de ce, fără a avea la îndemână o dispoziție regală cu acest conținut, episcopul de Cenad a ridicat totuși în 1468–1469 pretenția de a i se plăti decime de către ortodocșii din *terrae christianorum* și care au fost motivele și împrejurările care l-au determinat sau încurajat să procedeze în acest fel. Credem că motivul pentru care episcopul de Cenad a încercat în acei ani să obțină decime de la ortodocșii de pe pământurile foste catolice a ținut în primul rând de precaritatea surselor de venit ale episcopiei.

Domnia lui Matia Corvin a fost epoca în care biserica ungară a fost supusă la cheltuieli foarte mari. Finanțele bisericii au fost folosite masiv de către stat și de

aceea regele s-a preocupat îndeaproape de controlarea acestor finanțe¹¹. Obligată să participe la efortul militar al regatului, biserica a trebuit să mobilizeze resurse importante pentru fortificarea orașelor de reședință ale episcopilor, a mănăstirilor etc., pentru organizarea și întreținerea contingentelor militare care intrau în sarcina ei, ca și pentru furnizarea de bani către vistieria regală.

Episcopia de Cenad s-a aflat în linia întâi a efortului de apărare antiotoman¹². Situată la graniță, în directă vecinătate cu Imperiul otoman, episcopia a trebuit să facă față unor obligații extrem de mari. Nu avem date exacte pentru epoca lui Matia Corvin, dar știm că în ultimii ani ai lui Sigismund de Luxemburg sarcinile militare pe care le avea episcopia de Cenad erau egale cu cele ale episcopiei Transilvaniei, în condițiile în care între cele două episcopii exista o foarte mare diferență în ce privește teritoriul, numărul credincioșilor și bunurile stăpânite. Conform unui plan datat în intervalul noiembrie 1432 – ianuarie 1433 și conținând distribuția forțelor militare ale regatului, episcopul de Cenad și episcopul Transilvaniei urmau să participe la apărarea țării fiecare cu câte o banderie¹³. În vremea lui Sigismund și a lui Matia cheltuielile cu scop militar pe care le-a făcut episcopia de Cenad au fost greu de acoperit, ceea ce explică preocuparea deosebită pe care au avut-o episcopii în această perioadă cu problemele economice ale diecezei¹⁴. Dorința de a obține o nouă sursă de venit, de la unii dintre ortodocșii din cuprinsul diecezei apare astfel drept firească.

Cerințele materiale mari care erau puse în fața episcopiei de Cenad la mijlocul secolului al XV-lea surveneau într-o vreme în care sursele de venit de care ea dispunea erau serios reduse. Bunurile episcopiei erau împrăștiate datorită evenimentelor militare din cursul ultimelor decenii. Ceea ce conta însă cel mai mult era faptul că populația plătitoare de decimă s-a redus numeric, datorită pustiirilor și decimărilor pe care le-au cunoscut părțile de sud ale regatului Ungariei, începând cu ultimii ani ai secolului al XIV-lea. Procesele demografice desfășurate în

¹¹ Politica regală față de veniturile bisericii și măsurile de reglementare a decimelor la Gabriel Adriányi, *Die Kirchenpolitik des Mathias Corvinus (1458–1490)*, în „Ungarn-Jahrbuch”, 10, 1979, p. 93–92. Decretele regelui Matia Corvin referitoare la acest domeniu: *Decreta Regni Hungariae, 1458–1490*, p. 102 (din anul 1458), p. 186–187 (din 1470), p. 193 (din 1471), p. 216–217 (din 1474), p. 242 (din 1478), p. 246–251 (din 1481), p. 290 (din 1486).

¹² Pentru evenimentele militare din Banat în primele șapte decenii ale secolului al XV-lea, între altele, Bódog Milleker, *A török első betörései Dél-Magyarországra Zsigmond és Albert királyok idejében. Keve és Krassó vármegyék megszűnése (1393–1439)*, în „Történelmi és Régészeti Értesítő”, S.N., XXIX, 1913, nr. 3–4, p. 3–42; Ioan Hațegan, *Banatul și turcii otomani (1400–1438)*, în „Analele Banatului”, S.N., Arheologie-Istorie, III, 1993, p. 260–273; idem, *Pavel Chinezu*, Timișoara, 1994, p. 18–48.

¹³ *Decreta Regni Hungariae, 1301–1457*, p. 418–419. Într-o variantă a proiectului păstrată într-o copie mai târzie, episcopul de Cenad e trecut cu 200 călăreți, iar episcopul Transilvaniei cu o banderie (*ibidem*, p. 427). Pentru această variantă, vezi și G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, X/7, Buda, 1844, p. 257–266 (în continuare: Fejér); Hurmuzaki, I/2, nr. CCCCLXXIV, p. 567–568.

¹⁴ Date despre implicarea episcopilor de Cenad în evenimentele militare ale vremii și problemele economice ale diecezei la K. Juhász, *op. cit., passim*.

regiunile de câmpie au făcut ca așezări vechi catolice să ajungă să fie locuite de ortodocși (români din regiune și sârbi veniți de la sud de Dunăre). S-a produs o diminuare a numărului și a ponderii catolicilor în cadrul populației comitatelor din această parte a regatului. Cum în cuprinsul episcopiei de Cenad ortodocșii nu plăteau decime, aceste schimbări demografice au însemnat pierderi consistente pentru camera episcopală.

Transformările de acest fel nu au fost specifice doar episcopiei de Cenad. Episcopia Transilvaniei a cunoscut ceva asemănător, dar la altă scară. Însă în Transilvania episcopia și capitlul au găsit devreme o soluție, prin impunerea la decimă a românilor de pe moșiile aflate în stăpânirea celor două instituții ecleziastice. Ordinul regelui Sigismund din 1 iulie 1426, care obliga pe românii de pe aceste moșii (*Valachi episcopales et ecclesiastici*) să dea decimă¹⁵, a fost prima breșă în cutuma care cerea ca decimele să fie strânse doar de la catolici.

În episcopia de Cenad nu s-a procedat la așa ceva în epoca lui Sigismund, dar tentative în acest sens au existat. Cunoaștem situația din 1414–1415, când episcopul Nicolae Marczali a pretins plata decimelor de la satele românești, cu populație ortodoxă, de pe întinsul domeniu Duboz. Nobilii de Duboz (familia Dánfi) s-au plâns atunci direct papei (antipapa Ioan XXIII), care la 15 ianuarie 1415 l-a însărcinat cu investigarea și rezolvarea plângerii pe arhiepiscopul de Strigoni (Esztergom)¹⁶. Putem presupune că tentativa nu s-a oprit la domeniul Duboz și că ea a avut un caracter mai general, vizând toate așezările care cunoscuseră până în acel moment transformarea confesională prin care a trecut Dubozul. Tentativa episcopului Nicolae Marczali s-a soldat însă cu un eșec.

O altă explicație pentru pretenția episcopului de a i se plăti decimele – în legătură însă cu motivul de care ne-am ocupat mai înainte – considerăm că ține de acțiunea episcopului în funcție atunci de a face ordine în finanțele diecezei. Episcopul Ioan de Szokol (1466–1493)¹⁷ a fost un foarte bun administrator al bunurilor episcopiei. Fiu al comitelui de Timiș, Petru de Szokol, Ioan a fost numit episcop de Cenad la vârsta de 26 de ani de regele Matia și a fost confirmat de papa Pius II. Istoricul Koloman Juhász îl caracterizează drept un administrator priceput; episcopul a fost preocupat de aspectele economice și financiare ale diecezei și a pus în ordine bunurile acesteia¹⁸. Pretenția episcopului Ioan ca o parte din populația ortodoxă să-i plătească decime a fost, credem, o tentativă de redresare a finanțelor episcopiei.

¹⁵ Fejér, X/3, nr. CXCIX, p. 213–214; Hurmuzaki, I/2, nr. CCCXXXIV, p. 400 (sub 1398); pentru date, Elemér Mályusz, *Zsigmondkori oklevéltár*, I, Budapest, 1951, observația după nr. 5386, p. 596. Repetat ca regist la data eronată 1425 (Fejér, X/8, nr. CCLXXXV, p. 606; Hurmuzaki, I/2, nr. CCCCXLIII, p. 533).

¹⁶ *Acta pseudopontificum Clementis VII (1378–1394), Benedicti XIII (1394–1417), Alexandri V (1409–1410) et Johannis XXIII (1406–1415)*, ed. A. L. Tăutu, Roma, 1971, p. 248–250. Analiza acestui document în V. Achim, *Românii din regatul medieval ungar*.

¹⁷ Pentru activitatea acestui episcop: K. Juhász, A. Schicht, *Das Bistum Timișoara-Temesvar. Vergangenheit und Gegenwart*, Timișoara, 1934, p. 48–49; K. Juhász, *op. cit.*, p. 154–165.

¹⁸ K. Juhász, *loc. cit.*

Episcopul s-a folosit de conjunctura favorabilă creată prin emiterea, în aprilie 1468, a ordinului regal pentru Transilvania. Statuarea prin lege a obligațiilor față de episcopie ale locuitorilor din *terrae christianorum* transilvănene deschidea perspectiva unei reglementări a statutului acestei categorii de așezări la ansamblul regatului. Episcopul de Cenad nu putea invoca un act regal similar pentru dieceza sa, dar s-a folosit de porțița pe care o oferea decretul de la Pojon din 29 septembrie 1468, care, prin trimitere la decretul regelui Sigismund din 1411, lăsa posibilitatea ajungerii la o înțelegere între populație și episcop în chestiunea decimei. Episcopul a dat decretului de la Pojon o interpretare foarte largă. În viziunea sa, în categoria litigii era inclusă și situația delicată a decimelor de pe pământurile foste catolice. Este adevărat, conform unor norme mai vechi ale bisericii catolice, aceste decime i s-ar fi convenit, dar legislația și practica din regatul Ungariei – și în special practica din dieceza de Cenad – nu cunoșteau aceste norme cu caracter general. Până în acel moment aici nu s-a practicat perceperea de decime de la ortodocșii din satele foste catolice. Aflat în situația de a pune în ordine și de a reglementa veniturilor diecezei, episcopul Ioan de Szokol nu a scăpat din vedere decimele. El a putut constata numărul mare de așezări și pământuri care în ultimele decenii își schimbaseră culoarea confesională. A încercat să restaureze sub aspectul obligațiilor situația de mai înainte și să reincludă aceste pământuri în rândul celor pentru care episcopia încasa decime.

Episcopul s-a lovit însă de rezistența locuitorilor ortodocși și de cea a nobililor pe ale căror pământuri locuiau aceștia. Nobilii erau direct interesați să nu împartă cu biserica beneficiile pe care le aduceau acești țărani. Singurul mijloc de constrângere de care dispunea episcopul era interdictul ecleziastic. Vedem în ambele documente cum nobilii în cauză și familiile lor au fost puși sub interdict de către episcop, până la acceptarea plății decimelor. Aceasta era o pedeapsă gravă în acele vremuri, dar ea nu a fost suficientă pentru a-i determina pe nobili să renunțe la poziția lor.

Documentul din 11 februarie 1469 lasă să se înțeleagă că o parte din decime fusese deja plătită; episcopul se plânge că decimele care i se cuveneau din partea nobililor nu i-au fost plătite „pe deplin”, cea mai mare parte a lor trebuind să ajungă la el de acum înainte (*quod decime nostre de vestri medio nondum sunt nobis plene solute, sed multo plures solutis debent adhuc nobis provenire de vestris*). S-ar putea ca unii nobili din comitatul Arad, speriați de amenințările episcopului și mai cu seamă de interdictul ecleziastic, să fi plătit respectivele decime. Cei mai mulți nobili au refuzat însă plata.

7. În absența unui ordin sau decret regal, încercarea episcopului de Cenad de a încasa decimele din *terrae christianorum* nu a reușit în 1468–1469. Regele Matia și dieta regatului nu au adoptat pentru Ungaria o măsură similară celei introduse în Transilvania în aprilie 1468. Probabil că în septembrie 1468, când a fost dat decretul de la Pojon, factorii politici ai regatului au avut în vedere și situația pământurilor foste catolice, fără a o reglementa însă în mod expres. Situația acestor așezări a fost lăsată la înțelegerea părților (adică, pe de o parte episcopul, de cealaltă parte, ortodocșii în cauză sau nobilii pe ale căror domenii locuiau aceștia).

Scrisorile regale invocate de episcopul Ioan în scrisoarea sa din 11 februarie 1469 către nobilii din comitatul Arad putem bănuși că se refereau tocmai la această posibilitate, ca episcopul împreună cu comitatul să ajungă la o înțelegere în privința decimelor. În mod sigur, în acel moment regele Matia Corvin nu a venit cu un ordin care să-i oblige la plata decimelor pe respectivii ortodocși din zona de jurisdicție a episcopului de Cenad. Regele nu s-a implicat în disputa în jurul decimelor de pe *terrae christianorum* din comitatul Arad, cu atât mai puțin în sensul dorit de episcop.

Interesul regalității la sfârșitul deceniului al șaptelea, ca și mai târziu, era acela de a-i proteja pe ortodocșii din regat în fața nobililor și a bisericii catolice. Măsurile adoptate în această epocă în favoarea românilor din regatul Ungariei – care i-au făcut pe unii istorici să vorbească chiar de o politică favorabilă românilor¹⁹ – și faptul că domnia lui Matia a fost o epocă de afirmare și ascensiune socială și politică pentru nobilii români, trebuie înțelese prin prisma politicii mai generale de protejare a elementului ortodox. Faptul că în Transilvania atunci au fost reglementate decimele pentru românii din *terrae christianorum* nu contrazice această afirmație. Transilvania avea rânduielile sale proprii, aici impunerea unor categorii de români de confesiune ortodoxă la plata decimei fiind mai veche. În plus, episcopul catolic din Alba Iulia deținea o poziție importantă în politica voievodatului. În regiunile de miazăzi ale regatului, și ele cu o populație ortodoxă însemnată, situația era alta. Regalitatea ungară era interesată în capacitatea militară a populației din aceste regiuni situate la frontiera cu Imperiul otoman. Privilegiile de care s-au bucurat districtele românești din Banat²⁰ sunt o dovadă a acestei politici favorabile populației locale. Aici trebuie incluse și măsurile de ordin confesional care au fost luate în această epocă, măsuri la prima vedere contrare politicii oficiale de promovare a catolicismului. Așa a fost la 28 ianuarie 1476, în timpul campaniei soldate cu ocuparea cetății Sabaș, când regele Matia a intervenit pe lângă papă ca acesta să interzică prelaților și preoților catolici să-i mai jignească pe numeroșii ortodocși care trăiau *in ea parte Hungariae, que Serviae est contermina* pe motiv că ar fi rău botezați²¹.

S-a adăugat în epoca lui Matia consistentul proces de imigrare a sârbilor, desfășurat în mai multe valuri. Această populație balcanică și-a găsit refugiu în părțile de miazăzi ale regatului, regalitatea fiind interesată în colonizarea de elemente militare prețioase și în același timp noi contribuabili. Impunerea acestor coloniști de confesiune ortodoxă la plata decimelor față de biserica catolică nu ar fi fost de natură să încurajeze venirea lor în Ungaria²².

¹⁹ Ioan Drăgan, *Românii din Transilvania în lupta antiotomană din a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca”, XXVII, 1985–1986, p. 72–73; Ioan Aurel Pop, *Privilegiile obținute de români în epoca domniei lui Matia Corvinul*, în „Revista istorică”, II, 1991, nr. 11–12, p. 674.

²⁰ Pentru districtele românești din partea de răsărit a Banatului există o literatură relativ bogată. O listă a celor mai importante titluri în V. Achim, *Banatul în evul mediu*, p. 64, nota. 6.

²¹ A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, II, Roma, 1860, nr. DCXXXVII, p. 454; Hurmuzaki, II/2, nr. CXCIX, p. 244–245.

²² Despre colonizarea sârbească, vezi § 9.

În aceste condiții, în regiunile sudice ale regatului Ungariei poziția ortodocșilor față de decime a fost reglementată altfel decât în Transilvania. Nu era vorba doar de o tradiție diferită, ci și de existența unei politici distincte a regalității față de ortodocșii din regiunile de miazăzi, acolo unde era concentrată populația ortodoxă din Ungaria aceluși timp. Aici nu a fost introdusă prin lege măsura impunerii ortodocșilor din *terrae christianorum* la plata decimei. Au existat însă tentative ale episcopilor de a impune aceste decime, iar în unele locuri ele s-au și încasat de la ortodocși, pentru o anumită perioadă²³. Scutirea expresă de decimă a sârbilor și a celorlalți schismatici, în 1481, credem că ține de politica de lungă durată a regalității în aceste regiuni.

8. În legătură cu așezările care aveau calitatea de *terrae christianorum*, documentul din 11 februarie 1469 nu dă nume de sate și nu spune unde, în ce parte a comitatului Arad erau situate. Putem presupune că aceste așezări, cândva catolice, dar locuite atunci de ortodocși, au fost numeroase, odată ce controversa în jurul lor a durat ceva timp. La fel, scrisoarea din 16 martie 1469 nu dă numele așezărilor, dar apare totuși menționat târgul Zeudi. Episcopul pusese sub interdict și Zeudi, dar și alte așezări din cuprinsul domeniului, pe care însă documentul nu le numește.

Domeniul lui Ștefan, fiul lui Pósa de Szér, era foarte întins. În 1471, când Ștefan nu mai trăia, domeniul cuprindea două castele, 10 târguri și 85 de moșii (sate), răspândite în comitatele Timiș, Csongrád, Arad, Cenad, Caraș și Keve (toate în aria de jurisdicție a episcopiei de Cenad). Această situație apare în diploma prin care regele Matia Corvin donează acest domeniu lui Mihail Országh de Gut, palatinul Ungariei, și lui Ioan Ongor de Nádasd; domeniul trecuse la rege în urma morții fără urmași a lui Ștefan²⁴.

Documentul din 1469 lasă să se înțeleagă că episcopul a pus interdict asupra tuturor așezărilor de pe domeniu unde existau ortodocși care preluaseră pământuri locuite cândva de catolici. Este menționat expres doar Zeudi pentru că aici, în acest târg se afla reședința (castelul) lui Ștefan. Stăpânul feudal apare în documente de regulă ca Ștefan fiul lui Pósa de Szér, deci cu raportare la tatăl său, cel care a dezvoltat domeniul pornind de la această așezare din comitatul Csongrád; târgul Szér a rămas tot timpul în stăpânirea familiei. Alteori, însă, personajul nostru este amintit, simplu, Ștefan de Zeudi (Szödi), de la principala sa posesiune, locul unde își avea reședința. Zeudi (Szödi; în documente apare și în forma *Zewdy* ș.a.) – așezare azi dispărută – a fost în evul mediu un târg în comitatul Arad, situat pe malul Mureșului, la sud-est de Arad, în hotarul satului actual Frumușeni²⁵.

Ștefan de Zeudi a fost unul dintre nobilii din comitatul Arad care au refuzat să plătească decimele pentru ortodocșii pe care îi aveau pe moșiile lor, iar

²³ P. Rókay, *op. cit.*, p. 58.

²⁴ Frigyes Pesty, *Krassó vármegye története*, III, Budapeșt, 1882, nr. 325, p. 427–429 (diplomă din 21 decembrie 1471).

²⁵ Sándor Márki, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*, I, Arad, 1892, p. 185; György Györffy, *Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae*, I, Budapeșt, 1961, p. 186.

scrisoarea episcopului din 11 februarie 1469 s-a adresat cu siguranță și acestui personaj²⁶. Stăpânirile sale se întindeau însă și în comitatele învecinate.

Unde erau situate așezările de care se preocupă episcopul Ioan de Szokol, în ce parte a comitatului Arad – în cazul primului document – și în ce parte a diecezei de Cenad (care includea și comitatul numit) – în cazul celui de-al doilea document –, este o întrebare dificilă, care poate fi abordată doar dacă tratăm problema etniei ortodocșilor în cauză.

9. Stabilirea caracterului etnic al așezărilor pentru care episcopul și nobilii sunt în controversă este importantă, dar dificilă.

Primul document, scrisoarea episcopului din 11 februarie 1469, nu arată etnia ortodocșilor în cauză, dacă ei erau români sau sârbi. Cel de-al doilea document, din 16 martie 1469, vorbește însă de *decimas Rascianorum* („decimele sârbilor”). Cum în documentele din secolul al XV-lea provenind din mediile locale (cum era și cazul episcopiei de Cenad) distincțiile etnice sunt totdeauna foarte clare, excludem eventualitatea ca aici termenul „sârb” („rascian”) să fi fost folosit cu sensul generic de „ortodox”. Avem deci o indicație etnică precisă. Ortodocșii de pe domeniul lui Ștefan de Zeudi, pentru care episcopul de Cenad cere plata decimelor, erau, dacă nu toți, cel puțin unii dintre ei, sârbi. Erau coloniștii sârbi aduși pe posesiunile acestui mare feudal.

În cursul secolului al XV-lea în zona de jurisdicție a episcopiei de Cenad – care cuprindea Banatul și cursul inferior al Mureșului – s-a produs o importantă colonizare sârbească. Aceasta s-a desfășurat pe o arie mai întinsă decât dieceza de Cenad; toate regiunile de miazăzi ale regatului Ungariei au cunoscut atunci un proces de colonizare cu sârbi veniți de la sudul Dunării. Primele valuri de refugiați sârbi au pătruns în Ungaria chiar la sfârșitul secolului al XIV-lea. În epoca regelui Matia Corvin procesul a devenit unul de amploare²⁷.

Banatul a fost una dintre regiunile de intensă colonizare sârbească²⁸. Numărul coloniștilor a fost mare îndeosebi în părțile de sud, dinspre Dunăre, ale comitatelor bănățene. Se pare că aici deja la mijlocul secolului al XV-lea sârbii au ajuns să constituie majoritatea populației. Un număr mare de așezări foste catolice au ajuns să fie locuite de ei. Dar sârbii au ajuns și în părțile de nord ale Banatului, pe valea Mureșului.

²⁶ În lista stăpânirilor lui Ștefan de Zeudi din diploma amintită din 1471, în comitatul Arad erau situate târgul și castelul Zeudi, alte două târguri (Sânpaul și Micălaca) și 27 de sate.

²⁷ Pentru colonizarea sârbească în Ungaria medievală, Ladislaus von Szalay, *Das Rechtsverhältniss der serbischen Niederlassungen zum Staate in den Ländern der ungarischen Krone*, Leipzig und Pest, 1862, îndeosebi p. 1–9; Szakály Ferenc, *Serbische Einwanderung nach Ungarn in der Türkenzeit*, în *Ethnicity and Society in Hungary*, ed. Ferenc Glatz, Budapest, 1990, p. 21–39; idem, *Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben (Vászlát)*, în *A szerbek Magyarországon*, ed. István Zombori, Szeged, 1991, p. 11–50; Péter Rókey, *A szerbek betelepülése Magyarországra a XV. században*, *ibidem*, p. 51–63.

²⁸ Pentru colonizarea sârbească în Banat, Jenő Szentkláray, *A szerb monostoregyházak történeti emlékei Délmagyarországon*, Budapest, 1908, p. 14–16; Ștefan Manciuș, *Elemente etnice streine așezate în Banat între anii 1000–1870*, în „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, XII, 1943, p. 336–339.

Așa se explică de ce în 1468–1469 episcopul Ioan a cerut decime de la sârbii ortodocși de pe domeniul lui Ștefan de Zeudi, ale cărui posesiuni erau răspândite în multe părți ale Banatului, nu numai în sud, dar și în nord.

În ce privește comitatul Arad, până la 1468–1469, când episcopul și nobilii sunt în controversă în chestiunea decimelor din unele sate ortodoxe, au existat două momente de colonizare sârbească. Primul s-a petrecut după 1439, când despotul sârb Gheorghe Brancovici, stabilit în Ungaria încă din 1433, a primit de la regele Albert domeniul Șiria cu 110 sate situate în comitatele Arad și Zarand. El a adus aici coloniști sârbi, cum trebuie să interpretăm documentele de epocă ce spun că pe domeniul Șiria trăiau unguri, români și sârbi. Acești sârbi s-au românizat însă rapid, odată ce documentele ulterioare, de după intrarea domeniului în proprietatea voievodului Transilvaniei, Iancu de Hunedoara (în 1444), nu mai amintesc prezența lor²⁹. A fost, cu siguranță, o colonizare de mică importanță, care nu a schimbat raporturile etnice din zonă.

Al doilea moment de colonizare sârbească s-a petrecut începând cu deceniul al șaptelea. La 1464 domeniul Nădlac (Nagylak), aflat din 1445 în stăpânirea Corvineștilor, a fost donat familiei Jakšić, de origine sârbă. Frații Jakšić, care, în fruntea oștii lor formate din sârbi, au participat la luptele regatului ungar contra turcilor, au adus în patria adoptivă numeroși conaționali, ce au devenit iobagi pe moșiile nobiliare. Cea mai importantă acțiune de acest fel s-a desfășurat în 1481, când Dimitrie Jakšić, împreună cu Vuk Gregorjević, au adus în Ungaria 50.000 de sârbi³⁰. O parte dintre acești coloniști s-au stabilit pe moșiile familiei Jakšić. Domeniul Nădlac cuprindea inițial sate situate în comitatul Cenad. Prin donații ulterioare, nobilii Jakšić au ajuns să stăpânească sate și în zona învecinată, în partea de vest a comitatului Arad. Prima donație în cuprinsul comitatului Arad este din 1478, când regele Matia a donat pusele Felnac (*Fellah*), Serfesd și Farkastelek din comitatul Arad lui Ștefan și Dimitrie Jakšić de Nădlac. În cazul Felnacului, nobilii amintiți au repopulat așezarea cu sârbi, odată ce la 1484 este pomenit voievodul Ladislau din Felnac (*Ladislao wayda in Fellak*)³¹, cu siguranță sârb, putem bănuși cu un anumit rang în contingentul militar al nobililor Jakšić.

Din această sumară prezentare rezultă că până către sfârșitul deceniului al optulea comitatul Arad a avut un rol periferic în colonizarea sârbească. Chiar dacă la momentul 1468–1469 vor fi existat aici așezări populate cu sârbi – un caz este cel al târgului Zeudi –, numărul lor trebuie să fi fost mic. În ce privește comitatul Arad este exclus ca *terrae christianorum* să se refere exclusiv sau prioritar la satele sârbești. Dacă nu toate, marea majoritate a așezărilor cu acest statut erau românești.

Prezența și locul important pe care l-au avut românii în cadrul populației comitatului medieval Arad sunt chestiuni evidente. Românii au fost populația veche

²⁹ S. Márki, *op. cit.*, I, p. 497–498.

³⁰ Pentru colonizările de sârbi pe care nobilii Jakšić le-au făcut pe moșiile primite în această zonă, *ibidem*, p. 498–499; S. Borovszky, *Csanád vármegye története 1715-ig*, I, Budapeșt, 1896, p. 124–131; Petru Țiucra Pribeagul, *Pietre rămase. Contribuție la Monografia județului Arad*, București, 1936, p. 257.

³¹ S. Márki, *op. cit.*, I, p. 498; S. Borovszky, *op. cit.*, II, Budapeșt, 1897, p. 177.

de pe cursul inferior al Mureșului³². Extinderea ariei de locuire a românilor în sate și zone unde, datorită împrejurărilor istorice, nu locuiseră în primele secole care au urmat cuceririi maghiare, ține și ea de domeniul evidenței. Registrul decimelor papale din anii 1333–1335 este un indiciu (chiar dacă unul relativ) al raporturilor etnice existente în acel moment în regiunea Aradului. Sunt consemnate acolo 44 de parohii catolice, concentrate, cu puține excepții, la vest de linia Lipova–Agris–Ineu³³. După mai bine de un secol limita dintre așezările catolice și cele ortodoxe va fi alta, situată mai la vest de ceea ce fusese în registrul amintit. Procesul de îndesire a habitatului românesc în regiunea Aradului și de înmulțire a așezărilor cu populație românească, în locul unor sate foste ungurești din câmpie, ține de desfășurările demografice normale într-o regiune care a cunoscut numeroase distrugerii, datorită evenimentelor militare sau de altă natură. Populația românească numeroasă și densă din zonele de deal și de munte ale comitatelor Arad și Zărand – unde au funcționat autonomii teritorial-administrative românești de tipul voievodatelor și districtelor românești³⁴ – a repopulat sate din imediata vecinătate, care suferiseră pustiiri. Satele respective și-au schimbat astfel atât etnia cât și confesiunea. Desigur că situații de transformare a caracterului confesional (și etnic) al unor sate au existat tot timpul în regiunile mixte, însă la mijlocul secolului al XV-lea aceste schimbări trebuie să fi căpătat oarecare amploare. Procesul de expansiune a elementului românesc în câmpia Aradului va deveni și mai puternic în secolele următoare, în timpul stăpânirii otomane.

Așezările disputate de episcopul de Cenad și nobilii din comitatul Arad în anii 1468–1469 credem că erau sate locuite de români. În scrisoarea episcopului către nobilii din comitatul Arad nu se vorbește de “decimele sârbilor”, pentru că aici nu era vorba de sârbi (decât, eventual, în puține cazuri), ci de români.

Foarte probabil, între ortodocșii de pe domeniul lui Ștefan de Zeudi pentru care episcopul a cerut *decimas Rascianorum*, se aflau și români. Multe din satele acestui domeniu erau situate în partea de nord a Banatului, acolo unde elementul românesc era predominant. Cum se vede din lista posesiunilor, conținută în diploma amintită mai sus din anul 1471, domeniul cuprindea un mare număr de sate

³² Pentru realitățile etnice din zona Aradului în evul mediu, cu accent pe populația românească: Isaia Tolan, *File din istoria Aradului*. Culegere de texte îngrijită de Horia Medeleanu și Călin Tolan, București, 1999, p. 23–58 (*Aradul și Orodul* – apărut 1931), p. 59–77 (*Ungurii din ținutul Aradului* – apărut 1933).

³³ Parohiile catolice din zona Aradului în acel moment sunt listate în *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia / Vatikáni magyar okirattár*, Ser. I, Vol. I: *Rationes collectorum pontificiorum in Hungaria / Pápai tized-szedők számadásai. 1281–1375*, Budapest, 1887, nr. III, p. 146, 148, 154–156, 160–161 (arhidiaconatul de Arad și arhidiaconatul de peste Mureș), p. 332–333, 350–351, 366 (arhidiaconatul de Pâncota); *Documente privind istoria României, C, Transilvania*, veac XIV, vol. III, București, 1954, nr. 56, p. 223–227, 230–231, 237–238, 240, 246–247 (arhidiaconatul de Arad și arhidiaconatul de peste Mureș), p. 249–252 (arhidiaconatul de Pâncota).

³⁴ Pentru autonomiile românești din zona Aradului și Zărandului, îndeosebi Silviu Dragomir, *Vechile biserici din Zărand și ctitorii lor în secolele XIV și XV*, Cluj, 1930 (extras din “Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice pentru Transilvania”, 1929); Victor Eskenasy, *Hălmaგიul, un sat medieval din Țara Crișului Alb (sec. XIV–XV). Considerații istorice*, în „Ziridava”, V, 1975, p. 21–37; Andrei Caciora, Eugen Glück, *Cnezate și voievodate românești arădene*, în *Studii privind istoria Aradului*, coord. Eugen Glück, București, 1980, p. 151–174.

românești. Cele mai multe erau sate vechi, locuite de la început de români. Cu siguranță însă că în altele elementul românesc va fi fost mai nou, rezultat al colonizărilor care s-au produs în secolul al XV-lea.

Așadar, nu știm câți dintre ortodocșii care locuiau pe pământurile foste catolice al căror regim de obligații față de biserică l-a preocupat pe episcopul Ioan de Szokol erau sârbi și câți români. Credem încă că se poate admite că în zonele din sudul diecezei, dinspre Dunăre și Tisa inferioară, sârbi erau implicați în cele mai multe cazuri. În ce privește însă zonele de nord și de est ale diecezei, în condițiile etnicului predominant românesc de aici, cele mai multe *terrae christianorum* erau, cu siguranță, sate românești.

10. Dosarul disputei din 1468–1469 dintre episcopul de Cenad și nobilii din cuprinsul diecezei, având ca obiect decimele din *terrae christianorum*, aruncă lumină asupra unei chestiuni importante în istoria etnică și confesională a regiunilor de miazăzi ale regatului Ungariei. La mijlocul și în a doua jumătate a secolului al XV-lea, raporturile regalității ungare cu credincioșii bisericii ortodoxe de aici, sârbi și români, au fost determinate de o serie întreagă de factori. În primul rând, statul ungar era interesat în prezervarea capacității militare a populației de la frontiera cu Imperiul otoman. Acest lucru explică de ce aici poziția ortodocșilor față de decime a fost reglementată altfel decât în Transilvania. Nu era vorba doar de o tradiție diferită, ci și de existența unei politici distincte a regalității față de ortodocșii din regiunile sudice. Situația din dieceza de Cenad poate contribui la înțelegerea mai completă și mai nuanțată a politicii regalității ungare față de un segment important al populației.

ANEXE

I.

1469 februarie 11, Cenad. *Episcopul de Cenad, Ioan de Szokol scrie nobililor din comitatul Arad, cerându-le să plătească episcopiei decimele de pe terraе christianorum.*

Magnifici ac nobiles viri fratres et amici nobis honorandi.

Litteras vestras nobis missas habuimus, scribitis enim in eisdem quoddam modis improprium^a ex quo vos interdictio ecclesiastico ob non solucioni decimarum vobis imposito aggravamini. Dicitis etiam in eisdem vos ipsas decimas nostras de medio vestri integre nobis persolvisse nec pluribus secundum decreti contenta pridem in Posonyo editi nobis vos obligari debere.

Nos autem ad hec vobis ita dicimus, quod decime nostre de vestri medio nondum sunt nobis plene solute, sed multiplores solutis debent adhuc nobis provenire de vestris, sicuti etiam continent in se littere adiudicatorie serenissimi domini nostri regis.

Et ille, quas vobis sua celsitudo super solvendis decimis misit sepe sepius, quibus tamen litteris vos impensis^b predictum tantummodo decretum Posoniensis amplecteretes^c nostras decimas extradari prorogastis et persolvi facere non curastis. Nec certe ipsum decretum, quod vos allegatis, hoc continet, ut^d decime de terra Christianorum non solvantur, quia et nos edicioni ipsius decreti

^a Astfel în original.

^b Litera *i* este corectată peste *p*.

^c Astfel în original.

^d Tăiat: *decime*.

interfuimus et copiam eiusdem apud nos habemus. Verum quidem sit mentio de decimis in eosdem hoc modo, ut si aliqui comprovinciales cum ipsorum episcopo dyocesano super decimis concordari non possent, extunc devoluta causa ad^e dominum regem aut archiepiscopum fiat brevis decisio super hac.

Et licet nos tam ante ipsius decreti edicioni quam etiam exposit super ipsis decimis plures litteras habeamus, quas serenitas sua puri consensu prelatorum et suorum baronum nobis dedit, tamen quia iusticiam diligimus et vos, quo iuridice nobiscum in hac re procedere nolitis, ideo et nos libenter volumus, ut aut in conspectu domini nostri regis aut coram domino archiepiscopo huius cause decisionem volueritis habere. Nos enim ad utrumque prompti sumus et parati, sed quid tantum laborem in hac re nolitis his, ecce enim frater et persona domini nostri regis hic prope adest, qui hanc causam inter nos facillime et breviter decidere posit.

Mittantur ergo ex vobis duo ad eundem cum plena auctoritate vestra, ubi si compertum fuerit, ut decime nobis solvantur, extunc faciatis persolvi nobis easdem, si autem adiudicatum fuerit, quod non obligamini nobis ipsis decimis, extunc etiam ipsum interdictum a vobis remouemus. Nos tamen rogamus v(estre) d(ominacione) nec iniusta petimus, ut pocius altercacione ista postposita dccimas ipsas absque aliqua accione et lite persolvi facere velitis nobis et ecclesie nostro, unde vos et omnes vestri divina percipiunt sacramenta.

Ex Chanado sabbato proxima ante festum beati Valentini martyris anno Domini M^o CCCC^o LX nono.

Iohannes episcopus ecclesie Chanadiensis.

<Pe spate central de aceeași mână.> Magnificis ac nobilibus universis in comitatu Orodienis commorantibus fratribus et amicis honorandis.

Arhiva Națională Maghiară (Magyar Országos Levéltár), DL 93397. Original, hârtie.

II.

1469 martie 16, <Cenad>. *Episcopul de Cenad, Ioan de Szokol scrie preoșilor din Zeudÿ și din celelalte biserici parohiale de pe moșia nobilului Ștefan de Szér, anunțându-i că până la octavele Paștelui (9 aprilie) a suspendat interdictul pe care l-a pus asupra lui Ștefan și familiei sale "din pricina decimelor sârbilor" (propter decimas Rascianorum).*

Iohannes episcopus ecclesiae Chanadiensis, nobis in Christo sincere dilectis de Zeudÿ et omnibus aliis ecclesiarum parochialium plebanis in possessionibus magnifici domini Stephani filii Posa de Zeer constitutis et existentibus, salutem in domino.

Quia nos interdictum propter decimas Rascianorum ipsi domino Stephano Posa simulcum tota familia sua et vestris parochianis impositum, abhinc usque ad instantes octavas festi Resurrectionis^f Domini removimus et relaxavimus, id circo liceat vobis infra predictum tempus missas et alia divina officia eidem domino Stephano Posa cum tota familia sua et vestris parochianis eiusdem videlicet iobagionibus celebrare et ministrare, quo completo termino iterum ab eorum ministracione cessare debeatis tandiw^g donec a nobis superinde aliud habueritis in commissis.

Datum feria quinta post dominicam Laetare, anno Domini Millesimo Quadringentesimo LX nono.

Arhiva Națională Maghiară (Magyar Országos Levéltár), DL 93401. Original, hârtie, cu pecete de închidere aplicată pe verso.

^e Tăiat: d.

^f 9 aprilie <1469>.

^g Astfel în original.

THE DISPUTE OVER THE TITHE IN *TERRAE CHRISTIANORUM* BELONGING TO THE BISHOPRIC OF CENAD (1468–1469)

Abstract

Terrae christianorum (“lands of the Christians”, “Catholics”) were a particular type of settlements in the medieval Kingdom of Hungary. They were villages formerly inhabited by Catholics, and subsequently populated by Christians of Greek rite (Orthodox). As the Catholics had paid the tithe to the Church, the new inhabitants were also required to pay it. This due to the fact that the tithe was an obligation related to land.

The juridical category of *terra christianorum* is first mentioned in an order issued by King Matthias Corvinus on 8 April 1468, by which the fiscal statute of these Transylvanian settlements was being regulated.

There were also *terrae christianorum* in other parts of the kingdom inhabited by Orthodox subjects, especially in the southern regions of Hungary, namely in the Banat, Bačka, and other territories lying north of the Danube and the Sava. The first records here date to the reign of the same Matthias Corvinus, and refer to the Bishopric of Cenad (Csanád). In these documents, issued on 11 February and 16 March 1469, the bishop was requesting that the landlords should pay the tithe for the Orthodox Serbs and Romanians living on their land, in *terrae christianorum*.

For lack of any order or decree issued by the king to this effect, the attempt made by the Bishop of Cenad in 1468–1469 was unsuccessful. King Mathias and the Diet of the Kingdom did not adopt in Hungary a measure similar with the one introduced in Transylvania. Moreover, the State regulations of 1481 and 1495 concerning the levying of the tithe in Hungary, in *terrae christianorum*, clearly stipulated the exemption of the Orthodox subjects.

In the late seventh decade, the Hungarian kingdom had an interest in protecting the Orthodox subjects from the landlords and the Church. In its southern regions, which were bordering upon the Ottoman Empire, the Hungarian kingdom had an interest in the military capacity of the local inhabitants who, for the most, were Orthodox. This explains why the position of the Orthodox in relation to the tithe was different from the one in Transylvania. This was not due to a difference in traditions, but rather to a particular policy of the Hungarian kingdom towards the Orthodox population living in the southern regions. Here, the Orthodox living in *terrae christianorum* were not required to pay the tithe. However, some bishops tried secure the levying of this tax.

The present paper deals at length with this attempt made by the Bishop of Cenad in 1468–1469 and his argument with the landlords. Issues linked to ethnic relations in the region and to the Orthodox community in question are also examined.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

CONFERINȚA INTERNAȚIONALĂ „RĂZBOIUL CRIMEII – 150 ANI”
Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, 25-26 octombrie 2004

Pe 25 și 26 octombrie 2004, la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” s-a desfășurat Conferința Internațională „Războiul Crimeii – 150 ani”. A fost prima manifestare consacrată în România acestui conflict din secolul al XIX-lea care a angrenat toate marile puteri europene și a avut consecințe benefice, pentru noi, prin crearea conjuncturii favorabile Unirii Principatelor în 1859. Cercetători din țară și străinătate și-au adus o prețioasă contribuție la deslușirea unor aspecte mai puțin sau deloc cunoscute ale acestei conflagrații de proporții continentale. Academician Cornelia Bodea, decanul de vârstă al istoricilor români, a susținut o interesantă comunicare despre memorialiștii și, cu un termen contemporan, „analizii politici” americani ai acelor vremi care au consacrat volume de impresii și studii despre ținuturile românești în momente emblematiche pentru devenirea lor națională și politică, 1848-1849, 1853-1856 și încheindu-se cu 1877. Bazându-și prezentarea pe depeșele diplomatice ale consulului general britanic, Robert G. Colqhoun, academicianul Paul Cernovodeanu a evocat *Vizita la București a ducelui de Nemours în septembrie 1853*; sosit în preajma izbucnirii ostilităților, ducele Louis Charles Philippe de Nemours, fiul fostului rege al francezilor, Louis Philippe, a putut inspecta atât trupele ruse cât și pe cele otomane de la Șumla, în Bulgaria, înainte ca acestea să se arunce unele asupra celorlalte. Aspectele vieții pe front au fost dezvoltate de dr. Georgeta Filitti în *Corespondența șefului Legiunii greco-slave din Războiul Crimeii, Panaiot Moruzzi*. Chestiunile diplomatice dinaintea, din timpul și de după război au fost tratate de mai mulți participanți: prof. univ. Mihai Sorin Rădulescu în comunicarea *Eugène Poujade, un diplomat francez la București*, dr. Daniela Bușă în *Congresul de la Paris și problema Dunării* și dr. Ion Varta de la Institutul de Istorie al Republicii Moldova de la Chișinău în *Diplomația rusă la Congresul de pace de la Paris*. Problemele de logistică au fost tratate de Lucia Taftă în comunicarea *Franța în timpul Războiului Crimeii (susținerea logistică a frontului)*. Despre foștii revoluționari de la 1848 aflați în străinătate și aspirațiile lor de propășire a patriei s-au ocupat dr. Raluca Tomi în „*Europa Naționalităților*” între revoluție și război. *Cazul românilor și al italienilor* și dr. Marian Stroia în *Emigrația revoluționară românească și Războiul Crimeii. O privire de ansamblu*. Folosind iconografia din periodicul german „*Illustrierte Zeitung*”, Ioan Spătan de la Biblioteca Academiei Române a prezentat *Războiul Crimeii. Un alt punct de vedere privind acest război și țările române*. De plastică s-a ocupat Gabriel Badea-Păun, doctorand la Universitatea Paris IV, Sorbona, plimbându-se și plimbându-ne *În jurul unui tablou de Isidore Pils – „Trecerea Almei de trupele generalului Bosquet, 20 septembrie 1854”*. Un alt invitat din străinătate, dr. David Murphy de la Trinity College din Dublin – care, din păcate nu a putut fi prezent – a trimis comunicarea *William Howard Russell și dezvoltarea gazetăriei de război*. Referiri la structurile militare de la noi și felul cum trupele muntenești sau moldovenești au fost angrenate în conflict s-au găsit în interesanta comunicare a lui Horia Vladimir Șerbănescu de la Muzeul Militar Național, *Participarea unor unități românești la operațiuni militare în timpul Războiului Crimeii*. O picantă contribuție a avut dr. Maria Magdalena Ioniță de la Muzeul Național de Istorie dezvăluind asistenței *Afacerile Casei Capșa și Războiul Crimeii*. Epistolele unui ofițer britanic de geniu care a participat la trasarea noii granițe dintre imperiul rusesc și Moldova, căreia îi fusese alipită Basarabia au constituit subiectul intervenției noastre sub titlul *Impresiile Locotenentului Charles George Gordon din Moldova, mai 1856 – aprilie 1857*, cu care s-au și încheiat lucrările conferinței. Ca activități colaterale au fost organizarea unei expoziții de carte în care au fost reunite volume dedicate Războiului Crimeii sau memorialisticii din epocă, agrementată de câteva obiecte de colecție – epoleți, ciucuri de la o eșarfă de uniformă cesaro-crăiască, un iatagan, un brâu și un fes turcesc, un recipient pentru pulbere, o baionetă franțuzească alături de mai multe reproduceri după fotografii cu trupe otomane luate de Carol Szathmari la Oltenița, în 1854, înscriindu-se astfel ca primul fotograf de război – și vizionarea documentarului *The Crimean War*, turnat în 1997 pentru Canalul 4 al televiziunii britanice. În regia lui Paul Kerr ce, ulterior, a semnat și un volum foarte bine ilustrat și documentat, ce a figurat și pe rafturile expoziției mai sus amintite.

Astfel, în chiar zilele când, cu 150 de ani în urmă se desfășurase șarja Brigăzii Ușoare la Balaclava și lupta de la Mîcul Inkerman, la București a fost comemorat acest vechi conflict al îndelung-nerezolvatei „Chestiuni Orientale” printr-o conferință de înaltă ținută științifică.

Adrian-Silvan Ionescu

CONFERINȚA INTERNAȚIONALĂ „ÎN JURUL RĂZBOIULUI CRIMEII: NOI ABORDĂRI ȘI NOI SUBIECTE DE STUDIU” Istanbul, 26-27 noiembrie 2004

Institutul Francez de Studii Anatoliene „Georges Dumézil” din Istanbul a organizat, pe 26 și 27 noiembrie 2004, o conferință internațională sub genericul „În jurul Războiului Crimeii”: noi abordări și noi subiecte de studiu. La reușita organizării acestei manifestări științifice și-au adus contribuția, alături de instituția gazdă, Casa d’Italia, Institutul Cervantes și Consulatele Generale ale României și Poloniei. Conferința a reunit cercetători de prestigiu din mai multe țări care au prezentat comunicări interesante și au făcut un util schimb de idei și de impresii.

Manifestarea a fost deschisă de Consulul General al Franței, Excelența Sa domnul Jean-Christophe Peaucelle care a evocat momentele de glorie militară ale vremurilor trecute. Alexandre Toumarkine de la Universitatea Galatasaray, principalul organizator al conferinței, a făcut o succintă prezentare a motivelor pentru care a inițiat acest eveniment științific și a atras atenția asupra temelor majore ce urmau a fi dezbătute. A subliniat, de asemenea, faptul că atât în 2003 cât și în anul curent, se mai desfășuraseră simpozioane dedicate acestui Conflict Oriental în Ucraina, Italia și România (Războiul Crimeii - 150 ani, Institutul de Istorie „N. Iorga”, 25-26 octombrie 2004). Marc Lemaire de la Universitatea Paul Valéry din Montpellier a susținut comunicarea *Eșecul sanitar: pentru revizuirea istoriografiei*, evidențiind, cu riguroase referiri statistice, situația tragică a serviciului sanitar francez ce a avut drept rezultat o enormă rată a mortalității în urma bolilor față de aceea în urma rănilor primite pe câmpul de luptă. În același registru s-a plasat și comunicarea susținută de Claire Fredj de la Universitatea François Rabelais din Tours, *Influența Războiului Crimeii asupra discursului socioprofesional al medicilor*. Simpaticul Yakup Bektaş de la Institutul Tehnologic din Tokyo a avut o binevenită intervenție privind noutățile tehnice folosite pentru prima dată în timpul acestei campanii (calea ferată, telegraful, proiectilele incendiare); lucrarea sa a fost intitulată „*Acea nouă și periculoasă magie*”: *telegraful în Războiul Crimeii*. În comunicarea *Carol Szathmari, fotograf de război*, semnatarul acestor rânduri, a adus argumente irecuzabile în favoarea primatului deținut de artistul român ca fotoreporter de front la Dunărea de Jos, devansându-l cu 11 luni pe britanicul Roger Fenton care s-a deplasat direct la Balaclava. Drept ilustrare a celor spuse a fost prezentat filmul documentar *Martorul Carol Pop de Szathmari* (2003, Regia: Gabriel Cobasnian, Scenariu și comentariu: Adrian-Silvan Ionescu) ce s-a bucurat de unanimă apreciere. Această proiecție a fost cu atât mai potrivită cu cât în holul și pe scara Institutului Francez fusese aranjată și o expoziție de fotografii contemporane din patrimoniul Muzeului Orsey din Paris din care, evident, lipseau cele ale maestrului bucureștean, pe simeză fiind prezente doar cele ale lui Fenton și ale lui Langlois. Doamna Joëlle Bolloch de la Musée d’Orsey a susținut comunicarea *Fotografiile din Războiul Crimeii în colecțiile muzeului*.

Cercetătorii turci s-au ocupat de probleme care vizau direct țara lor. Doamna Figen Taşkin de la Universitatea Istanbul a dezbătut chestiunea *Opririi exportului de cereale otomane în timpul Războiului Crimeii*. Tot o temă de istorie economică a abordat și Şevket Akar de la aceeași universitate, *Începutul datoriei publice otomane (1854-1856)*. Doamna Zeynep Atademir de la Universitatea Galatasaray a tratat despre *Istoriografia otomană a Războiului Crimeii*, deplângând lipsa de interes arătată de cercetătorii actuali pentru acest subiect. O foarte interesantă lucrare de istorie a mentalităților a avut Candan Badem, *Impactul Războiului Crimeii asupra vieții sociale otomane*. El a urmărit, în profunzime, modificările majore survenite la toate nivelele societății turcești odată cu prezența trupelor aliate venite în ajutorul imperiului semilunii: revizuirea comportamentului față de „ghiauri” (supușii creștinii primesc dreptul de a intra în serviciul statului iar copiii lor pot fi educați în școli proprii, cu limba de predare aleasă de ei), conferirea de libertăți inacceptabile până atunci femeilor musulmane (plimbarea pe stradă cu fața acoperită doar de un *yaşmak* transparent, accesul la viața socială, purtarea corsetului și a crinolinei de femeile din anturajul palatului imperial), acceptarea onorurilor străine (sultanul Abdul Medjid binevoiește să primească înalte decorații franceze) și a petrecerilor europene (sultanul, care nu își părăsea palatul și nu onora oamenii de rând, mai ales creștinii, ia parte la balurile date de ambasadorii francezi și britanici) și nu în ultimul rând scăderea homosexualității în rândul elitelor otomane.

Poliglotul Giuseppe Cossuto de la Istituto per l'Oriente din Roma – care, între altele vorbea cu mare plăcere românește având în pregătire un al doilea doctorat la noi în țară – a avut lucrarea *Declinarea italianității printre voluntarii italieni*. Scriitorul Mark Bostridge din Marea Britanie, biograf al „Doamnei cu lampa”, i-a dedicat comunicarea intitulată *Florence Nightingale: fabricarea unei icoane*, în care a reliefat contribuția indubitabilă a acesteia la salvarea multor vieți omenești dar și exagerările făcute de-a lungul timpului, de diverși autori, și transformarea ei într-un mit. Pablo Asuero, directorul Institutului Cervantes din Istanbul a elucidat *Atitudinea Spaniei în fața Războiului Crimeii*, bazându-și discursul pe observațiile generalului Juan Prim y Prats, trimis de țara sa în 1853, la Șumla, la cartierul general al lui Omer Pașa, în fruntea unei delegații de 13 ofițeri și a unui considerabil număr de militari și grade inferioare, pentru a analiza situația pe teren. Impresiile sale sunt adunate, un an mai târziu, în volumul *El Viaje Militar a Oriente*. Eminentul profesorul Jerzy Borejsza de la Academia Poloneză de Științe, admirabil cunoscător al istoriei Europei Centrale, Estice și Sud-Estice a susținut comunicarea *Principiul naționalităților în epoca Războiului Crimeii și aspectele sale necunoscute. Câteva observații*, în care a evidențiat nevoia unei mai largi cunoașteri a situației țărilor vecine Imperiului Otoman, a poziției lor în timpul conflictului și a consecințelor acestuia asupra politicii lor interne și externe. Stăpânind în mod desăvârșit informația bibliografică de specialitate, a făcut nenumărate referiri la Principatele Române și la însemnătatea unirii Moldovei cu Muntenia, ignorată de obicei de istoriografia occidentală. Mult mai tânărul său confrate și concetățean, turcologul Jerzy Drozd, acreditat actualmente pe lângă Reprezentanța Permanentă a Republicii Polonia la Uniunea Europeană, a dezvoltat tema *Participării poloneze la război în armata otomană*, făcând scurte biografii lui Mihail Czajkowski, devenit Mehmet Sadik Pașa – organizator și comandant al voluntarilor polonezi grupați în unități de cazaci și dragoni ai sultanului –, lui Ludwik Bystrzowski devenit Arslan Pașa, lui Feliks Breanski devenit Sahin Pașa și generalului Wladyslaw Zamozski. Tot la o participare străină în cadrul trupelor imperiale a făcut referiri și Hakan Kırınli de la Universitatea Bilkent din Ankara – ai cărui părinți sunt originari din Silistra și au făcut acolo școala românească; comunicarea sa s-a intitulat *Unități de țătari crâmleni în armata otomană*. În sfârșit, ultima comunicare a fost a lui Tobias Heizelman, reputat turcolog de la Universitatea din Zürich, și s-a referit, folosind tabele statistice și materiale de arhivă, la *Recrutarea în armata otomană*. Participanților le-au fost puse la dispoziție rezumate sau chiar versiuni integrale ale comunicărilor ce, anul următor, vor fi adunate în volum.

Conferința s-a încheiat într-o atmosferă de caldă colegialitate, la un dîneu oferit de Consulul General al Poloniei la restaurantul din satul polonez – Adampol (probabil după numele fondatorului, prințul Adam Czartoryski sau al unuia dintre rezidenți, marele poet Adam Mickiewicz) sau Polonezköy - înființat cu mai bine de 150 de ani în urmă în împrejurimile capitalei imperiale, unde se află și un mic muzeu etnic.

Adrian-Silvan Ionescu

CONFERINȚA „SFÂRȘITUL PERIOADEI LIBERALE A REGIMULUI CEAUȘESCU, IULIE-NOIEMBRIE 1971” București, 19 noiembrie 2004

Vineri, 19 noiembrie 2004, Institutul Național pentru Studii Totalitarismului a găzduit o masă rotundă dedicată „Sfârșitului perioadei liberale a regimului Ceaușescu, iulie-noiembrie 1971”, manifestare care s-a concentrat asupra Tezelor din iulie ale lui Nicolae Ceaușescu și la care au participat, între alții: Florin Constantiniu, Vasile Buga, Ana Maria Cătănuș (Lascu), Ioan Oprea, Ioan Scurtu, Paul Niculescu-Mizil, Valeriu Răpeanu, Nicolae Breban, Dan Berindei.

În intervenția sa, intitulată *Minirevoluția culturală din 1971 – rezultat al tensiunilor din relațiile româno-sovietice?*, Florin Constantiniu a prevenit audiența că se limitează la a formula o simplă ipoteză, deoarece baza documentară de care dispune este foarte restrânsă. În opinia sa, în august 1968, Nicolae Ceaușescu a recurs la o condamnare „curajoasă” a intervenției sovietice în Cehoslovacia, adăugând: „în să accentuez acest lucru, deoarece în ultima vreme, cu scopul de a se diminua politica de independență a lui N. Ceaușescu, au apărut interpretări denaturate care sugerează că România nu s-ar fi opus invadării. Se afirmă doar că România nu a fost invitată să participe la invazie!” Florin Constantiniu a precizat că cercetătorul care a făcut recent această ultimă afirmație neavenită este „unul dintre cei mai oportuniști istorici români”. Deși acest istoric nu a fost numit, publicul, inițiat, a înțeles că referirea l-ar putea viza pe gen. Mihail E. Ionescu. În argumentația sa Florin Constantiniu a invocat faptul că în 1971 relațiile României cu URSS erau tensionate, iar în acest context încordat a apărut și vizita lui N. Ceaușescu în China și Coreea de Nord, eveniment ce a crescut iritarea Moscovei, aflată în conflict cu regimul de la Beijing. Conferențiarul a deplâns încetățenirea în istoriografia română a ideii că Tezele din iulie 1971 au ca sursă modelul coreean și

chinez. Deși admite că N. Ceaușescu și-a dorit un cult al personalității, Florin Constantiniu a susținut că la originea Tezelor din iulie 1971 ar putea fi o accentuată presiune externă a URSS, căreia Ceaușescu i-a răspuns cu o minirevoluție culturală. În opinia lui Florin Constantiniu, liderul de la București a învățat mult din lecția cehoslovacă predată de sovietici în 1968, a înțeles în ce împrejurări URSS intervine militar în țările satelite: 1. atunci când este periclitat Pactul de la Varșovia (cazul Ungariei, în 1956) și 2. atunci când se profilează pluripartitismul și liberalizarea internă. Or, în timpul Congresului PCUS din 1971 s-au produs manevre militare sovietice în zona Odessei (exerciții de traversare a unui fluviu, de desant maritim), cu scopul de a transmite un mesaj României lui Ceaușescu. „Eu cred – a conchis Florin Constantiniu – că, pentru a se pune la adăpost de aceste presiuni sovietice, pentru a da URSS un gaj, Ceaușescu a recurs la această formulă defensivă de revenire la ortodoxia marxistă, ceea ce a presupus suprimarea liberalizării interne”. Prudența inițială a conferențiarului a fost cât se poate de justificată, întrucât ipoteza sa de lucru este subredă în multe puncte. În primul rând, în România nu a existat „pericolul pluripartitismului”; cât despre liberalizarea internă, aceasta a fost extrem de firavă, iar primele semne ale intenției conducerii PCR de a o suprima datează de dinainte de 1971. Apoi despre ce politică de „independență” este vorba? Un reputat profesor care predă istorie contemporană conchidea recent la o reuniune a IRIR că *Declarația din aprilie 1964* reprezintă Declarația de independență a Partidului Comunist față de propriul popor. Aș spune același lucru cu referire la discursul lui Ceaușescu din 21 august 1968 și în general la întreaga retorică ceaușistă din intervalul 1968-1989. Prin reafirmarea în manieră comunistă a valorilor naționale, care a atins apogeul în august 1968. N. Ceaușescu își întărea controlul asupra societății românești. „Independența” față de Moscova servea perfect acestei linii politice și îi conferea legitimitate. De altfel, pe bună dreptate, unii istorici și politologi au calificat momentul 21 august 1968 drept o „mascaradă”. Ipoteza dlui Florin Constantiniu merita luată în considerare dacă, după 1985, scăpat de presiunile unei invazii sovietice motivată de liberalizarea internă, N. Ceaușescu ar fi renunțat la izolaționism și închistare. Or, dimpotrivă, în a doua jumătate a deceniului nouă, regimul neostalinist a ajuns la apogeu.

Deși nu și-a propus deloc să intre în contradicție cu Florin Constantiniu, Vasile Buga a părut că pornește de la alte premise, amintind de momentul iulie 1970, data semnării Tratatului de prietenie dintre România și URSS, când relațiile cu Moscova cunoșteau o normalizare. În încheiere. Vasile Buga a precizat că nu există deocamdată o explicație privind abandonarea de către Ceaușescu, în iulie 1971, a politicii de relaxare. La aceeași concluzie a ajuns și Ana Maria Cătănuș într-o comunicare axată pe analiza discursurilor dintre 1965-1971 privind creația literar-artistică.

Ceva mai nuanțat în privința bazei documentare a fost Ioan Oprea, istoric și secretar de stat în cadrul Ministerului Culturii, care a precizat că „arhivele ne stau la discreție, mai ales Arhiva CNSAS, care este impresionantă” (între timp, printr-o decizie absurdă, cercetătorilor acreditați li s-a restricționat accesul la Fondul Informativ al ACNSAS). Noile documente declassificate pot sluji inclusiv la completarea săliilor din Muzeele de Istorie, îndeosebi a celor care tratează perioada comunistă. Profitând de prezența unui oficial guvernamental, în același timp coleg de breaslă, Florin Constantiniu a insistat ca puterea politică să le permită cercetătorilor să scrie istoria recentă și să nu se amestece în chestiuni științifice, mai ales că „din afară ni se spune ce să scriem” și că în țară există persoane dispuse a-i servi pe străini.

Admițând că ar putea să intre în contradicție cu alții istorici, Ioan Scurtu a subliniat faptul că, începând cu sfârșitul deceniului șapte, a apărut o intelectualitate tânără, produsul noii școli românești din anii '60, care nu a mai fost atât de ușor de manipulat, chiar în pofida discursurilor ideologice care s-au succedat din iulie 1971. Ioan Scurtu a susținut că intelectualii foarte bine pregătiți și-au continuat activitatea științifică în mod onorabil, în ciuda accentului pus de puterea comunistă pe componenta ideologică. În plus, deși cenzura nu a dispărut, chiar și după 1971 au apărut lucrări istorice care rezistă și azi unei analize critice. Acest punct de vedere a fost vehement contrazis de Vladimir Iliescu, care a remarcat că și în plin stalinism au fost tipărite cărți de valoare. În plus, multe volume de istorie apărute în intervalul 1971-1989 se situau pe o linie naționalistă care era tolerată și încurajată de regim. Tot în această epocă s-a dezvoltat curentul tracoman, iar Iosif Constantin Drăgan, unul din promotorii lui în Occident, a fost invitat din ce în ce mai des în România.

Paul Niculescu-Mizil, fostul demnitar comunist, a accentuat faptul că N. Ceaușescu nu a vizitat în 1971 China și Coreea de Nord pentru a căuta surse de inspirație pentru un nou curs al politicii interne. Motivația Tezelor din iulie 1971 ar trebui căutată mai ales în evoluția raporturilor politice din interiorul PCR, în contextul în care N. Ceaușescu urmărea să-și întărească puterea personală. În al doilea rând, ar putea fi vorba și de o teamă de sovietici, care a provocat sfârșitul relaxării interne. Din păcate, Paul Niculescu-Mizil a recurs la numeroase clișee ale propagandei comuniste, intervenția sa pierzându-și caracteristicile unei comunicări științifice.

Pe aceeași linie de interpretare, propusă de Florin Constantiniu și Paul Niculescu-Mizil, a mers și Valeriu Răpeanu, însă acesta s-a concentrat asupra schimbărilor ideologice din 1971 din perspectiva Radioteleviziunii Române. Perspectiva îmbrățișată de Florin Constantiniu, Ioan Scurtu, Paul Niculescu-Mizil și Valeriu Răpeanu a fost îndelung amendată, cu argumente convingătoare, de Nicolae Breban. Cunoscutul romancier a ținut de la bun început să demonstreze că politica de închistare a lui N. Ceaușescu nu a eșuat. Momentul iulie 1971, enunțarea celebrelor Teze, a reprezentat o paranoia a puterii care s-a manifestat la N. Ceaușescu. Nicolae Breban, care s-a declarat pe jumătate german, a găsit o analogie între neputința nemților de a bloca ascensiunea lui Hitler spre putere și acceptarea de către români a acaparării puterii absolute de către N. Ceaușescu. Consecințele au fost dramatice pentru români, ajungându-se la un adevărat dezastru național. „Momentul 1971 nu are nici o legătură cu lupta pentru independență. Oricum, a fost o vagă independență. De ce a trebuit să distrugem Biserica și satul românesc pentru această independență? – s-a întrebat retoric N. Breban. Când a început declinul României? Chiar în august 1968! Atunci chiar și eu am crezut că Ceaușescu este omul potrivit... El a fost susținut și de Occident, iar acest lucru i-a mărit paranoia”. Din ce cauză mulți români l-au susținut atunci pe liderul PCR? De ce românii nu i s-au opus în mod semnificativ? Nicolae Breban crede că de vină este și construirea târzie a statului. „Contrar a ceea ce au spus ceilalți participanți la această masă rotundă, Nicolae Ceaușescu nu a dat înapoi după 1971, ci a dus România într-o fundătură. Astfel s-a ajuns la colaps, care, de altfel, se menține și azi” – a spus în încheiere Nicolae Breban.

Di acad. Dan Berindei, unul din moderatorii mesei rotunde, și-a exprimat speranța că această manifestare va fi utilă pentru istoricii angrenați în elaborarea volumului X al Tratatului de *Istorie a Românilor*, care acoperă intervalul 1948-1989. Referindu-se la generația istoricilor mai în vârstă, președintele Secției de Științe Istorice a Academiei a amintit că „noi suntem datori să-i ajutăm pe acești tineri să fie judecătorii imparțiali ai acelei perioade, care nu trebuie aruncată la lada de gunoi a istoriei”. Încheiem aici relatarea, cu precizarea că și istoricii, indiferent de vârstă, sunt ființe subiective, iar mărturiile lor despre perioada comunistă trebuie supuse unui filtru critic și coroborate cu alte surse istorice. În fine, este nevoie de o dimensiune comparativă, de o raportare la cazul polonez, la cel cehoslovac etc. În Polonia, spre deosebire de România, s-a format o contracultură, o contraelită care a sfidat regimul comunist. Din acest motiv, utilizarea unor concepte precum *rezistența prin cultură*, *rezistența culturii* pare excesivă.

Cristian Vasile

CONFERINȚA INTERNAȚIONALĂ „ORACLE XXII”, Chicago, Illinois, 18-21 Noiembrie 2004

Conferința anuală ORACLE, ajunsă la cea de-a XXII-a ediție, s-a reîntors în 2004 pe pământ american, unde și-a avut originile acum 22 de ani, când a fost inițiată. Gazda primitoare a acestui an a fost micul dar bogatul Muzeu al Fotografiei Contemporane de pe lângă Columbia College din Chicago. Cei aproximativ 145 de participanți proveneau din întreaga lume, mai puțin din fostul lagăr socialist căci nu au mai beneficiat de facilitățile oferite în 2002, când conferința s-a desfășurat la Köln și Bad Honnef iar organizatorii își propuseseră în chip programatic să aducă pe colegii din Europa estică și se străduiseră să obțină o solidă sponsorizare în vederea asigurării spezelor de călătorie și cazare pentru ei (vezi *Viața științifică* în „Revista Istorică”, XIV, 2003, nr. 1-2, p. 276-278).

Față de rigoarea germană a anterioarei conferințe unde au fost impuse teme de discuții pe secțiuni și în plen, în cea de față a domnit o totală lejeritate organizatorică și, în afara câtorva conferințe sau prezentări de filme în plen, s-au format mici grupuri de discuție reunite pe bază de „afinități electivă”. Au fost sugerate, totuși, câteva teme generale: 1. *Prezența internatului accesul la website și la baza de date; considerații privind problemele tehnice și financiare precum și dreptul de proprietate asupra designului și manageriatului unui website*; 2. *Publicații cu maximă economie la imprimare; idei de parteneriat*; 3. *Vechi și noi probleme de conservare*. Grupurile de lucru s-au răspândit în generosul spațiu al Camerei de Cristal din Palmer House, unul dintre cele mai vechi hoteluri din Chicago, datând din 1871, ce a slujit de cartier general și loc de adunare pe parcursul zilelor conferinței. Tot acolo a fost organizată și atractiva expoziție de carte și publicații de ultimă oră privind fotografia istorică sau cea contemporană pe care le aduseseră participanții.

În prima seară, fotografatul canadian Edward Burtynsky a conferențiat despre propria operă însoțind expunerea cu o suită de diapozitive reprezentative pentru etapele creației sale: fotografie industrială, peisaje, catastrofala intruziune a tehnicii în natură și degradarea mediului ambiant prin depozitele de reziduuri industriale (cimitirele de mașini, munții de cauciucuri uzate, mormanele de steril de la exploatarea miniere, râurile de ape reziduale de la diverse fabrici, ireal colorate). Ed Burtynsky s-a născut

În 1955 la St. Catherines, Ontario, a studiat artele grafice la Niagara College din același stat, absolvind în 1976 iar în 1982 a obținut o diplomă în artă fotografică. Conferința s-a ținut într-o sală arhiaglomerată de la Columbia College care, în mod ciudat pentru un spațiu public american, nu dispunea de aer condiționat, ori acesta era defect, făcând atmosfera irespirabilă.

În după-amiaza celei de-a doua zile, la Art Institute of Chicago a conferențiat unul dintre directorii acestui important și vechi muzeu american, Chris Gallagher care și-a impresionat auditoriul prin prezentarea fabuloaselor posibilități materiale ale instituției ce-și permite investiții colosale în aparatură digitală de ultimă generație pentru conservarea uriașelor colecții ce le posedă. Astfel, din vechiul patrimoniu, trebuiesc restaurate și scanate 18.000 de negative pe sticlă datând de la finele secolului al XIX-lea, când a luat ființă muzeul, și până în perioada interbelică. La fel, digitalizarea a 1.800.000 de diapozitive a necesitat o perioadă de peste doi ani de muncă dat fiind că sunt necesare 15 minute pentru scanarea în condiții optime a unui diapozitiv. S-a subliniat că banca de date este foarte importantă pentru un muzeu de asemenea anvergură. Pentru restaurarea și regenerarea uneia dintre mândriile colecțiilor lor, impozanta lucrare a lui Georges Seurat *O duminică de vară la Grande Jatte* au fost făcute macrofotografii ce au urmărit fiecare centimetru de culoare de pe suprafața mării pânze. Au fost expuse apoi ambițioasele proiecte educative, interactive, ale muzeului, ce se adresa diverselor grupuri de vârstă ce-l vizitează anual.

În eleganta clădire în stil Art Deco a lui LaSalle Bank de la colțul arterei cu același nume am vizitat o expoziție intitulată *Chicago Photographs* cu imagini colecționate de instituție de-a lungul timpului. (Din păcate, la nici două săptămâni de la vizita noastră acolo, la unul dintre etajele băncii a izbucnit un incendiu care a periclitat această interesantă colecție de fotografii, unele fiind chiar iremediabil pierdute.) În continuarea acestei vizite, banca a oferit un rafinat dîneu participanților la conferință, urmat de o conferință susținută de Mary Jane Jacob, istoric de artă, privind felul în care fotografiile au perceput și redat în operele lor personalitatea metropolei de pe malurile Lacului Michigan.

În sala de proiecții a Muzeului Fotografiei Contemporane au fost prezentate diverse pelicule experimentale sau documentare. Acolo a fost proiectat și filmul *Eye Witness – Carol Pop de Szathmari*, realizat de Gabriel Cobasnian, după scenariul și bazat pe comentariul subsemnatului ce, în noiembrie 2003, fusese distins cu premiul la categoria „tradizione” la cel de-al 14-lea Festival Cinematografic Internațional „Armate și Popoare” (14a Ressegna Cinematografico Internazionale „Eserciti e Popoli”) de la Bracciano, Italia, și premiul întâi pentru film documentar acordat de UCIN, la București, în martie 2004. Pelicula românească a stârnit interes și am fost asaltat cu întrebări și completări privind biografia și opera marelui fotograf bucureștean, prea puțin cunoscut în Occident și, mai ales, greu acceptat pentru primatul incontestabil ca reporter de front în Războiul Crimeii.

Pe lângă plăcerea întâlnirii cu pasionați cercetători sau organizatori de expoziții de fotografie și inerentul schimb de idei și impresii legate de această artă vizuală, marele beneficiu al conferinței anuale ORACLE este acela al expoziției de publicații ce au ca temă fotografia. Acolo puteau fi răsfoite și fișate pentru bibliografia personală albume, monografii, istorii naționale sau internaționale de artă fotografică, periodice, pliante de muzeu, proiecte și oferte de expoziții itinerante cu diverse teme, cărți poștale, DVD-uri și tot ceea ce putea fi tipărit ori digitalizat spre informarea colegilor de peste mări și țări.

Adrian-Silvan Ionescu

SIMPOZIONUL „DE LA UNIUNEA SOVIETICĂ LA FEDERAȚIA RUSĂ (1953-2005)”, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, 19-20 aprilie 2005.

În zilele de 19-20 aprilie 2005 prin grija Laboratorului de Studii Ruse și Sovietice în Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” s-au derulat lucrările unui simpozion științific dedicat fațetelor evoluțiilor multiple petrecute în URSS în a doua jumătate a secolului al XX-lea și în primii ani ai secolului al XXI-lea.

Cuvântul de deschidere a fost rostit de directorul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”, prof. Ioan Scurtu iar prima secțiune cu tema *Perestroika în înainte de perestroika (1953-1985)* a fost inaugurată de Ioan Chiper care a conferențiat despre *Obiectivele Laboratorului de Studii Ruse și Sovietice*. În continuare au prezentat comunicări Florin Constantiniu, *Primul reformator post-stalinist: Lavrenti Beria*; Gheorghe Buzatu, *Semnificația factorului rusesc (experiențe și concluzii)*; Dan Cătănuș, *Impactul Congresului al XX-lea al PCUS asupra lagărului socialist*; Alexandr Varona, *Politica religioasă în URSS în perioada post-stalinistă*; Laurențiu Constantiniu, *Un kaghebișt reformator I. V. Andropov*.

A doua zi, în secțiunea a doua *De la Mihail Gorbaciov la Vladimir Putin (1985-2005)*, s-au prezentat comunicările: Vasile Buga, *Perestroika și destrămarea URSS*; Albert Kovacs, *Asociația de colaborare România-Rusia*; Cosmin Popa, *Rusia în căutarea unei idei naționale*; Elena Loghinovschi, *Literatura română în spațiul cultural rusesc*; Viaceslav Samoșkin, *Evoluția politică a Federației Ruse în anii '90 în viziunea politologilor ruși*; Angela Colin, *Istoriografia rusă după perestroika* și Alexandru Purcăruș, *Rușii din republicile Asiei Centrale după destrămarea URSS*.

Conferințele au fost urmate de discuții incitante.

Nagy Pienaru

DOUĂZECI DE ANI DE LA MOARTEA PROF. HUGH SETON-WATSON

„MARY și cu mine plecăm marți 2 octombrie la Washington, unde sunt invitat la Kennan Institute, Fundația Wilson... Voi sta acolo până cu puțin înainte de Crăciun (intenționez să mă întorc la Londra la 20 decembrie). În această vreme voi fi foarte ocupat cu alte studii și nu mă voi putea devota proiectului nostru (cu toate acestea, bineînțeles, voi citi tot materialul pe care mi l-ai trimis). Mai mult, după întoarcerea la Londra mai am o sumedenie de alte lucruri de făcut. În general, acum că sunt retras de la Universitate și numărul anilor din față este foarte nesigur, simt din ce în ce mai tare că, apropiindu-se sfârșitul, trebuie să fac toate eforturile să-mi pun pe hârtie toate gândurile și experiența, care simt că pot avea vreo valoare pentru alții.

...Și totuși, malgré tout, sper să putem trăi să vedem împreună apariția cărții”.

Aceste rânduri, scrise la 29.9.1984, n-au mai avut urmare. Profesorul Hugh Seton-Watson n-a mai apucat nici măcar să se întoarcă la Londra. Moartea a fost mai aproape de el decât o presimțea. I-a smuls condeiul din mână fiind încă la Washington, la 21 decembrie 1984.

HUGH SETON-WATSON, reputat istoric și publicist britanic, s-a născut la 16 februarie 1916 într-un cămin în care evenimentele războiului mondial atunci în plină desfășurare erau intens și activ urmărite. Era cel dintâi fiu al istoricului, publicistului și omului politic de egală valoare superlativă, R. W. Seton-Watson, sau Scotus Viator (pseudonim literar sub care mai ales a fost cunoscut de generația unirii noastre de la 1918). În casa părintească, Hugh Seton-Watson a crescut în cultul istoriei trecute și al celei trăite și făurite deopotrivă, astfel că interesul său pentru amândouă s-a trezit în el din vârsta fragedă a copilăriei; nu are un început anume calendaristic. În casa părintească a putut asculta istoria vorbindu-i prin glasul evocărilor legate de activitatea laborioasă desfășurată de tatăl său pentru apărarea naționalităților asuprite din fosta monarhie habsburgică și pentru grăbirea dezrobirii lor naționale ce avea să vină odată cu sfârșitul primului război mondial, și apoi pentru recunoașterea diplomatică a împlinirilor realizate prin arme și voință națională. Tot în casa părintească a întâlnit nu o dată o seamă din reprezentanții români, cehi, slovaci, croai, sârbi – slujitori ai idealurilor de la 1918. R. W. Seton-Watson, sau Scotus Viator, a fost deci acela care i-a transmis curiozitatea științifică, domeniul istoric predilect și dorința de participare activă în slujba cauzei drepte. Tatăl de altfel a îngrijit și publicarea primului volum al fiului său din seria lucrărilor dedicate Europei răsăritene de după 1918, carte scrisă în vremea în care – după exemplul părintesc – Hugh Seton-Watson urmărea de aproape evenimentele frontului celui de al doilea război mondial. (Prefața din nov. 1943 la *Eastern Europe between the Wars, 1918-1941*).

Și, tot după modelul părintelui său, a îmbinat studiile, strălucite – urmate la Oxford – cu practica politică. Aptitudinea sa deosebită în însușirea limbilor străine, setea de cunoaștere i-au lărgit informația, orizontul științific și cultural, depășind cu mult sfera strictă a disciplinelor alese (literatura clasică, științe politice și economice, istorie modernă). Cultivând deopotrivă cuvântul scris și oral, lectura și contactul direct cu lumea și realitățile ei, Hugh Seton-Watson le-a studiat cu perseverență sub orice formă le putea întâlni. De aici și pasiunea sa pentru călătorii.

A intrat în publicistică și în viața politică mai devreme decât tatăl său, începuturile făcându-le în cadrul organizației internaționale studentești. Prima călătorie de studii după terminarea liceului (1934), în Germania devenită hitleristă, a fost și punctul de plecare în activitatea politică. „Cu convingerea că naționalismul care constituia esența mișcărilor ce bănuiau atunci acele țări era o amenințare deopotrivă pentru libertate și pentru pace, mi-am pus credința în internaționalism – scrie Seton-Watson – și am căutat un viitor mai bun în socialism” (*Nations and States*, 1977). Cea mai bogată perioadă în călătorii și reportaje jurnalistice corespunde anilor 1937-1939: perioadă în care a vizitat de mai multe ori Cehoslovacia, Ungaria,

Iugoslavia, România, Grecia, Polonia. Călcând de multe ori pe drumurile bătătorite de Scotus Viator, a adăugat de fiecare dată cunoștințe noi, zone noi și țări noi pe lângă cele vechi ale înaintașului său.

În 1939, în România a fost de trei ori; a și rămas apoi mai tot anul următor ca membru al Legației britanice. După România a plecat în aceeași calitate diplomatică în Iugoslavia (1941), în Turcia (1941-1942) și, apoi, ca ofițer de Stat major pe lângă Cartierul general al armatei britanice din Orientul Mijlociu, la Cairo (1942-1944); o vreme a fost și la Capetown.

Cu uimitoarea sa aplicație pentru limbile străine, a ajuns să citească și să vorbească limba tuturor țărilor în care a stat mai mult sau le-a vizitat în repetate rânduri. Ușurința exprimării sale în limba română o exemplific cu două fragmente dintr-o mai lungă scrisoare de recomandare, adresată unui bun prieten din acei ani, Dr. Petru Groza – la două luni după constituirea guvernului de la 6 martie 1945: „S-a întâmplat mult și s-a schimbat mult de când V-am văzut. Nu voi uita niciodată zilele fericite pe care le-am petrecut la Deva, nici conversațiile așa de interesante cari le-am avut de mai multe ori cu D-voastră... În ultimele luni n-am fost prea bine informat despre România. Am citit ceva în gazetele noastre, dar prea puțin ca să-mi formeze și exprim o părere. Dar în orice caz m-am bucurat de știrea că Nordul Transilvaniei s-a întors României. Nu pot încheia altfel această scrisoare, decât cu speranța că anii viitori vor aduce atât pentru Ardealul ca și pentru toată țara românească, pace și mai multă fericire ca în trecut”.

După război, Hugh Seton-Watson n-a renunțat nici la publicistică și nici la călătoriile atât de îndrăgite. Se putea mândri cu adevărat, așa cum ne spunea odată, că Europa toată, America de Nord, cele mai multe țări musulmane îi erau familiare, dar că vizitase centre și părți însemnate și din Australia, Africa de Sud, India, Japonia etc. Hugh Seton-Watson a îmbrățișat însă după 1946 cu precădere cariera didactică. Întâi conferențiar de Științe politice la Universitatea din Oxford, iar din 1951 și până în vara lui 1983, profesor titular al catedrei de Istorie la *School of Slavonic and East European Studies*, la Universitatea Londrei. Cursurile sale fascinante acopereau însă domenii și o problematică neîngrădită din care se desprindea din ce în ce mai subliniat interesul pentru istoria întregii Europe Centrale și de Răsărit de după 1800; pentru relațiile internaționale de după 1900; problema conștiinței naționale ca proces istoric; formarea elitelor intelectuale ca o categorie socială etc. Așa cum am avut prilejul să constatăm și cu mai puțin de doi ani în urmă, din activitatea sa prestigioasă istoriografică s-au impus cu deosebire ca lucrări de referință: *Eastern Europe between the Wars, 1918-1941* (Europa de Răsărit în perioada interbelică) apărută în mai multe ediții și la mai multe edituri; *Neither War nor Peace* (Nici război, nici pace, 1960); voluminoasa *The Russian Empire, 1801-1917* (Imperiul rus, 1967); *Nations and States* (Națiuni și State, 1977); *The Making of a New Europe: R. W. Seton-Watson and the last Years of Austria-Hungary* (Formarea unei Europe noi: R. W. Seton-Watson și ultimii ani ai Austro-Ungariei, 1982). Această din urmă lucrare a fost scrisă în colaborare cu fratele său, profesorul Christopher Seton-Watson de la Universitatea din Oxford.

În iulie 1983, profesorul Hugh Seton-Watson a fost sărbătorit în cadrul unui simpozion internațional organizat de Universitatea Londrei, cu prilejul retragerii sale de la Catedră. A fost o adevărată sărbătoare și încununare a unei activități de aproape 40 de ani de profesorat. În toamna aceluiași an, Academia britanică, al cărei membru era de câteva decenii, i-a oferit conducerea de prestigiu și de vârstă ca președinte al Secției țărilor Sud-Est Europene.

Pe drumul unei jumătăți de secol de activitate publicistică și istoriografică vederile sale entuziaste din perioada războiului au mai pălit, altele s-au schimbat radical. Atitudinea sa față de istoria României și față de coordonatele ei fundamentale a rămas constantă cu ceea ce mărturisise însuși în septembrie 1946, la revenirea în România după 1940: „s-a considerat întotdeauna ca un prieten al poporului român și va rămâne același în viitor” („România liberă”, sâmbătă 7 sept., 1946). Au confirmat-o vizitele sale repetate în România, din 1939 până în 1982; participarea la simpozioane și mese rotunde româno-britanice și, în ultimii ani, colaborarea cu semnatarea acestor rânduri la cartea *R. W. Seton-Watson și românii, 1906-1920*.

Cornelia Bodea

NOTE ȘI RECENZII

** *Medieval Warfare. A History*, ed. by Maurice Keen, Oxford University Press, 1999, 340 p.

Brutal, haotic, cvasipermanent, războiul a fost un element definitoriu al istoriei politice a evului mediu. Volumul coordonat de Maurice Keen propune o sinteză care acoperă un larg interval cronologic întins din epoca lui Carol cel Mare până la apariția artileriei și a prafului de pușcă, adică până la ceea ce în istoriografie este cunoscut sub numele de „revoluția militară a secolului al XVI-lea”. Lucrarea constituie un eveniment editorial din mai multe puncte de vedere. În primul rând pentru că reunește un număr impresionant de specialiști ai domeniului care, prin contribuțiile anterioare, au determinat o schimbare profundă a problematicilor abordate și a metodelor folosite; apoi pentru că această nouă sinteză oferă o imagine de ansamblu asupra istoriei Europci. În sfârșit, dar nu în ultimul rând, datorită numărului mare de ilustrații și calității acestora.

Medieval Warfare. A History este o lucrare structurată în două părți. Prima secțiune *Phases of Medieval Warfare* urmărește istoria militară a continentului din perioada Carolingiană și Ottoniană (Timothy Reuter) până la „Războiul de 100 de ani” (Clifford J. Rogers). Spații ample sunt acordate epocii Vikingilor (H. B. Clarke oferă o imagine extrem de nuanțată asupra unor războaie care când au fost demonizate, când au fost idealizate în istoriografie), perioadei de „expansiune” (John Gillingham), Orientului Latin (Peter Edbury) și regiunilor continentului considerate până de curând de istoriografia occidentală „marginale” (Norman Housley). Parcurgerea celor șase contribuții scoate în evidență o trăsătură esențială a războiului medieval, anume progresul tehnologic extrem de lent. În ciuda unor îmbunătățiri semnificative (aparitia și dezvoltarea armurii, folosirea pietrei în fortificații, perfecționarea arcului, apariția arbaletelor) fizionomia războiului medieval a rămas practic neschimbată secole de-a rândul. O altă impresie care se degajă este paradoxală. Deși există impresia că în acest domeniu nu ar mai fi foarte multe de spus, în realitate există foarte multe chestiuni în privința cărora nu știm mare lucru. Un singur exemplu: Timothy Reuter, *Carolingian and Ottonian Warfare* (p. 13-35) atrage atenția asupra unei particularități a surselor. Mulți cronicari medievali, chiar și atunci când au fost martori oculari ai unei bătălii, nu ne oferă foarte multe informații ca și când un asemenea eveniment nu ar fi necesitat o descriere amănunțită. În alte situații sursele au copiat modele consacrate (de ex. pasaje din Titus Livius se regăsesc la epoci din spații și epoci diferite, de la „Analele France” până la Jan Dlugosz) ceea ce pune un număr de probleme în interpretarea acestor izvoare. În sfârșit lipsa reflecției militare la autorii medievali creează potrivit lui Timothy Reuter două pericole: să se considere că Evul Mediu nu a adus nimic nou în planul conceperii și desfășurării operațiilor militare și că lipsurile din informație pot fi suplinite prin principiile artei războiului formulate de teoreticieni moderni (p. 21). Toate contribuțiile reunite în această primă parte acordă un loc special problemei surselor și dificultăților de interpretare.

Al doilea segment al lucrării, intitulat sugestiv *The Arts of Warfare*, propune o abordare tematică. Sunt studiate, pe rând, fortificațiile și tehnicile de asediu (Richard L.C. Jones); armamentul și caii (Andrew Ayton); mercenarii (Michael Mallett), războiul naval între anii 1100-1500 (Felipe Fernández-Armesto), impactul social al războiului (Christopher Allmand) și impactul apariției armelor de foc (Maurice Keen).

În ciuda numărului mare de autori lucrarea oferă o perspectivă coerentă asupra războiului medieval fiind în același timp o sinteză cu adevărat europeană. În fapt un titlu mult mai inspirat ar fi fost cel al unui joc PC „Medieval Total War”.

Ovidiu Cristea

MELENTINA BÂZGAN, *Indicatorul localităților medievale din Țara Românească până la 1831*, Edit. Cartea Universitară, București, 2004, 112 p.+1 hartă.

Lucrarea doamnei Melentina Bâzgan este un important instrument de lucru care înregistrează așezările Țării Românești între veacul XIV și anul 1831.

Nu mai puțin de 5706 așezări – orașe, târguri și sate – au fost identificate în spațiul istoric al Țării Românești, furnizând astfel celor interesați de istoria și geografia istorică a acestei regiuni valoroase informații. De asemenea, cei preocupați de toponimia istorică, vor găsi cu siguranță în acest indicator date utile.

Așezările sunt ordonate alfabetic: după numărul de ordine urmează denumirea istorică, județul istoric de care a aparținut, denumirea actuală cu apartenența comunală și județeană. Se precizează, unde e cazul, dacă localitatea a dispărut, a fost înglobată în altă unitate administrativă sau apare cu nume schimbat.

Lucrarea mai cuprinde o prefață, o introducere, abrevieri, semne grafice și o hartă cu județele Țării Românești la mijlocul secolului al XVIII-lea.

Alexandru Ciociltan

ANTON CARAGEA, *Pagini de istorie ascunsă. Afaceri celebre, personalități controversate, morți misterioase*, Edit. Cartier, București, 2004, 376 p.

În ultimii ani, au apărut fel de fel de lucrări, fenomen îmbucurător la prima vedere, dar îngrijorător din punct de vedere al seriozității cercetării și folosirii competente a documentelor, mai ales a celor de arhivă sau memorialistice. Chiar unii deputați și senatori s-au simțit obligați să scrie cel puțin o carte, deși în cuprinsul ei găseai doar propriile cuvântări în diferite ocazii, unele complet nescmnificative. De aici și modul circumspect de a privi și cumpăra o carte. În același timp trebuie remarcat meritul unor edituri care se respectă, selectând atât autorii, cât și conținutul lucrărilor, cum este și cazul prestigioasei edituri Cartier în cazul publicării unui tânăr istoric Anton Caragea, cadru universitar ce s-a remarcat în anii din urmă prin interesante intervenții în mass-media dar și în câteva cărți, dintre care semnalăm pe cea mai izbutită, demnă de a intra atât în circuitul științific, dar și în cel public, prin seriozitatea informării și analizei unor importante evenimente istorice petrecute pe scena politică românească, dar și universală.

Pagini de istorie ascunsă este o carte de informare a publicului asupra unor afaceri veroase, a vieții și activității unor oameni politici intrați în istorie în anumite momente cruciale, al cărui destin bun sau rău au determinat evoluția sau distrugerea unor state, cu consecințe tragice de durată pentru popoarele cărmuite. În acest sens, vom cita subiecte semnificative despre personalități controversate, cum ar fi *Carol al II-lea*, „sub zodia satanei”, *Mareșalul Antonescu-erou sau criminal?*, *Aristide Blank*, *omul care a stăpânit România*, *Mihail Moruzov*, *asul spionajului românesc*, *Procesul lui Lucrețiu Pătrășcanu*, iar dintre *afacerile celebre*, doar câteva titluri: *Comoara dacilor*, *comerț ilicit cu arme*, „*Afacerea Romtelecom*” din anii interbelici, *Bătălia pentru petrolul românesc*. Merită a fi enumerate și unele subiecte referitoare la secretele comunismului, cum ar fi: *Basarabia în cătușele lui Stalin*, *Comuniștii români în arhivele Kremlinului*, *Conspirația de la moartea lui Dej*. Ar mai fi de notat subcapitolele despre *Conturile secrete ale domnilor români*, *Iubirile secrete ale lui Adolf Hitler*, *Hoși celebri* sau *Mohamed Ahmed-Mahdi: omul care îl visa pe Dumnezeu*. Subiecte diverse, dar toate supuse unei analize proprii, bazată pe o documentare științifică din surse credibile, unele verificate prin comparații cu scrieri de epocă.

Din bogatul cuprins al cărții, de strictă actualitate în controversa referitoare la Ion Antonescu și problema holocaustului, ni se par a fi exemplare, subcapitolele: *Mareșalul Antonescu erou sau criminal?* și *Ion Antonescu, un destin controversat* unde analiza faptelor este făcută în contextul general intern și extern pe perioade, cu citarea documentelor din mai multe surse, cu opinii nuanțate, încât cititorul să fie cel care trage concluziile ce se impun. Este un exemplu de analiză „sine ira et studio”, obligatorie pentru orice istoric respectabil. Autorul arată că „Ion Antonescu a făcut deosebiri clare între evreii trăitori între granițele

Vechiului Regat și cei din Basarabia și Bucovina. În aceștia din urmă el vedea agenții comunismului, care atacaseră trupele române p. 85), citând, „...interdicția pe care Antonescu a pus-o exterminării totale a evreilor din România. 400.000 de oameni de etnie israelită...au fost scutiți de soarta groaznică a conaționalilor lor din Ungaria (executați în proporție de 90%), Polonia, Ucraina, Cehia și Slovacia, Germania sau chiar Franța. Mai mult, România a fost singura țară care a acceptat refugiați evrei și le-a permis să pornească spre Palestina britanică (Israelul de azi)” (p. 86). Antonescu a avut o viață greu de redat și judecat sub prisma istoriei naționale, de la luptător pentru făurirea României Mari, la dezavuarea dictaturii regale și cedările teritoriale din 1940, la condamnarea la moarte de un tribunal comunist, un simulacru de proces dirijat din umbră, și execuția de la Jilava, unde a cerut, cu demnitate, să nu fie legat la ochi. În aceste circumstanțe, autorul crede că, în etichetarea marelui Antonescu, „ambele titluri, de erou și de criminal, urmează a fi regândite” (p. 86).

O carte îndrăzneță, scrisă alert, dar îngrijit, cu o bogată bibliografie, care, în unele privințe, se apropie de cunoscuta lucrare *O istorie sinceră a poporului român* datorată eruditului cercetător Florin Constantiniu, membru al Academiei Române.

Gelcu Maksutovici

GRIGORE JITARU, *Blazoane domnești în Țara Românească și Moldova, sec. XII-XV*, Edit. Uniunii Scriitorilor, Chișinău, 1997, 214 p. + il.

Lectura celor 84 de pagini, atât cât are lucrarea citată mai sus, creează impresii diferite, în funcție de ce aspect al cercetării istoricului basarabean ești interesat. Dacă ne referim la modul în care sunt prezentate și analizate blazoanele domnești și stemele celor două state medievale românești atunci nu poate fi decât apreciat caracterul științific al acestei cărți. Dacă, însă, ne raportăm la concluziile „politice” la care ajunge Grigore Jitaru după ce „descifrează” semnificațiile stemelor și blazoanelor de familie ca documente istorice, atunci lucrarea își pierde din caracterul științific și aceasta din mai multe motive. Istoricul amintit pornește de la documente care pot ajuta la elucidarea unor momente obscure din trecutul Țării Românești și Moldovei, dar în nici un caz nu pot fi principalele surse în reconstituirea adevărului istoric. De aici interpretarea unilaterală a multor probleme delicate ale începuturilor statelor medievale românești. De fapt, atunci când „reconsideră” trecutul românesc Grigore Jitaru nu folosește celelalte categorii de documente, în primul rând cele scrise, în mod sistematic și exhaustiv, pe cât posibil. Mai grav, lucrarea nu are nici măcar bibliografie, ci doar unele note, ciudat redactate. Deasemeni, trădează și slaba cunoaștere a bibliografiei întemeierii statelor medievale românești. Sunt citate, ca „pietre de temelie” pentru realizarea studiului, doar lucrările lui N. Constantinescu, N. Stoicescu și V. Spinei. Gh.I Brătianu, Șerban Papacostea, Stelian Brezeanu, Ioan Aurel Pop nici măcar nu sunt amintiți, deși autorul construiește scenarii istorice pe un câmp istoriografic ale cărui coordonate au fost definite de istoricii de mai sus.

În condițiile în care „atacă” probleme de fond ale istoriei medievale, autorul aduce și reproșuri istoriografiei române: „Majoritatea cercetătorilor care au studiat istoria întemeierii statelor românești au neglijat sau au ocolit argumentele de ordin genealogic sau heraldic” (p. 19). Dacă într-o anumită măsură acest reproș este valabil, iată însă la ce concluzii ajunge istoricul basarabean, pomind de la „argumente de ordin heraldic”: Basarabii sunt o ramură a Asăneștilor (p. 18), particula IO trebuie tradusă prin „Jonită Asan regele”, Marele voievod de la sud de Carpați din 1307 este Radu Negru Vodă (p. 924), despre care mai aflăm că este acel Ugrinus din documentele regale maghiare de la 1291, iar Ugrovlahia înseamnă „Vlahia lui Ugrinus”. Iată o reconsiderare a descălecatului de la Făgăraș la Câmpulung. Mai mult, Jitaru îl consideră pe „Radu Negru vodă” un mare luptător contra hoardelor tătare, reușind să elibereze zone întinse de la sud de Carpați, și chiar mai mult, până în regiunea Milcovului. După moartea sa, fiica sa Margareta s-a căsătorit cu Basarab I și astfel s-au unit Muntenia cu Oltenia sau Ugrovlahia cu „cnezatul de Argeș” (p. 28). Este contestată și originea cumanică a numelui Basarab. De fapt, autorul vede în Basarab un cuvânt pur românesc, ce și-ar avea originea în „Batearapi” (p. 41), iar numele său

complet ar fi „Ioan Nicolae Basarab”(p. 43). O eroare supărătoare, prin repetarea ei, este și plasarea tratatului de alianță dintre Mircea cel Bătrân și Sigismund de Luxemburg pe 7 martie 1385. În acel an, Mircea nici măcar nu era pe tronul Țării Românești.

În aceeași manieră sunt analizate blazoanele dinastice și stema de stat a Moldovei. Concluziile istoricului basarabean sunt la fel de îndrăznețe. Astfel, înainte de Bogdănești și Mușatini, Grigore Jitaru descoperă prima dinastie a Moldovei: cea a Ștefăneștilor (p. 52), de la acel Ștefan amintit de Dlugosz, când narează dezastrul polonilor în nordul Moldovei, suferit la 1359. Tot autorului datorăm și cunoașterea primului domnitor al Moldovei: Petru, fiul lui Ștefan. Și nu doar atât. Aflăm de un alt fiu al lui Basarab I (pe lângă Nicolae Alexandru). Acesta a fost Costea Mușat Viteazul, amintit de un document genovez la 1386. Bineînțeles, fiul lui Costea Mușat, din căsătoria cu Margareta, fiica lui Bogdan I, nu a fost altul decât Petru I Mușat (p. 65). Așadar, Mușatini ai fost exponenți ai dinastiei Basarabilor. Din considerente de spațiu ne-am limitat doar la expunerea sintetică a acestor ipoteze și cu rezerva că șirul interpretărilor unilaterale este mai lung.

De remarcat așadar, că atât pentru Țara Românească, cât și pentru Moldova, Grigore Jitaru construiește adevărate scenarii pornind de la unele elemente de heraldică (de exemplu, pentru a demonstra ascendența basarabească a Mușatinilor pornește de la fasciile de pe scutul lui Petru I (p. 46), dar fără a corobora aceste elemente cu toate categoriile de documente disponibile. De aici și concluziile sale care depășesc chiar sfera speculațiilor, ducând la mistificarea istoriei cu o notă de fabulație.

În final ținem, totuși, să apreciem calitatea deosebită a ilustrațiilor care compun cea de-a doua jumătate a lucrării lui Grigore Jitaru și să repetăm utilitatea concluziilor sale legate de studiul heraldicii celor două state românești, deși acestea sunt compromise, în cazul său, de modul subiectiv al interpretărilor istorice.

Ștefan Aftodor

CORNEL I. SCAFESȚ, HORIA VL. ȘERBĂNESCU, CORNELIU M. ANDONIE, IOAN I.

SCAFESȚ, *Armata română în vremea lui Alexandru Ioan Cuza (1859-1866)*, Total Publishing, București, 2003, 79 p.+VIII pl.

Un grup de distinși cercetători ai istoriei militare românești ce activează la Muzeul Militar Național și-a reunit forțele și pasiunile pentru elaborarea unei lucrări dedicată organizării și dotării armatei de după Unirea Principatelor Române. Cornel I. Scafesț, Horia Vladimir Șerbănescu, Corneliu M. Andonie și Ioan I. Scafesț nu sunt la prima lor colaborare ; tot în această formulă au semnat alte două titluri de referință, *Armata română 1941-1945* (București, Ed. R.A.I., 1996) și *Armata română în Războiul de Independență, 1877-1878* (București, Ed. Sigma, 2002). Ce-i drept, lucrările amintite sunt niște impozante tomuri de 350 și, respectiv, 440 pagini, în care cititorul poate găsi *totul* – și ceva pe deasupra! – despre trupele românești din perioadele studiate. Nici în cazul de față autorii nu sunt mai puțin ambițioși iar epoca asupra căreia și-au oprit de data aceasta atenția este tratată, la fel, exhaustiv. Doar că proporțiile sunt altele.

Armata română în vremea lui Alexandru Ioan Cuza (1859-1866) se prezintă ca o plachetă de 80 pagini, bine ilustrată și concis redactată. Prin ea este deschisă o serie de asemenea publicații, utile și informative atât pentru marele public cât și pentru specialiști, ce a fost așezată sub inspiratul titlu *Colecția «Dorobanțul»*, având subtitlul explicit «Organizare – Echipment – Armament». Ca dimensiuni și formă de prezentare a fost luată drept model o prestigioasă colecție britanică de asemenea publicații cu subiect militar, intitulată *Men-at-Arms* și editată de Osprey Publishing. Aceasta și-a statuat deja o poziție privilegiată între amatorii de istorie militară și colecționarii de tot felul de obiecte legate de armată și războaie (de la cei de armament, uniforme și decorații la cei de soldați de plumb, aero și navomodele). Osprey are apariții periodice și abordează o tematică deosebit de variată, de la antichitate la timpurile moderne, făcând apel la specialiști în materie din toată lumea, atât cercetători ai unor campanii și bătălii

celebre cât și cunoscători ai dotării, echipării și aspectului trupelor. Condițiile deosebite de editare se datoresc și faptului că nu sunt neglijați nici ilustratorii ce s-au documentat serios pentru reconstituirea grafică a anumitor epoci.

Având un exemplu atât de ilustru, cei patru autori s-au străduit să fie la înălțime și au reușit pe deplin. Metodic, ei au abordat cu claritate toate aspectele legate de armata din vremea Domnitorului Unirii. Într-un prim capitol este prezentată *Evoluția organismului militar*. În subcapitolul *Oștirile sub administrație separată (1859-1861)* este evidențiat aportul Comisiei mixte de la Focșani, așezată sub comanda colonelului medic (mai târziu general) Carol Davila, pentru uniformizarea celor două armate, muntenească și moldovenească, și cel al taberei de la Florești unde au fost concentrate trupele celor două țări surori în intervalul 26 mai – 23 august 1859, pentru omogenizarea instrucției. Este înființat primul batalion de geniu (mai 1859) și Statul Major General al armatei Principatelor Unite (12/24 noiembrie 1859), pus sub comanda generalului Ioan Emanoil Florescu, considerat a fi «singurul militar adevărat» al țării. Un rol însemnat l-a avut și Misiunea militară franceză trimisă de Napoleon III, marele protector al românilor. Regulamentele sunt redactate după modelele francezești iar uniformele, cu foarte mici excepții, sunt inspirate de cele ale Franței: dispar «alia de viespe» a mondirelor rusești și epoleții perfect rotunzi, căștile cu țepușă sunt înlocuite cu ceacouri și apoi cu chipie, pantalonii se lărgesc și pentru generali și ofițeri de stat major sunt roșii, bicornurile scad în înălțime, nu mai sunt țuguiate și complet acoperite de penaj, ca acelea rusești, ci au galon de fir auriu pe margine și puf alb de la penele de struț. Mai mulți ofițeri români sunt trimiși la specializare în Franța sau ca observatori ai diverselor conflicte armate: locotenentii Pavel Cernovodeanu și Ion Algiu în Italia, căpitanul Aristide Iarca în Algeria și Mexic – unde ia parte la lupte și este decorat pentru bravură –, căpitanul Emanoil Boteanu în Statele Unite pentru a asista la ultimele luni ale Războiului Civil. În al doilea subcapitol, *Oștirea sub administrație unică (1862-1866)*, sunt prezentate măsurile luate pentru reorganizarea și dotarea armatei în conformitate cu noile metode de purtare a războiului: este reorganizat Statul Major General care primește noi atribuții și specialități; este înființat Statul Major Domnesc; sunt înființate trei comandamente teritoriale (1863): sunt construite mai multe cazărmi; se face o manufactură de arme pe lângă Arsenal și o fonderie (turnătorie) de tunuri la Târgoviște, iar la Brăila un atelier al flotei. Și, parcă pentru a încerca tăria trupelor și experiența comandanților, are loc și o luptă – în timp de pace! – la Costangalia, în Basarabia, pe 3/15 iulie 1863, între infanteriștii români din Regimentul 3 Linie și un detașament de 250 revoluționari polonezi ce veneau din Imperiul otoman, înarmați, și voiau să tranziteze teritoriul nostru pentru a pătrunde în Rusia. Subiect delicat pentru istoria scrisă în perioada comunistă, această luptă și cauzele ei reale nu au fost atinse, nici măcar tangențial, în ultimii 50 de ani. dar este expus detaliat aici, lămurindu-se o sumă de neclarități.

Sunt apoi prezentate pe larg armele din componența armatei permanente – infanteria de linie, vânătorii pedestri, cavaleria (lăncierii, jandarmii călări), artileria, geniu, pompierii, flotila de Dunăre – și din cea teritorială – grănicerii, dorobanții călări și gloatele. Urmează un capitol despre *Înzestrare*, unde este prezentat armamentul trupelor române și proveniența sa. Spre pildă, Napoleon III face, aparent, un dar generos țării: 25.000 de puști; însă, de aceste puști, deja vechi, transformate din arme cu cremene și neghintuite în arme cu capsă, împăratul vrea să se descotorosească din arsenalele sale și a găsit cu calc să le ofere gratis românilor... Aceste puști au ajuns, în 1864, la sate, trimise pentru instrucția țăranilor ce făceau parte din trupele teritoriale, din miliții și din gloate. Manufactura de arme de la Arsenal, dotată cu utilaje belgiene, nu a putut executa decât câteva prototipuri, copiate după modele străine, fără a trece la producția de serie din cauza costurilor mult prea ridicate. Așa că, pentru trupele permanente, au fost achiziționate mari cantități de armament nou, ce depășea cu mult necesitățile reale ale armatei. Această masivă și nejustificată înarmare a îngrijorat Poarta Otomană, care i-a cerut explicații domnitorului, la vizita acestuia la Stambul în 1864. Ultimele două capitole tratează despre *Drapele* și despre *Decorații*, mai precis despre proiectele pentru medaliiile Pro Virtute Militară, Devotament și Curaj, Virtute Militară, Crucea de fier și Ordinul Unirii (devenit mai târziu, în vremea lui Carol I, Steaua României), care nu au putut fi conferite vreodată din cauza protestelor Porții. Toate capitolele sunt bogat ilustrate cu stampe și fotografii de epocă, majoritatea inedite, din colecțiile Muzeului Militar Național, ale Bibliotecii Academiei Române sau de la colecționari particulari.

Avem o singură obiecție: deși este îndeobște folosit numele de *Cuza* când se fac referiri la Domnitorul Unirii, atunci când a primit sceptrul Principatelor Unite, colonelul Alecu Cuza a luat numele de *Alexandru Ioan I*, cu care a semnat toate decretetele și actele oficiale. În consecință, mi s-ar fi părut mai firesc ca, în titulatura acestei lucrări de impecabilă rigoare documentară, să apară numele oficial al domnitorului și nu acela de familie. Dar, dacă autorii vibrează la familiarismul popular din epocă sau la cel din perioada istoricilor materialist-dialectici ai anilor '50, puteau foarte bine să-l folosească și pe acela de *Cuza Vodă*...

Un rezumat în limba engleză, o bibliografie (foarte) selectivă și opt planșe color cu uniforme, însoțite de comentariile aferente pe pagini separate – datorate penelului talentatului Horia Vladimir Șerbănescu, pasionat cercetător și excelent cunoscător al ținutelor și dotării trupelor românești din epoca modernă – completează această lucrare de mare interes și de laudabilă rigoare științifică. Prin asemenea cărți, modice din punct de vedere al prețului (doar 40.000 lei!), bine ilustrate și tipărite în condiții grafice de excepție, în care o epocă, o armă, o specialitate militară sau un eveniment sunt prezentate succint, fără relatări idilice sau false glorificări, se face mai multă cultură istorică decât prin impozante tomuri academice. Iar succesul este asigurat. Fapt ce o dovedește și o recentă apariție în aceeași serie – de data aceasta dedicată epocii contemporane – *Armata română în misiuni internaționale 1991-2003* (București, Ed. C.N.I. «Coresi», 2004), semnată de Călin Hentea și de doi dintre autorii lucrării deja prezentată, Cornel Scafeș și Horia V. Șerbănescu.

Adrian-Silvan Ionescu

CESARE VETTER, *Dittatura e rivoluzione nel Risorgimento italiano*, Trieste, 2003, 150 p.

Specialist în noua abordare a Risorgimento-ului, din perspectiva istoriei culturale și a gândirii politice italiene, Cesare Vetter și-a consacrat ultimele studii evoluției conceptului de „dictatură”¹.

„Meritul Italiei este de a-și fi câștigat independența fără a renunța la libertate. Nu a cunoscut absolutismul monarhic și nici dictatura revoluționară”, spunea Cavour în 1860². Pornind de la această constatare autorul face în primul capitol al lucrării o distincție între „dictatura risorgimentală” și „dictatura revoluționară”, ceea ce reprezintă de fapt esența demersului său.

Dictatura risorgimentală, fie cea de sorginte democratică, fie cea moderată înseamnă o soluție tactică pentru a conduce eficient mișcarea națională. Este, în concepția autorului, un concept funcțional, ce viza cucerirea independenței, constituirea statului italian. Nu este relevant faptul că în fruntea mișcării naționale urma să se afle regele –Cavour cere în numele acestuia puteri dictatoriale în 1859–, fie un conducător militar – de exemplu Garibaldi, fie un comitet restrâns – ideea lui Mazzini. Modelul acestui tip de dictatură este cel clasic roman, ce avea drept scop obținerea victoriei. În schimb „dictatura revoluționară” își propunea să schimbe societatea, să educe omul în spiritul unor noi principii sociale.

Un capitol important este dedicat noțiunii de dictatură în gândirea și inițiativa politică a lui Giuseppe Mazzini. Liderul genovez respingea concentrarea puterii în mâna unei singure persoane. El nu a folosit foarte des acest termen, scria mai mult despre „guvern provizoriu”, „guvern național”, „guvern insurecțional”. Dictatura în viziunea lui Mazzini era o instituție provizorie, totdeauna formată din mai multe persoane, care nu își propunea transformări sociale sau restructurarea morală a omului, ci conducerea mișcării naționale în perioada insurecțională (p. 33). Revoluționarul italian distingea faza insurecțională – cea în care trebuia constituit statul italian independent, și faza revoluționară, practic cea de reconstrucție, în care puterea să fie încredințată unei adunări, care avea drept scop făurirea unui pact național pe baza

¹ Cesare Vetter, *Il dispotismo della libertà. Dittatura e rivoluzione dall'Illuminismo al 1848*, Milano, 1993; Idem, *Mazzini e la dittatura risorgimentale*, în „Il Risorgimento”, t. XLVI, 1994, nr. 1, p. 1-45; Idem, *Dittatura rivoluzionaria e dittatura risorgimentale nell'ottocento italiano: Carlo Bianco di Saint Jorjaz e Benedetto Musolino*, în „Il Risorgimento”, t. XLIX, 1997, nr. 1-2, p. 5 – 51.

² Apud Cesare Vetter, *Dittatura e rivoluzione nel Risorgimento italiano*, Trieste, 2003, p. 11.

principiului asocierii. Guvernul insurecțional urma să fie compus din puține persoane fidele cauzei Italiei, oneste, inteligente, „energice, incapabile de ură sau de răzbunare”(p. 37).

Pentru a demonstra diferențele dintre „dictatura risorgimentală” și cea revoluționară, autorul prezintă concepția lui Cammillo Buonarroti expusă în articolul *Del governo d'un popolo in rivolta per conseguire la libertà*, apărut în „La Giovine Italia”, fascicola V, 1831. În concepția sa soluția salvatoare era existența unui singur dictator, care urma să conducă revoluția politică și socială, ce avea la bază lupta de clasă. Rolul strategic al viitoarei revoluții urma să fie deținut de Franța. Idei total contrare cu cele susținute de Mazzini (p. 43). În continuare este prezentată experiența Republicii romane din 1849, unde triumviratul din care făcea parte și Mazzini s-a concentrat mai mult pe problematica războiului, mulțumindu-se cu declarații de principii și constituirea Adunării, care în concepția liderului genovez, urma să se risipească în provincii, să formeze Comitete provinciale, ce urmau să poarte mai departe steagul războiului (p. 56).

Alături de Mazzini apare în lucrarea lui Cesare Vetter și Giuseppe Garibaldi, a cărei concepție despre dictatură este diferită de cea a liderului genovez. Garibaldi, influențat de experiența sa sud-americană, era adeptul unei dictaturi militare, care să se sprijine pe voluntari, partizani (p. 122 – 123).

Cel care a marcat gândirea politică italiană și a teoretizat dictatura revoluționară a fost incontestabil Filippo Buonarroti. Adepții săi: Gioacchino Pratti, Pietro Mirri, Giuseppe Gherardi au scris despre acest concept. Ultimul susținea necesitatea revoluției franceze, a rupturilor sociale. Numai dictatura putea garanta triumful egalității sociale. La rândul său, Benedetto Musolino era de părere ca oamenii aflați în fruntea revoluției să oblige poporul cu forța pentru a accepta noile legi. Numai după ce poporul era educat își putea exercita dreptul de vot. Opina că în timpuri excepționale marile reforme se pot îndeplini numai cu spada (p. 87). La rândul său Giovan Battista Mostrella credea că existența mai multor partide era o soluție nefericită, ce demonstra „meschinărie contrară binelui comun”. Modelul său era organizarea socială din Sparta lui Licurg (p.110).

Sunt prezentate în final concepțiile celor ce susțineau inițiativa meridională: Giuseppe Ricciardi și Guglielmo Pepe. Primul susținea metoda insurecțională declanșată în sudul peninsulei. În această fază puterea să fie concentrată în mâinile unui guvern ferm, aproape dictatorial, cu atribute în special militare. Aceeași dictatură militară în timpul războiului de independență o susținea și Guglielmo Pepe, părintele spiritual al inițiativei meridionale. Opina că Italia are nevoie pentru a fi puternică de un despotism temporar, iar apoi de o monarhie constituțională (p. 140-141).

Scrisă într-un stil concis, plăcut, alert, lucrarea lui Cesare Vetter anunță noile preocupări ale risorgimentiștilor din peninsulă, permițând tuturor cercetătorilor aplecați spre descifrarea gândirii politice a secolelor XVIII-XIX să pornească spre abordări îndrăznețe, incitante.

Raluca Tomi

Tiparul executat la **S.C. LUMINA TIPO s.r.l.**
str. Luigi Galvani nr. 20 bis, sect. 2, București
tel./fax 211.32.60; tel. 212.29.27
E-mail: office@luminatipo.com
www.luminatipo.com

„REVISTA ISTORICĂ“ publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, culese pe computer în programul WORD for WINDOWS sau într-unul compatibil. Notele din text vor fi numerotate în continuare. Textul imprimat va fi însoțit de discheta aferentă. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea pentru conținutul materialelor revine în exclusivitate autorilor. Corespondența privind manuscrisele și schimbul de publicații se va trimite pe adresa redacției, B-dul Aviatorilor nr. 1, Sector 1, 011851 - București, tel. 212.88.90.

**Publicație apărută cu sprijinul
Ministerului Culturii și Cultelor**

